T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

HİLÂFETİN KALDIRILMASININ TÜRK BASININA YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Turgay MURAT

HAZIRLAYAN
Nida ÖZMEN

ELAZIĞ-2017

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

HİLÂFETİN KALDIRILMASININ TÜRK BASININA YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN	**HAZIRLAYAN**
Yrd. Doç. Dr. Turgay MURAT	**Nida ÖZMEN**

Jürimiz, ………tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1.
2.
3.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun …... tarih ve ……. sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yansımaları

Nida ÖZMEN

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı
Elazığ-2017, Sayfa: XI+325

Hilafet Hz. Muhammed’in vefatıyla ortaya çıkmıştır ve sonrasında Hulefa-i Raşidin devri başlamıştır. Halifelik Emevi ve Abbasiler devrinde saltanat haline dönüşmüştür. Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethiyle halifelik Osmanlı Devleti’ne geçmiştir. Özellikle halifelik II. Abdülhamid tarafından siyasi bir politika olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’nda cihad ilan etmiş fakat İslâm dünyasından beklenen karşılık gelmemiştir. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’nı kaybetmiş ve topraklarını İtilaf Devletleri işgal etmişlerdir.

Türk halkı işgallere karşı Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Milli Mücadele Dönemini başlatmıştır. Türk halkı Milli Mücadele Dönemini zaferle tamamlamıştır. Milli Mücadele Döneminde Sultan Vahdettin İngiltere ile işbirliği yapmıştır bu nedenle saltanat kaldırılmıştır. Bunun üzerine Sultan Vahdettin 17 Kasım 1922’de İstanbul’u İngiltere’nin yardımı ile terk etmiştir. Bu olayı takiben Sultan Vahdettin’in yerine halife unvanıyla Abdülmecid Efendi geçmiştir. Türk basını saltanatın kaldırılması ve Sultan Vahdettin’in İstanbul’u terk etmesi konusunda aynı fikirde olmuşlardır. Türk basınında Vahdettin’in İstanbul’u bir İngiliz gemisi ile terk etmesi vatana ihanet olarak yorumlanmıştır. Ayrıca Türk basını Abdülmecid Efendi’nin halife seçilmesi ile ilgili olarak memnuniyetlerini paylaşmışlardır. Saltanatın kaldırılması hilâfetin kaldırılmasının ilk basamağıdır ve bu yüzden Türk basınındaki yansımaları önemlidir.

Türk basınında hilâfet konusu Cumhuriyet'in ilanı ile gündeme gelmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile Türk basınında birçok makale yazılmıştır çünkü Cumhuriyetin ilanı ile bir Cumhurbaşkanı seçilmişti. Bazı basın mensupları bir cumhurbaşkanı seçilmesini eleştirmişlerdir çünkü onlar halifeyi devlet başkanı olarak görüyorlardı. Özellikle İstanbul basınında büyük bir muhalefet oluşmuştu. 1924 yılının başında Halife Abdülmecid hilâfet bütçesinde artış istemiştir. Bu istek hilâfetin kaldırılma sürecini hızlandırmıştır. Yeni yılla beraber bütçe görüşmeleri başlamış ve halifelik bütçesi değerlendirilmiştir. TBMM'nde Safvet Efendi'nin hilâfetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasına ilişkin bir kanun teklifi vermiştir. Bu kanun teklifi TBMM'nden gerekli desteği görmüş, 3 Mart 1924'te hilâfet kaldırılmış ve Osmanlı hanedanı yurt dışına çıkarılmıştır. Böylece varlığı iki başlılığa neden olan hilâfet kurumu kaldırılmıştır ve Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları inkılapların önündeki engeli kaldırmışlardır.

Hilâfetin kaldırılması hakkında gazetelerde olumsuz eleştiriler görülmemiştir. Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr gibi muhafazakâr olarak bilinen gazeteler bile olumsuz eleştiriler yapmamışlardır. İstanbul'un muhalif basını bu kararın Müslüman dünyası ile bağları koparacağı şeklinde yorumlanmıştır fakat bunun ikinci derece bir sorun olduğunu yazmışlardır. Ayrıca bu kararın memlekete hayırlı olmasını temenni etmişlerdir. Vakit, Vatan, Akşam ve İleri gazeteleri hilâfet bütçesini eleştirmişlerdir. Bu gazeteler ayrıcalıklı bir sınıfın kalktığını yazmışlardır. Ayrıca alınan kararla Türkiye'nin ilerlemesindeki engellerin kaldırıldığını ifade etmişlerdir. Hilâfetin kaldırılması kararına Ankara basınından Hâkimiyet-i Milliye ve Anadolu'da Yenigün gazeteleri destek vermişlerdir. Bu iki gazete de hükümetin aldığı kararın arkasında olmuşlardır ve hilâfet kurumunun gereksizliğine inanmışlardır. Anadolu'nun önemli gazetelerinden Açıksöz gazetesi de hilâfetin kaldırılması kararını desteklemiştir. Hilâfetin kaldırılması alem-i İslâm'da ilk başlarda şaşkınlığa eden olsa da zamanla gündemden düşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hilafet, Halife, Saltanat, Osmanlı Devleti, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cihad, Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdettin, Halife Abdülmecid Efendi, Türk Basını.

ABSTRACT

Master Thesis

Reflections of The Abolition of The Caliphate in Turkish Press

Nida ÖZMEN

The University of Fırat
The Institute of Social Science
The Department of History
Elazığ-2017; Page: XI+325

The Caliphate emerged with the death of the Prophed Muhammed and after that Hulefa-i Rashid period has begun. Caliphate has turned to reign in the Ummayyad and Abbasid era. Yavuz Sultan Selim conquered Egypt and caliphate was transferred to the Ottoman Empire. Especially, Caliphate was used as political policy by Abdülhamid II. Ottoman Empire has declared jihad in the World War I, but the expected response has not come from the Islamic world. Ottoman Empire has lost the World War I and Allied Powers have occupied the territory of Ottoman Empire.

Mustafa Kemal Pasha under the leadership Turkish people has initiated the period of national struggle against occupation. The period of National Struggle has completed with the victory of the Turkish people. Sultan Vahdettin has collaborated with England in the period of National Struggle, therefore sultanete was abolished. Whereupon Sultan Vahdettin has left from İstanbul, with the help of England on 17 November 1922. Following this happening Abdülmecid has passed with the title of caliph instead of Sultan Vahdettin. The Turkish press has agreedon the abolition of the sultanate and the abandonment of Vahdettin in İstanbul. In the Turkish press, Vahdettin's abandon of İstanbul with an English ship was interpreted as treason. Also the newspapers have shared satisfactions, about Abdülmecid's election to the caliphate. Abolition of the sultanate is the first step the abolition of the caliphate and so it is important reflections in the Turkish press.

Caliphate subject has raised with proclamation of the republic in the Turkish press. Caliphate subject about many article has written with the proclamation of the republic in the Turkish press because a president was elected with proclamation of the republic. Thus, some people in the Turkish press have criticized a election of president because they have seen the caliph as president. Especially, the press in İstanbul has formed a large opposition. Caliph Abdülmecid has wanted to increase in the caliphate budget at the beginning of 1924. The request accelerated the process of the removal of the caliphate. Budget meeting started and caliphate budget was evaluated in Grand National Assembly of Turkey with the new year. Mr. Safvet has proposed a law on the removal of caliphate and the deport of the Ottoman dynasty abroad in Grand National Assembly of Turkey. This law propasal had received the necessary support from the Grand National Assembly of Turkey. Caliphate was abolished on 3 March 1924 and Ottoman dynasty were expelled out of the country. Thus the instution of the caliphate removed the presence of which caused a state of a dual leadership, Mustafa Kemal Pasha and friends have disabled the disability in front of revolutions.

In the newspapers haven’t been seen negative reviews about the remoal of the caliphate. Such as Tanin, İkdâm and Tevhid-i Efkâr even known as the conservative press haven’t make negative criticism. Dissident press of İstanbul has interpreted as ties will break with the muslim world but they have written that this was a second degree problem. Also they wish that this decision would be good for the country. Vakit, Vatan, İleri and Akşam newspapers have criticized caliphate budget. This newspapers have written that it has removed of the a privileged class. Thus they have expressed that removed the obstacles ahead Turkey’s progress. Hâkimiyet-i Milliye and Anadolu’da Yenigün from Ankara newspapers have supported the decision to remove the caliphate. These two newspapers have been behind the goverment’s decision and they have believed in unnecessary of the caliphate establishment. One of the most important newspapers of Anatolia, Açıksöz newspaper has supported the decision to remove the caliphate. The removal of the caliphate caused astonishment in the Islamic World but over time fell from the agenda.

Key Words: Caliphate, Caliph, Sultanate, Ottoman Empire, Grand National Assembly of Turkey, Jihad, Mustafa Kemal Pasha, Sultan Vahdettin, Caliph Abdülmecid, The Turkish Press.

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM

ÖNSÖZ

Hilâfet İslâm tarihi ve Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan bir müessesedir. Bu nedenle hilâfet müessesesinin kaldırılması da ancak belli aşamalardan geçerek meydana gelmiştir. Hilâfetin kaldırılmasının Türk basınına yansımaları adlı çalışmamızı ele alırken öncelikle giriş bölümünde hilâfet kurumunun oluşumu ve gelişmesi hakkında bilgi verilmiştir. Hilâfet kurumunun Dört Halife Devrinde oluşması, hilâfetin Emevi ve Abbasi Devletleri zamanında saltanata dönüşmesi ve Türklerin hilâfetle tanışmaları hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde hilâfetin Osmanlı Devleti'ne geçişinden saltanatın kaldırılmasına kadar hilâfet makamının durumu değerlendirilmiştir. Hilâfeti Osmanlı Devleti'ne getiren Yavuz Sultan Selim döneminden Osmanlı Devletinin son dönemine kadar hilâfet makamının geçirdiği aşamalar anlatılmıştır. Birinci Dünya Savaşında ilan edilen cihad fetvası ve savaşın kaybedilmesi akabinde başlayan Milli Mücadele Döneminde hilâfet kurumunun rolüne değinilmiştir. Milli Mücadelenin kazanılması ile hilâfetin kaldırılmasının ilk basamağı olan saltanatın kaldırılması ve Türk basınına yansımaları değerlendirilmiştir. Konu saltanatın kaldırılmasının Türk basınına yansımaları, Sultan Vahdettin'in İstanbul'u terk etmesinin Türk basınına yansımaları ve Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesinin Türk basınına yansımaları başlıkları altında işlenmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümü hilâfetin kaldırılmasının Türk basınına yansımaları başlığı altında incelenmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile devlet başkanlığı sorununun çözülmesi ve buna bağlı olarak hilâfet kurumunun vaziyeti hakkında bilgi verilmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile basında başlayan hilâfetin vaziyeti üzerine tartışmalara ve basının hilâfet müessesesine bakış açısına yer verilmiştir. Hilâfetin kaldırılması sürecinde Abdülmecid Efendi'nin istifa iddiası, Emir Ali Ağa Han'ın mektupları, hilâfetin kaldırılmasına karar verilmesi ve hilâfetin kaldırılması kanununun Meclis'te tartışılması üzerine değerlendirme yapılmıştır. Hilâfetin kaldırılması kanununun kabulünden sonra hilâfet müessesesinin kaldırılması, halife ve hanedanın yurt dışına çıkarılması, sarayların durumu, Mustafa Kemal Paşa'ya halifelik teklifi, Abdülmecid Efendi'nin yurt dışında İslâm dünyasına yayınladığı beyanname gibi konuların basında nasıl yer aldığı işlenmiştir.

Bu çalışmamızda esas kaynağımız gazeteler başta olmak üzere TBMM Zabıt Cerideleri, TBMM Gizli Celse Zabıtları, hatıratlar ve tetkik eserlerden faydalanarak konuyu açıklamaya çalıştık. Saltanatın kaldırıldığı 1922 yılından, hilâfetin kaldırıldığı 1924 yılına kadar olan dönemde yayında olan Hâkimiyet-i Milliye, Anadolu'da Yenigün, Tanin, İkdâm, Tevhid-i Efkâr, Vakit, Vatan, Açıksöz, Resimli Gazete, Akşam ve İleri gibi gazetelerin ulaşabildiğimiz nüshalarıyla konuyu anlatmaya çalıştık.

Tez konumun tespitinde ve konuyu değerlendirmemde yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Turgay MURAT'a teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

ELAZIĞ-2017 **Nida ÖZMEN**

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser
a.g.m. : Adı Geçen Makale
Bkz. : Bakınız
C : Cilt
Çev : Çeviren
D.G.B.İ.T.A. : Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi Ansiklopedisi
no : Numara
S : Sayı
s : sayfa
TBMM GZC : Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMM ZC : Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
vd : Ve Devamı

GİRİŞ

Hilâfet Arapça "half" kökünden gelmiştir. Hilâfet "birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek" gibi anlamlara gelmektedir. Hilâfet kelimesi, terim olarak İslâm Devleti'nde Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade etmektedir. Halife ise "bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse" demektir ve devlet başkanı için bu terim kullanılmıştır[1]. Halife (halef, nâip) Peygamber'in halefi ve kendisinden sonra, yerine kaim olmak itibari ile İslâm camiasının en yüksek reisinin yani imamının unvanıdır[2]. Devlet başkanlığının bir adı da "imamet" tir. Devlet başkanına Resul-i Ekrem'in vekili olarak onun adına toplumu yönettiği için "halife"; önder, lider olması sebebiyle de "imam" denildiği anlaşılmaktadır[3].

Halifeye imam denilmesi ittiba(uyma, tabiî olma) ve iktida(namazda imama uyma) bakımından halifenin namaz kıldıran imama benzetilmesindendir. Bunun için hilâfete "imamet-i kübra" da denilmiştir· Halife İslâm dininin esaslarına göre hem baş imam hem de devlet başkanıdır. Yani iki iktidarı birden temsil etmektedir. Sünniler daha çok hilâfet, şiîler ise daha çok imamet tabirini benimsemişlerdir[4]. İmamet aslında öne geçmek ve lider olmak demektir. Halifeye "imam" ve "imamü'l-müslimin" denmesi bundan kaynaklanmaktadır[5].

İslâm tarihinde hilâfet Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkmıştır ve İslâmi kurumların içinde en uzun hayatta kalmış kurumlardan biri olmuştur. Uzun bir süre İslâm toplumunun liderliği iddiasıyla şekillenen hilâfet kurumunun tarihsel süreci İslâmiyet'in tarihsel serüveni ile iç içe gelişmiştir[6]. Kendine has bir özelliğe sahip olan hilâfet ne sultanlıklara, ne krallıklara ne imparatorluklara ne de tam olarak cumhuriyetlere benzememektedir[7]. Hilâfet, Hz. Peygamber'in halefi olarak dini ve dünyevi meselelerde

---

[1] Casim Avcı, "Hilâfet", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul, 1998, s.539.
[2] T. W. Arnold, "Halife", *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi,* C.5, İstanbul, 1950, s.148.
[3] Casim Avcı, *a.g.m.,* s.539.
[4] İbn Haldun, *Mukaddime,* C.1, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul, 1998, s.543 vd.
[5] Ahmet Akgündüz, Said Öztürk; *Bilinmeyen Osmanlı,* İstanbul, 1999, s.142.
[6] Oğuz Aytepe, "Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi***,** S.29-30, Ankara, Mayıs-Kasım 2002, s.16.
[7] Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi",* İstanbul, 2006, s.93.

bütün Müslümanları temsil etme ve Müslümanlar üzerinde umumi tasarruf hakkına sahip olma yetkisidir. Yani kısaca Müslümanların devlet reisliğini yapmak demektir[8].

Kurân-ı Kerim'de hilâfet kelimesi yer almadığı gibi halife de terim anlamıyla geçmemektedir; ancak halife, halâif ve hûlefa kelimeleri kullanılarak, insanın Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğu sıkça tekrarlanmıştır. Bazı ayetlerde Allah insanı dünya üzerinde hak ve adaleti sağlamak ve yararlı işler yapmak üzere ağır bir sorumluluk yüklenerek, bir bakıma Allah'ın güvenine erişerek yeryüzüne gönderildiği anlaşılmaktadır[9].

Hilâfetin kurumsal olarak oluşumu ve gelişimi süreci Hz. Peygamberin vefatının ardından Müslümanların liderinin kim olacağı ve nasıl seçileceği sorunu ile gündeme gelmiştir. Aslında İslâm Devleti'nin liderliği konusu İslâm tarihinin altın çağı "Asr-ı Saadet"e gölge düşürdüğü gibi İslâm toplumu arasında bölünmelerin de ilk habercisi olmuştur[10].

Hz. Peygamber'in izinden yürüyüp onu temsil edecek makam olan hilâfet makamı, bu bu görevlerini daimi olarak yerine getirememiştir. Bu nedenle bazı araştırmacılar hilâfeti iki kısma ayırmışlardır. Birincisi "gerçek hilâfet" (hilâfet-i kâmile veya hilâfet-i hakikiye)tir ki, Müslümanların rızası ile yapılan seçim ve biat sonucu elde edilen hilâfettir. Büyük Türk hukukçusu Sadüş'a buna hilâfet-i nübüvvet de demektedir. İkincisi "şekli hilâfet" (hilâfet-i sûriye)tir ki, halkın seçim ve biatı ile değil, cebir ve istila suretiyle elde edilen imamettir. Şekl-i hilâfettte saltanat ve hükümdarlık anlamı daha ağır basmaktadır[11].

Hz. Muhammed'in ümmetine karşı iki ana görevi vardı: Bunlardan ilki vahiy yoluyla Allah'tan aldığı emirleri ümmetine tebliğ etmek, ikincisi ise Müslümanlara imamlık yapmaktır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Peygamber'in teşri vazifesinin nasıl sürdürüleceğine ve İslâm toplumunda imametin nasıl yürütüleceğine dair iki sorun ortaya çıkmıştır. Teşri konusu Hz. Peygamber ile tamamlanmış ve vahiy ile sünnet İslâm'ın teşri niteliğinin iki ana kaynağı olarak kabul edilmiştir. Hz Peygamber'in vefatıyla ortaya çıkan diğer mesele, Hz. Peygamber'in İslâm toplumundaki imamlık görevinin nasıl sürdürüleceği olmuştur[12]. Nitekim İslâm Devletini, Hz. Peygamber'in

---

[8] Ahmet Akgündüz, Said Öztürk; *a.g.e.*, s.142.
[9] Casim Avcı, *a.g.m.*, s.539.
[10] Namık Sinan Turan, *Hilâfetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması*, İstanbul,2004, s.22.
[11] Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *a.g.e.*, s.143.
[12] *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi Ansiklopedisi*, "Hulefâ-i Raşidin ve Emeviler Dönemi" İlmi Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, C.2, Konya, 1994, s.13-14.

siyasi halefinin idaresinde devam ettirme fikri, o kadar çok kabul görmüştü ki bu meselenin hallini Hz. Peygamber'in defin işinden önceye almışlardır. Hz. Peygamber'den sonra İslâm devletinin nasıl ve kim tarafından yönetileceği belirtilmediği gibi, Hz. Peygamber de bu konu hakkında herhangi bir görüş belirtmemiştir[13]. Hz. Peygamber hayatta iken Müslümanların emiri, muharebelerde kumandanı, namazda imamları ve ahval-i sairede kadılarıydı[14]. Bu nedenle 632 yılında Hz. Muhammed'in vefatıyla İslâm devletinde dinsel ve yönetsel liderlik yönünden bir sorun oluşmuştur[15]. Tarih içinde insanlar muhakkak güvendikleri bir gücün idaresi altında olmak istemeleri gerçeği ile Müslümanlar kendilerine bir imam seçmek istemişlerdir. Zira İbn-i Haldun'da hiçbir çağda insanların başıboş ve kargaşa içinde bırakılmadığını ve imam atamanın gerekli olduğunu belirtmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in vefatından sonra hemen Hz. Ebubekir'e biat edilmiştir [16].

Hz Muhammed hayattayken devletin şekli ve kendinden sonra nasıl yönetileceği hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Medine merkezli devlet daha yeni şekillenmekteydi ve Hz. Peygamber de dini ve dünyevi işlerin tek sorumlusu idi[17]. Hz. Peygamber'den sonra gelen halifede Müslümanların dini ve dünyevi bütün sorunlarını çözmekle görevlendirilmiş, din ve devlet işlerini tek elde toplamıştır. İbn Haldun'a göre halife namaz, fetva, kaza, cihad ve hisbe gibi şerî hükümlerle alakalı bütün dini vazifelerle görevlendirilmiştir. Halife büyük bir imam ve her şeyi kendinde toplayan bir gövde gibidir. Bütün bu hususlarda o kökten çıkan bir daldır ve ona dahîldir. Halife Müslümanların dini ve dünyevi tüm hallerini tasarruf etmek ve aralarında şerrî ahkâmı umumi bir şekilde uygulamak ile görevlendirilmiştir[18].

Hz. Peygamber'e hilâfet ve İslâm ümmetine başkanlık görevi Müslümanları o zamana kadar görülmemiş bir fikir ayrılığına düşürmüştür. Görüşler halifenin hangi soydan seçileceği ve halifenin seçiminde nasıl bir yöntem izleneceği konusunda düğümlenmişti. Halifenin hangi soydan olacağı konusunda Kurân-ı Kerim'de herhangi bir işaret bulunamamıştır. Bir grup Kureyş kabilesinin bütün ailelerinden halife seçilebileceği görüşünü öne sürmüş, diğer bir grup ise halifenin yalnızca Hz.

---

[13] Mehmet Said Hatiboğlu, "İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik-Hilâfetin Kureyşiliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C.23, S.1, Ankara, 1978, s.156.
[14] Corci Zeydan, *İslâm Medeniyet Tarihi,* Çeviren: Zeki Megamiz, C.1, İstanbul, 1329, s.77.
[15] Seçil Karal Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik(1924-1928),* İstanbul, 2006, s.14.
[16] İbn Haldun, *a.g.e.,* s.546.
[17] *D.G.B.İ.T.A.*, "Hz. Muhammed Devri", İlmi Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, C.1, Konya, 1989, s.548.
[18] İbn Haldun, *a.g.e.,* s.596.

Peygamber'in akrabalarından olabileceği görüşünü ortaya atmıştır. Bununla birlikte halifeliğin belli bir soya ait olmayacağı görüşü de ortaya atılmıştır. Bu fikir ayrılıklarına daha sonra zaman zaman halifelere karşı çıkan ve bu yüzden adları "hariciler" olarak geçen zümrelerde katılmıştır. Çoğunluk halifeliğin Kureyş kabilesine ait olduğu görüşüne inanmıştır. Çünkü hilâfet meselesinin eski husumetlerin tekrar gündeme gelmesi ile Evs ve Hazrec kabilesi arasında mücadeleye neden olabileceğine inanılmıştır. Bu sebeple Arapların ancak Kureyş ailesinden birisine tabi olabilecekleri düşünülmüştür. Hz. Peygamber'in arkadaşlarının da görüşleri bu yönde olmuştur[19].

Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanlar arasında otorite boşluğunu doldurmak için halife seçimi yapılmıştır. İslâm tarihinde halife seçimleri büyük ihtilaflara ve hatta kan dökülmesine neden olmuştur. Halifenin nasıl seçileceği ve halife de ne gibi özelliklerin bulunması gerektiği sünni fıkıhçılar, şiî fıkıhçılar ve hariciler tarafından yorumlanmıştır. Sünnî doktrin halifenin Kureyş kabilesinden olması ve halifeye mutlak surette itaat edilmesi gerektiği üzerine birleşmişlerdir. Halifeye itaatin bir dini vecibe olduğu fikri, ona daha ilk zamanlarda atfedilen "Allah'ın halifesi" ve "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" unvanları ile Müslümanlara telkin edilmiştir. Hilâfetin sünnî doktrininin genel kabul görmüş ilk sistemli nazariyesi Maverdi'nin "el Ahkamu's – Sultaniyye"sinde görülmüştür[20]. Abbasilerin son zamanlarında hilâfet önemini yitirmiş ve sembolik bir unvan olarak kalmıştır bu nedenle halifeler de ulema desteği almak istemişlerdir. Şafî mezhebinin en önemli hukukçularından Maverdi, el-Ahkamu's-Sultaniyye adlı eserini halifenin, hilâfetin ve bütün müslümanların siyasi idari birliğini korumak için yazmıştır. Böylece Maverdi, Büveyhoğulları ve Selçuklu yöneticilerinin kazandığı güç karşısında halifenin manevi ve siyasi gücünü koruma gayretini amaçlamıştır.[21]. Maverdi'ye göre halifede bulunması gereken şartlar: "Adaleti hâkim kılmak, içtihad yapacak kadar ilme sahip olmak, organları sağlıklı olmak, devleti ve halkı iyi yönetebilecek siyasi bir anlayışa sahip olması, İslâm toplumunu koruyup düşmanla harbedecek cesarete sahip olmak, Kureyş sülalesinden olmak" şeklindedir[22].

Maverdi'den yaklaşık üç asır sonra yaşayan İbn Haldun "Mukaddime" adlı eserinde hilâfet meselesini daha akılcı bir görüşle ele almıştır. Tarihi vakaları tetkik

---

[19] *D.G.B.İ.T.A.*, "Hulefâ-i Raşidin ve Emeviler Dönemi" C.2, s.13-14.
[20] T. W. Arnold, *a.g.m.*, s.153.
[21] Mehmet Salih Geçit, "Maverdi'nin Hilâfet Anlayışında Meşruiyet Sorunu", *EKEV Akademi Dergisi*, Erzurum, 2013, S.57, s.311.
[22] Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s.132.

ederek İslâm âlemine riyasetin Araplar'ın elinden çıkmasıyla, ortada hilâfetten eser kalmadığı sonucuna varmıştır. Müessesenin menşei ve maksadı hususunda Maverdi'nin fikirlerine katılmıştır[23]. İbn Haldun hilâfet makamının beş şartı olduğunu belirtmiştir. Buna göre hilâfet makamının beş şartı: "Birinci şart ilimdir. Halife ilim ve bilgi sahibi olmalıdır. İkinci şart adalettir. Hilâfet dini bir makamdır ve halife adaletin şart kılındığı makamlara nezaret edecektir. Üçüncü şart kifayet(yeterlilik) tir. Halife olacak zatın cezaları ve kanunları tatbik etmede cüretli, savaşla ilgili zorlukları göğüslemede basiretli, halkı ona sevk etmeye kefil, asabiyet ve deha halleri konusunda marifet sahibi ve siyasetle alakalı sıkıntıları göze alma bahsinde kuvvetli olması gerekmektedir. Dördüncü şart duyularının ve organlarının sağlıklı olması ve tasarruftan men(kısıtlı) olmamasıdır. Beşinci şart ise Kureyş ailesine mensup olmak" şeklindedir[24]. Bu şartlar kabul edilmekle birlikte halifenin Kureyş ailesinden olma şartında ihtilaflar olmuştur.

Şiî fakihler ise imamet doktrinini imanın başlıca şartları arasına sokmuşlardır. Meşruiyet hususunda ısrar etmişler ve hilâfetin bütün Kureyş sülalesine değil, Hz. Ali sülalesine ait olduğunu iddia etmişlerdir[25]. Onlara göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi bu iş için resmen tayin ve vasiyet etmiştir. Hilâfet Hz. Ali'nin sülalesinden alınamaz, alınırsa da zulümle olur demişlerdir. Peygamberlerin herhangi birini yerlerine tayin etmemiş olmalarının imkansızlığını öne sürmüşlerdir[26]. Zeydiyye mezhebi istisna olmak üzere, şiîler seçim doktrinini reddederek, Hz. Ali'yi Hz. Peygamberin doğrudan doğruya kendisine halife tayin etmiş olduğunu ve Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin hilâfete varis olduğunu söylemişlerdir[27]. Zeydiyye mezhebi ise şiî imametin Hz. Peygamber'in kızı Fatıma neslinden gelenlere ait olduğunu, ama imam olacak şahsın şiîlere mensup ileri gelenlerce seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir[28].

Şiî görüşe karşılık, haricilere göre halifelik hiçbir aile veya soya ait değildir ve halifenin bulunması da gerekli değildir. Müslümanlar halife olmadan da dini bir hayat yaşayabilir ve dini görevlerini yerine getirebilirler. Nitekim bir halife gerekli ise halifenin seçimle başa gelmesi gerektiğini ileri sürmüşler ve halifenin sünnetten ayrıldığı anda değiştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Halifenin bu veya şu kabileden olması şart değildir. Mutezile mezhebi de imametin ümmetin seçimine bağlı olduğunu, çünkü

---

[23] T. W. Arnold, *a.g.m.,* s.154.
[24] İbn Haldun, *a.g.e,* s.552-553.
[25] T. W. Arnold, *a.g.m.,* s.154.
[26] Ziya Kazıcı, *a.g.e.,* s.135.
[27] T. W. Arnold, *a.g.m.,* s.154.
[28] İbn Haldun, *a.g.e,* s.560.

Allah'ın bu konuda kimseye yetki vermediğini ifade etmiştir. Halifenin ümmet tarafından Kureyş ailesinden veya başka bir aileden seçilebileceğini söylemişlerdir. Mürcie mezhebi de hariciler gibi düşünmüşlerdir[29]. Görüldüğü gibi hilâfet problemi İslâm tarihinde çeşitli mezheplerce farklı yorumlanmıştır. Halifenin nasıl seçileceği ve halife olarak kimin seçileceği üzerinde fikir ayrılıklarına düşülmüştür.

Hz. Peygamber'den sonra gelen Hûlefa-i Raşidin Devrinde iştişare ile halife seçimi yapılırken Emevi ve Abbasi devrinde hilâfet saltanata dönüşmüştür. Hilâfetin kurumsallaşması ise 11. yüzyılda Abbasiler döneminde gerçekleşmiştir. 10. yüzyılın başına kadar İslâm dünyasında geçerliliğini gösteren "tek halife" anlayışı terk edilmiş ve bu yüzyıldan itibaren Bağdat'taki halifeliğe karşı, Şiî Fatımi Devleti'nde ve Endülüs Emevi Devleti'nde halifeler seçilmiştir. 1258 yılında Moğolların Abbasi halifeliğini yıkmasıyla Kahire'de kukla bir halifelik kurulmuştur. Bu tarihten itibaren halifelik unvanı önemini yitirmiş ve halifeliğin karşısında sultanlık unvanının itibarı artmıştır [30].

İslâm tarihinde gerek halife, gerekse diğer hükümdarların, halk tarafından bilinip tanınmasını sağlayan ve kendilerine has özel bazı işaretler veya kıyafetler kullandıkları görülmüştür. Bu işaretler zamanla farklılık göstermiştir[31]. Geçmişte halifeler de halifelik alameti olarak bazı alametler kullanmışlardır. Bunlar hırka(bürde), mühür ve asadan ibarettir.

Hırka: Hz. Peygamber'in hırka-i şerifesidir. Peygamber Efendimiz bu hırkayı meşhur şair Kâb b. Zübeyr b. Ebi Selemi'ye hediye edinceye kadar giymiştir. Kâb Hz. Peygamberi hicveden bir şiir yazmıştır ve daha sonra tevbe edip Hz. Peygamber'i metheden bir şiir yazmıştır. Kâb'ı affeden Hz. Peygamber bu hırkayı da ona vermiştir. Muaviye hilâfet makamına oturunca bu hırkayı mirasçılarından satın almıştır. Hırka-i şerife ırs yoluyla Emevi halifelerine ve daha sonra Abbasilere intikal etmiştir. Mısır'ı fetheden Yavuz Sultan Selim ile birlikte hırka-i şerife İstanbul'a getirilmiştir.

Mühür: Halifeler mührü Hz. Peygamber'in eserine istinaden kullanmışlardır. Hz. Peygamber İslâmiyet'e daveti içeren Kayser ve Kisra'ya mektuplar gönderdiği zamanlar yabancıların mühürsüz mektup kabul etmemeleri nedeniyle üzerinde "Muhammed Resulullah" yazan bir mühür nakşettirmiştir. Hz. Osman'a kadar tüm halifeler bu mührü

---

[29] Ziya Kazıcı, *a.g.e.,* s.135-136.
[30] Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat Sorunu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi***,** C. 5, S.18, Ankara,1996, s.155-156.
[31] Ziya Kazıcı, *a.g.e.,* s.135-137.

kullanmıştır. Hz. Osman bu mührü bir kuyuya düşürmüştür ve bulamayınca benzeri bir mühür yaptırmıştır. Sonra gelen tüm halifelerde kendisine mahsus bir mühür kazdırmıştır.

Asa: Hilâfetin alametlerinin üçüncüsüdür. Halife, halifelik tahtına oturunca hırka mühür ve asa ona götürülmüştür. Emevi ve Abbasiler zamanında bu üç sembol halifelere mahsus mümeyyiz alametler olmuştur.

Hilâfete mahsus işaretlerden üç şey daha vardır, bunlar da "hutbe, sikke ve tıraz"dır. Camilerde namazda minberler üzerinde halife için okunan duaya hutbe denirdi. İslâmiyetin başlangıcında namazda imamlığı halifeler ifa etmişlerdir, namazı Hz. Peygamber'e salavat ve sahabe-i kirama rıdvan dualarıyla bitirmişlerdir. İslâm toprakları genişleyince o toprakların valileri namazda imamlık yapmış ve namazın sonunda halifelere dua etmişlerdir, bu da halifenin hâkimiyet işareti olmuştur. Sikke halifenin veya hükümdarın ismini taşıyan demirden bir mührün paralar üzerine basılmasıdır. Tıraz makam ve rütbeye göre gerek halifelerin gerek devlet adamlarının resmi elbisesidir. Hükümdarlar kendileri için dokunan elbiseye kendilerine has özel bir takım işaret koydurmuşlardır. Bu işaretler altın sırma veya kumaşın renginden farklı bir ipekle yapılmıştır. İşte bu yazı ve işaretlere tıraz denilmiştir. Serir, minber, taht, kürsü de hâkimiyet alameti olarak sayılmıştır[32].

I. Hilâfet Kurumunun Oluşumu

Hilâfetin kurumsal ve tarihsel gelişimi İslâm siyasetinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tek halifenin önderliğindeki İslâm toplumu anlayışından, yeni fetihlerle bu yeni coğrafyaların sosyal ve politik özellikleri ile karşılaşarak biçimlenmiştir. Daha sonra buhran dönemleri başlayınca parçalı bir hilâfet anlayışına geçiş gerçekleşmiştir[33].

Hz. Peygamber vefatından sonra onun yerine kimin geçeceği hakkında hiçbir vasiyette bulunmamıştır ve Hz. Peygamber "Halifelik benden sonra otuz yıldır, ondan sonrası ısırıcı(zalim) sultanlık olur" demiştir. Hz. Peygamberden sonra hilâfeti sürdüren Hûlefa-i Raşidin Devrinde(632-658) halifeler; dini korumak, toplum içinde anlaşmazlıkları çözmek, toplumsal düzeni sağlamak, cezaları uygulamak, din düşmanlarına karşı savaşmak, halktan kanuni vergiler toplamak, hazineden ihtiyaç içinde olanlara yardım etmek, memurların tayini ve yönetimi gibi görevleri yerine getirmişlerdir. Bununla birlikte halifelerin sonsuz bir iktidar ve otorite sahibi oldukları iddia

---

[32] Corci Zeydan, *a.g.e.*, s.169 vd.
[33] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.22.

edilmemiştir. İlk dört halifeden üçünün öldürülmesi, bu makama seçilen kişilerin kutsal olarak tanınmadıklarını kanıtlamıştır[34].

Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm toplumunun siyasal ve hukuki birliğinin korunması amacıyla sahabe tarafından farklı yöntemlerle seçilen ilk dört halifenin seçim biçimi, günümüze kadar süregelen hilâfet tartışmalarında önemli bir yer tutmuştur[35]. Hûlefa-i Raşidin Devri halife seçimlerinde farklı metotlara başvurulması halife seçiminde belli bir seçim standartının olmadığını göstermiştir[36].

I.1. Hûlefa-i Raşidin Devri Hilafet Kurumunun Oluşumu

İslâm tarihinde hilâfet müessesesi Hz. Muhammed'in vefatının ardından Hz. Ebubekir'e biat edilmesi ile ortaya çıkmıştır. Resûl-i Ekrem, kendinden sonra kimin halife olacağına işaret etmediğinden devlet başkanının seçimi Müslümanlara bırakılmıştır. Halife seçiminde halifede bulunması gereken şartlar, özellikle halifenin o toplumun en bilgili, erdemli, itibarlı ve liyakat sahibi kimsesi olması şeklinde belirtilmiştir. Halifenin "şûra" veya "ehlü'l-hal ve'l-akd" (ümmetin bilgili, seçkin ve toplumda saygınlığı olan temsilcilerinden oluşan) denilen kurulun seçimiyle veya bir nevi genel seçim demek olan halkın biatıyla iş başına gelmesinin önemi vurgulanmıştır[37].

Hz. Peygamber'in vefat ettiği sırada Medine'de; Muhacirler, Ensar, Ensar'dan Evs kabilesine mensup bulunanlar ile civar ve uzak kabilelerden Medine'ye hicret etmiş olanlar ve seferlere katılmak üzere gelen bedevilerden oluşan dört grup vardı. Halife seçiminde muhacir ve ensarın görüşlerine önem verilmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatına müteakip yerine geçecek vekili tayin için ensardan Hazrec grubunun aile büyükleri Benî Sâide avlusunda toplanmışlardır ve toplantıya muhacirler de katılmıştır. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer de toplantıya katılmışlardır. Evs ve Hazrec arasında reislik yüzünden çıkacak ihtilafı önlemek için imametin Kureyş ailesinden olması gerektiği belirtilmiştir. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in son vasiyetinde ensarı muhacire emanet ettiğini, hastalığında da imameti bir muhacir olan Hz. Ebubekir'e verdiğini belirtmiştir. Ensar bunun üzerine biri muhacirden biri ensardan iki emir seçilmesini önermiştir. Ensardan Beşir bin Sad hakkın muhacirlerde olduğunu ve bizzat

---

[34] Oğuz Aytepe, "Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", s.16-17.

[35] Mehmet Salih Geçit, *a.g.m.,* s.312.

[36] Mustafa Sarıbıyık, "İslâm Siyaset Düşüncesinde Hilâfet Kurumunun Aşılamayan Sorunları Üzerine Bazı Mülahazalar", *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası,* İstanbul, 2013, S.23, s.172.

[37] Casim Avcı, *a.g.m.,* s. 540.

Hz. Peygamber'in de Kureyş ailesinden olduğunu ve Hz. Peygamber'in arkadaşlarından birinin vekil seçilmesini önermiştir. Hz. Ebubekir'de Kureyş'ten birine biat edilmesini söylemiş ve Hz. Ömer veya Ebu Ubeyde'den birine biat edilmesini önermiştir. Fakat ikisi de "Resulullah seni bize imam eyledi" diyerek Hz. Ebubekir'e biat etmişlerdir. Hz. Ebubekir, halk ve büyük ordunun da biatından sonra Hz. Peygamber'in halifesi sıfatıyla ilk namazını kıldırmıştır[38]. Hz. Ebubekir sadakat ve biat yeminini aldıktan sonra üç gün arka arkaya "Ettiğiniz biat yeminlerinde serbestsiniz hilâfet makamına bir başka kimseyi seçip ona biat edebilirsiniz" diyerek bir ilanda bulunmuş ama hiç kimse bu ilana karşılık vermemiştir[39].

Benî Sâide'de halife seçilen Hz. Ebubekir'in seçiminde istişâri seçim usulü kullanılmıştır[40]. Hz. Ebubekir'in seçilmesinin nedenleri; gelişme yolundaki İslâm Devleti'nin savunma ve yayılmasını gerçekleştirip birlik ve düzeni koruyacak kabiliyette görülmesi, Kureyş ailesine mensubiyeti, tecrübesi ve Hz. Peygamber'in en yakın arkadaşı olması olarak gösterilmiştir[41].

Hz. Ebubekir'in halife seçilmesi ile Hz. Muhammed'in hastalığında ve sonrasında çıkan irtidat hareketlerinin bastırılmış, İslâm Devleti'nin asayişini sağlamlaştırmış ve halife otoritesini kurmayı başarmıştır. Hz. Ebubekir devlet başkanı olarak kendi yetki ve sınırlarını eşitlik, adalet, halkın idareciyi denetlemesi üzerine kurmuştur[42]. Hz. Ebubekir'in hilâfeti sırasında kabile asabiyetinin önüne geçmiş, otorite karşıtı ayaklanmaları bastırmış ve İslâm Devleti'nin sınırlarını genişletebilmek amacıyla Sasani ve Bizans Devletleri üzerine seferler düzenlemiştir[43].

Hz. Ebubekir halifeliğini kabul ettirmek için herhangi bir zorlamada bulunmamıştır. Kendi taraftarları ile kendine mualif olanlar arasında bir fark gözetmemiş ve bu da herkesi yumuşatmıştır[44]. Hz. Ebubekir kısa hilâfeti döneminde, İslâm'a bağlılıkları şeklî bir biatten ibaret kalan birtakım kabilelerin, İslâm tarihinde "Ridde" denilen isyanlarını bastırmak zorunda kalmıştır[45].

Hz. Ebubekir bazı sahâbelerin de görüşlerini alarak kendisinden sonra Hz. Ömer'in halife olmasını vasiyet etmiştir ve Hz. Osman'ı çağırarak vasiyetini yazdırmıştır.

---

[38] *D.G.B.İ.T.A*, "Hz. Muhammed Devri", C.1, s.548-550.
[39] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* C.2, İstanbul, 1993, s.1112.
[40] *D.G.B.İ.T.A.,* "Hulefâ-i Raşidin ve Emeviler Dönemi", C.2, s.18.
[41] Casim Avcı, *a.g.m.*, s.541.
[42] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, İstanbul, 2008, s.16-17.
[43].Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.23-24.
[44] Muhammed Hamidullah, *a.g.e.*, s.1110.
[45] Şahin Uçar, *Tarih Felsefesi Açısından Mülk ve Hilâfet,* İstanbul, 2007, s.153.

Bu uygulama sonraki veliaht tayinlerine dayanak olarak gösterilmiştir[46]. Yani Hz. Ömer'in seçiminde "aday teklifi usulü" uygulanmıştır[47].

Hz. Ebubekir'e "Halifet-ü Resulullâh" diyen sahabiler, Hz. Ömer'e "Halifet-ü Halifeti Resullulâh" yani "Resulullâh'ın halifesinin halifesi" demeye başladılarsa da bu ifade dile zor geldiğinden "Emîrü'l-Müminin" şeklinde hitap etme fikri benimsenmiştir[48]. Hz. Ömer İslâm Devleti'nin sınırlarını Anadolu içlerinden, Kuzey Afrika'ya ve Kafkasya'ya kadar geniş bir alana ulaştırmıştır. Hz. Ömer döneminde hilâfet kurumsal örgütlenme olarak aşama kaydetmiş ve güç kazanmıştır[49].

Sahabenin önde gelen isimleri Medine'de yaşadığı için Hûlefâ-i Raşidin Dönemi'nde Medine halkının görüşü daima bağlayıcı olmuştur. Halife seçiminde de Medine halkının görüşleri bütün İslâm âlemince kabul edilmiştir. Hz. Ömer halife seçimi noktasında kendisinden önceki danışma ve istişare faaliyetini ileri bir boyuta taşıyarak işlevsel bir hale getirmiştir ve kendisinden sonraki halifenin seçimini de ileri gelen sahabilerden oluşan altı kişilik bir şura heyetinin kararına bırakmıştır[50].

Hz. Ömer'den sonra halife olan Hz. Osman'ın seçiminde uygulanan sistem "Şûra Tayini" olmuştur[51]. Hz. Ömer kendinden sonraki halifeyi belirlememiş seçimi şûra heyetine bırakmıştır ve bu heyet Hz. Osman'ı halife seçmiştir. Bu uygulama hilâfet kuramlarında halifenin "ehlü'l-hal ve'l akd" tarafından seçilmesi halinde meşruiyet kazanacağı fikrinin temelini oluşturmuştur[52]. Hz. Osman'ın halife seçilmesiyle birlikte Emevi-Haşimi rekabeti yeni bir boyut kazanmıştır. İslâm âleminde ilk defa büyük boyutlarda ayrılma ve parçalanma tehdidi ortaya çıkmıştır[53].

Hz. Osman'ın hilâfeti Ümeyyeoğulları'nın Haşimiler karşısında bir adım öne geçmesi olarak yorumlanmış ve kabile çekişmesi tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Nitekim Hz. Osman'ın karar alma mercilerine akrabalarını getirmesi ona karşı yükselen muhalefetin ana sebebi olmuştur. Kufe'de başlayan isyan Mısır ve Basra gibi birçok bölgeye yayılmıştır. Ayrıca isyancılar arasında Hz. Peygamberin ailesinden Hz. Aişe'nin de bulunması idareye karşı memnuniyetsizliği daha da belirginleştirmiştir. Muhalefetin önünü alamayan Hz. Osman'ın 656 yılında evinde uğradığı saldırı sonucu şehit olmuşu

---

[46] Casim Avcı, *a.g.m.*, s.541.
[47] *D.G.B.İ.T.A.*, "Hulefâ-i Raşidin ve Emeviler Dönemi", C.2, s.19.
[48] Casim Avcı, *a.g.m.*, s.541.
[49] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.25.
[50] Mustafa Sarıbıyık, *a.g.m.*, s.174.
[51] *D.G.B.İ.T.A.*, "Hulefâ-i Raşidin ve Emeviler Dönemi", C.2, s.19.
[52] Casim Avcı, *a.g.m.*, s.541.
[53] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.17-18.

İslâm dünyasında karışıklıkların başlangıç noktası olmuştur. Hz. Osman'ın şehit edilişi İslâm tarihçileri tarafından fitnenin ilk işareti sayılıp "el- fitnet'ül- kübra" olarak adlandırılmıştır[54].

Hz. Osman'ın şehit edilmesi üzerine boşalan hilâfet makamına isyancıların ısrarı neticesinde Hz. Ali'ye getirilmiştir[55]. Hz. Osman'ın şehit edilmesi ve Hz. Ali'nin halife olmasıyla Kureyş kabilesinin en güçlü ve en büyük kolu Ümeyyeoğulları iktidarı kaybetmiş ve Hz.Peygamber'in ve Hz. Ali'nin üyesi olduğu Haşimoğulları'nın iktidarı başlamıştır[56]. Ancak Medine'nin işgal altında oluşu, Hz. Osman'ın katillerinin bulunmayışı, eyalet valilerinin başta Muaviye bin Ebu Süfyan olmak üzere bir kısmının Hz. Ali'yi halife olarak tanımamaları İslâm dünyasında otorite boşluğu oluşturmuştur. İç karışıklıklar, Cemel ve Sıffîn savaşları ile en üst seviyeye çıkmış, Hakem olayı ile çözümsüz hale gelmiştir. Bu durum Hz. Ali saflarının dağılmasına ve hariciliğin kuvvetlenmesine sebep olmuştur. Ordusu ile Kufe'ye yerleşen Hz. Ali hariciler tarafından şehit edilmiştir. Hz. Ali'nin katledilişi hilâfet teorisinde sünni-şiî ayrılığının iyice açığa çıkmasına sebep olmuştur[57].

Hz. Ali'den kendisinden sonra halife olacak kişiyi belirlemesi istendiğinde onun "Hayır, sizi Resûlullah'ın bıraktığı gibi bırakıyorum. Allah sizi onun vefatından sonra birleştirdiği gibi birleştirir" cevabını vermiştir ve oğlu Hasan'a biat edilmesi konusundaki görüşü sorulunca da, "Bunu size ne emrederim ne de yasaklarım, siz bilirsiniz" dediği rivayet edilmiştir. Hz. Ali'den sonra Kufe'de Kays bin Sad'ın girişimiyle Hz. Hasan'a biat edildiyse de Muaviye bin Ebu Süfyan'ın ısrarı üzerine Müslümanlar arasında yeni bir savaşın çıkmaması için halifelikten çekilmiş ve görevi Muaviye'ye devretmiştir[58].

Hûlefa-i Raşidin Döneminin en önemli özelliklerinden biri hiçbir halifenin ölümünden sonra yerine geçecek halifeyi belirlerken kendi ailesinden birini düşünmemesi olmuştur Bu dönemde halifenin namazda imamlık yapmaları gibi dini hizmetleri olmasına rağmen Hûlefa-i Raşidin Devrinde hiçbir halife iktidarını doğrudan Allah'tan aldığı ve yeryüzünde Allah'ın temsilcisi olduğu iddiasında bulunmamıştır ve bu dönemdeki bütün halifeler iktidarın kaynağının ümmet olduğunu kabul etmişlerdir. Hûlefa-i Raşidin Dönemi(632-661) halifeleri seçimle başa geçmiştir. Nitekim bu seçimler

---

[54] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.26-27.
[55] Casim Avcı, *a.g.m.*, s.541.
[56] Tayfun Atay, "İttihat Sembolü mü, İhtilaf kaynağı mı? Öncesi ve Sonrasıyla Halifeliğin Kaldırılması Üzerine Bir Yeniden Düşünme Denemesi", *Toplum ve Bilim Dergisi*, S.84, Ankara, 2000, s.217-218.
[57] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.18.
[58] Casim Avcı, *a.g.m.*, s.541.

bugünkü anlamıyla demokratik bir seçim olmasa da o zamanın şartlarına göre bir seçimle başa geçmişlerdir. İslâm tarihinin ilk dört halifesi farklı seçim usulleri ile başa geçmişlerdir. Hz. Ebubekir istişare usulü, Hz. Ömer aday teklif usulü, Hz. Osman şura tayini usulü, Hz. Ali ise umumi biat ile seçilmiştir. Nitekim Hûlefa-i Raşidin Döneminde Haremeyn halkı ve özellikle Medinelilerin biat etmeleri halifenin bütün İslâm dünyasınca kabul edilmeleri anlamına gelmiştir[59].

Halifelerin yetkileri ve bu yetkilerini kullanmaları Kur'an ve sünnet ile sınırlı olmuştur ve bu nedenle halifeler sonsuz bir iktidar sahibi olmamışlardır. Halifelerin yanında kararlarını danışabileceği şura adında bir danışma kurulu olmuştur. Yargı yetkisi başlarda halifelerin tasarrufunda olsa da sınırların genişlemesiyle hukuk bilgisine güvenilen kişilerle paylaşılmıştır. Yürütme yetkisi ise halifeye aittir, ayrıca halifelerin orduyu idare etme görevleri de bulunmaktadır[60]. Hûlefâ-i Raşidin Devrinde hilâfet makamı bir hükümet riyasetinden ziyade dini bir makam olarak görülmüştür[61]. Hz. Peygamber döneminde yeni bir dinin ortaya koyduğu ancak peygamberin kendi devrinde kendi cemaati ile uygulayabildiği "peygamberâne nizam", devlet biçimi olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber zamanındaki gibi bir "müminler cemaati modeli"nin tatbik edilebilmesi zor olmuştur ve ihtilafların çıkması tabiî bir netice olmuştur. Dört halifeden üçünün suikast kurbanı olması ve otuz yıl içinde sistemin çöküp saltanata dönüşmesi[62] de bu sistemin işlemesinin zorluğunu göstermiştir.

I.2. Emevi ve Abbasi Dönemi Hilâfet Kurumunun Saltanata Dönüşmesi

Hz. Ömer devrinde Ürdün valisi olan Muaviye, kardeşi Yezid'in vefatıyla Şam valisi olmuştur. Hz. Osman zamanında Suriye bölge valisi konumuna yükselmiştir. Hz. Ali halife olduğunda Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmadığını bahane ederek ona biat etmemiş, ayrıca Cemel ve Sıffin'de Hz. Ali'ye muhalif bir kanatta yer almıştır. Muaviye kendi askerlerince halife ilan edilmiştir. Hz. Hasan'ın da belli şartlarda halifeliği Muaviye'ye devretmesiyle Muaviye bütün İslâm dünyasının tek başına halifesi olmuştur[63].

---

[59] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.19.
[60] Namık Sinan Turan, ***a.g.e.***, s.30-31.
[61] Corci Zeydan, *a.g.e.*, s.112.
[62] Şahin Uçar, *a.g.e.*, s.161.
[63] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.19-20.

Muaviye'ye umumi biatta bulunulmasıyla İslâm âlemindeki iktidar mücadelesi geçici bir süreliğine sona ermiş ve bu yıla "birlik yılı" adı verilmiştir. Hûlefâ-i Raşidin'e "Halife-ü Resulillah" veya "Emirü'l Müminin" denilmesine karşılık toplumun kayıtsız şartsız itaatini sağlayabilmek için Muaviye "Halifetullah" unvanını kullanmış ve böylece İslâm tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Hûlefa-i Raşidin Döneminde halife istişare yoluyla Hz. Muhammed'in arkadaşları arasından seçilirken Muaviye'nin askeri ve siyasi mücadele ile hilafeti ele geçirmesi hilâfet sisteminde büyük değişikliklere neden olmuştur. Nitekim Muaviye'nin oğlu Yezid'i veliaht göstermesi de halifeliğin babadan oğula geçen bir saltanat haline dönüşmesine neden olmuştur[64]. Muaviye'nin toplumda birliği sağlayıp oğlu için biat alması hilâfeti mülke dönüştürmüştür. İslâm tarihinde hilâfetin mülke dönüşmesi tartışmaları Muaviye'nin hilâfeti ele geçirmesi ile başlamıştır[65].

Yezid'e biatı kabul etmeyip Hz. Hüsreyin'e biat edeceklerini belirten Kufeliler Hz. Hüseyin'i şehirlerine davet etmişler ama yolda Hz. Hüseyin şehit edilmiştir[66]. Bununla beraber 680 yılında Emeviler hilâfetin tek sahibi iddiasıyla İslâm coğrafyasına egemen olsalar da Emevi halifeleri Irak, Basra ve Kufe'de Emevi karşıtı propagandalarla karşılaşmışlardır[67]. Ayrıca Emeviler zamanında hilâfet merkezi Kufe'den Şam'a taşınmıştır[68].

Emeviler iktidara gelir gelmez siyasi cinayetlerin sorumlularını yakalama yükümlülüğünü unutturmuşlardır. Emevi hanedanı babadan oğula halife olma ilkesini kabul ettirmeye çalışmışlar ve bunun için halifeye mutlak itaat fikrini canlı tutmuşlardır. Yalnız bunu yaparken, yeni halifeye biat etme prensibini sürdürmüşlerdir. Emevi halifesi Abdülmelik ile birlikte, yeni bir yazı yoluyla tayin "ahd usulü" başlamıştır. Veliahtlar, yazılı olarak önceden tayin edilmişlerdir. Biat merasimi ikinci planda kalmıştır[69].

Dört Halife ve Emeviler dönemindeki (658-750) halifeler Kureyş ailesinden olmuştur. Emeviler dönemi Arapların kendilerini bir ulus olarak tanımlamak istedikleri bir dönem olduğundan din ikinci planda kalmıştır[70]. Hûlefa-i Raşidin Devrinde halifeler

---

[64] Casim Avcı, *a.g.m.*, s.541-542.
[65] Şahin Uçar, *a.g.e.*, s.65.
[66] Casim Avcı, *a.g.m.*, s.541-542.
[67] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.34.
[68] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.20-21.
[69] İsmet Kayaoğlu, "Halifelik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi,* S.4, Ankara,1980, s.142.
[70] Oğuz Aytepe, "Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", s.17.

halkın yönetiminde Kur'an ve sünnet esas alırken, Emeviler dönemindeki halifeler kuvvete dayanarak devleti idare etmişlerdir. Emevilerin kabileci siyasetleri Arap olmayanları ve Emeviler dışındaki Arap kabilelerini rahatsız etmiştir. Ayrıca Kerbela olayından sonra Emevilere karşı oluşan muhalefet hilâfetin Haşimoğullarına verilerek meşru hilâfete geçilmesini istemiştir. Nitekim Hz. Ali evladının Abbasoğulları ile ittifakı Horasan'da büyük taraftar toplanmasına sebep olmuştur[71]. Emevilerin güttüğü Arapçılık politikasına karşı yeni idare, Arap olmayan diğer Müslüman unsurlar ve özellikle İranlıların yardımıyla kurulmuştur. İslâm tarihinde, "Şuûbiyye" diye bilinen kavmiyetçiliğe karşı bir tepki olarak Arap olmayan Müslümanlar, Abbasileri desteklemişlerdir. Abbasilerde devletlerini Arap olmayan Müslüman unsurlar üzerine kurmuşlardır[72].

Abbasi hilâfeti Hz. Peygamber'in amcası Abbas'a dayandırılmıştır. Böylece İslâm dünyasında liderlik bir kez daha soy temelli el değiştirmiş, Haşimoğulları Ümeyyeoğullarından liderliği almıştır[73]. Abbasi hilâfeti, Emevilere karşı yürütülen ihtilalin önderi İmam Muhammed bin Ali'nin oğlu Ebu'l Abbas Abdullah'a biat edilmesiyle başlamıştır. Ondan sonra yerine kardeşi Ebu Cafer el-Mansur halife olmuştur. Halife Mansur Bağdat şehrini tesis ederek hilâfet merkezini buraya nakletmiştir[74].

Emevilere yöneltikleri eleştirilerin aksine Abbasi idaresi de veraset yöntemini benimsemişlerdir. Abbasilerin Emevilere muhalefeti sırasındaki fikirleri ile iktidarı ele geçirdikten sonraki fikirleri arasındaki çelişki kısa zamanda anlaşılmış ve beraber yola çıktıkları güçlerle yollarının ayrılmıştır. Abbasi halifelerinden Mutasım Türklerin desteğiyle hilâfet makamına geçmiştir ve ordusunun büyük bir kısmını Türklerden oluşturmuştur. Mutasım 836 yılında Samerra şehrini kurarak hilâfet merkezini buraya taşımıştır. Samerra dönemi olarak bilinen ve 892 yılına kadar süren bu dönemde Türkler halifelerin işbaşına gelmelerinde ve azledilmelerinde etkin rol oynamışlardır. Bu tarihten sonra hükümet merkezi tekrar Bağdat'a taşınmıştır. Bu dönemde merkezi yönetime karşı valiler bağımsız hareket etmeye başlamış ve çeşitli isyanlar çıkmıştır. 9. yüzyıl ortalarından itibaren halifenin maddi nüfuzu Bağdat ve çevresiyle sınırlanmıştı[75].945

---

[71] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.21.
[72] Ziya Kazıcı, *a.g.e.,* s.113.
[73] Tayfun Atay, *a.g.m.,* s.218.
[74] Casim Avcı, *a.g.m.,* s.542.
[75] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.38-41.

yılında Büveyhiler'in Bağdat'ı işgali ile Abbasi hilâfeti Şiî Büveyhiler'in baskısı altına girmiştir. Büveyhiler sünni Abbasi halifeliğinin devamına karşı çıkmamışlardır[76].

Abbasiler devrinde halife mutlak bir hükümdar, halifelik de verasete dayalı bir hükümdarlık şeklinde devam etmiştir. Abbasiler iktidarın teokratik niteliğini arttırmışlardır. Emevilerin kullandıkları unvanlara yenilerini eklemişlerdir. Halife Mansur "Sultanullah fi Arzihi" (Allah'ın yeryüzündeki sultanı) unvanını almıştır[77]. Abbasi Halifeleri el- Mutasım Billah ile başlayıp hanedanın sonuna kadar "Halifetullah", "Zillullah Ale'l-Arz" (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) unvanlarını kullanarak halifelik güçlerini ilahi bir kaynağa dayandırmışlardır. Ayrıca Hûlefâ-i Raşidin'e ve Emevi halifelerine adlarıyla hitap edilip, huzurlarına rahatlıkla girilirken Abbasi halifeleri saray ve hiyerarşisinin teşrifatı ve debdebesi ile halktan ayrılmıştır[78].

Abbasiler de Emeviler gibi saltanat sistemini korumuşlardır. Ama kabileci Emeviler'in aksine Abbasi halifeleri devletin kapılarını bütün İslâm milletlerine açmışlardır. Abbasiler uluslararası İslâm İmparatorluğunu temsil etmişlerse de halifelik ilk defa bütün İslâm âlemini temsilden uzaklaşmıştır. İspanya, Kuzey Afrika, Uman, Sindi ve Horasan yeni halifeyi tam olarak tanımamışlardır. Mısır'ın halifeyi tanıması ise itibari olarak kabul edilmiştir[79].

Abbasilerin Şiîlere ve Emevi ailesine karşı güttükleri dışlayıcı siyaset nedeniyle İslâm ülkelerinde halife sanını taşıyan hükümdarların sayısı üçe çıkmıştır. Önce Mısır'da Şiî Fatımî halifeliği kurulmuş (909-1171), ardından 929 yılında III. Abdurrahman İspanya'da halifeliğini ilan etmiştir[80]. Fakat üç ayrı hilâfeti her şeye rağmen bir arada getiren iki unsur olan din ve dil birliği korunmuştur[81].

Fatımî Devleti, İmamet'in Cafer es-Sadık'tan sonra oğlu İsmail'e ve onun soyuna ait olduğunu savunan Ubeydullah el-Mehdi tarafından 909 yılında İfrîkıyye'de kurulmuş ve daha sonra Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye bölgeleriyle birlikte geniş bir coğrafyada hâkimiyet sağlamıştır. Abbasi hilâfetinin karşısına güçlü bir rakip olarak çıkmasının yanı sıra Endülüs Emevi hilâfetininde doğmasına neden olmuştur[82]. Şiîler Hz. Ali ve evlatları halifeliğe en çok layık olan kimseler olarak görmüşlerdir. Onları böyle bir mevkiye

---

[76] Casim Avcı, a.g.m., s.542.
[77] İsmet Kayaoğlu, *a.g.m.,* s.142.
[78] Casim Avcı, a.g.m., s.543.
[79] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s.22-23.
[80] Oğuz Aytepe, "Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", s.17.
[81] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.42.
[82] Casim Avcı, *a.g.m.,* s.544-545.

getirebilmek için her türlü çareye başvurmak gerektiğini savunmuşlardır. Bunun için bazen kılıç bazen de deha ve zeka ile mücadeleye devam etmişlerdir. Bu mücadele mevcud Abbasi halifeliğine karşı Şiî Fatımi halifeliğinin kurulmasını sağlamıştır. Kendilerini Resulullah'ın kızı ve Hz. Ali'nin zevcesi Fatıma'nın soyundan gelen kimseler olarak tanıtan Fatımi halifeleri, İslâm âleminde kendilerinden başka bir siyasi otorite tanımamışlardır. 1171 yılında Selahattin Eyyubi son Fatımi halifesi el-Adid'i makamından indirmesi ile Mısır'da tekrar Abbasi halifeliğinin varlığını kabul edilmiştir[83].

Abbasi ihtilalinden sonra başlayan Emeviler'e yönelik katliamdan kurtularak Endülüs'e kaçan Emeviler Halife Hişam bin Abdülmelik'in torunu Abdurrahman öncülüğünde 756 yılında bağımsız bir emirlik kurmayı başarmışlarsa da halife unvanını kullanmamışlardır[84]. Çünkü onların anlayışına göre Abbasilerin halifeliği gerçek halifelikti ve Haremeyn onların idaresindeydi. O dönem Müslümanların inanışına göre bir kimsenin halifeliğinin geçerli olması için Hicaz bölgesine hâkim olması gerekmektedir. Bu yüzden halife unvanını kullanmamışlardır[85]. III. Abdurrahman siyasi birliğini sürdürmek ve Kuzey Afrika'daki Şiî Fatımîlerle mücadele edebilmek için 926 yılında kendisini "el-Halifetu'n-Nasır-Lidinillah" unvanıyla halife ilan etmiştir. Böylece İslâm dünyasında Abbasi ve Fatımî halifeliğinden sonra üçüncü bir halifelik daha ortaya çıkmıştır. Endülüs Emevi halifeliği 1031'de ortadan kalkmışsa da, sonrasındaki Mülûküt-Tavâif Döneminde de sürdürülmüştür[86].

I.3. Selçuklular ve Hilâfet Makamı

Hilâfetin Abbasilerin güç kaybetmesi ile farklı coğrafyalarda bağımsız idareler olarak beliren İslâm hükümetlerini onaylamak dışında hiçbir özelliği kalmamıştır. Ama hilâfet yine de İslâm'da birliğin sembolü olarak görülmüştür. Artık siyasi gücünü yitiren hilâfet doğudan yükselen yeni bir gücün gölgesine sığınmıştır[87]. Abbasi hilâfeti bu defa da Türklerin hâkimiyetine girmiştir.

1055 yılında Bağdat'a gelen Tuğrul Bey'in Büveyhi hâkimiyetine son vermesi ile Abbasi hilâfeti Selçuklu himayesine girmiştir. Tuğrul Bey, 1058'de Kuzey Irak'taki

---

[83] Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s.118-119.
[84] Casim Avcı, *a.g.m.*, s.544-545.
[85] Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s.120.
[86] Casim Avcı, *a.g.m.*, s.544-545.
[87] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.42.

Şiîleri tesirsiz hale getirip Musul'da Fatımî halifesi adına hutbe okutan Arslan Besâsîrî karşısında zafer kazandıktan sonra Bağdat'a dönmüş ve muhteşem bir merasimle karşılanarak hilâfet sarayına götürülmüştür. Üzerinde Hz. Peygamber'in bürdesi ve elinde asa ile tahtına oturmuş olan Halife Kâim-Biemrillah, Tuğrul Bey'i yanında hazırlattığı ikinci bir tahta oturtmuştur[88]. Tuğrul Bey'e İslâmiyet'e yaptığı hizmetler ve adaleti kurup zulmü yıktığı için teşekkürlerini bildirmiştir. İki tarafın en yüksek devlet adamları ve büyük alimlerinin hazır bulunduğu muhteşem merasim Tuğrul Bey'in taçlanma merasimi olmuştur. Halife Sultana bu merasimde çok kıymetli bir taç vermiş, hil'atler giydirmiş, altın kılıç kuşatmış ve sancaklar vermiştir. Bu taçlandırma ve kılıç kuşatma ile birlikte Tuğrul Bey'i "Dünyanın (şark ve garb) Sultanı" ilan etmiştir ve Tuğrul Bey'e "Rüknud-din" (Dinin Temeli) ve "Kasîmi'l Emîri'l Mümin" (Halifenin Ortağı) unvanlarını vermiştir. Bu merasimden sonra Halife, Sultana ahidnâmesini vermiş ve dua etmiştir. Sultan'da daima İslâmiyet'in ve halifenin hizmetinde olacağını belirtmiştir[89].

Tuğrul Bey'in Kaim-Biemrillâh tarafından "melikü'l-meşrik ve'l mağrib" ilan edilmesiyle hem halifenin hem de sultanın görev ve yetkilerinin sınırlarını değişmiştir. Buna göre halifenin görevi, meşru sultanın isminin hutbelerde kendi adından sonra zikredilmesini sağlamaktan ve saltanat makamınca hazırlanan temliknâme ve menşurları mecburi tastikten ibaret kalmıştır. Devlet idaresi, hükümranlık, siyasi nizam ve asayişin temini gibi işler sultana devredilmiştir. Ancak sultanlar halifelik makamına azami saygıyı göstererek İslâm dünyasında yeniden itibar kazanmasını sağlamışlardır[90].

1059 yılında Bağdat tekrar işgal edildiğinde Tuğrul Bey halifeyi tekrar kurtarmıştır. Veziri Kündüri, Halifeye halifelik devletinin ortadan kalktığını, Sultanın onu tekrar güçlendirdiğini hatırlatmıştır. Halifeye günlük iki bin dinar tahsisat verilmesine karar verilmiş ve bu geliri karşılayacak ülke ve arazilerin seçimi halifeye bırakılmıştır. O da Bağdat, Basra ve Vasıt'ı seçmiştir. Halifenin dünyevi selâhiyetlerini daha önce Selçuklu hükümdarına devretmesinin sonucu olarak bütün ülkeleri Selçuklu Devleti'nin olmuştur. Böylece sünni İslâm âleminin dini reisi olarak kalan halife, siyasi bakımdan Selçuklu Devleti'nin himayesi altına girmiştir. Bununla birlikte halifeye hürmette kusur etmeyen Selçuklu sultanları bastırdıkları paralarda ve okuttukları hutbelerde önce halifenin adını zikretmişlerdir[91].

---

[88] Casim Avcı, *a.g.m.*, s.542.
[89] Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti,* İstanbul, 1999, s.135.
[90] Casim Avcı, *a.g.m.*, s.542.
[91] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.24-25.

Abbasi soyundan gelen halifelik 1258'de İlhanlı Hükümdarı Hülagu'nun Bağdat'a girmesiyle son bulmuştur. Moğollar 1258'de Bağdat'taki Abbasi halifeliğini yıkıp Memlükler'in başkenti Kahire'de bir halifelik kurmuşlardır. 1261'de Memlük Sultanı Baybars, Bağdat'tan kaçıp Mısır'a sığınan halife Mutasım'ın amcası El Mustansır Billah'ı halife ilan etmiştir. Ancak bu fiilen hiçbir iktidarı olmayan bir halifelik olmuştur. [92]. Bir müddet sonra Sultan Baybars, Bağdat'ta halifeliği yeniden kurmaya çalışsa da Bağdat'ta kurulacak yeni ve kuvvetli bir halifeliğin kendisi için tehlikeli olacağını düşünmüştür. Baybars bir yıl sonra Mısır'a gelen Emir Ebu'l Abbas'ı "el-Hâkim bi-Emrillah" lakabı ile hilâfet makamına oturtmuştur. Bundan sonra hilâfet makamındaki halifeler sadece dini konularda söz sahibi olmuşlardır ve Mısır ile Suriye'deki hutbelerde halife olarak adları belirtilmiştir. Sultan Baybars'tan sonra gelen hükümdarlar da onun gibi davranmışlardır. Halife sadece dini işlere ve bazı vakıflara bakabilmiştir. Bununla beraber bazı Müslüman devletler, Memlük hükümdarının müsaadesiyle Abbasi halifesinden bazı unvanlar almışlardır[93].

II. Osmanlı Devleti'nde Hilâfet Kurumu

İslâmiyet'in geniş bir coğrafyaya yayılması ile birlikte değişik zamanlarda ve yerlerde bazı sultanlar kendi topraklarında halife unvanını kullanmışlardır. Bu anlamıyla hilâfet bir hükümranlık ifadesi olarak değerlendirilmiş ve meseleye şerrî bir dayanak bulabilmek için, "Hakka riayetle adaleti yerine getiren ve şeriatı uygulayan sultanlar kendi ülkelerinde halife sıfatını kullanabilirler" şeklinde yorumlar yapılmıştır. Osmanlı sultanları da I. Murat'tan itibaren bu geleneğe uyarak halife unvanını kullanmışlardır[94]. Osmanlı hanedanı ve aydınları, Hz. Peygamber'e isnad edilen "Benden sonra halifelik sadece 30 yıl sürecektir" hadisinden haberdarlardır. Bu sebeple Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren resmi vesikalarda halife unvanı ile anıldıkları görülmüştür[95].

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u kendi hâkimiyetinin merkezi yapmak isterken şarkta İslâm dünyasına ve hilâfete sahip olmak, garbde papalığı ve Roma'yı da alıp dünya birliğini ve nizamını kurmak istemiştir[96]. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethininden sonra İslâm devletlerindeki din ve devlet ikiliğini dini devletin güdümüne alarak din ve

---

[92] Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat Sorunu", s.156.
[93] Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s.123.
[94] Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul, 1998, s.546.
[95] Faruk Sümer, "Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?", *Belleten*, C.56, S.217, Ankara, 1992, s.699.
[96] Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefküresi,* C.2, İstanbul, 2000, s.72.

devlet özdeşleşmesini sağlamıştır. Fatih Sultan Mehmet şeyhülislâmlık makamını, veziriazam kanalıyla kendine bağlaması ile Osmanlı padişahı, hem devletin hem de İslâm'ın en üst temsilcisi olmuştur. Böylece Osmanlı ideolojisinin temeli oluşturulmuştur. Bu ideoloji ikinci büyük değişim ve gelişim aşamasını Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı fethinden sonra [97] yani hilâfetin Osmanlı Devleti'ne geçmesiyle yaşamıştır.

II.1. Hilâfetin Osmanlı Devleti'ne Geçişi ve Gelişmesi

Mısır Memlük sultanları, Mekke ve Medine'ye sahip olmaları, hac yollarını bütün Müslümanlar için açmaları ve Abbasi halifesini yanlarında tutmaları nedeniyle İslâm âleminin en nüfuzlu sultanları sayılmışlardır. Fatih Sultan Mehmet'e kadar Osmanlı Devleti'de bu görüşte olmuştur[98]. Osmanlı Memlük ilişkileri Yıldırım Bayezid döneminde bozulmuş, Fatih Sultan Mehmet döneminde Dulkadiroğulları ve Hicaz su yolları meselesi dolayısıyla gerginleşmiştir. II. Bayezid döneminde ise Osmanlı-Memlük ilişkileri savaşa dönüşmüş ama iki taraf da üstünlük sağlayamamıştır. Nitekim Yavuz Sultan Selim, İran seferinden dönerken Dulkadiroğulları Beyliğini ele geçirmesi ile Osmanlı Memlük ilişkileri tekrar bozulmuştur. Memlük Devleti'nin Safevi Devleti'ne destek vermesi nedeniyle Memlük tehditini ortadan kaldırmak isteyen Yavuz Sultan Selim Mısır seferine çıkmıştır. Ayrıca Memlük Devleti ile Osmanlı Devleti Türk ve İslâm âleminin liderliğini ele geçirmek için yarış içinde olmuşlardır. Yavuz Sultan Selim, Memlük Sultanı el-Gavri'yi, Mercidabık (1516)'da yendikten sonra son Abbasi halifesi III. Mütevekkil Alallah'ı Halep'de kabul etmiş ve halifenin isteklerini karşılamıştır. Halife, Ridaniye (1517) ile Kahire'nin alınmasından sonra şehre Yavuz Sultan Selim ile girmiş ve daha sonra İstanbul'a gönderilmiştir. Mısır'ın Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi üzerine Mekke Şerifi Seyyid Berakat oğlu Ebu Numeyy ile birlikte, Mekke ve Medine'nin anahtarlarını ve Mukaddes Emanetleri Yavuz Sultan Selim'e göndermiş ve Sultan'a biat etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Kahire'de kıldığı ilk cuma namazı ile beraber bütün Mısır'da hutbe Yavuz Sultan Selim adına okunmaya başlanmıştır. Melik Müeyyed Camiinde kılınan ilk cuma namazı hutbesinde Yavuz Sultan Selim'in ismine "Hadimü'l Haremeyni'ş Şerifeyn" unvanı izafe olunca Yavuz Sultan Selim secdeye

---

[97] Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat Sorunu", s.157.

[98] Halil İnalcık, "Osmanlı Padişahı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* C.13, S.4, Ankara,1958, s.69.

kapanarak ağlamıştır[99]. Bu unvan Yavuz Sultan Selim'e ilk önce "Hâkimü'l Harameyn" (Mekke ve Medine'nin Hâkimi) olarak verilmişse de Yavuz Sultan Selim "Hadimü'l Harameyn" (Mekke ve Medine'nin hizmetkârı) olarak değiştirmiştir[100].

Mısır seferinin çok mühim bir neticesi hilâfetin Araplardan Türklere intikali olmuştur. Nitekim Bağdat'ın tahribi ve Abbasi Devleti'nin ortadan kalkması üzerine bu hanedandan Mısır'a sığınan Mustansır, Memlük Sultanı Baybars tarafından 1261'de halife tanınmış ve maddi hiçbir kudreti olmayan halifelik bir gölge halinde Yavuz Sultan Selim'e kadar devam etmiştir. Yavuz Sultan Selim son Abbasi halifesi olan Mütevekkil'i beraberinde İstanbul'a getirip Ayasofya'da yapılan bir merasimle, hilâfeti ve mukaddes emanetleri devralmıştır[101]. Fakat Yavuz Sultan Selim dönemi kaynakları böyle bir merasimden bahsetmemiştir[102]. Hatta Mısır seferi ile ilgili fetihnâmeler, rûznâmeler ve vekâyinâmeler gibi çağdaş Türk kaynaklarında halifenin adı bile geçmemiştir[103]. Nitekim Mukaddes Emanetler Yavuz Sultan Selim'e Halife Mütevekkil değil, Mekke Şerifi tarafından verilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in İran, Mısır ve Suriye'nin fethi ile kazandığı nüfuz ve kuvvet kan akıtmadan Hicaz, Lübnan, Filistin, Bingazi, Nubya ve Cezayir'in Osmanlı idaresine geçmesini sağlamıştır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'da ikameti esnasında bağlılıklarını bildirmek için birçok heyet gelmiştir. Bu heyetlerin en mühimi Mekke Şerifinin heyeti olmuştur[104]. Artık İslâm halifeliği Abbasilerden Osmanlılara geçmiştir ve hilâfet sorumluluğunu en uzun süre taşıyan hanedan Osmanlılar olmuştur[105]. Hilâfetin Osmanlı Devleti'ne geçişi ile Osmanlı padişahı devletin başında yalnız en yüksek bir siyasi şahsiyet ve Osmanlıların hükümdarı değil aynı zamanda âhir zaman Peygamber'inin halefi ve vekili sıfatıyla en yüksek dini ve ruhani şahsiyet olmuştur. Bu sıfatıyla bütün dünya Müslümanlarının hâmisi olmuştur[106]. Kanuni Sultan Süleyman zamanında serbest bırakılan El-Mütevekkil Mısır'a gönderilmiştir. El-Mütevekkil'in Mısır'a döndükten sonra ölünceye kadar yirmi üç yıl halife unvanını kullanmıştır[107].

---

[99] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.25-26.
[100] Cemal Kutay, *Tarihte Türkler ve Araplar-Hilâfet Meselesi,* İstanbul, 1970, s.194.
[101] Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefküresi,* C.2, s.78.
[102] Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", s.546.
[103] Faruk Sümer, *a.g.m.,* s.695.
[104] N. Ahmet Asrar, "Hilâfetin Osmanlılara Geçişi İle İlgili Bazı Rivayetler", Çeviren: Süleyman Tülücü, *Türk Araştırmaları Dergisi,* S.22, İstanbul, 1983, s.95-96.
[105] *D.G.B.İ.T.A.,* Hulefâ-i Raşidun ve Emeviler, C.2, s.24.
[106] Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik,* İstanbul, 2009, s.180.
[107] Faruk Sümer, *a.g.m.,* s.694-695.

Selçuklularda maddi kudret sultanlara, manevi otorite halifelere ait iken Osmanlılar saltanat ve hilâfeti birleştirmekle İslâm'ın hilâfet şartlarını da yerine getirmişlerdir. Bu iki makamın birleşmesi Türk İslâm mefkûresinin yükselmesinde büyük bir merhale teşkil etmiştir. Bundan sonra Osmanlı padişahları artık İslâm dünyasının maddi manevi rehberleri ve hamileri olmuşlardır. Selçuklular zamanında Türk sultanları sünnî hilâfete hizmet etmiş, onun nüfuzundan faydalanmışlardır. Yavuz Sultan Selim'in hilâfet ve saltanatı kendi hanedanında birleştirmesiyle de Osmanlı padişahları; Türk cihan hâkimiyeti, Roma İmparatorluğu ve İslâm halifeliği mirasına sahip olmuşlardır. Bununla beraber halifelik siyasetinin en çok kullanıldığı dönem II. Abdülhamit dönemi olmuştur[108].

Hilâfetin Osmanlı'ya geçişi ile ilgili tartışmalarda devir teslim töreninin yapılıp yapılmadığı konusu ana tartışma nedeni olmuş, diğer hukuki esasların dikkate alınmamıştır. Ancak hilâfet hakkı sadece unvanı birbirinden devralmaya dayanmaz, zaten hilâfetin intikali için böyle bir merasime şer'en ihtiyaç yoktur[109]. Nitekim halifelik, Yavuz Sultan Selim'e veya onun haleflerinden birine Halife Mütevekkil veya onun temsilcilerinden herhangi biri tarafından resmen verilmiş değildir. Yavuz Sultan Selim'in ferman ve mektuplarında sık sık kullandığı "Halifetullâh fi'l-arz" (Allah'ın yeryüzündeki vekili), "Zillullâh fi'l-Arz" (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) ve "Halifetu'l-Müslimin" (Müslümanların halifesi) gibi unvanları Mısır'ın fethinden önce de kullanmıştır. Onun Fatih Sultan Mehmet, II. Murat ve Yıldırım Bayezid gibi selefleri ve Kanuni Sultan Süleyman'dan, son hükümdar Sultan Vahideddin'e kadar bütün halefleri, Selçuklu, Timurlu, Memlük, Özbek, Şeybani ve Moğol hanedanlarına mensup muhtelif hükümdarlar, zaman zaman bu unvanları kullanmışlardır[110].

Bir kişinin halife olması için bazı özelliklere sahip olması gerekir. Osmanlı uleması da Osmanlı padişahlarını halife olarak tanımalarını şu gerekçelerle açıklamıştır:

Hakk-ı seyf; Halife olacak kişi devrinin en kudretli ve kuvvetlisi olmalıdır. Yavuz Sultan Selim de devrinin en kudretli İslâm hükümdarı olması nedeniyle halifeliği hak etmiştir. Kanuni devrinde bu anlayış açık bir şekilde görülmüştür. Haremeyn'in himayesi; Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi ile beraber sonra Mekke Şerifi kendi isteğiyle Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Bundan böyle bu mukaddes bölgenin korunması ve her

---

[108] Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefküresi,* C.2, s.79.
[109] Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", s.546.
[110] N. Ahmet Asrar, *a.g.m.*, s.95.

sene hac organizasyonları Osmanlı sultanları tarafından yapılmıştır. Bu da Osmanlı halifeliğinin bir başka meşruiyet kaynağı olmuştur. Mukaddes emanetlerin hıfzı; Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden dönüşünde Mukaddes Emanetler İstanbul'a nakledilmiş ve Osmanlı sarayında özel bir dairede koruma altına alınmıştır. Mukaddes Emanetlerin muhafazası da zamanla halifeliğin şartlarından sayılmıştır. Ehl-i hal ve'l akd'ın tasvibi; bir halifenin ehl-i hal ve'l akd olan kişilerce tasdik edilmesi gerekmektedir. Hilâfetin Yavuz Sultan Selim'e intikali Mısır uleması, Osmanlı ulema ve ümerasınca daha Mısır'da tasvip görmüş ve ona biat edilmiştir[111]. Ayrıca vasiyyet de bir hilâfet gerekçesi sayılmıştır. Vasiyyet; yani bir halifenin kendisinden sonra gelecek halifeyi namzed tayin etmesidir. Abbasilerin Mısır'da son halifesi Mütevekkil hilâfeti Yavuz Sultan Selim'e vasiyyet etmiştir[112].

Yavuz Sultan Selim'den sonra tahta geçen Kanuni Sultan Süleyman, Mekke Şerifine yazdığı cülus mektubunda "Hadimu Beyt'illah ve'l-Harem" (Mekke ve Medine'nin Hadimi) unvanını kullanmış ve kendisinin "Halifet'ül Kübra" (en yüksek hilâfet) makamına oturduğunu bildirmiştir. Mekke Şerifi ise cevabında Padişahı gaza başarıları sebebiyle kendisinden ve diğer bütün İslâm hükümdarlarından manevi açıdan üstün saymıştır[113].

Osmanlıların, Hicaz ve Mısır'da hâkimiyet kurmalarından sonra İslâm âlemindeki saygınlığı artmıştır[114]. 1520'den sonra yeni tahta çıkan padişahlara Hz. Peygamber'e ait hırkanın saklandığı odada biat edilmeye başlanmıştır. Hz. Peygamber'in hırkası Abbasi halifeleri tarafından hilâfetin en mühim alametlerinden biri olarak çok önemli merasimlerde giyilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'dan itibaren Osmanlı padişahları için "Yeryüzünün Halifesi" (Halife-i Ruy-Zemin) ve "Bütün Müslümanların Halifesi" (Halifetü'l-Müslimîn) unvanı kullanılmaya başlanmıştır[115]. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman da kendisini Orta Asya'dan Hindistan'a kadar bütün Müslümanların koruyucusu olarak görmüştür.

Osmanlı hilâfetine mani olabilecek engellerin başında sünni Müslümanlar için hilâfetin kaynağının Kureyşiliği, şia için imametin Ehl-i Beyt'e ait olması gelmektedir. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde de bazı alimler Osmanlı sultanlarının Kureyş sülalesine

---

[111] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.26-27.
[112] Corci Zeydan, *a.g.e.*, s.161.
[113] Halil İnalcık, *a.g.m.*, s.70.
[114] Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", s.546.
[115] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.27.

mensup olmamaları üzerinde durmuştur. Kanuni Sultan Süleyman zamanında sadrazamı Lütfi Paşa "Halâsü'l-ümme fî Ma'rifeti'l-eimme" adlı eserinde halife olmak için Kureyş kabilesinden gelme şartının bulunmadığını söyleyerek Kanuni Sultan Süleyman'ın zamanın imamı olduğunu ve bütün Müslümanların onun imamlığını tastik ettiğini belirtmiştir[116]. Kanuni Sultan Süleyman'ın hilâfet unvanını üstlenmesi konusunda bir diğer önemli destek ise 1545 yılından itibaren kesintisiz yirmi dokuz yıl şeyhülislâmlık görevinde bulunan Ebusuud Efendi'den gelmiştir. Ebusuud Efendi sultanın hilâfetini meşrulaştırmak için yaptığı katkıları Lütfi Paşa'dan farklı bir yol izleyerek gerçekleştirmiştir. Kureyşlilik meselesini tamamen görmezden gelen şeyhülislâm, konu hakkında müstakil bir eser yazmak yerine kanunlar ve benzeri resmi evraka sultanın tüm Müslümanların halifesi(Hilâfet-i Kübra) olduğunu ifade eden ibareler koyarak onun hilâfetini destekleme yolunu seçmiştir[117].

II.2. Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Hilâfet Makamının Rolü

Osmanlı padişahları 18. yüzyıl sonrası yaşanan gelişmelere bağlı olarak hilâfeti gaza anlayışının dışında yorumlamış ve kendilerini İslâm dünyası üzerindeki tek ve meşru halife olarak saymışlardır[118]. Osmanlı padişahlarının hilâfet kurumuna ağırlık vermelerinde özellikle Osmanlı-Rus savaşı sonrasında imzalanan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması bir dönüm noktası sayılmıştır[119]. Küçük Kaynarca Antlaşması bazı yazarlarca Rus hüneri ve Osmanlı'nın beceriksizliği olarak görülse de bu antlaşma ile Ruslar, Osmanlı Sultanını yeni bağımsız Kırım Hanlığı'nın meşru halifesi olarak tanımışlardır[120]. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması Kırım'ın Osmanlı Devletiyle olan bağlılığına son verip Kırım'ı müstakil bir hanlık haline getirmekle birlikte Tatarlar'a hanlarını seçme hakkı tanımıştır. Bununla beraber dini bakımdan hilâfet müessesesine bağlılık ve hutbenin Osmanlı padişahı adına okunması kabul edilmiştir. Her iki devletin Kırım'ın içişlerine karışmaması kararı alınmıştır(madde 3)[121]. 1774'de imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti ilk kez Müslümanların yaşadığı bir toprak parçasını elden

---

[116] Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", s.546.
[117] Ş. Tufan Buzpınar, "Osmanlı Hilâfet Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* C.2, S.1, İstanbul, 2004, s.116.
[118] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.61.
[119] Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", s.546.
[120] Roderic H. Davison, "Küçük Kaynarca Antlaşmasının Yeniden Tenkidi", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi,* İstanbul, 1981, S.10-11, s.367.
[121] Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C.26, İstanbul, 2002, s.526.

çıkarmış ve bu antlaşmanın üçüncü maddesi ile Kırım'ın bağımsız idaresi tanınmıştır. Bu madde ile halledilmeye çalışılan Kırım Müslümanlarının dinsel açıdan Osmanlı halifesine bağlılığı konusu tarihi bir dönüm noktası oluşturmuştur[122]. Osmanlı sultanları için halife unvanı, resmi olarak kullanılması Küçük Kaynarca Antlaşması ve bunu tamamlayan 1779 Aynalıkavak Tenkihnamesi'nden itibaren süreklilik kazanmıştır[123]. Küçük Kaynarca Antlaşması büyük bir siyasi yenilgi belgesi olmakla birlikte Osmanlı halifeliğinin ruhani niteliğini devletlerarası hukukta yer almasını sağlamıştır[124].

Osmanlı padişahlık kurumunun yetkileri açısından yeni bir döneme işaret eden Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre sultan siyasi ve dini yetkilerini ayırarak Kırım üzerindeki siyasi yetkilerinden vazgeçmiştir. Kırım hanlarının Osmanlı halifesinden berat alması zorunluluğu 1779 Aynalıkavak Tenkihnamesi ile daha belirgin hale gelmiştir. Burada yer aldığı şekliyle Kırım halkı temsilcilerini göndererek padişahı "İmamü'l-Müminin" ve "Halife-i Azam-ı Muvahhidin" tanıdıklarını bildirmek ve seçtikleri han için halifeden dini onay almak zorunda kalmıştır. Antlaşmanın bu maddesi Osmanlı sultanına halife sıfatıyla Katolik papalık kurumuna benzer biçimde Kırım'daki İslâm ahalisi üzerinde ruhani liderlik vasfı tanımıştır[125]. Osmanlı padişahının, tebaasından başka Müslümanlar üzerine genişletilen bir nevi papalık yetkisi iddiası ilk kez ortaya çıkmıştır ve sınırlar ötesinde dini otorite iddiası köklü bir yenilik olmuştur. Osmanlı Devleti'nin güç zamanlarında Müslüman liderliği üzerindeki Osmanlı iddiası, yurt içinde gittikçe artan bir heyecan uyandırmış ve dışarda da artan bir kabul görmüştür[126].

1774'de imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı Devleti'nin ilk hilâfet iddiası olarak yorumlansa da bu antlaşmadan önce 1727'de lll. Ahmet'in, Afgan hükümdarı Eşref Han ile imzaladığı bir antlaşmada kendini "Bütün Müslümanların Halifesi" olarak nitelendirildiği görülmüştür. Fakat Küçük Kaynarca Antlaşması'nın en önemi tarafı, Osmanlı halifesinin bu unvanını uluslararası bir antlaşmada resmen kabul ettirmesinden gelmiştir[127].

Osmanlı Devleti'nin 19. ve 20. yüzyıllarda kaybettiği Müslüman topraklardaki halkın dinen Osmanlı halifesine bağlı kalmalarını sağlamak için hutbelerde sultan-halifenin isminin zikredilmesi bir çözüm sayılmıştır. Hatta bu sorumluluğun bir gereği

---

[122] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.61-62.
[123] Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat Sorunu", s.158.
[124] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, İstanbul, 2002, s.146.
[125] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.63-64.
[126] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Çeviren: Metin Kıratlı, Ankara, 1984, s.322.
[127] Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", s.546-547.

olarak, kaybedilen topraklardaki Müslümanların dini hayatlarını nasıl düzenleyeceklerine dair şeyhülislâmlık bir talimatname bile hazırlamıştır[128].

II.3. Tanzimat Fermanı ile Hilâfet Anlayışındaki Değişiklikler

Tanzimat dönemi eşitlikçi ve Osmanlıcı anlayış çerçevesinde modern bürokratik merkeziyetçi devlet yapısı oluşturulurken dinin etkinliği daraltılmış ve laik devletin zeminini hazırlamıştır. Fakat hilâfet ve saltanat hukukundaki yetki daralmasına rağmen halifelik devlet içindeki yerini korumuştur. Bu nedenle 18. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti'nin geleneksel yapısındaki değişim hilâfetin yeniden yorumlanmasına neden olmuştur. Klasik dönem Osmanlı hilâfeti 10. yüzyıldan itibaren gelişen siyasal, askeri ve stratejik liderlik iddiası üzerine kurulmuş ve "hilâfet-i ulya ve kubra" anlayışına dayandırılmıştır. 18. yüzyıla kadar halife tüm Müslümanların ruhani lideri olmaktan çok, içeride siyasi bir güç olarak kullanılmıştır. Nitekim sultana itaatte dünyevi ve siyasi nedenlerin yanına dini bir neden daha eklenmiştir. 16. yüzyıldan 18. yüzyılın başına kadar olan dönemde hilâfetin niteliği üzerine yapılan tartışmaların azalması ulemanın klasik dönem için bulduğu kanıtların ikna edici olmasından kaynaklanmıştır[129].

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde hükümdarın yetkileri dini ve örfi hukukla sınırlanmışsa da Sened-i İtttifak ve ardından Tanzimat sürecindeki hükümdar yetkilerinin kısıtlanması pozitif hukuk ve laik ilkeler çerçevesinde olmuştur. Bu da hem hükümdarlık anlayışını hem de hilâfete olan bakışı etkilemiştir. Tanzimat ile kurulmak istenen dünyevileşme süreci halife-sultanın yetkisini daraltmış ama Tanzimat, hilâfet-saltanat hukukunda kökten bir değişiklik getirmemiştir[130].

Tanzimat Fermanı ile birlikte geleneksel hilâfet anlayışında bir değişiklik meydana gelmiştir. Daha önceki anlayışa göre halife dinin hâdimi ve devletin siyasi reisi iken Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü ittihâd-ı anâsır ve eşitlik hedefleri devletin gayri müslim tebaasını hilâfetten çok saltanat itibariyle kuşatmayı düşünmüştür. Bu durum da hilâfet, padişahın sadece Müslümanların reisi olması dolayısıyla dini riyâsete, saltanat ise aynı zamanda gayri müslimleri de kapsadığı için salt siyasi riyâsete dönüşmüştür. İslâm tarihinde daha önce pek rastlanılmayan bu ikilik hilâfetin siyasi güç ve nüfuz bakımından

[128] Ş. Tufan Buzpınar, a.g.m., s.123.
[129] Namık Sinan Turan, "Osmanlı Hilâfetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı ll. Meşrutiyet'e Giden Süreç ve Sonrasında Makam-ı Hilâfet", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* S.38, İstanbul, 2008, s. 283-284.
[130] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.64.

zayıflamasına sebep olmuştur. Bu ayrımın nihaî neticesi, en yüksek dini-siyasi makamda bulunan (ulu'l-emr olan) halifenin siyasi yetkilerini zamanla saltanata terk etmesine ve kendisinin sadece dini bir alanda sınırlı kalmasına neden olmuştur. O sırada Osmanlı Devleti'nde hilâfet ve saltanat aynı kişide toplandığı için bu ayrımın sonuçlarının nelere yol açabileceği dikkati çekmemişti; ancak hukuki bir aşınmanın mevcudiyetini de göstermiştir[131]. Tanzimat Fermanı ile devlet idaresini laikleştirme hareketleri başlamıştır. Devlette artık eski şer'i hukukun yanında laik zihniyette bir hukuk doğmuştur. Bunun sonucunda eski şer'i mahkemelerin yanında nizami mahkemeler, eski dini eğitim kurumlarının yanında modern eğitim yöntemleri ile çalışan mektepler açılmıştır[132].

Tanzimat Fermanı ile Padişah davranışlarının hukuka uygun olacağına dair yemin etmiş ve kendisini hukukla bağlamıştır. Bu bağlanma insan merkezli olup, pozitif seküler hukuk temelinde gerçekleşmiştir. Dinin, halife, sultan ve devlet üzerindeki yetkisi ve denetim alanları daralmış, hilâfet saltanat dengesi bozulmuştur. Böylelikle hükümdarın şahsında birleştirdiği hilâfet ve saltanat parçalanarak, dünyevi bir otorite meydana gelmiştir. Nitekim modern bir hukuk devleti olma çabaları halife-sultan yetkilerinde yapılan kısıtlamada büyük pay sahibi olmuştur[133]. Tanzimat ile başlayan hilâfet ve saltanat hukukunun ayrışması ve güç kaybı 19. yüzyıl boyunca sürmüştür. Osmanlı'nın son yüzyılında bu gidişe alternatif oluşturulan tek dönem II. Abdülhamid dönemi olmuştur[134].II. Abdülhamid saltanatı boyunca hilâfeti ön planda tutmuş devletin kurtuluşunu İslâm birliğinde bulmuştur.

---

[131] Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", s.547.
[132] Ali Fuad Başgil, *a.g.e.*, s. 183.
[133] Namık Sinan Turan, *a.g.m.*, s.282-283.
[134] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.68.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDEN SALTANATIN KALDIRILMASINA KADAR HİLÂFET MAKAMI

1.1. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Hilâfet Makamı

Osmanlı Devlet'inde halife-sultanın yetkilerinin ilk defa Tanzimat Fermanı ile sınırlanmış ve padişah fermanın maddelerine uyacağına dair yemin etmiştir. Ayrıca bu fermana göre kanunların çıkması ve uygulamaya konulması, Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşit haklara sahip olmasının kabul edilmesi gibi hususlar padişahın iktidarını tehlikeye atmıştır. Tanzimat ile padişah kendi eliyle kendi yetkilerini sınırlandırmış ve devleti dini karakterden dünyevi karaktere taşımıştır. Tanzimat döneminde başlayan dinin halife-sultan ve devlet üzerindeki kontrolünün gevşemesi, hilâfet-saltanat dengesinin saltanat lehine bozulmasına yol açmıştır. Halife-Sultan'ın şahsında başlayan bu parçalanma halife-sultanın iki ayrı şahısta toplanmasına zemin hazırlamıştır[135].

Tanzimat ile merkezi idarenin taşrada kaybettiği gücü tesis etmek için Osmanlı vatandaşlarının gündemine hürriyet, eşitlik, müsavat gibi yeni kavramlar taşınmış ve hilâfet ile saltanat hukukunun ayrılmasında da tarihsel bir dönüm noktası olmuştur. Tanzimat ile Meşrutiyet arasındaki döneme damgasını vuran II. Abdülhamid saltanatı bu sürecin istisnası olarak yaşanmıştır. II. Abdülhamid tahta geçtiğinde devlet bir taraftan Tanzimat tecrübesi ile ortaya çıkan yeni problemlerle uğraşırken diğer taraftan da Rusya ile girilecek büyük bir savaşın eşiğine gelmiştir. Ayrıca Avrupa ülkelerinin müdahaleleri ile gayri müslim halk arasında ayrılıkçı hareketler hız kazanmıştır. Osmanlı Devleti dış siyasette ise giderek bir yalnızlığın içine itilmeye çalışılmıştır[136].

1.1.1. Meşrutiyet Dönemi Hilâfetin Durumu

Anayasal sistemi başlatacağı sözüyle tahta geçirilen II. Abdülhamid'in ve Genç Osmanlıların amaçları devletin dağılmasını önlemek olmuştur. II. Abdülhamid hedefine Müslüman unsurların birleşmesini öngören İslâmcılık politikası ve istibdad yöntemi ile

---

[135] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, İstanbul, 2008, s.27-28.

[136] Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul, 1998, s.547.

varmaya çalışırken, Genç Osmanlılar ise Osmanlı ümmeti içinde etnik veya dinsel ayrımı öngörmeyen Osmanlı bütünlüğünü hedefleyerek meşrutiyetçi politikaya sarılmıştır. Genç Osmanlılar Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün sağlanması amacında birleşseler de yöntem ve uygulamalarda başlarını Mehmet Paşa ve Ziya Bey'in çektiği iki gruba ayrılmışlardır. Mehmet Bey'in grubu ilk kez halifeliğin konumunda değişikliği gündeme getirmiştir. Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa meşrutiyeti yeterli görmüş ve Araplarla yoğun işbirliğini gerekli görmüşlerdir. İlk etapta meşrutiyetin ilanı sonra da cumhuriyet rejimini esas görmüşlerdir. Cumhurbaşkanının Türklerden seçilmesini, Araplar arasından birinin halife olmasını ve Mekke'de oturmasını öngörmüş fakat bu görüş halifeliğin papalık benzeri bir konuma getirileceğinden kabul görmemiştir[137]. Ziya Paşa ve Namık Kemal ulusal egemenliği savunmuşlardır, cumhuriyeti beğenmekle birlikte Osmanlı Devleti için uygun bulmamışlardır. Ayrıca Ali Sûavi'nin görüşlerinde devlet idaresinde din ve dünya işlerinin birbirinden tamamen ayrılması gerektiğini savunarak laikliği müdafaa etmiştir. Hilâfet müessesesine karşı çıkarken mutlakıyet rejimi yerine parlamento esasına dayalı meşruti sistemi savunmuştur. Ayrıca Ali Sûavi hilâfetin ne muhafazasına ne de yıkılmasına taraftardır; çünkü ona göre hilâfet adıyla bir müessese mevcut değildir. O "Kudret-i Siyasiyye der Düvel-i İslâmiyye" adlı makalesinde Hz. Muhammed'in hilâfet adı altında bir vekâlet makamı kurmadığını bu yüzden hiç kimsenin Halife-i Resullullah olamayacağını, halife tabirinin halef manasında yalnızca Hz. Ebubekir'e ait bir unvan olduğunu söylemiştir. Bu dönemde halifelik, kutsal bir kavram olmaktan çıkmış eleştirilen, tartışılan bir niteliğe bürünmüştür[138].

Jöntürklerden beri gelen aydın sınıf, siyasi yapıda Batı'yı örnek alarak birtakım değişiklikler yapmak istemiştir. Bu değişikliklerin 1908 hareketiyle vardığı en ileri nokta altı yüz yıldır süregelen padişahın mutlak iktidarını anayasa ile sınırlandırmak olmuştur. Hatta 1908 Türk tarihinde Fransız tarihindeki 1789 ile karşılaştırılabilecek bir dönüm noktası olmuştur fakat bu ihtilal halkın etkisi olmadan yapılan bir burjuvazi ihtilali olmuştur. Halife-Sultanın iktidarını sınırlandırma istemi halktan gelmemiş ve Padişah ile bir aydın kesimi arasındaki çatışma aydın kesimin istekleri doğrultusunda çözülmüştür[139].

Osmanlı Devleti'nin içinde padişahın iktidarını anayasa ile yeniden düzenleme girişimleri sürerken Balkanlardaki bunalımda savaşa doğru ilerlemişti. İçeride anayasal

---

[137] Seçil Karal Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik(1924-1928)*, İstanbul, 2006, s.28-29.
[138] Abdullah Uçman, "Ali Sûavi", *Türk Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul,1989,s.447.
[139] Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu,* Ankara, 1984, s.9-10.

bir düzene geçmenin toplumsal sorunların aşılmasında yeterli olacağı yolundaki inancın siyasal gündemi belirlediği bir dönemde Mithat Paşa ve arkadaşlarının hazırladığı Kanun-ı Esasi'yi ilan etme şartıyla tahta çıkan II. Abdülhamid, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda iç ve dış dengelerin sarsıldığı bir imparatorluğun idaresini üstlenerek yeni bir politika belirlemiştir[140]. II. Abdülhamid'in önünde birliği korumak ve gittikçe artan dış baskılardan kurtulmak iki acil mesele olmuştur. Ayrıca Osmanlıları baskı altında tutan Avrupalı devletlerin bir kısım sömürgelerinin Müslümanlardan meydana gelmesi, II. Abdülhamid'i siyasi varlık mücadelesinde içerdeki ve dışardaki Müslüman unsurlara yaslanmak gerektiği sonucuna götürmüştür. Bu anlamda hedef kitle dünya Müslümanları olunca onlara yönelik siyasi tavırda da hilâfetin ön plana çıkması tabii olmuştur[141].

İslâm dünyasını birleştirmek ve İslâm İmparatorluğu'nu yeniden kurmak rüyası dünyanın her yerinde pek çok Müslüman liderin kalbinde her zaman yer etmiştir. Fakat İslâm'ın dini liderliğinin siyasi olarak kullanılabilmesi fikri II. Abdülhamid ile birlikte kabul görmüştür. Onu bu fikirle etkilemiş olduğu zannedilen kişiler Trablusgarblı Derviş Muhammed Zafir ile kuzeni Şeyh Esat ve Ebü'l-Hüda Efendidir. Onlar Abdülhamid'i, seleflerinin Hristiyan Avrupa devletleriyle dostluğu geliştirmekle hata ettiklerine ve esas görevinin İslâm dünyasını Hristiyanlığa karşı yeniden birleştirmeye çabalamak olduğu konusunda ikna etmişlerdir[142]. Sultan II. Abdülhamid Avrupa Devletlerinin emperyalist politikalarına, antiemperyalist bir "İslâm Birliği" ve "Hilâfet" propagandası ile karşı çıkmıştır. Sultanın politikası saldırgan değil, savunmaya dönük bir mahiyet taşımıştır[143].

Hilâfet çerçevesinde İslâm dünyasındaki çeşitli ülkelerle ilişkiye girilmiş ve bu durum bu ülkeleri ellerinde bulunduran Avrupalı sömürgecilere karşı bir koz olarak kullanılmıştır. Bir yandan, Avrupa'ya karşı buralardaki Müslümanların halifeye olan bağlılığı ve sömürgecilere itaat edip etmemelerinin Osmanlıya bağlı olduğu vurgulanırken, öte yandan hilâfet merkeziyle bu ülkeler arasındaki ilişkiler hep canlı tutulmaya çalışılmıştır. Müslümanlar, Osmanlı ve hilâfet, İslâm ülkelerinin durumu,

---

140 Namık Sinan Turan, "Osmanlı Hilâfetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı ll. Meşrutiyet'e Giden Süreç ve Sonrasında Makam-ı Hilâfet", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* S.38, İstanbul, 2008, s.286-287.

141 Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", s.547.

142 Zeine N. Zeine, *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu,* Çeviren: Emrah Akbaş, İstanbul, 2003, s.55

143 Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamid ve Siyaseti: Türkiye Nasıl Kurtulur?", *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu-İç ve Dış siyaset Bildirileri(20-21 Şubat 2014, Selanik*), C.1, Ankara,2014, s.25.

cihad ve İslâm birliği hakkında bilinçlendirilmeye çalışılmıştır[144]. Sultan bilhassa İngiltere'nin faaliyetlerine karşı, Mısır ve Arabistan'da yapılanlara işaret etmiştir. II. Abdülhamid, İngiliz ajanlarının Arap milliyetçiliğini yaymak, halifeliğin Arapların hakkı olduğu iddiasıyla Mısır Hidiv'ini halife yapmak konusundaki gayretlerine Panislâmizm politikası ile karşı koymaya çalışmıştır. Sultan, Müslümanlar arasında birliği sağlamak amacıyla dini propagandaya girişmiştir. Bu konuda tarikat şeyhlerinden ve nüfuzlu kabile reislerinden faydalanmıştır[145]. Panislâmizm II. Abdülhamid'e imparatorluk içindeki Müslüman bağlılığına seslenme ve hürriyetçiler, milliyetçiler, reformcular gibi muhalifleri bastırma açısından yardım etmiştir. İmparatorluk dışında ise Sultana önemli bir Müslüman kamuoyu desteği sağlamış ve emperyalist devletlerin Müslüman topraklarında karışıklık çıkartacak hareketlerini önleme ümidi vermiştir[146].

Hilâfet İslâm tarihinde ilk defa 1876 yılında anayasal bir kurum haline gelmiştir. Ancak 1876 Kanun-ı Esasi'si Tanzimat ile başlayan sürece uygun olarak 4. maddesinde hilâfetteki bölünme hilâfet ve padişahlık şeklinde hukukileştirilmiştir[147]. Madde şöyle zikredilmiştir: "Zat-ı hazreti padişahi hasbelil–hilafe din-i İslâm'ın hamisi ve bilcümle tebea-i Osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır". Yani 1876 anayasasının 4. maddesinde "Halifelik, padişaha özgü bir makam olduğundan dolayı padişah, İslâm dininin koruyucusu ve bütün Osmanlı uyruklarının hükümdar ve padişahıdır" denilmiştir. Burada da Küçük Kaynarca Antlaşması'nda olduğu gibi, Osmanlı Devleti, hilâfet kavramını o zamana kadar görülmemiş bir içerikle doldurmuşlardır. Hilâfetin bu yeni biçimi ve içeriği ile halifenin, teorik olarak, siyasi otoriteden soyutlanmış ruhani bir görünüm almıştır. Ancak halife ve sultan unvanları aynı kişide toplandığı için bu tam anlamıyla gerçekleşememiştir[148]. Ayrıca Kanun-i Esasi'nin 7. maddesinde halife-padişahın adının hutbelerde anılacağına yer almıştır. Aslında halifenin adı daha önce de hutbelerde geçerdi ama böylece hutbelerde anılması yasal bir hak hatta bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu bağlamda şeyhülislâmın hükümette yer aldığı da anımsanınca 1876 anayasasıyla devletin teokratik kimliğinin bir kez daha vurgulandığı görülmüştür[149].

---

144 Gökhan Çetinsaya, *Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında İslâm Birliği Hareketi(1876-1878),*Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988, s.6.
145 Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamid ve Siyaseti: Türkiye Nasıl Kurtulur?", s.25.
146 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Ankara, 1984, s.340.
147 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s.28.
148 Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat Sorunu", ", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi***,** C. 5, S.18, Ankara,1996, s.159-160.
149 Seçil Karal Akgün, ***a.g.e.,*** s.25.

Osmanlı sultanının sadece Osmanlı Devleti'nin başı değil, bütün Müslümanların halifesi ve daha önce kabul edilmemiş bir anlamda, ilk halifelerin varisi de olduğu şeklindeki doktrin, Sultan Abdülaziz devrinde daha etkin olarak gelişmiştir. Afrika ve Asya'daki İslâm ülkelerinin Avrupalı sömürgesi altına düşeceği bir dönemde bu yeni iddia, önemli bir taraftar kazanmıştır[150]. Halifeliğin uluslararası politikadaki gücünü fark ederek ondan yararlanmak amacıyla politikalar üretmek Sultan Abdülaziz zamanında başlamış ise de Sultan II. Abdülhamid devrinde zirveye çıkmıştır.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, herkeste Osmanlı Devleti'nin her an yıkılabileceği izlenimi uyandırmış, Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı Devleti Balkanlardaki hâkimiyet sahasında önemli kayıplar vermiş ve imparatorlukta Müslümanlar önemli bir ekseriyet haline gelmiştir. Osmanlı toprakları dışındaki Müslüman toprakları Avrupalılar tarafından işgal edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının başılarında karşılaştığı bu felaketlere karşı hem içerde birlik ve beraberliği sağlayacak, hem de dış siyasette büyük devletlerin baskılarını azaltacak, devleti güçlendirecek, İttihad-ı İslâm, Tesanüd-i İslâm politikaları uygulanmaya koyulmuştur[151].

İslâm, Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde geçmiş asırlarda hiç olmadığı ölçüde siyasi bir politika olarak kullanılmıştır. II. Abdülhamid'in merkezine hilâfet kurumunu yerleştirdiği politika ile beklentisi devlet içinde Müslüman tebaa arasında ortak bir bağ kurup dağılmayı engellemek olmuştur. II. Abdülhamid halife unvanıyla devlet içinde toplumsal dayanışmayı sağlamak isterken dış dünyada da hilâfetin fonksiyonunu genişletmeyi amaçlamıştır. II. Abdülhamid dış siyasette hilâfet ile Müslümanların üzerinde hamilik özelliği ile sorunları çözüp birleştirici olmak istemiştir. Ayrıca İslâm dünyasında tek halifenin varlığı ve her konuda ilk merci olduğu anlayışını hâkim kılmaya çalışmıştır[152].

II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'ni dağılmaktan kurtarmak için İslâmcılığa sarılmasına, Osmanlıcılık politikası çerçevesinde örgütlenen Jön Türklerin fikirlerindeki milliyetçilik fikrinin devlette parçalanmaya yol açacağından korkması neden olmuştur[153]. Bu nedenle II. Abdülhamid daha saltanatının başlarında Osmanlı hilâfet iddialarını hem teoride hem pratikte kuvvetlendirme gereği duymuştur. Bu dönemde Osmanlı hilâfetinin meşruluğu şu dört esasa dayandırılmıştır. Bunlar: İlahi iradenin tecellisi; ecdattan tevarüs

[150] Bernard Lewis, *a.g.m.* s.123.
[151] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.32.
[152] Namık Sinan Turan, *a.g.m.*, s.286-289.
[153] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.27.

etmek; siyasi ve askeri güç sahibi olarak i'lâ-yi kelimetullah için fütuhatta bulunmak; ulema, devlet adamları, askerler ve halkın tasvip ve biatıdır. Bu husus Osmanlı Devleti'nin resmi salnamelerinde de yer almıştır. Burada klasik teorideki Kureyş ailesinden gelme şartından bahsedilmemiştir. Zira Osmanlı anlayışına göre bu şart Hûlefâ-yi Râşidîn dönemine has bi şarttır.

II. Abdülhamid zamanında gerek layihaları gerekse yazılarıyla Osmanlı Hilâfetini savunan Cevdet Paşa: "Ashabın çoğunluğunun halifenin Kureyş ailesinden olmasını istemesi bu kabilenin Araplar arasındaki itibarındandır. Hilâfet Müslümanlar arasında birliği sağlayan bir müessesedir ve ancak güç ve kuvvetle ayakta kalabilir. Güç ve kuvvet sahibi olan hükümdara itaat ise farzdır. Bu nedenle Osmanlı sultanlarının halifeliği meşrudur ve ona karşı gelenler asidir" demiştir. Cevdet Paşa hilâfet ve saltanatın birbirinden ayrılmaması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre Abbasiler zamanında devlet zaafa düşünce hilâfet bir "kuvve-i rûbâniyye" hükmüne girmiş ve halifelerin hükümeti bir "emr-i itibarî" şeklinde kalmışsa da Yavuz Sultan Selim saltanat ve hilâfeti birleştirerek Osmanlı Devletini yüceltmiş ve Müslümanlar yeniden eski güçlerine kavuşmuştur. Büyük ölçüde Cevdet Paşa'nın fikirlerine göre şekillenen II. Abdülhamid'in hilâfet anlayışında bu unvanın taşıdığı önem kaynağını doğrudan Kurân-ı Kerim'den almaktadır. Halife bir ulu'l-emrdir ve ona itaat Allah ve Resulü'ne itaat olarak kabul etmiştir. Ahmet Mithat Efendi de padişahın isteği üzerine sunduğu layihasında bu anlayışı üç noktada değerlendirerek Allah'ın halifeye insanlığın üstünde bir makam verdiğini, Allah ve Resulü'ne itaat emredildiği gibi halifeye de itaatin farz olduğu, bu emre karşı gelenlerin mürted kabul edildiğini ve büyük günah işledikleri gerekçesiyle öldürülebileceklerini belirtmiştir[154].

II. Abdülhamid 1878'de idareye etkili bir şekilde müdahaleye başladıktan sonra Arap vilayetleriyle yakından ilgilenmiştir. Arap vilayetleri içinde harici fikirlere açık olanların Mısır ve Suriye olduğunu görmüştür. Mısır'ın 1882'den sonra İngiltere'nin eline geçmesi nedeniyle II. Abdülhamid doğrudan Mısır'a müdahale edememiştir. Suriye'deki huzursuzlukların nedenini öğrenmek için Suriye valisi Cevdet Paşa'dan tespitlerde bulunmasını istemiştir. Cevdet Paşa'da Suriye'deki olumsuz havanın vilayet yönetimindeki bir takım aksaklıklardan ve savaşın olumsuz etkilerinden kaynaklandığını, halkın hilâfetten yüz çevirmesinin söz konusu olmadığını belirtmiştir. İdari

[154] Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", s.547-548.

düzenlemelerin Arap halkının güvenini tazelemede yetersiz olduğunu düşünen Sultan mahalli nüfuzlu kişilerle resmi ve gayri resmi bağlantılar kurarak devlete bağlılıklarını kuvvetlendirmeye çalışmıştır[155].

İslâm'ın hamisi olarak nitelenen Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid, Müslümanlar arası dayanışmayı pekiştirmek ve kutsal yerlerin kontrolünü tam olarak denetiminde tutabilmek amacının bir yönünü Hicaz demiryollarını gerçekleştirmekte görmüştür. Sultan II. Abdülhamid'in bu tür bir politika izlemesinde İslâm ülkelerinin içinde bulunduğu dönemin koşullarının da önemli bir payının olduğu söylenebilir[156]. Abdülhamid'in Mekke ve Medine üzerindeki ilgisini burayı dini propaganda merkezi haline getirdiği şeklinde yorumlayanlar da çıkmıştır. Oysa böyle bir şey II. Abdülhamid'in politikasına aykırı düşmektedir. II. Abdülhamid bütün gücüyle, içinden tek adım dışarı atmadığı İstanbul'u merkez haline getirme çabasında olmuştur ve Hicaz'ı ise kontrolü altında tutmaya çalışmıştır[157].

II. Abdülhamid'in izlediği dinsel ağırlıklı siyaseti dönemin baskın ideolojisi milliyetçilik karşısında başarıya ulaşması güç görünmüştür. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin maddi yetersizlikleri de sonucun olumsuz olmasına neden olmuştur. Bununla birlikte hilâfet sömürge idareleri altında yaşayan Müslüman halklar arasında dönemin en büyük ve bağımsız İslâm devletinin hükümdarına ait bir unvan olarak gerekli saygınlığı görmüş ve manevi bir bağlılığın sembolü olmuştur[158]. Dış politik hedeflere de yönelik olmakla birlikte, II. Abdülhamid'in Panislâmist politikasının temel amacı, çoğunluğu gayri müslim olan toprakların kaybından sonra, tebaasının ortak kimliği artık İslâm olan devletin sürekliliğini sağlamaktı. Ayrıca bu hedef II. Abdülhamid'i tahttan indiren İttihat Terakki tarafından da sürdürülmüştür[159].

II. Meşrutiyet'in 1908'de ilanı ile halkın siyasal sürece katılacağı ve hükümetlerin seçimle iş başına gelen Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olacağı, bürokrasi ve sarayın yetkilerinin sınırlarının çizileceği yeni bir Kanun-ı Esasi olmuştur. II. Meşrutiyet dönemindeki farklı ideolojiler arasında İslâmcılığın ayrıcalıklı bir yeri olmuştur. Meşruti idarenin ışığında hilâfet makamını yorumlama çabalarına en çarpıcı örnek olan Elmalılı

---

[155] Ş. Tufan Buzpınar, "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.2, Ankara, 1999, s.172.
[156] Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat Sorunu", s.160.
[157] Orhan Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği,* İstanbul, 2010, s.173.
[158] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.95.
[159] Tayfun Atay, "İttihat Sembolü mü, İhtilaf kaynağı mı? Öncesi ve Sonrasıyla Halifeliğin Kaldırılması Üzerine Bir Yeniden Düşünme Denemesi", *Toplum ve Bilim Dergisi,* S.84, Ankara, 2000, s.221.

Hamdi'nin yaklaşımı, hilâfet kurumdaki kan kaybına ilmiye cephesinden destek anlamına gelmiştir. Mizan gazetesinde yayınlanan, Şeyhülislâm'ın kabinedeki yeri ve devlet protokolündeki yerinin tartışıldığı bir makale üzerine kâleme aldığı "İslâmiyet ve Hilâfet ve Meşihat-ı İslâmiyye" başlıklı makalesinde Elmalılı Hamdi hilâfet kurumuyla ilgili görüşlerini ortaya koymuştur. Elmalılı Hamdi Hoca: "Hilâfet varlığı zorunlu olan bir kurumdur" demiştir. İslâm'da ruhani reisliğin bulunmadığını ifade eden Elmalılı Hamdi geleneksel hilâfet anlayışını dışlayarak "milli devlet"(milli halife) anlayışına giden yolu açmıştır.

II. Meşrutiyet dönemi ve hilâfet teorisinin gelişim süreciyle ilgili dikkat çekici yaklaşımlardan biri de Darülfünun Hukuk Fakültesi Usul-ı Fıkıh müderrislerinden Mehmet Seyyid Bey'in yaklaşımı olmuştur. Hilâfetin kaldırılışı sırasında adliye vekili olarak yaptığı konuşma ile tanınan Seyyid Bey "Usul-ı Fıkıh" kitabında "Haleflik durumu milletle halife arasında icap ve kabule dayalı bir akit sonucunda gerçekleşmektedir" demiştir. Seyyid Bey meşruti idare ile hilâfet makamını bağdaştırma ve özellikle halifenin seçiminde karşımıza çıkan "ehl-i hal ve akd"ı klasik kullanımı dışında "ashab-ı tecrübe ve rü'yetin intihab ve biatı" yani milletvekilleri ve senato üyelerinin seçme ve kabul etmeleri olarak yorumlayarak, İslâm siyaset teorisine uygun olan yöntemin bu olduğunu savunmuştur[160].

II. Abdülhamid'i dini bir özelliğe sahip 31 Mart olayı ile tahttan indirilmiştir. 31 Mart olayında Derviş Vahdeti'nin 10 Kasım 1908'de çıkardığı Volkan gazetesi ve 6 Şubat 1909'da kurduğu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin faaliyetleri göze çarpmıştır. Halk çeşitli kışkırtmalarla şeriatın uygulanması amacıyla ayaklanmalar çıkarmıştır. 31 Mart ayaklanması üzerine memleketin dört bir yanından gönderilen telgraflarla II. Abdülhamid ayaklanmadan suçlu tutulmuş ve II. Abdülhamid meclis tarafından tahttan indirilmişti. II. Abdülhamid'in koruyacağına dair söz verdiği Meşrutiyeti koruyamadığı, ayaklanmanın gelişimini sessizce izlediği, ayrıca isyancılara gönderdiği mesajında "Zillullah" (Tanrı'nın Gölgesi), "Halife-i Muazzam" deyimlerini kullanıp ve şeriate dikkat edileceğini söylediği gerekçe gösterilmiştir[161]. Tarihçiler 31 Mart vakasının ittihatçılar tarafından II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi için İngiliz Gizli Servisi'nin yardımı ile düzenledikleri bir hadise olduğu üzerinde birleşmişlerdir[162].

---

[160] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.97-110.
[161] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C.5, Ankara, 1983, s.75,112-113.
[162] Ahmed Akgündüz, Said Öztürk; *Bilinmeyen Osmanlı,* İstanbul, 1999, s.285.

31 Mart hadisesi sonunda II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile Kanun-ı Esasi'de büyük değişiklikler yapılmıştır. Ulemanında desteklediği bu değişiklikler ile 8 Ağustos 1909 tarihinde hilâfet kurumu hak ve yetkilerinden önemli bir kısmını kaybetmiştir. Yapılan değişikliklerle padişaha ancak meclis önünde şer'i şerif ve anayasa hükümlerine riayet edeceğine, ülkeye ve millete sadık kalacağına yemin etmesi şartıyla egemenlik tanınmıştır. Meşrutiyet devrinde padişah-halifenin görevi, kabine ya da meclis tarafından alınmış kararları onaylamaktan ibaret kalmıştır[163].

İslâm dünyasından gelen tepkilerle İttihat ve Terakki yönetimi hem içerde Müslümanların devlete bağlılıklarını sağlamak hem de Müslüman kamuoyunun desteğini sağlamak için hilafet kurumuna atıflara başlamıştır. Buna göre Osmanlı Devleti bir makam-ı hilâfettir ve hilâfetin devamı da bütün Müslümanları ilgilendiren bir meseledir. Dünya Müslümanlarının hilâfetten başka sığınacakları bir merci bulunmadığından Osmanlı Devleti'nin el birliğiyle güçlendirilmesi ortak bir sorumluluk olarak belirtilmiştir.

II. Abdülhamid saltanatı boyunca İslâm âlemini Osmanlı Hilâfeti etrafında birleştirmeyi başarmıştır. II. Meşrutiyet döneminde de hilâfetin uluslararası mahiyeti korunmuş ama iç siyasetteki konumu daraltılmak istenmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile ortaya çıkan yeni hukuki durum ile ilgili görüşler şöyledir: "Hilâfet bir vekâlettir, vekâleti veren de Müslüman ümmettir; dolayısıyla halifenin millet üstünde değil halifeyi tayin eden milletin onun üzerinde hâkimiyeti vardır. Bu konumdaki halife meşrutî bir idarede hükümet reisi makamında olup hak ve yetkileri sadece icra ile sınırlıdır; teşri ve kazâ ise başkalarına aittir" Bu tür yaklaşımlar hilâfetin karşısında meclis ve anayasa gibi kurumları güçlendirmenin esas olduğunu açıklamaktadır[164].

II. Abdülhamid'in yerine geçen Sultan Mehmet Reşat'ın II. Abdülhamid'e göre sönük kişiliği İttihatçıları rahatlatmıştır. Böyle bir ortamda Sultan Mehmet Reşat'a "Müslümanların halifesi" demek Abdülhamid için bu iddiayı dile getirmekten farklı bir anlam taşımıştır[165]. Ayrıca II. Abdülhamid'i tahttan indirip istedikleri kişiyi tahta oturtmakla siyasi otorite padişahın elinden alınmış ve padişahlık makamı meclisin aldığı kararları imza eden bir kurum haline getirilmiştir[166].

---

[163] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.29.
[164] Azmi Özcan, *"*Osmanlılar Dönemi Hilâfet", s.548.
[165] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.114.
[166] Taner Aslan, "II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki Cemiyeti İlişkileri Üzerine Bir Deneme", *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu-İç ve Dış siyaset Bildirileri(20-21 Şubat 2014, Selanik*), C.1, Ankara,2014, s.133.

Osmanlı idaresi II. Meşrutiyet'in ilanının ardından yaşanan gelişmeler karşısında 1909-1912 yılları arasında Bulgaristan, Rusya, Avusturya, İtalya, Yunanistan ve Sırbistan ile yaptığı anlaşmalarda terk edilen topraklardaki Müslüman halkların dini açıdan Meşihat'a bağlı olacaklarını belirtme ve halifenin dinsel nüfuzunun sembollerinden biri olan hutbenin Osmanlı halifesi adına okunacağı ilkesini benimsetme konusunda ısrarlı bir tavır sergilemişlerdir[167]. Politikacılar kadar ulemanın da bu konudaki hassasiyeti hissedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemine yön veren gelişmeler karşısında son iki şeyhülislâm Dürrizade Abdullah Efendi ve Medeni Mehmet Nuri Efendi yazdıkları muhtıralarla hilâfete dair yapılan tartışmaların bir parçası olmuşlardır. Her iki şeyhülislâmda hilâfeti bölünme kabul etmeyen bir dini emir olarak değerlendirmesi ve halifenin yalnızca ülke sınırları içerisindeki Müslümanları değil tüm dünyadaki Müslüman halkların halifesi olduğunu savunmuşlardır[168]. Böylece hilâfetin birleştirici vasfı kullanılmaya çalışılmıştır.

1.1.2. İngiltere'nin Osmanlı Hilâfeti Hakkındaki Görüşleri

Halifelik müessesinin Osmanlı Devleti'ne intikalinden sonra Osmanlı sultan-halifeleri kendilerini bütün Müslümanların hamisi görerek yardım isteyen Müslümanlara hem siyasi hem askeri yardımlarda bulunmuştur. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile de Osmanlı sultanı halifeliğini ve tüm Müslümanların önderi olduğunu milletlerarası bir antlaşmada Hristiyan bir devlete kabul ettirmişti. Ayrıca 1782'de İspanya ile imzalanan anlaşmada İspanya'nın Kuzey Afrika Müslümanlarına Babıâli'nin yardım yapmamasını istediğinde Osmanlı Devleti, hilâfet hukukunu göstererek bu isteği reddetmiştir[169].

Emperyalist Avrupa ülkelerinin İslâm ülkeleri üzerinde kurdukları baskı sonucu, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bu ülkelerin dikkati Osmanlı Hilâfeti üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. 1882 yılında Sultan II. Abdülhamid, "İslâm dünyasının halifesi" olarak birçok İslâm ülkesinden tebrik telgrafı almıştır. İngiltere'nin Süveyş Kanalı'na hâkim olup Hindistan yolu üzerindeki Osmanlı kıyılarında nüfuz bölgeleri kurma çabalarına girişmesine karşı, Osmanlı Devleti yöneticileri de siyasal bir araç olarak hilâfet unvanına sarılmaya yönelmişlerdir[170]. İngiltere İstanbul ve Boğazların Rusya'nın payına düşmesi durumunda şark meselesini halletmek için Arabistan'ın kontrolünü ele

---

[167] Namık Sinan Turan, *a.g.m.,* s.306.
[168] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,*, s.122-123.
[169] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.31.
[170] Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat Sorunu", s.160.

geçirmek ve hilâfeti Arabistan'a nakletmek istemiştir[171]. Hilâfetin dünya çapında bir tartışma konusu olması II. Abdülhamid'in uluslararası ilişkilerde Panislâmist politikalar izlemesi ve dünya Müslüman nüfusunun yüzde doksanını sömürgeleştirmiş olan Avrupa devletlerinin gündeme getirmesi ile olmuştur. İttihad-ı İslâm kavramının seyrek olarak kullanılmaya başlandığı 1860'ların son yıllarına varıldığında Avrupa ve Doğuda Panislâmın varlığı onaylanmıştı. Fransız Barth'ın kullandığı "İslâm'ın Canlılığı", İngiliz Hunter'in haçlı seferine benzeterek ileri sürdüğü "Crescent"(Hilalin Seferi) deyimleri Panislâmın yerine kullanılan ilk sözcükler olmuştur[172].

Ülke içinde ve dışında milyonlarca Müslümanı harekete geçirebilme potansiyeline sahip bir güç olan hilâfete karşı II. Abdülhamid son derece hassas davranmış ve bu kuruma yönelen her türlü tehdide karşı tedbir almıştır. 1878-1880 yılları arasında İstanbul'un büyükelçisi olan Henry Layard'ın "Sultan, halifelik sıfatı hakkında gösterdiği hassasiyeti başka hiçbir meselede göstermemiştir. Halife unvanını sultan unvanından daha kutsal ve ehemmiyetli görmektedir" sözleri bu hassasiyeti ortaya koymuştur. İngilizler başta olmak üzere bazı Avrupalıların Kureyş soyundan gelmediği gerekçesi ile II. Abdülhamid'in gerçek halife sayılmayacağı yönündeki propagandaları karşısında çok sayıda risale ve broşür yazdırılmıştır. Ayrıca İngiltere, Hindistan ve Mısır'daki bazı gazetelere bu hususu desteklemeleri için mali destekte bulunmuştur[173].

II. Abdülhamid'in şeyhi Ebu'l-Hüda, Arapları Türklere karşı isyan ettiren konunun imamet meselesi olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine padişah da eskiden beri Osmanlı medreselerinde okutulan Şerhü'l-Akaid'in 1317 nüshasından imamet bahsini çıkarmıştır. Diğer taraftan imamet konusunu tekrar ele alan İslâm mütefekkirleri, dini ve tarihi açıdan imametin belli bir ırka ait olmadığını ispat etmişlerdir[174].

Jön Türkler'in de II. Abdülhamid'in halifeliğine itiraz ettikleri ve onu dini kurallardan çıkmakla suçladıkları görülmüştür. Sultan II. Abdülhamid ise bu tür faaliyetlerin İngiltere'nin Arap hilâfeti kurma planlarına yardımdan başka bir mana taşımadığını söylemiştir[175]. II. Abdülhamid, İngilizlerin Arapları kışkırtıp Osmanlı Devleti'ni parçalamak için hilâfet meselesini devamlı gündeme getirdiklerine inanmış, 1882'de Mısır'ın işgalini de bir halife olarak taşıdığı itibara karşı en büyük darbe olarak

---

[171] Azmi Özcan, İngiltere'de Hilâfet Tartışmaları, *İslâm Araştırmaları Dergisi,* S.2, İstanbul, 1998, s.66.
[172] Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, s.157.
[173] Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", s.548.
[174] Cevdet Küçük, "II. Abdülhamid", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C.1, İstanbul, 1988, s.220.
[175] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.34-35.

kabul etmiştir. II. Abdülhamid İngiltere'nin asıl hedefini, Araplardan bir halife ortaya çıkararak hilâfet merkezini Cidde veya Mısır gibi bir yere taşımak ve hilâfeti kendi maiyetinde bir alet haline getirerek bütün Müslümanları istediği gibi yönetmek olarak açıklamıştır. Aslında İngiltere'nin hilâfete olan ilgisi 18. yüzyılın sonlarında başlamıştır. İngiltere Hindistan'daki ayaklanmalarında Osmanlı halifesinden yardım istemiştir. Nitekim sultanın sükûnet tavsiye eden mektubu camilerde okunmuş ve ayaklanmanın bastırılmasında halifenin mektubu çok etkili olmuştur. 1870'lerde Osmanlı-İngiltere ilişkilerinde meydana gelen soğukluk ve İngiltere'nin sömürgelerinde ortaya çıkan direnişin hilâfet etrafında güçlenmesi ihtimali İngilizleri bu kurumun manevi nüfuzu hakkında endişelendirmişti[176]. II. Abdülhamid İngiliz ajanlarının Arap milliyetçiliğini yaymak ve halifeliğin Arapların hakkı olduğu iddiasıyla Mısır hıdivini halife yapmak konusundaki gayretlerine Panislâmizm politikası ile karşı koymaya çalışmıştır. Müslümanlar arasında birliği sağlamak için tarikat şeyhlerinden ve nüfuzlu kabile reislerinden de faydalanmıştır. En önemli ve tecrübeli yöneticileri Anadolu ve Suriye başta olmak üzere, Müslümanların çoğunlukta bulunduğu vilayetlere göndermiştir[177].

Hilâfet politikasını İngiltere nezdinde ilk gündeme getiren kişi George Percy Badger olmuştur. Badger İngiltere kontrolünde bir Arap hilâfetinin oluşturulması gerektiği formülünü ortaya atmıştır[178]. Badger'in İngiliz Dışişleri bakanlığına hazırladığı rapora göre Hz. Peygamber Arap olduğu için hilâfet bir Arap kurumudur, en meşhur halifelerde Araptır. Ancak Osmanlı sultanları Asya'daki Müslümanlar arasında gerçek bir halife olarak tanınmışlardır[179]. İngiliz basınında Osmanlı Hilâfetinin meşru olmadığı yolunda yazılar yayımlanmaya başlamıştır. Ardından siyasetçiler ve devlet adamları da Osmanlı Hilâfetinin meşruiyetinin bulunmadığını öne sürmüşlerdir. Bu arada İngilizler Müslüman kamuoyunu etkileyebilmek için iddialarını bazı esaslara dayandırmıştır. Bu esaslar kısaca şunlardır: Osmanlıların hilâfet iddiası yeni olup İslâm âleminin tamamı tarafından kabul edilmemiştir, Osmanlılar Kureyş soyundan gelmemiştir, Osmanlı hilâfeti biatle değil zorla ve tevarüsle gerçekleşmiştir[180].

Bengal Vali Yardımcısı Sir George Campell Osmanlı Hilâfetinin meşruiyetini basında tartışmaya açan ilk kişi olmuştur. Hindistan'da bürokratlık yapan George M.

---

[176] Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", s.548.
[177] Cevdet Küçük, a.g.m., s.220.
[178] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.35.
[179] Azmi Özcan, "İngiltere'de Hilâfet Tartışmaları", s. 51.
[180] Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", s.548.

Birdwood ise Osmanlı Hilâfetinin uydurma olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Mekke Şerifi Hüseyin'in Kureyş soyundan gelmesi, Mekke'nin de Hindistan yolu üzerinde bulunması nedeniyle kolay kontrol edileceği için Şerif Hüseyin'in halife olmasını öne sürmüştür. İngiltere'de Osmanlı Hilâfetinin yanında yer alan kişilerde çıkmıştır. Osmanlı Hilâfeti aleyhindeki iddiaların geçersiz olduğunu yazan kişilerden biri James W. Redhouse'dur. Ayrıca Badger beş yıl önceki görüşünü değiştirip Osmanlı Hilâfetini müdafaa etmiştir[181]. Badger Osmanlı Hilâfetine karşı çıkanların daha çok siyasi gerekçelere dayandığını ve İngiltere'nin çıkarları için Müslümanları Osmanlılardan uzaklaştırmak istediğini belirtmiştir[182].

Sultan II. Abdülhamid'in 1880'li yılların başında İslâm ülkelerinin halifesi olma yolundaki girişimleri sırasında, İngiliz şair Wilfrid Scawen Blunt "ruhani hilâfet" kavramını gündeme getirmiştir. Bu konudaki yaklaşımlarını "The Future of İslâm"(1882) adlı kitabında toplayan Blunt, meşru İslâm hilâfetinin Araplara ait olması gerektiğini savunmuştur. Aynı zamanda hilâfetin cismani değil ruhani olduğu savını ortaya atmıştır. Blunt'un fikirleri zamanın popüler İslâmcı düşünürü olan Cemaleddin Afgani tarafından kabul görmüştür. Blunt, Afgani ile tanıştıktan sonra onun yardımıyla, hilâfet hakkındaki düşüncelerini Mekke Şerifi ve Mısır Hidivi'ne anlatmıştır ancak bu girişimlerinden olumlu bir sonuç alamamıştır. Ancak bir süre sonra Blunt'un savları Araplar tarafından benimsenmeye başlamıştır. 11. yüzyılda Maverdi'nin ortaya attığı hilâfet teorisine göre halifenin Peygamber ailesinden gelmesi gerektiği söylenmiştir. Blunt'un hilâfetin Araplara ait olması gerektiği yolundaki düşünceleri, bu ikiliği yeniden değerlendirmek için Araplara fırsat vermiş ve 1896'da Kureyş Şeyhi Mübarek, hilâfetin Araplara ait olması gerektiğini söylemiştir. Bunun sonucunda Araplar, Şeyh Mübarek liderliğinde, İngiltere'nin yardımını alarak Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmışlardır[183]. Ona göre Türkler, hilâfeti Arapların elinden zorla almıştır ve Türkler Arapları kendi siyasal hâkimiyetleri altına almışlardır[184]. Blunt, Osmanlı Devleti çökerse hilâfetin durumunun ne olacağı hakkında Asya ve Arabistan Müslümanlarının çok yoğun bir endişe içinde olduklarını belirtmiştir. Nitekim Osmanlı hilâfetine duyulan güven o kadar sarsılmıştı ki artık herkes Osmanlıların hilâfet iddialarını sorgulamaya başlamıştır. Blunt'a göre artık İngiltere Osmanlı Devleti'ne destek vermeyip Osmanlı hilâfetini güçlendirmemesi

---

[181] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.35-36.
[182] Azmi Özcan, "İngiltere'de Hilâfet Tartışmaları", s.55.
[183] Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat Sorunu", s.160-161.
[184] Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.361.

gerekir. İngiltere bir Arap halife ortaya çıkararak Arap hilâfetinin koruyucusu olabilir ve böylece Hindistan'ın güvenliğini de kesin olarak teminat altına alabilir[185].

19 Ekim 1876'da Londra'da İngiliz mali desteği ile "Mirat al Ahval" adlı Arapça bir gazete yayınlanmıştır. Rızkallah Hassun ve Luis Sabuncu adlı iki Lübnanlı Hristiyanın çıkardığı bu gazetenin ana teması Arap hilâfetini savunmak ve Türk hilâfetinin geçersizliğini ortaya koymak olmuştur. Nisan 1877'de Luis Sabuncu aynı destekle ve aynı fikirlerle ikinci Arapça gazeteyi Al-Nahla'yı çıkarmıştır. Böylece Türk hilâfetini hedef alan propaganda savaşı Avrupa tarafından başlatılmıştır.

Arap hilâfeti tartışması Times gazetesi ve Nineteenth Century dergisi gibi etkili yayın organlarının da katılmasıyla çok yaygın bir hale getirilmiştir. Bu yayınların amacı Osmanlı hilâfetinin özellikle veraset açısından yasallığını belirleyecek hiçbir kanıtın bulunmadığını ve Türklerin hilâfet unvanını zorla ele geçirdiklerini ispatlamak olmuştur. Times gazetesinde G.B. diye imza atan bir yazar, özellikle Hintli Müslümanlara hitaben yazdığı yazıda Türk Halifesini mezhep sapkını olarak nitelemiş ve Mekke Şerifini Kureyş'e mensup olmakla halife olarak önermiştir. Ayrıca Hindistan'daki karışıklıkların sorumlusununda Sultan olduğunu söylemiştir[186]. Times gazetesinin 2 Ocak 1884 tarihli nüshasında W. Leither Osmanlı hilâfetinin sık sık gündeme gelmesinde İngiliz Hükümeti'ni sorumlu tutmuştur. Sir William Muir, Malkolm Mac Coll Osmanlı Devleti'nin İslâm dünyasındaki halifeliğinin geçersizliğini savunmuşlar ve halifenin Kureyş kabilesine dayanması gerektiğini belirtmişlerdir. Hindistan asıllı Rafiuddin Ahmed İngiliz basınındaki İslâm ve II. Abdülhamid aleyhindeki kampanyaları nedeniyle bütün dünya Müslümanlarını İngiltere'den uzaklaştıracağını belirtmiştir[187].

II. Abdülhamid'den çok önce başlayan ve sadece bir İslâmi dayanışma ve bağ çerçevesinde oluşmuş olan İslâm birliği emperyalist devletleri korkutmuş ve Panislâmizm adını verdikleri bu olayı bastırmak için Arap hilâfeti kampanyasıyla İslâm âlemini bölmek ve Türklerle Arapları ayırmak için kampanya başlatmışlardır. Nitekim II. Abdülhamid Müslüman toplumlarda sömürgeciliğe karşı oluşmuş tepkiler ortamında iktidara gelmiştir. Sömürgeciler bu tepkilere karşı çare aramış ve Osmanlı Devleti'nin İslâm dünyası üzerindeki etkinliğini yıkmaya çalışmışlardır. Bu amaçla II.

---

[185] Azmi Özcan, "İngiltere'de Hilâfet Tartışmaları", s.59-60.
[186] Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, 159 vd
[187] Azmi Özcan, "İngiltere'de Hilâfet Tartışmaları", s.66-68.

Abdülhamid'in tahta çıktığı günlerde, Türk hilâfetine karşı Arap hilâfetini desteklemişlerdir[188].

İngiltere'nin Osmanlı halifeliği karşısındaki Arap halifeliği fikri Arap dünyasında taraftar bulmuştur. Özellikle Mısır'da Cemaleddin Afgani, Muhammad Abduh, Reşid Rıza, Abdurrahman El-Kevakibi, Ali Abdurrazık ekolü Osmanlı Hilâfetine karşı Arap Hilâfetini savunmaya başlamışlardır. Cemaleddin Afgani'nin Blunt ile görüşmeleri II. Abdülhamid tarafından ortaya çıkartılmıştır. Cemaleddin Afgani'nin en meşur müridi olan Muhammed Abduh Osmanlıların hilâfeti zorla ele geçirdiğini ve Türklerin geç Müslüman olmaları nedeniyle Peygamber risaletinin ruhunu doğru algılayamadıklarını söylemiştir. Muhammed Reşid Rıza ise Türklerin hilâfeti demokratik sistemden zulüm ve istibdat kurumuna dönüştürdüğünü ve bu nedenle Müslümanların kurtuluşunun hilâfetin Türklerin elinden alınmasına bağlı olduğunu iddia etmişlerdir. Reşid Rıza, Kahire'de kurduğu "el-Cemiyeti'l-Arabiyye" adlı gizli örgütü Arap hilâfetinin gerçekleşmesi için faaliyette bulunmuş ve 1914'te Arap yarımadasının yöneticileri arasında bir pakt kurma fikri sunmuştur. Mekke'de yapılacak toplantıya Şerif Hüseyin'in başkanlık etmesini istemiştir. Abdurrahman El-Kevakibi de 1890'lı yıllarda, II. Abdülhamid'in İslâm birliği faaliyetlerine karşı Arapların başkanlığında bir İslâm uyanışı tezi işlemiştir. Araplar arasında milliyetçi esasa dayanan yeni bir İslâmi görüş çerçevesinde birçok cemiyet kurulmuşlardır. 1908-1914 arasında ise partileşerek Arap birliği gayretleri içinde olmuşlardır[189].

Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam eden bu tartışmalar, esasen İngiltere'nin Babıâli ile olan ilişkilerinin durumuna göre değişebilecek alternatif politika arayışlarının bir tezahürü olmuştur. Bunun sonuçları da 1916'da Şerif Hüseyin'in isyanı ile ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Araplar arasında hilâfetin kendilerine intikalini savunan bazı hareketler ortaya çıktıysa da genel kabul görmemiştir[190].

1.1.3. İttihat Terakki ve Hilâfet Makamı

1889 yılında İstanbul'daki Askeri Tıp Okulu öğrencilerinden bir grup Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'i tahttan indirmek amacıyla bir örgüt kurmuşlardır[191]. Bu örgüt daha sonra İttihat ve Terakki adını almıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti "adalet,

---

[188] Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, 159-163.
[189] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.40.
[190] Azmi Özcan, *Osmanlılar Dönemi Hilâfet,* s.548.
[191] Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali,* Çeviren: Nuran Ülken, İstanbul,1972, s.30.

eşitlik(musavvat), özgürlük, kardeşlik(uhuvvet)"gibi kavramları kendine ilke edinerek kurulmuştur. Cemiyet kuruluş amacını insan haklarını ihlal eden, Osmanlı Devleti'ni ilerlemeden alıkoyan ve vatanı yabancı devletlerin saldırılarına açık bırakan yönetime karşı Müslüman ve gayrimüslim vatandaşları ikaz etmek olarak belirlemiştir[192]. Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari, iktisadi, ticari, askeri ve sosyo-kültürel sorunlarını meşruti bir sistemle çözüleceğini düşünen İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu sistemin kurulması için öncelikle II. Abdülhamid idaresini ortadan kaldırmanın gereğine inanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyet kuruluşundan(1889) II. Meşrutiyetin ilanına(1908) kadar geçen sürede "istibdad"a muhalif söylemler geliştirmiştir[193]. 1908-1918 yılları İttihat ve Terakki'nin egemen olduğu yıllar olarak görülmüştür fakat cemiyet dönemin sosyal ve dinsel görüşü ile zıt bir görüş içinde olması nedeniyle bu egemenlik zora dayanan bir egemenlik olmuştur[194].

İttihat ve Terakki Cemiyeti, fikirlerini cemiyet adına imzasız olarak yayınlanan risalelerle duyurmaya çalışmıştır. Bu risaleler Jön Türklerin siyasi ve fikri yapısını ortaya koyması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu cemiyetin çıkarmış olduğu risalelerden biride "İmamet ve Hilâfet Risalesi" dir. Risalenin giriş bölümünde yazar meşveretin İslâmiyet'teki önemini vurgulamış ve sonradan çıkan zorba hükümdarların meşveret usulünü terk edip, bu esasları kötüye kullandığını ve idareyi kendi menfaatleri doğrultusunda kullandıklarının belirtmiştir. Risalenin devamında II. Abdülhamid idaresi zalim bir idareye benzetilmiştir. Yazar II. Abdülhamid devrinde Müslümanların uygarlık açısından geri kaldığını ve medeniyetin nimetlerinden faydalanamadığını belirtmiştir. Risalenin devamında imamlığın şartları çeşitli mezheplere göre açıklanmış ve II. Abdülhamid'in bu şartlara sahip olmadığını savunmuştur. İstibdad yönetimini kuran bir şahsın halifelik makamında bulunmasının doğru olmadığını savunmuştur. Ayrıca risalede halifenin Kureyş soyundan olma özelliğini Osmanlı halifesinin taşımadığını belirtmiştir. II. Abdülhamid'in halifede olması gereken şartları taşımadığı için halk tarafından bu makamdan indirilmesinin şer'en vacip olduğunu iddia etmiştir[195].

Osmanlı'nın son dönem hilâfet tartışmalarında özellikle Türk olmayan Müslüman tebaanın devlete bağlılığı konusu üzerinde hassasiyetle durulmuştur. İttihatçıların takip

---

[192] Sina Akşin, *100 soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* İstanbul, 1980, s.20.
[193] Taner Aslan, a.g.m., s.132.
[194] Ömür Sezgin, *a.g.e.,* s.10.
[195] Alparslan Demir, Taner Aslan, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Ait İmamet ve Hilâfet Risalesi'nin Muhteva ve Şekil Açısından İncelenmesi", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi,* s.5, Ankara, 2009, s.334 vd.

ettiği "İttihad-ı Anasır" politikası Balkan savaşı öncesinde tüm unsurlar arasında birliği sağlamayı hedeflemiştir ama bunun başarılması kolay olmamıştır. Özellikle Araplar arasındaki milliyetçilik hareketleri zamanla Osmanlı Devleti'ne ve hilâfetine karşı tavır alma haline dönüşmüştür. İlk olarak II. Abdülhamid devrinde başlayan Arap hilâfeti girişimleri II. Meşrutiyet döneminde de önemini korumuştur. Yapılan hukuki düzenlemeler ile hilâfetin etkinliği kısıtlansa da Osmanlı Devleti içindeki ve dışındaki Müslüman halk ile olan ilişkilerde hilâfet hep önemli bir yer tutmuştur. Nitekim bazı antlaşmalarda kaybedilen topraklar üzerinde Osmanlı hilâfetine vurgu yapılması bundan dolayı olmuştur. İttihatçıların "İttihad-ı Anasır" siyasetindeki değişim hilâfetin kaderinde de etkili olmuştur. Bu dönemde İtalya'nın Trablusgarb'a saldırması ve Balkanlardaki Osmanlı aleyhindeki milliyetçi akımlar İttihatçıların daha İslâmî bir söyleme kaymalarına sebep olmuştur. Libya'daki mahalli direnişçileri İtalyanlara karşı örgütlemek ve Sünusi ailesiyle işbirliği yapmak da bu değişikliği gösteren ilk olaylardan olmuştur[196].

Gotthard Jaschke, kaynağı bilinmeyen gizli bir Rus raporuna dayanarak, Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Komitesi içerisinde hilâfet makamının geleceği konusunda üç görüş belirtmiştir. Bu görüşler Ahmet Rıza Bey, Talat Paşa ve Enver Paşa'ya aittir. Ahmet Rıza Bey, padişahın dünyevi gücünün halife unvanından kaynaklanan manevi gücünden ayrılmasını savunmuş ve halifeliğin şeyhülislâmlığa devrini savunmuş; Talat Paşa padişahın halife olarak kalmasını fakat manevi gücünü halifeler soyundan gelen imamlara bırakmasını savunmuş; Enver Paşa Sultan Mehmet Reşat'ı halife olarak tutmak istemiş ancak hilâfeti Şeyh Sünusi'ye devretme fikrini de savunmuştur. Şeyh Sünusi'ye daha 1914 yılında, bütün Afrika Müslümanlarını Fransa ve İngiltere'ye karşı ayaklandırabilirse, kendisine hilâfet makamı verileceği vaat edilmiştir[197].

Osmanlı Devleti 1909-1912 yılları arasında Bulgaristan, Rusya, Avusturya, İtalya, Yunanistan ve Sırbistan ile yaptığı antlaşmalarda kaybedilen topraklardaki Müslüman halkların dini açıdan Osmanlı Şeyhülislâm'ına bağlı olmalarını ve hutbenin Osmanlı halifesi adına okunması ilkesini kabul ettirmek için ısrarlı olmuşlardır[198]. İttihat ve Terakki yöneticileri devletin bütünlüğünü korumak ve kaybedilen topraklar üzerinde siyasi nüfuz kurmak amacıyla hilâfet makamının görkemini arttırma eğiliminde

---

196 Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.124-129.
197 Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat Sorunu", s.162-163.
198 Namık Sinan Turan, a.g.m., s.306.

olmuşlardır. İttihat ve Terakki bu eğilimin uzantısı olarak cihad ilan etmiştir[199]. Fakat bu çağrıya Türk Müslümanlarından başka uyan olmamıştır[200].

1917 yılındaki İttihat ve Terakki Kongresi öncesinde, bu cemiyetin en önemli düşünürlerinden Ziya Gökalp günün birinde Osmanlı padişahının sultanlık(dünyevi) unvanı alınıp cumhuriyet ilan edilirse halifenin yine varlığını koruyacağını ifade etmiştir. Çünkü Ziya Bey hilâfetin, devlet anlamına geldiğini belirtmiştir. Osmanlı Devlet teşkilatının bir kısmının saltanata, bir kısmının hilâfete ait olamayacağını söylemiştir[201].

1.1.3.1. Birinci Dünya Savaşı ve Hilâfet Makamı

19. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen yeni siyasal oluşumlar, İtalyan ve Alman birliklerinin art arda kurulması ile hız kazanan sömürge yarışı ve nihayetinde bloklaşma politikası dünyayı büyük bir savaşın eşiğine sürüklemiştir. 23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleşen Babıâli baskını ile yönetimi ele geçiren İttihatçılar bu savaşın eşiğinde ortak bir görüş içinde olamamışlardır. Bununla birlikte başını Sadrazam ve Dış İşleri Bakanı Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve İç İşleri Bakanı Talat Paşa'nın çektiği isimlerin Alman yanlısı bir siyaset izlemeleri dikkatten kaçmamıştır[202].

Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim, Said Halim Paşa ile görüşüp fikir birliğine vardıktan sonra 28 Temmuz 1914'te Osmanlı Hükümeti'nin ittifak isteğini Berlin'e bildirmiştir. İttifak 2 Ağustos 1914'te gizlice imzalanmış, 28 Ağustos'ta yürürlüğe girmiştir. Osmanlı Hükümeti, üyelerinin çoğunun haberi olmadan imzalanan "Gizli Osmanlı-Almanya Askeri İttifakı" askeri yardımlardan başka, Osmanlı padişahının halifelik nüfuzundan faydalanmayı hedeflemiştir. Osmanlı Alman ittifakının amacı İngiltere'nin Müslüman sömürgelerinde isyan çıkarıp, İngiltere'nin batı cephesine sömürge askerlerini takviye etmesine mani olmak olarak belirlenmiştir. Alman İmparatoru "Halifeliğin gücü bütün dünya Müslümanlarını ayaklandırmaya yetecektir" demiştir. Ayrıca İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin sipariş ettiği ve parasını ödediği "Sultan Osman" isimli savaş gemisini teslim etmeyip kendi donanmasında kullanma kararı alması Osmanlı ve İslâm kamuoyunda büyük yankı bulmuştur. İngiltere'nin bu davranışı sonucunda Almanya'nın Goben ve Breslau savaş gemilerini İstanbul'a

---

[199] Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat Sorunu", s.162.

[200] Oğuz Aytepe, "Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.29-30, Ankara, Mayıs-Kasım 2002, s.18.

[201] Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat Sorunu", s.163.

[202] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.135.

göndermesi hem gizli ittifakın Türk siyasi çevrelerinde hem de İslâm kamuoyunda kabul görmesine vesile olmuştur[203].

1.1.3.1.1. Cihad-ı Ekber'in İlan Edilmesi

Osmanlı imparatorluğu son zamanlarında gücünü kaybetse bile, Avrupa, Asya ve Afrika'da belirli yüzyıllar içerisinde kazandığı parlak zaferlerden dolayı kısmi çözülmelere rağmen dünya politikasında önemli bir yere sahip olmuştur. "Boğaz'daki hasta adam" olarak nitelendirildiği zamanlarda ve eski gücünü kaybetmiş görünümündeyken dahi Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın süper güçlerinin dilinden düşmemişti. Ancak son zamanlarda ekonomik ve politik yönden zayıflamış olduğundan dünya politikasında artık hâkimiyeti azalmıştı[204]. Osmanlı Devleti, sahip olduğu topraklar ve hilâfet bağıyla bağlı olduğu milletler açısından Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ve müttefikleri için önemli bir konumda yer almaya devam etmiştir. İngiltere ve müttefikleri 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin askeri gücünden çok, dünyanın başlıca Müslüman devleti ve aynı zamanda halife de olan padişaha karşı savaşa girmenin Fransız Kuzey Afrikasında, İngiliz Hindistan'ında ve Rus Orta Asyasında yaşayan milyonlarca Müslüman uyruklu insanlar üzerinde yapacağı etkiden çekinmişlerdir[205]. Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaki topraklarda büyük devletlerin çıkar çatışması savaş öncesinde Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün tek garantisi olmuştur[206].

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması ile Avrupa'da başlayan savaş Asya ve Afrika'ya da yayılmıştır. İttihat ve Terakki Hükümeti bu savaşın Osmanlılar için bir ölüm kalım anlamı taşıdığını kavramışlardır[207]. Bu nedenle savaşa bir anlam yüklemek ve savaşın önemini kavratmak için hilâfetin ruhani gücüne dayanarak "cihad-ı ekber"i yayınlamışlardır. Bu cihad ilanı ile bütün Müslümanlar halifenin bayrağı altında savaşmaya çağrılmıştır[208].

Hükümet, savaş kararı alınca Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi bütün Müslümanları bu "kutsal savaş"(cihad)'a çağıran bir fetva yayınlamıştır. Arkasından 11

---

[203] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.40-42.
[204] Herbert W. Duda, *XIX. Yüzyılın Sonu ile XX. Yüzyılın Başında Türkiye'de Hilâfetten Cumhuriyete Geçiş,* Çeviren: Abdurrahman Güzel, Ankara, 1989, s.48.
[205] Celalettin Yavuz, "Arap Milliyetçiliği ve Siyonizm Ateşinde Türk'ün Dünya Harbi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü-Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan*, Ankara, 2004, s.425.
[206] Herbert W. Duda, *a.g.e.,* s.115.
[207] Enver Ziya Karal, *a.g.e,,* s.399.
[208] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.138.

Kasım'da da Sultan Reşat'ın aynı doğrultudaki Hatt-ı Hümayun'u yayımlanmıştır[209]. Sultan Reşat'ın ordu ve donanmaya hitaben yaptığı bildiride savaşın nedenleri yanında cihaddan da söz edilmiştir. Çanakkale ve Akabe'deki İngiliz ve Kafkasya'daki Rus saldırılarına karşı ülkeyi, kutsal yerleri ve üç yüz milyon Müslümanı korumak için cihad ilan edildiğini belirtmiştir[210]. Mehmet Reşat Halife-i Müslimin olarak "Cihad-ı Mukaddes(kutsal savaş) Beyannamesi" çıkartmış, dünyanın dört bucağındaki Müslümanlara mukaddes savaş çağrıları kendi dilleri ile dağıtılmıştır. Beyannamelerin dağıtılma işlemlerini Alman denizaltıları-uçakları, Teşkilat-ı Mahsusa gönüllüleri, Hint Hilâfet Komitesi'nin fedaîleri yerine getirmişlerdir[211].

Büyük Cihad(Cihat-ı Ekber) fetvası beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde: Düşmanların İslâm ülkelerini ele geçirip yağmalamaları ve Müslüman halkı tutsak alma tehlikesi ortaya çıktığından İslâm padişahı cihad ilan etmiştir. Bu nedenle bütün ülkelerdeki genç ihtiyar her Müslümanın kutsal savaşa katılması farz-ı ayndır; İkinci bölümde: Rusya, İngiltere, Fransa ile onlara yardımcı hükümetlerin yönetimleri altında bulunan Müslümanların da bu hükümetlere karşı cihada katılmaları farzdır; üçüncü bölümde: Bu cihada katılmayanlar büyük günah işlemiş olacaklarından Allah'ın gazabına uğrayacaklardır; dördüncü bölümde: Düşmanlara bağlı ülkelerde yaşayan Müslümanların Osmanlı Devleti'nin askerlerine karşı savaşması haramdır, cehennem ateşinde yanarlar; beşinci bölümde: İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ ile onları destekleyen hükümetlerin egemenliği altındaki Müslümanların Osmanlı Devleti'ne yardımcı olan Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşmaları doğru değildir, denilmiştir.[212].

Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın silahlı kuvvetlere yönelik kâleme aldığı ve dinsel temalar içeren bildirisi: "Hepimiz düşünmeliyiz ki, başımızın ucunda Peygamberimizin ve Sahabe-i Güzin Efendilerimizin ruhları uçuyor. Şanlı babalarımız, başlarımızın ucunda ne yapacağımıza bakıyor. Eğer onların hakiki evladı olduğumuzu göstermek, bizden sonra gelenlerin lanetlerinden kurtulmak istersek çalışalım. Zincirler altında bekleyen 300 milyon İslâm ve eski vatandaşlarımız hep bizim zaferlerimiz için dua ediyor. Ölümden kimse kurtulamayacaktır. Ne mutlu ileri gidenlere, ne mutlu din ve

---

[209] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi(İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe)*, C.1, Ankara, 1991, s.41-42.
[210] Namık Sinan Turan,*a.g.e.*, s.138.
[211] Cemal Kutay, *Tarihte Türkler ve Araplar-Hilâfet Meselesi,* İstanbul, 1970, s.279-280.
[212] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi(İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe)*, C.1, s.42.

vatan uğrunda şehit olanlara. İleri, daima ileri ki zafer, şan, şahadet, cennet hep ilerde, ölüm ve zillet gerididir"şeklinde olmuştur.

Cihad aslında 1913'ten beri Osmanlı Hükümeti'nce sürdürülen İslâm propagandasının zirvesi olmuştur. Amaç Müslümanları Hristiyan Avrupalı güçlerle karşılaştırmak değil, savaşa giren hükümete halkın desteğini arttırmak ve İtilaf Devletleri'nin seferberlik kampanyasına engel olmaya çalışmaktır[213]. Ayrıca Osmanlı yöneticilerinin böyle bir cihad ile yakın geçmişte kaybetmiş oldukları toprakların hiç olmazsa bir kısmını geri alabileceklerini sanmışlardır. O günlerdeki demeçlere, yazılara ve yapılan görüşmelere göre özellikle Mısır, Kıbrıs ve Batı Trakya-Makedonya yeniden sahip olunacağı umulmuştur[214].

Birinci Dünya Savaşı sırasında Halife'nin cihad çağrısına dünya Müslümanlarının icabet etmediği vurgulanmıştır ama Halifenin cihad ilanına asıl gölge düşüren ve Arap dünyasının Osmanlı halifeliğine kuşkuyla yaklaştığını bir kez daha ortaya koyan gelişme, İngilizlerin desteğini alarak isyan bayrağını açan Şerif Hüseyin'in durumu olmuştur[215]. Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin Almanya saflarında katılmasını müteakiben cihad ilan edilmesi, hilâfet makamını öne çıkararak, onun önemini arttırmıştır. Ancak hilâfet ve ona bağlı cihad vurgusu, özellikle Arap topraklarındaki Müslümanların milliyetçilik temelinde ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlerini engelleyememiş ve imparatorluğun Birinci Dünya Savaşı'nda karşı karşıya kaldığı ciddi yenilgi, söz konusu hilâfet kurumunun bağlayıcılık açısından etkisizliği ve yetersizliği yolundaki kanaatlerin daha da güçlenmesine neden olmuştur[216].

1.1.3.1.2. Şerif Hüseyin'in İsyan Etmesi

Araplar arasında Osmanlı Devleti'nden ayrılmanın ilk belirtileri Vehhabilik(1730-1731) hareketi ile başlamıştır. Vehhabilerin iddiası şudur: Türkler bir fetih ganimeti olarak halifeliği Araplardan almışlardır. Halifelik Arap çıkışlıdır ve Araplara aittir. Türklerin bu halifelikle alakası yoktur o halde halifelik Araplara dönmelidir. 19. yüzyılda bu fikir daha geniş biçimde yayılmıştır ve Osmanlı Devleti'nde Arap eyaletlerinde birtakım isyanlara sebep olmuştur. Mısır'dan başlamak üzere halifeye karşı Yemen, Suriye ve Irak, Balkan Yarımadasında Müslüman Arnavutlar arasında sık

[213] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.139-142.
[214] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi(İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe)*, C.1, s.42-43.
[215] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.148.
[216] Tayfun Atay, *a.g.m.*, s.221.

sık isyanlar çıktığı görülmüştür. Böyle bir ortamda da II. Abdülhamid döneminde sistemleştirilmeye çalışılan Panislâmizm başarılı olmamıştır[217].

Osmanlı Devleti Yavuz Sultan Selim döneminde topraklarına katılan Mekke'nin idaresini, Hz. Peygamber zamanından beri gelen adet üzere, "şerif" denilen valilere tevcih etmiştir. Mekke ve Medine çevresi ahalisini, her yıl gönderdiği "Sûrre Alayları" ile de maddi açıdan ihya etmiştir[218]. II. Abdülhamid döneminde ise Mekke Şerifi'nden şüphelenilmiştir. Ahmet Muhtar Paşa'nın hazırladığı raporda, Mekke Emiri'nin İstanbul'a çağrılması ve Hicaz'ın tecrübeli bir valinin eline bırakılması önerilmiştir. Padişah Mekke Şerifliği'ni kaldırma yoluna gitmemiş fakat Şerif Hüseyin'in İstanbul'da tutulmasını gerekli görmüştür.[219]. II. Abdülhamid, İngiliz ve Fransızların Arapları devlet aleyhine kışkırtmalarını hesaba katmış ve sadakatinden şüphelendiği Şerif Hüseyin Paşa'yı ve oğullarını İstanbul'da ikamet ettirmiş ve Hicaz'a girmelerini yasaklamıştır. Fakat İttihatçılar iş başına gelince, Hüseyin Paşa'yı Mekke Şerifi yapmıştır[220].

Şerif Hüseyin Mekke Şerifi olur olmaz hararetli bir Arap politikası izlemiştir. Şerif Hüseyin daha savaş çıkmadan 1914 yılının Şubat ayında, büyük oğlu Abdullah'ı İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Lord Kitchner'e göndererek, Arap dünyasını Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmak istediğini bildirip, İngiltere'nin nasıl bir yardımda bulunacağını sormuştur. Fakat İngiltere Şerif Hüseyin'i bütün Arapları ayaklandırabilecek bir güç olarak görmemiştir[221]. Osmanlı Almanya ile birlikte Birinci Dünya Savaşı'na katıldığını açıklayınca, İngilizler Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak ve Türk ordularını hırpalamak için faal rol oynayacak Arap müttefikler aramaya başlamıştır. Bu amaçla Necd yöneticisi İbn-i Suud'un yeni düşmanı ve Haşimilerin önderi Şerif Hüseyin'i seçmişlerdir. Şerif Hüseyin, İngiltere'nin kışkırtması ile daha sonra "Arap isyanı" olarak anılan akımın önderi olmuştur[222]. Başlarda İngiltere Şerif Hüseyin'in Arapları temsil gücünden şüphelenmiştir ve diğer Arap şeyhleri ile de temaslarını sürdürmüştür fakat İngiltere, Osmanlı Devleti savaşa girdiğinde cihad çağrısına

---

[217] Enver Ziya Karal, "Halifeliğin Kaldırılması", *10 Kasım 1999 Devlet Töreni ve Hilâfetten Cumhuriyete Paneli,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.68.
[218] Akgündüz, Said Öztürk; *a.g.e.,* s.296.
[219] Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908-1918),* Ankara, 1982, s.68 vd.
[220] Ahmed Akgündüz, Said Öztürk; *a.g.e.,* s.296.
[221] Fahir Armaoğlu, "Hilâfetin Dış Cephesi", *10 Kasım 1999 Devlet Töreni ve Hilâfetten Cumhuriyete Paneli,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.55.
[222] Salahi Sonyel, "Albay T. E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı-İngiliz Belgelerine Göre", *Belleten,* C.51, S.199, Ankara, 1987, s.235-236.

uymayacağı yolunda kendisine güvence veren Şerif Hüseyin'e karşı gittikçe yakınlığını artmıştır[223]. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 31 Ekim 1914 tarihli telyazısında " Biz Türkiye'nin zorla kabul ettirdiği bu savaşta eğer Arap ulusu İngiltere'ye yardım ederse, İngiltere Arabistan'a dahili bir müdahale olmamasını güvence altına alacak ve Araplara karşı dış saldırılarda her çeşit yardım yapılacaktır. Halifelik katını gerçek Arap soyundan gelen birisinin Mekke ve Medine'de üslenmesi olasıdır " diyerek işbirliği isteğini belirtmiştir[224].

1915 yılı süresince Şerif Hüseyin Araplara bağımsızlık verileceği gibi belirsiz İngiliz sözleriyle aldatılarak, Osmanlı halifeliğine karşı kışkırtılmıştır. Şerif Hüseyin'in halifelik faaliyetleri Fransa'nın da dikkatini çekmiştir ve Fransa, Fas Genel Valisi'nden hilâfet konusunda bir rapor istetmiştir. Vali raporunda, Şerif Hüseyin'in halifeliğinin Fransa'nın Kuzey Afrika İmparatorluğu'nu İngiltere tehditine açık bırakacağını ve İngiltere'nin "Doğu Hilâfeti"ne karşı Fransa'nın Fas merkezli "Batı Halifeliği"ni kurması gerektiğini ifade etmiştir. Fransa Kuzey Afrika'da Batı Hilâfeti kurulmasına taraftar bulamayınca Şerif Hüseyin nezdinde faaliyete geçmiştir[225].

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı ilk gizli anlaşma olarak bilinen İstanbul Anlaşması (4 Mart-10 Nisan 1915) İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılmıştır. İstanbul ve Boğazların Rusya'ya geçmesi karşılığında İngiltere'nin sunduğu 7 şarttan biri "Müslümanların Kutsal yerleri ve Arabistan, Müslüman bir yönetim altında kalmalıdır" şartı olmuştur. Osmanlı Devleti'ni parçalamak için yapılan ikinci gizli anlaşma olan Sykes-Picot 10-23 Ekim 1916'da son şeklini almış ve Fransız-İngiliz nüfuz bölgelerinde bir Arap Hilâfeti kurulması kararlaştırılmıştır[226].

Osmanlı'nın Türk ve Arapları birleştireceği sanılan cihad fetvası İslâm dünyasında beklenen etkiyi göstermemiştir, çünkü İngiltere, Fransa ve Rusya kendi Müslüman sömürgelerinde gereken tedbirleri almış ve halkı harekete geçirecek kişi ve kuruluşları tasfiye etmiştir. Osmanlıların savaşa girmesinden sonra İngiltere'nin Mısır'daki görevlilerinden Henry Mc Mahon, Şerif Hüseyin'in beklentilerine uygun olarak onu kendi saflarına çekebilmek için hem bağımsızlık hem de hilâfet vaad etmiştir[227]. Mc Mahon Şerif Hüseyin'i ; "Peygamber soyundan gelen, Mekke ve

---

223 Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.,* s.76 vd.
224 Salahi Sonyel, *a.g.m.,* s.235-236.
225 Fahir Armaoğlu, a.g.m., s.58 vd.
226 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.45-48.
227 Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", s.549.

Medine'nin koruyucusu, Hicaz derebeyi ve en önemlisi Arap milliyetçilerinin en güvendiği kişi" olarak tanımlamıştır[228]. Çanakkale Savaşı'nı kaybeden İngiltere için Arap isyanı daha anlamlı hale gelmişti[229]. Nitekim Şerif Hüseyin 5 Haziran 1916'da Hicaz'da ayaklanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde hilâfetin kendi tebaâsı üzerinde dini ve dünyevi hâkimiyeti, son zamanlarda Osmanlı saltanatı nezdinde zayıflamaya başlamıştır. Bu zayıflamaya rağmen Müslüman tebaâ kendi devletine isyan etmemiştir fakat merkezi idare ile münasebeti daha az olan Arap ülkelerinin bazı milliyetçi ve ayrılıkçı gayretleri, İngiliz ajanlarınca teşvik ve sevk edilmiştir[230]. Arapların Türklere karşı birleşmesinde İngiliz casus Thomas Edward Lawrence'ın da payı olmuştur[231]. 1909 yılından beri Araplarla ilgilenen Thomas Edward Lawrence Haşimi Araplarının ayaklanmasında önemli bir rol oynamıştır.[232]. Lawrence Birinci Dünya Savaşı'nda Arap yarımadasındaki ayrılık ve ihtilal hareketlerinin baş hazırlayıcısı olmuştur. Lawrence Arapların hiçbir zaman bir bayrak altında toplanamayacaklarını ve tek bir devlet kuramayacaklarını belirtmiştir. Araplar için en mükemmel idarenin Türk idaresi olduğu ama değişen şartlara göre yaşama gücünü tazelememiş bu idareyi kendilerinin yıkacağını söylemiştir. Nitekim Osmanlı'dan kalan boşluk çok acı ve kanlı bir şekilde doldurulmuştur[233]. Şerif Hüseyin 27 Haziran 1916'da Türklere karşı ilan ettiği ayaklanma bildirisinde: Ayaklanma sultanın otoritesine karşı değil, İttihat Terakki'ye ve iktidarı gasp edenlere karşı çıkmıştır; İttihat ve Terakki din ayrımı olmaksızın bütün Osmanlı vatandaşlarına zulüm uygulamıştır; Türklerin Suriye ve Filistin Arapları üzerinde baskısı artmıştır, diyerek ayaklanma nedenlerini belirtmiştir[234]. Şerif Hüseyin'in 1916 Haziran'ında Arap dünyasını ayaklandırmıştır ama İngiltere ve Fransa 16 Mayıs 1916'da Arap ülkelerini paylaşan gizli Sykes-Picot Anlaşmasını imzalamışlardı. Ayrıca 1916 yılında Mekke'de Arap temsilcilerinden oluşan bir toplantı düzenlenmiş ve Şerif Hüseyin'e "Melik'ül-Arap"(Arapların Kralı) olarak biat edilmiştir. Ancak İngiltere ve Fransa buna itiraz etmişler ve kendisini ancak "Hicaz kralı" olarak tanıdıklarını bildirmişlerdir[235].

---

[228] Celalettin Yavuz, *a.g.m.*, s.426.
[229] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.48.
[230] Herbert W. Duda, *a.g.e.*, s.125.
[231] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi(İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe)*, C.1, s.54-56.
[232] Salahi Sonyel, *a.g.m.*, s.233.
[233] Cemal Kutay, *a.g.e.*, s.247.
[234] Celalettin Yavuz, *a.g.m.*, s.436.
[235] Fahir Armaoğlu, a.g.m., s.57.

Haşimi Araplarının önderi Mekke Emiri Şerif Hüseyin İbn-i Ali, İngilizlerin kendisine verdiği "Arapların bağımsızlığı" sözlerine kapılarak, bağlı bulunduğu Osmanlı sultan-halifesine karşı ayaklanmış ve halifeliğin Hristiyan devletlerce bölünmesine araç olmuştur. İngiliz yazar Robert Lacey'in deyimiyle Şerif Hüseyin akımı bir Arap ayaklanmasından çok bir İngiliz-Haşimi komplosu olarak değerlendirilmiştir[236]. Şerif Hüseyin'in ayaklanması İslâm dünyasında ilgi görmediği gibi Araplar arasında bile toplu destek gördüğü şüpheli olarak değerlendirilmiştir[237].

Şerif Hüseyin'in İngilizlerin yanında savaşa katılmasından sonra İslâm âleminin tepkisinden korkulduğu için kendisine hilâfet meselesini gündeme getirmemesi söylenmiş ve bu meseleyi savaş bitimine bırakması tavsiye edilmiştir. Savaştan sonra da İngilizler İslâm âleminden gelen tepkiler üzerine hilâfet meselesine karışmak istemediklerini bildirmişlerdir. Nitekim Şerif Hüseyin Lozan görüşmeleri sırasında kendisine verilen sözü tekrar gündeme getirmiştir. Fakat İngiltere 1914'deki taahhüdü bazı görevlilerin yetkilerini aşması olarak nitelendirmiş ve bunun İngiliz Hükümeti'ni bağlamayacağını açıklamıştır. İngilizleri böyle bir davranışa götüren en önemli sebep, Hindistan'da başlayan kıpırdanmalar ve Hindistan Hilâfet Hareketi'nin ortaya çıkması olmuştur. Zira savaş sırasında İngilizler, Hindistan Müslümanlarının tepkisini yatıştırmak için Osmanlı Hilâfetine ve mukaddes bölgelerdeki hâkimiyetine zarar gelmeyeceğine söz vermişlerdir ama Sevr Antlaşması bu sözün yerine getirilmeyeceği gerçeğini ortaya koymuştur. Bunun üzerine Hint Müslümanları Osmanlı Hilâfeti'nin hukukunu korumak için bir eylem başlatmıştır. Hindistan Hilâfet Hareketi denilen bu eylem, aynı zamanda Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'nin de dışarıdaki en büyük destekçisi olmuştur[238].

Birinci Dünya Savaşı sonunda mağlup olan Osmanlı Devleti'nin askerleri 1918 yılı sonlarında Suriye ve Filistin bölgelerinden çekilirken, Arap milliyetçileri bağımsızlıklarına kavuştuklarını zannetmişler fakat çok geçmeden Lübnan sahilleri 1918'de işgal edilirken Arap yarımadası dışındaki Arapların yaşadığı Ortadoğu toprakları 1920'de İngiliz-Fransız sömürgesi haline getirilmiştir. Şerif Hüseyin İngilizler tarafından yapılmış vaatlerin yerine getirilmesini beklemiştir. 1924'de Türkiye Cumhuriyeti'nin hilâfeti kaldırması üzerine Şerif Hüseyin kendisini tüm Müslümanların halifesi ilan etmiştir fakat aynı yıl Vehhabiler tarafından Mekke dışına sürülmüştür[239].

---

[236] Salahi Sonyel, *a.g.m.*, s.231.
[237] Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.125-126.
[238] Azmi Özcan, "Osmanlılar Dönemi Hilâfet", s.549.
[239] Celalettin Yavuz, *a.g.m.*, s.449.

1.2. Milli Mücadele Döneminden Saltanatın Kaldırılmasına Kadar Hilâfet Makamı

1.2.1. Milli Mücadelenin Başlaması ve Hilâfet Makamı

4 Temmuz 1918'de Osmanlı Devleti'nin tahtına Sultan Mehmet Vahdettin (VI. Mehmet) geçmiştir. Padişah olur olmaz ordu ve donanmaya bir hatt-ı hümayun göndererek, emir ve komutayı ele aldığını bildirmiştir[240]. Sultan Vahdettin sivil ve askeri idarenin feci gidişinin farkına varmıştır. Bab-ı Ali'de hazırlanan tahta çıkış fermanına ilave edilmek üzere bizzat kâleme aldığı on maddelik not memleketin o günkü durumu hakkında padişahın görüşünü belirtmiştir[241]. Buna göre Padişah yeni kabineden; Müslümanlığın gerçek kurallarının ve Osmanlı Devleti'nin onur ve itibarının korunmasına dikkat gösterilmesini, tevzi-i adalet ve güvenliğin sağlanması hususunda daha fazla gayret harcanmasını, zaruri ihtiyaç maddelerinin ucuzlatılmasını, üretimin arttırılmasını, siyasi suçluların affedilmesini, savaş bölgesi dışındaki yerlerde sıkıyönetimin kaldırılmasını, devlet hizmetinde çalışanların namuslu kişilerden seçilmesini ve kanuni bir sebep olmadıkça kimsenin işinden uzaklaştırılmamasını, istemiştir. Bu istekler yeni padişahın devlet işleri ve memleket meselelerinden uzak durmayacağını göstermiştir ama bu isteklerin bir kısmı onun yetkilerini aştığından kabinece değiştirilmiştir[242].

Birinci Dünya Savaşı'nı zaferle noktalayan İtilaf Devletleri, anlaşma görüşmelerinin barış ortamında yapılması için önce savaştıkları ülkelerin her biri ile masaya oturarak, hazırladıkları silah bırakma koşullarını onaylatmışlardır[243]. 30 Ekim 1918 tarihinde de Osmanlı Devleti ile Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mondros Mütarekesi'ni imzalamaya giden delegeler seçilirken, Padişah baş delege olarak Damat Ferit Paşa'yı göndermek istemiştir ancak başta İzzet Paşa ve hükümetin kararlı tavrı ile bu teklif önlenmiş ve Bahriye Nazırı Rauf Bey'in başkanlığında, Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yarbay Sadullah Bey'den oluşan delegasyon seçilmiştir. Devlet Başkanı ve İslâm âleminin halifesi olarak Sultan Vahdettin delegasyona bildirmek üzere İzzet Paşa'ya iki talimat vermiştir[244]. Bu talimat "Hilâfet-i celile ve saltanat-ı seniyye ve hanedan-ı Osmanî hukukunun tamami-i mahfuziyetinin

---

[240] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.1, İstanbul, 1991, s.2-3.
[241] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C.1, İstanbul, 2010, s. 27.
[242] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.1, s.4-5; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C.1, s.26-27.
[243] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.37.
[244] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C.1, s.42.

temini ve bazı eyaletlere verilecek muhtariyet idarenin şekil ve mahiyeti temin olunarak muhtariyetin yalnız idari olup siyasi olmaması şayet hiçbir çare ve imkan bulunamayıp da siyasi olacak ise istiklâliyetin ehven olacağı ve eğer siyasi muhtariyeti kabul edecek olursak âlem-i İslâm'a ihanet etmiş olunacağı fikrideyim" şeklinde olmuştur[245]. Padişah bu maddelerle çetin geçeceğini tahmin ettiği görüşmelerde saltanat ve halifelik yetkisinden ödün verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Yapılan görüşmelerde Türk heyetine herhangi bir öneri yapma fırsatı vermeden önüne koyulan koşullar birbirini izleyen oturumlarda tartışılmıştır. Tartışmalar sürerken ilk anlardaki iyimserliğini adım adım yitiren Türk heyeti sundukları isteklerin dikkate bile alınmadığını Bab-ı Ali'ye bildirmiş ve 30 Ekim 1918'de Meclis-i Mebusan bilgilendirilerek ateşkes imzalanmıştır. Mondros Ateşkesi ile askeri gücünden yoksun bırakılan Osmanlı Devleti'ne Wilson Prensipleri dahilinde Anadolu ve Rumeli'de dar bir bölge bırakılmıştır[246].

Mebusan ve Ayan Meclislerinin onayladıkları bu mütarekeyi Sultan Vahdettin de uygun görmüş fakat mütarekeyi imzalayan delegeleri 10 Kasım 1918'de "arz-ı ta'zimat"(saygılar sunmak) için saraya geldiklerinde kabul etmemiştir. Mütareke hükümleri kabul olunurken ilgililer Wilson prensiplerine güvenmişler ve Doğu Trakya'nın tümünün Türklere bırakılacağı ve Batı Trakya'da da bir kısım haklar tanınacağına bile inanmışlardır. Mondros Ateşkesinin imzalanmasının hemen ardından Osmanlı Devleti toprakları galip devletlerin işgaline maruz kalmıştır. Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin bu mütareke ile kendisini kayıtsız şartsız düşmanlara teslim etmeye razı olduğunu belirtmiştir[247]. Mustafa Kemal Paşa Mondros Ateşkes Antlaşması'nın bilhassa askeri işgallere hak veren maddelerini açık hale getirmek, bu ateşkesin kayıtsız şartsız teslim karakterini hafifletmek ve bunlar sağlanmadıkça seferberlik halindeki orduyu terhis etmemek fikrinde olmuştur.[248].

Mütarekeden hemen sonra 3 Kasım 1918'de Osmanlı Devletini savaşa sokan Talat, Enver ve Cemal Paşalar yurt dışına kaçmıştır. 24 Kasım 1918'de Daily Mail gazetesi muhabirine beyanat veren Sultan Vahdettin Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya

---

245 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.50.
246 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.37-38; Mondros Mütarekesi maddeleri için bakınız: Seha L. Meray, Osman Olcay; Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri(Mondros Bırakışması ve Sevr Antlaşması ile İlgili Belgeler), Ankara, 1977, s.1 vd.
247 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.1, s.29-31.
248 Falih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal'in Ağzından Vahdettin,* İstanbul, 2005, s.94.

Savaşı'na girme sorumluluğunu İttihat ve Terakki Fırkasına yüklemiş ve tüm felaketin mesuliyetinin onlara ait olduğunu ifade etmiştir[249].

Kurtuluş sorunu hala saltanat ve hilâfetin kurtuluşu sorunu olarak görülmüştür. Osmanlı saltanatı ve hilâfetini kurtarma umudu dışında düşünülen bir yol Wilson prensiplerinden biri olan "ulusların yazgılarının kendi özgür isteklerine göre kararlaştırmaları" olarak görülmüş fakat bu ilkenin Türklere uygulanması kuşkulu görülmüştür, bir diğer yol ise Cemiyet-i Akvam üyelerinden birinin mandaterliğini istemek olarak görülmüştür. Kurtuluş yolu ise hilâfetin geleceğinin sağlanabilmesine bağlanmıştı fakat bu durumu engelleyen nedenler vardı. Zaten dünya Müslümanlarının büyük bir bölümü İngiltere yönetimi altındaydı ve İngiltere Birinci Dünya Savaşı'nda Arap Hilâfetini desteklemişti. Ancak Hindistan'daki bazı gelişmeler İngiltere Devleti'nin Arap Hilâfeti yerine Osmanlı Hilâfetini tercih edeceği umutlarını güçlendirmişti. Savaş sonrasında durumun çözümlenmesi için ileri sürülen fikirler hilâfet ve saltanat varsayımlarına dayanmıştı fakat birçok neden saray çevresinde yoğunlaşan bu umutları altüst etmiştir. Bunların başında yenen devletlerin mütareke koşullarına aykırı eylemleri ki 1917 Bolşevik Devrimi müttefik devletlerin savaş sonrası tutumunu değiştirmiştir. İkinci etken Bolşeviklerin Osmanlı Devleti'ni paylaşmaları üzerine müttefiklerle yapılan gizli anlaşmaları açıklaması işgal girişimlerine karşı başlayan direniş eylemlerine anti-emperyalist bir renk vermiştir. Üçüncü etken varlığını İngiliz siyasetinin himayesinde garanti edildiği sanısında olan Padişah, ulusal savaşa girmeye en küçük bir zorunluluk olmadığını iddia etmiştir[250].

14 Ekim 1918'de kurulan İzzet Paşa Hükümeti ile Osmanlı Devleti'nin son safhası başlamıştır. İzzet Paşa Hükümeti Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından on gün sonra çekilmiştir. Mütareke döneminde on bir hükümet kurulmuş bu hükümetlerin sekizini Padişahın gözde isimleri Damat Ferit ve Tevfik Paşalar kurmuştur. Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa hükümetleri ise Anadolu ile uzlaşmak amacıyla kurulmuştur[251].

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti'nin vazgeçilmez yönetim biçimi olan padişahlık yani monarşik yönetim "hilâfet ve saltanat" tabirleri etrafında tartışılmaya başlamıştır. Bazı çevreler saltanatın demode olduğu düşüncesini yayarak, cumhuriyetin ilanını hazırladıklarını yaymışlardır. Bazı

---

[249] Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdettin(İngiliz Gizli Belgelerinde Vahdettin ve Osmanlı Hanedanı),* İstanbul, 2016, s.29.
[250] Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.475-478.
[251] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C.1, s.55.

İttihatçıların ise Sultan Vahdettin'in yerine veliaht Abdülmecid'in geçirilmesi yönünde planlar hazırladıkları söylenmiştir. Buna sarayın ve Bab-ı Ali'nin işgalci güçlerle işbirliği eklenince müdafaa-i hukuk ve muhafaza-i hukuk adları ile örgütlenen kurtuluş dernekleri padişaha ve onun hükümetine oldukça sert çıkışlarda bulunmuşlardır[252]. Özellikle Mondros Mütarekesi'ni izleyen işgaller ve barış konferansına ilişkin haberler Türklerin öz yurtlarında bağımsız bir devlet olarak yaşayıp yaşayamayacakları hakkında kuşkular doğmasına neden olmuştur. Bu durumda saray ve hükümet İtilaf Devletleriyle uyum içinde görünme siyaseti izlediği belli olmuştur. Bundan sonra halk ve aydınların yapacağı tek şey bir araya gelip örgütlenmek olmuştur ve bu gereksinim karşısında değişik adlarla birçok dernek kurulmuştur[253]. Bu dernekler bölgesel amaçlı kurtuluş savunan milli varlığa yararlı müdafaa-i hukuk, muhafaza-i hukuk ve redd-i ilhak cemiyetleri ve bunların karşısında ise milli varlığa zararlı cemiyetler ve azınlıkların kurduğu zararlı cemiyetler yer almıştır.

Mondros Mütarekesinin imzalanması ülke genelinde olumlu karşılansa da padişah ve hükümet suskunluğunu korumuştur. Mondros Mütarekesinin maddelerine dayandırılan işgallere ve Wilson prensiplerinin 14 maddesinden alınan güçle hızlanan Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulmasına yönelik girişimlere de ses çıkarılmamıştı ama suskun kalmak istemeyenlerde yavaş yavaş ortaya çıkmıştı. İşte bu sıralar Osmanlı'nın kurtuluşunu yine dinsel esaslarda, saltanat ve hilâfetin güçlendirilmesinde arayan "Teali-i İslâm Cemiyeti" (İslâm'ı Yükseltme Derneği) kurulmuştur[254]. Cemiyet 19 Şubat 1919 tarihinde "Cemiyet-i Müderrisin" adıyla İstanbul'da kurulmuştur. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, Mustafa Saffet Efendi, İskilipli Atıf cemiyetin önde gelen isimleridir. Konya da yaygın taban bulan cemiyet, Konya ve Bozkır isyanlarında önemli rol oynamışlardır[255]. İstanbul medreselerinin bazı müderrisleri tarafından kurulan bu cemiyet Osmanlı Devleti'nin silah gücüyle değil, dinsel yöntemlerle kurtarmayı amaçlamıştır. Halifenin cihad çağrısının iflasını bile göz ardı etmişlerdir. Cemiyet din-devlet ayrılığına karşı çıkmış ve siyasal yaşamı bilimsel, ahlaksal, toplumsal yöntemlerle etkilemeyi amaçlamış hükümetin de sırtını dayadığı

---

[252] Mustafa Oral, "Birinci TBMM'de Hilâfet ve Saltanat Meselesi Üzerine Bazı Notlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIX, S.57, Ankara, 2003, s.2.

[253] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi(İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe)*, C.1, s.123.

[254] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.38.

[255] Rahmi Doğanay, "Milli Devlete Geçiş Sürecinde Ümmetçi Yaklaşımlar ve 80. Yılda Çağrışımları" *Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan,* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 190-191.

Hürriyet ve İtilaf fırkasını desteklemişlerdir[256]. Cemiyet İtilaf Devletlerini kızdıracak hareketlerden kaçınarak onların hoşgörüsünden faydalanmaya çalışmıştır. İstanbul Hükümeti, halife-sultan ve onlara inananlar memleketin kendi başına yeni bir savaşla kurtulmasının imkansızlığına inanmışlar hatta böyle bir girişimin İtilaf Devletlerinin insaf ve merhametini olumsuz etkileyeceğini, bize karşı daha acımasız davranacakları korkusu içinde olmuşlardır. Teali İslâmcıların tek derdi halife-sultanın İstanbul'da oturması, İstanbul'un sömürge koşullarında da olsa elde kalması olmuştur. Mevcut durumdan kurtulmak bir yana durumu koruyabilmek için halife- sultanın şahsında İslâm unsurlarını bir arada tutmak önemli görülmüştür. Halk da gerçeklerle yüz yüze gelene kadar halife-sultana bağlılık konusunda direnmişti[257].

Osmanlı devlet adamları arasında İngilizlerin sempatisi kazanılır ve himayeleri sağlanırsa Osmanlı Devleti'nin hakkında uygulanmak istenilen zararlı kararlardan birçoğunun önlenebileceğine inananlar olmuştur[258]. Bu amaçla Teali-i İslâm Cemiyeti ile aynı dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'ndan geri kalan bölgede devletin bir "Halife Devleti" olarak hüküm sürmesini sağlamayı hedefleyen "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" kurulmuştur. Bu devletin tüm İslâm ülkelerini kapsamasını öngören cemiyetin başında Sait Molla, Mustafa Sabri gibi hocalar bulunmuştur. Üyeleri arasında Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa da bulunmaktadır. İngiltere'nin desteklediği ve etkinliklerini denetim altında tuttuğu bu cemiyet bir yönüyle bu ülkenin İslâm dünyası üzerindeki egemenliğini yaygınlaştırmaya hizmet etmiştir. Bu cemiyet de Teali-i İslâm Cemiyeti gibi Anadolu'da başlayan harekete karşı tavır almıştır. Bazı noktalarda birlikte hareket eden bu iki cemiyet, kurtuluş savaşı örgütlendikten sonra İstanbul Hükümeti tarafından ulusal güçlere karşı kurulan "Hilâfet Ordusu" na destek vermişlerdir[259].

1.2.2. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Geçişi ve Hilâfetin Durumu

Hilâfet merkezi olan İstanbul başta olmak üzere Anadolu topraklarının İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi, hem işgalci devletler hem de Anadolu Türkleri adına yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Özellikle İstanbul'un işgali ile İstanbul'da milliyetçi bir hükümetin kurulmasına izin verilmeyeceği ve işgal altındaki İstanbul'dan

[256] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.39.
[257] Rahmi Doğanay, "Milli Devlete Geçiş Sürecinde Ümmetçi Yaklaşımlar ve 80. Yılda Çağrışımları", s.183-184.
[258] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.1, s.139.
[259] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.39.

vatanın kurtulamayacağı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle kurtuluş hareketinin Anadolu'dan başlatılması gerektiğine kesin gözüyle bakılmıştır. Bu kesin kanaat nedeniyle önde gelen birçok Osmanlı subayı İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya gitmiştir. Bu subaylardan ilki Mustafa Kemal Paşa olmuştur[260]. Memleketi kurtarmak için çareler arayan devlet ricali, entelektüeller ve kumandanlar arasında mutlaka Anadolu'da mücadeleye girişmek lüzumu üzerinde birleşenler Mustafa Kemal, Rauf Bey, Kazım Karabekir, ve Ali Fuat Paşa olmuştur[261].

Mustafa Kemal'e göre halk kurtuluş için iki çare etrafında toplanmıştı. Bunlardan biri İngiltere ve Amerika gibi ülkelerin himayesini isteyip devletin çeşitli devletler tarafından taksimi yerine tek bir devletin koruyuculuğu altında yaşamak, diğeri ise bölgesel kurtuluş çarelerine başvurmaktır. Mustafa Kemal bu görüşlerin ikisine de katılmamış ve kararını "milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak" olarak belirlemiştir. Mustafa Kemal'e göre Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşaması için tam istiklalini kazanması gerekmektedir. Yabancı bir devletin koruyucuğunu kabul etmek güçsüzlüğü ve miskinliği işaret eder. Mustafa Kemal "Ya istiklal ya ölüm" diyerek esir bir halde yaşamaktansa yok olup gitmenin daha iyi olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Osmanlı hanedanı ve saltanatın devamının Türk milletine en büyük kötülük olduğunu; çünkü vatan ve millet ile bağlantısı olmayan bu insanlardan milletin istiklalini korumasının beklenemeyeceğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal'e göre halifelik ise bilim ve tekniğin ışığındaki medeniyet içinde herhangi bir ehemmmiyeti olmayan bir kurum haline dönüşmüştür[262].

Ülke genelinde karışıklıklar devam ederken İngilizlerin Samsun ve yöresindeki karışıklıklara son verilmesi için Osmanlı Hükümeti'ne verdikleri nota üzerine, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya gönderilmiştir[263]. 5 Mayıs 1919 günü Mustafa Kemal için tanınmak istenen yetkiler Meclis-i Vükela tarafından incelenerek kabul olmuştur aynı gün Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir. 7-8 Mayıs'ta Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliğine tayin edildiği duyurulmuştur. Bu suretle Mustafa Kemal Paşa'ya "Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarına gereken emirleri verebilecektir ve bu il ve sancaklarla sınırı olan Diyarbakır, Bitlis,

---

[260] Metin Hülagü, *a.g.m.*, s.28.

[261] Rahmi Doğanay, "Milli Devlete Geçiş Sürecinde Ümmetçi Yaklaşımlar ve 80. Yılda Çağrışımları", s.185.

[262] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk(1919-1927)*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara, 2000, s.9-10.

[263] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi(İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe)*, C.1, s.148.

Mamuratü'laziz, Ankara ve Kastamonu vilayetleri ile kolordu kumandanlarına da onun, görev yapma sırasında kimseye danışmadan vaki olacak müracaatlarını dikkate alacaklardır" yetkileri verilmiştir[264]. Mustafa Kemal görev yerine gitmeden önce Sultan Vahdettin tarafından kabul edilmiş ve Sultan Vahdettin Mustafa Kemal'e "Paşa bugüne kadar devlete çok hizmet ettin fakat asıl şimdiki hizmetin hepsinden önemli olabilir, Paşa devleti kurtarabilirsin" demiştir[265].

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığında genel durumu değerlendirmiştir. Buna göre: Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmış ve ağır şartlar taşıyan Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamıştır. Uzun süren savaş halkı fakir düşürmüş, memleketi savaşa sürükleyenler memleketten kaçmışlar, halife Sultan Vahdettin tahtını korumak için çeşitli tedbirler almış, hükümet aciz kalmıştır. İtilaf Devletleride Mondros Ateşkesinin hükümleri ile ülkeyi işgal etmiş ve Yunanlıları İzmir'e çıkarmıştır[266]. Bu işgal karşısında halk tepki göstermiştir. Önce yazılı protestolar yapılmış sonra mitingler düzenlenmiştir. Bunların en önemlileri İstanbul mitingleri olmuştur. Çok sayıda insanın katıldığı bu mitingler hem konuşmaların içeriğiyle hem de saray ve hükümetin dahası işgal kuvvetlerinin gözleri önünde yapıldığından büyük yankı uyandırmıştır[267].

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a geldikten sonra İngilizlerin Samsun'da kuvvetlerini arttırdığını ve bunun bölgenin güvenliğini bozduğunu bildirmiştir. Ayrıca İzmir'in işgalinin halk ve ordu tarafından kabul edilmeyeceğini ifade etmiştir. Daha sonra Havza'ya geçmiştir[268]. Mustafa Kemal 25 Mayıs'tan 12 Haziran'a kadar Havza'da kalmıştır. Bu süre içinde bütün yurtta milli teşkilat kurulması gerektiğini bir genelge ile bütün komutanlara ve sivil idare amirlerine bildirmiştir[269]. Bu arada General Milne ve Caltrope, Mustafa Kemal'in İstanbul'a geri çağrılmasını istemiştir. Böylece Bakanlar Kurulu kararı ile 8 Haziran'da Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmesi istenmiştir[270]. Mustafa Kemal Paşa Havza'dan halifeye ilk ikaz ve ihtarı olan bir telgraf çekmiştir. Mustafa Kemal bu telgrafta milletin baştan aşağıya uyandığını, devlet ve milletin istiklalini ve halifeliğin-sultanlığın yüksek haklarını teyit etmek için kuvvetli bir azim ve imanla teşkilatlandığını ve milletin bu kadar kuvvetli ve az vakitte felaketlerden bu kadar

---

264 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.1, s.229-230.
265 Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.,* s.128.
266 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.1.
267 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi(İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe),* C.1, s.193-194.
268 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.1, s.236 vd.
269 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.17.
270 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi(İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe),* C.1, s.171-172.

çabuk uyanacağını hayal etmediğini belirtmiştir. Ayrıca görevden alınacağı haberlerine karşı "İstanbul'a dönmekte daha da zorlanırsam görevimden çekileceğim ve milletin sinesinde kalıp görevlerimde daha açık adımlarla devam edeceğim ta ki millet istiklaline kavuşsun" demiştir[271].

Mustafa Kemal zaten hiçbir sıfat ve yetki olmaksızın Anadolu'ya geçip orada milleti uyandırarak kurtuluş çareleri için müsait bir yer aramıştır. Mustafa Kemal'in Anadolu macerasını tehlikeli bulanlar da olmuştur[272]. Mustafa Kemal artık milli müdafaayı tesis etme ve milli güçlerin toplanması ile onların organize edilmesi zamanının geldiğini anlamıştı[273].

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmekteki asıl amacı bölgedeki Rum çetelerini ortadan kaldırmaktan başka, Anadolu'da yeşeren direniş hareketlerini iradesi altında birleştirmek, zafere ulaştıktan sonra milli hâkimiyete dayalı bir cumhuriyet kurmaktır. Mustafa Kemal'in bu amacı için Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk Dernekleri'nin kendi çabalarıyla memleketi kurtarma azimleri bir avantaj teşkil etmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşları da bunu milli bir harekete dönüştürmüş ve kurumlaştırmıştır[274]. Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti toplumda egemen olan dinsel ideolojiyi ve onun siyasi temsilcisi sultan-halifenin iktidarına karşı bir harekette bulunmamıştır, çünkü toplumun çoğunluğu muhafazakâr görüşe sahipti[275].

Mustafa Kemal ve arkadaşları Anadolu'nun kurtuluşunu organize ederken padişah rejimi de İstanbul'da müttefiklerin silahlarının gölgesinde güçsüz bir durumdaydı[276]. Nitekim Mustafa Kemal Anadolu'ya geçince vatanın kurtulması konusu ile birlikte üzerinde durduğu diğer bir konuda hilâfet ve saltanatın kurtarılması olmuştur çünkü Mustafa Kemal Paşa ülke kurtuluncaya kadar hilâfetin de gerekliliğine inanmıştır[277]. Mustafa Kemal'e göre halk ve ordu padişah-halifenin hainliğinden haberdar olmadığı gibi o makama ve o makamda bulunana din ve gelenek bağları ile içten gelerek boyun eğmektedirler. Millet ve ordu bir yandan kurtuluş çaresi düşünürken kendinden önce yüce saltanat ve hilâfet makamının kurtarılmasını düşünmüştür. Diğer yandan da

---

[271] Naşit Hakkı Uluğ, *Halifeliğin Sonu,* İstanbul, 1975, s.23-24.
[272] Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.,* s.99 vd.
[273] Herbert W. Duda, *a.g.e.,* s.50.
[274] Rahmi Doğanay, "Saltanattan Cumhuriyete İmparatorluktan Milli Devlete", C.XVII, S.49, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi,* Ankara, 2001,s.7.
[275] Ömür Sezgin, *a.g.e.,* s.13-14.
[276] Herbert W. Duda, *a.g.e.,* s.128.
[277] Ramazan Boyacıoğlu, "Atatürk'ün Hilâfetle İlgili Görüşleri", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi,* C.XIII, S.37, Ankara, 1997, s.1-2.

kurtuluş çaresi ararken İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkeleri gücendirmemek temel ilke olarak kabul görmüştür. Bu nedenle kurtuluş çaresi ararken İtilaf Devletlerine karşı düşmanca tavır almamak ve padişah-halifeye bağlı ve sadık kalmak temel şart olmuştur[278].

Türk halkı işgalleri ve tutsaklığı içine sindiremeyerek işgal bölgelerinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurmuştur. Daha sonra Kuvay-i Milliye olarak anılacak güçlerin toplandığı bu oluşum bölgesel kurtuluşu hedeflemiştir fakat tüm ulusu kurtaracak bir örgütlenmeye ihtiyaç vardı. Bu amaçla Mustafa Kemal ve yanındaki kumandanlar bir genelge yayınlamışlardır. 22 Haziran 1919'da Mustafa Kemal'in yayınladığı Amasya Genelgesi'nde "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" maddesi gerçek rejimin ne olduğunu göstermiş ve ulusun tek egemen güç olduğunu gözler önüne sermiştir. Mustafa Kemal Paşa'da ulusla ve ülkeyle bağlantısı kalmamış saltanat ve çağdaş dünyada yeri olmayan hilâfetin yerine ulusun egemenliğinde bağımsız bir Türk devleti kurma düşüncesi bu genelgeden önce oluşmuştur[279].

Mustafa Kemal Anadolu'da biri askeri biri siyasi iki kuvvete dayanmıştır. Askerlik bakımından Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, siyaset yönünden de Rauf Bey kendisine destek olmuştur[280]. Rauf Bey padişaha bağlı biriydi. Bu bağlılık padişahın şahsına değil padişahlık makamınaydı[281]. Kazım Karabekir bir bakıma Anadolu'nun İstiklal Beyannamesi olan Amasya Tamimine tereddütsüz destek vermiştir[282].Kazım Karabekir Anadolu'da başlatılacak bir mücadelenin hep birlikte, bütün ehliyetli ve selahiyetli komutan, asker, mülki görevlilerle ve halkında desteğiyle olabileceğini düşünmüştür. Kazım Karabekir böyle bir mücadelede Doğu'da işin başında olmak istemiş ve Mustafa Kemal'i tüm kuvvetiyle desteklemiştir[283].

Amasya Genelgesi ile Milli Mücadele'nin hedefi çizilirken, bu savaşı örgütleyip yönlendirmek üzere Sivas'ta ulusal bir kongre toplanacağı duyurulmuştur. Bu duyurudan önce, Kazım Karabekir Paşa İtilaf Devletleri'nin Doğu Anadolu'da Ermeni devleti kurma düşüncesine karşı koymak için Erzurum'da bir kongre toplamayı kararlaştırmıştı[284]. Bu

---

[278] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,,* s.8.
[279] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.41-42.
[280] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C.1, s.149.
[281] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam(1919-1922)*, C.2, İstanbul, 1999, s.100.
[282] Yaşar Semiz, "Atatürk ve Kazım Karabekir Paşa-Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi", *Türkiyat Araştırmaları Merkezi,* S.4, Konya, 1997, s.194.
[283] Muhammet Erat, "Milli Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa", *Türkler Ansiklopedisi,* C.15, Ankara, 2002, s.1687.
[284] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.42.

süreçte Mustafa Kemal Paşa artık azledileceğine muhakkak nazarı ile bakmıştır ve Haziran ayında Amasya'da Ali Fuat Paşa, Albay Rauf ve Refet Beyler ile yaptığı anlaşmanın bir benzerini de Erzurum'daki arkadaşlarıyla yapmayı zaruri görmüştür[285].

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldiğinde 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Erzurum Valisi Münir Bey, İzmir Mutasarrıfı Süreyya Bey, Ordu Müfettişliği Erkan-ı Harp Reisi Kazım Bey, Erkan-ı Harp Binbaşısı Hüsrev Bey, Doktor Binbaşı Refik Bey ve Mazhar Müfit Bey'in olduğu gizli bir toplantıda ilk sözü almıştır. Bu toplantıda Mustafa Kemal "Arkadaşlar tek tedbir hâkimiyet-i milliyeye müstenid bilakaydü şart müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve hedefe behemehal vasıl olmaktır" diyerek kayıtsız şartsız milli egemenliğe dayalı bir devlet kurarak hedefe ulaşılabileceğini ifade etmiştir. Mazhar Müfit Kansu, Mustafa Kemal'in şef seçildiği bu toplantıdan sonra Mustafa Kemal'e "Bu mücadeleye tabii muvaffak olmak azim ve iradesi ile girmiş bulunuyoruz. Muvaffakiyet ve zafere ulaştığımız takdirde hükümet şekli ne olacak? Bu hususta sarih bir şey söylemediniz" diye sormuştur. Mustafa Kemal ise "bu bahsi münakaşa etmenin zamanı gelmemiştir, gelince görüşürüz. Karar verilen her şeyin tatbiki için vakit ve zamanını beklemek ve o zamanın geldiğini bilmek lazımdır. Şimdi, sadece düşman tazyiki altında bulunan padişahı ve muhasım kuvvetlerinin işgal ve istilasına uğramış olan vatanımızı kurtarmak için çalıştığımızı ifade etmekte fayda vardır. Bugünün ve içinde bulunduğumuz şartların icabı budur" demiştir. Padişah ve İstanbul Hükümeti artık Mustafa Kemal'i İstanbul'a çağırmak için girişimlerde bulunmaya başlamıştır ve çekilen telgrafla Mustafa Kemal İstanbul'a çağrılmıştır. Telgraf muharebesinin sonunda Mustafa Kemal İstanbul'a dönmeyeceğini söyleyince "O halde resmi vazifeniz sona ermiştir" tebliği ile Mustafa Kemal, ordu müfettişliğinden azledilmiştir[286].

8-9 Temmuz 1919 gecesi Mustafa Kemal Harbiye Nezaretine ve Padişah'a resmi göreviyle birlikte askerlikten de ayrıldığını bildiren telgrafları çekmiştir. Mustafa Kemal "Durum tarafımdan ordulara ve millete duyurulmuştur. Bu tarihten sonra resmi sıfat ve yetkilerimden sıyrılıp yalnız milletin sevgi ve fedakârlığına güvenerek onun tükenmez feyiz ve kudret kaynağından ilham ve güç alarak vicdani görevime devam edeceğim" demiştir[287]. Mustafa Kemal Paşa ne sultanlığın ne de halifeliğin artık devleti kurtarma

---

[285] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C.1, s.276.
[286] Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* C.1, Ankara, 1997, s.30 vd.
[287] Mustafa Kemal Atatürk, ***a.g.e.,*** s.33.

gücü kalmadığını görmüş ve askerlik mesleğinden tamamen ayrılarak makamsız ve rütbesiz bir vatandaş olarak halkın arasına girip Milli Mücadelenin başını çekmiştir. İlk hedef vatanı düşman istilasından, milleti tutsaklıktan kurtarmak, devletin bütünlüğünü ve bağımsızlığını sağlamaktı. Bunun için mücadeleye vatan ve milletle birlikte, sultanlığın ve hilâfetin de kurtarılması için başlandığını açıklamıştır[288].

Erzurum Kongresi öncesinde Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin başkanlığına getirilmiştir. Ayrıca askerlik görevinden de ayrılmıştır. 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresine bazı delegelerin istifasıyla katılmıştır. Açılış konuşmasının ardından da kongre reisliğine seçilmiştir[289]. Anadolu'da örgütlenmekte olan direniş hareketi, hilâfet makamının durumunu göz önüne alarak hazırlıklarını yürütmüştür. Erzurum Kongresinin açılış konuşmasında İtilaf Devletleri'nin hilâfet ve saltanat makamı olan İstanbul'u işgal ettiklerini, gün geçtikçe artan bir şiddetle hilâfet ve saltanat hukukunun hükümetin haysiyetinin, milli onurumuzun saldırıya uğradığı belirtilmiştir[290].

23 Temmuz-5 Ağustos 1919 tarihlerinde Erzurum'da toplanan kongrede alınan kararlar arasında, "Osmanlı vatanının bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının sağlanması, saltanat ve hilâfet makamlarının korunması için milli kuvvetleri yapıcı duruma getirmek ve milli iradeyi egemen kılmak esastır" ilkesi bulunmaktadır. Ayrıca işgallere karşı hükümetin yetersiz kalması durumunda saltanat ve hilâfete bağlı kalıp milli hakları koruyucu kararların alınacağını bildirmiştir. Böylece halkın doğal olarak bağlılık duyduğu İstanbul'daki hilâfet makamı ile işgale karşı direniş dışında hiçbir çözümü kabul etmeyen Anadolu hareketi arasındaki iktidar çatışması kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır[291]. Kongre'de seçilen Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul Hükümeti'nin yurdun bağımsızlığını korumakta yetersiz kalması durumunda geçici bir hükümet oluşturabileceği kararı saltanat ve hilâfeti dışlamak anlamına gelmiştir[292].

Erzurum Kongresinin başında başkan seçilen Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümeti'ne ve hilâfet-saltanat makamına karşı asi durumuna düşmesi nedeniyle Heyet-i Temsiliye'ye girmesi ve açıkça faaliyette bulunması bazı arkadaşları tarafından sakıncalı bulunmuştur Fakat Mustafa Kemal mutlaka kongreye katılıp kongreyi idare

[288] Mahmut Goloğlu, *Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?*, Ankara, 1973, s.20.
[289] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam(1919-1922)*, C.2, s.106-107.
[290] Ramazan Boyacıoğlu, *a.g.e*, s.2.
[291] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.154.
[292] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.42.

etmesi gerektiğine, zaman geçirmeden milli iradenin faaliyete geçirilmesine ve milletin doğrudan doğruya fiili ve silahlı olarak tedbirler almaya başlamasının zaruriyetine inanmıştır[293].

Anadolu'daki hareketlilik İstanbul çevrelerinde farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Halife ve hükümetin aldığı kararlar kimi çevrelerce eleştirilmiştir. Damat Ferit'in aksine Harbiye Nazırı A. Ferit Paşa ulusal hareketin önderleriyle anlaşmak gerektiğini savunmuştur. Bu eleştiriler Damat Ferit'in Paris'ten sonuç almadan dönmesi üzerine daha yüksek sesle dile getirilmiştir. Veliaht Abdülmecid Efendi 16 Temmuz 1919'da padişaha sunduğu raporda hükümetin izlediği yanlış politikanın doğurduğu olumsuz sonuçlara dikkat çekmiş, alınması gereken önlemleri sıralamıştır. Veliaht Abdülmecid'e göre: "Saltanat ve hilâfet makamları hiçbir partiden taraf olmamalı, seçimler derhal yapılıp Meclis-i Mebusan toplanmalı, halkın güvendiği kişiler meclise girmeli, Anadolu'da kurulan derneklerin sesine kulak verilmeli ve geçmişin yaralarını saracak genel bir af ilan edilmelidir"[294]. Veliahtın bu tavsiyelerine ne Sultan Vahdettin ne de Damat Ferit Paşa önem vermemişlerdir. Anadolu'da kurulan cemiyetlerin isteklerini incelemek şöyle dursun bu cemiyetlerin faaliyetlerine engel olmak için ellerinden geleni yapmışlardır[295]. Öte taraftan Mustafa Kemal'in istifası ile Türk halkının ona güveni artmıştır. Mustafa Kemal İstanbul Hükümeti'nden uzaklaştıkça millete yaklaşmıştır[296].

Erzurum Kongresinden sonra 4 Eylül'de Sivas'ta umumi bir kongre toplanmıştı. Erzurum Kongresi sadece Doğu Anadolu'yu temsil etmişti, Sivas'ta ise Batı Anadolu'dan ve Rumeli'den temsilciler gelmiştir. Sivas Kongresi, Erzurum Kongresinde tesbit edilen tüm esasları aynen kabul etmiştir ve bütün Anadolu ve Rumeli'yi kapsamak üzere birlik ve milli dayanışma sağlanmıştır[297]. Sivas'ta toplanan kongre Anadolu'daki direnişin merkezileşme çabalarının üst bir aşaması olmuştur. Ayrıca İstanbul'daki hükümetin vatanı düşman işgalinden kurtaramaması durumunda geçici bir hükümetin kurulacağı duyurulmuştur[298]. Sivas Kongresi açış konuşmasında saltanat ve hilâfet merkezi olan İstanbul'un hükümdar saraylarına kadar işgal edildiğinden bahsedilmiştir. Kongrenin bitiminde ise yayınlanan bildirinin ikinci maddesi ile "Vatanın bütünlüğü ile milletin bağımsızlığının sağlanması ve yüce hilâfet ve saltanat makamının korunması için milli

---

[293] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.48.
[294] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.156 vd.
[295] Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları,* İstanbul, 2000, s.134-135.
[296] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.2, s.49.
[297] Nimet Arsan, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.1, Ankara, 2006, s.25.
[298] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.155 vd.

güçleri etken, milli iradeyi hâkim kılmak esastır" şeklinde karar alınmıştır[299]. Sivas Kongresi'nde bölgesel müdafaa-i hukuk cemiyetleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilirken Heyet-i Temsiliye yurt çapında yetkilerle donatılmıştır[300]. Cemiyetin amacı Osmanlı vatanının bütünlüğünün, yüce halifelik ve sultanlık makamlarının ve milli bağımsızlığın dokunulmazlığını sağlamak için milli güçleri etken ve milli iradeyi egemen kılmak olarak tanımlanmıştır[301].

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde doğrudan saltanat ve hilâfet hedef alınmaksızın, milli iradenin hâkim kılınmasının esas olduğu belirtilmiştir. Ayrıca her iki kongrede vatanın sınırlarını 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi imzalandığı sıradaki sınırlar olarak kabul etmişlerdir. Erzurum kongresinde kurulan ve Sivas Kongresi ile yetkileri genişletilen Temsil Heyetinin varlığı da Anadolu'da artık Türk milletini temsil eden yeni iradenin doğduğunu göstermiştir. 13 Eylül 1919 genelgesiyle Anadolu'da seçim hazırlıklarına girişilmesinin istenmesiyle bu siyasal mücadelenin ilk perdesi açılmıştır. Bu durum, Anadolu'da yer yer merkezi hükümete, saltanata ve hilâfete başkaldırmak, Anadolu'da geçici bir yönetim kurmak biçiminde algılanmıştır. Mustafa Kemal ise bu girişimin gerekçesini memleketi mercisiz bırakmamak olarak açıklamıştır; çünkü meclis 21 Aralık 1918'de feshedilmişti. Bu gelişmelerin amacı milli hâkimiyete dayalı bir devlet oluşturmaktı[302].

Sivas Kongresine geniş katılım ve alınan güçlü kararlar üzerine İstanbul Hükümeti ve özellikle İngiltere, artık Anadolu'daki hareketin göz ardı edilemeyeceğini anlaşılmıştır. Bu nedenle Damat Ferit görevinden çekilmiş ve hükümetin başına Kuvay-i Milliyecilerle olumlu ilişkileri olan Ali Rıza Paşa getirilmiştir[303]. Ali Rıza Paşa kabinesinin hükümetin başına geçişi, ulusal akımın ilk siyasi zaferi olarak değerlendirilmiştir[304]

Sivas Kongresinden sonra Anadolu'daki hareketin önemi anlaşılmış, 20-22 Ekim 1919'da İstanbul ile Anadolu arasında Amasya Görüşmeleri yapılmıştır. Bu görüşme de Meclis-i Mebusan'ın açılması kararlaştırılmış, açılan meclis Misak-ı Milliyi kabul etmiştir. Bu belgede "Hilâfet merkezi ve Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'un her

---

[299] Ramazan Boyacıoğlu, *a.g.m.,* s.2.
[300] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.42.
[301] Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin kurulması(1923-1931),* İstanbul, 1992, s.27-33.
[302] Nuri Yazıcı, "Yeni Türkiye Devleti'nin Temel Değerlerinde Egemenlik-Millet Unsuru", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Atatürk Yolu Dergisi,* Ankara, 2001, S:27-28, s.381.
[303] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.43.
[304] Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı,* Ankara,2010, s.76.

türlü güvenliğini sağlanması gerektiği" özellikle belirtilmiştir. Böylece Milli Mücadele'nin amacının halife ve padişahı kurtarmak olduğu ileri sürülmüştür. Görüşmelerin ardından imzalanan protokol ile İstanbul, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin varlığını tanınmıştır. 16 Mart 1920'de İngilizlerin İstanbul'u resmen işgali ile Meclis toplantılarına ara vermiş, bu da Ankara'da toplanacak meclisin meşruiyetine katkı sağlamıştır[305]. Mustafa Kemal'in ulusal kurtuluş hareketini örgütlemeye başladığı Amasya Genelgesi'nden beri amacı meşruluğun Tanrı'dan değil, doğrudan doğruya ulusal iradeden alındığı bir yönetim kurmak olmuştur. Yani ulusal devleti kurup devletin meşruluk dayanaklarını laikleştirmek amaçlanmıştır[306].

Bu sırada 27 Aralık 1919 günü İngiliz Albayı Rawlinson, Kazım Karabekir'i ziyaretinde, "Cumhuriyet mi iyidir, yoksa Padişahlık mı?" diye sormuştur. Kazım Karabekir bu soruya Cumhuriyetin Avrupa'ya uygun bir yönetim biçimi ancak Türkiye'de padişahlığa karşı saygı ve sevginin çok büyük olduğunu söylemiştir. Rawlinson'un başkent ile ilgili sorduğu soruya Karabekir İstanbul'un başkent olma yönünden geleneksel ve tek yer olduğunu belirtmiştir. Bu görüşmeler kayda alınmış ve Mustafa Kemal'e gönderilmiştir. Kazım Karabekir ayrıca hilâfet ile ilgili görüşlerini gönderdiği rapora eklemiştir. Buna raporda hilâfetle hükümdarlığın ayrılamayacağını ve cumhuriyet idaresinin bizde kurulamayacağını ve merkezi hükümetin başka bir yere taşınamayacağını ve bunların aksinin milletimizce benimsenemeyeceğini anlatmıştır. Kazım Karabekir, Rawlinson'un bu konuları gündeme getirmesini Türkiye'de huzursuzluk yaratıp Kuvay-i Milliye'nin gelişimini durdurmak olarak yorumlamıştır. Mustafa Kemal'de cevabında Rawlinson'un bu konudaki sözleri İngiltere Başkanı Lloyd George'un İstanbul ile ilgili görüşleriyle paralellik gösterdiğini bunların İngiltere tarafından barış konferansına önerileceğini ancak Türk ulusunun bunu kabul etmeyeceğini belirtmiştir[307].

1.2.3. Heyet-i Temsiliye ve Hilâfet Makamı

Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da veya İstanbul'dan başka bir yerde toplanma fikri 1919 Kasım'ında tartışılmıştır. Mustafa Kemal meclisin İstanbul dışında bir yerde toplanmasını istemiş fakat Padişah ve Hükümet İstanbul'da toplanmasını istemiştir.

---

[305] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.156-158.
[306] Özer Ozankaya, *Atatürk ve Laiklik-Atatürkçü Düşüncenin Temel Niteliği*, Ankara, 1981, s.164-165.
[307] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz,* İstanbul, 1960, s.414 vd.

Mustafa Kemal, bu konu hakkında kumandanların fikrini almak için Sivas'ta kumandanlarla bir toplantı yapmıştır. Ordunun fikri de meclisin İstanbul'da toplanmasından yana olmuştur. Bu toplantının karar tutanağında "Milli Meclis'in İstanbul'da toplanması tehlikeli olsa da Osmanlı Hükümeti'nin Meclisin dışarda toplanmasına izin vermemesi nedeniyle memleketi buhrana düşürmemek için zorunlu olarak kabul ettik" denilmiştir. Mustafa Kemal ise düşman işgali altındaki bir şehirde toplanacak mecliste milli iradenin tecelli etmeyeceği görüşünde olmuştur[308].

Mustafa Kemal meclise giden mebuslardan Müdafaa-i Hukuk Grubu kurmalarını istemiştir. Ancak Meclis'te Müdafaa-i Hukuk Grubu yerine Rauf Bey ve arkadaşları Felah-ı Vatan Grubunu kurmuştur[309]. Mustafa Kemal bu konudaki görüşlerini "Her şeyden önce memlekette, milletin varlık ve iradesini ortaya koymak ve temsil etmek gerekiyor. Bu da memlekette milli bir ülkü etrafında kuvvetli bir teşkilat kurmak ve mecliste bu teşkilata ait bir grup kurmakla mümkün olur. Oysa Meclise girenler hemen hükümete girme hevesine ve hırsına kapılıyorlar. Bu gibi insanlar mecliste kendilerine dayanak olarak milli teşkilata bağlı güçlü bir grup oluşturamayınca geride yalnız saltanat ve hilâfet makamı kalıyor. Bu yüzden mecliste milli istekler ortaya konamıyor. Bu nedenle bizim için en başta gelen ilke önce memlekette milli teşkilatı kurmak, sonra da bu teşkilattan kuvvet alan bir grubun başında mecliste çalışmaktır. Bu nedenle önce milli teşkilatı kurduk sonra meclisi topladık, önce meclis hükümeti kurduk sonra cumhuriyet hükümeti kurduk."şeklinde açıklamıştır[310].

Meclis'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini temsil edip Sivas Kongresi kararlarını uygulatmak amaçlanmıştı ama bundan çekinilmiş ve Felah-ı Vatan grubu oluşturulmuştu. Mustafa Kemal'in İstanbul'a giden mebuslardan istediği kendisini başkan seçme isteği de yerine getirilememiştir[311]. Mustafa Kemal'in başkanlığı sakıncalı görülmüş ve başkanlığa getirilmemiştir. Oysa Mustafa Kemal başkanlığa getirilmesini gerektiren nedenleri "Kuvay-i Milliye'nin millet tarafından kabul edildiğini göstermek, Meclis dağıldığında başkanlıkla ilgili görevleri güven içinde yapabilmek, milli varlığımızla bağdaşmayan bir barış teklifi karşısında milletçe ayaklanmak, Meclis

---

[308] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C.1, s.330; 16 Teşrin-i Sani 1335 tarihli Heyet-i Temsiliye içtimasındaki Meclis-i Millinin nerede toplanması ile ilgili görüşler için, Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara, 1989, s.11 vd.
[309] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam(1919-1922)*, C.2, s.194.
[310] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.151.
[311] A. Afetinan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara, 1998, s.64.

Başkanı sıfatıyla milletin maddi manevi güçlerini savunma durumuna geçirmek" şeklinde açıklamıştır[312].

Amasya Görüşmeleri Kuvay-i Milliye'ye İstanbul'un desteğini sağlamak yönünden sonuçsuz kalsa da seçimin yapılmasını ve Meclis'in toplanmasını sağlamıştır. Ancak Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmış ve hakkında tutuklama emri bulunan ve milletvekilliğine seçilmiş olan Mustafa Kemal, İstanbul'a gitmemiştir. Mustafa Kemal 27 Aralık'ta Heyet-i Temsiliye ile birlikte Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarını daha yakından izlemek için Ankara'ya gelmiştir. 12 Ocak 1920'de Aralık 1918'den beri kapalı olan Meclis toplanmış ve "Misak-ı Milli" Meclis-i Mebusan'da okunmuştur. 18 Şubat'ta tüm dünyaya duyurulan bu belgede hilâfet merkezi ve Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'un her türlü güvenliğinin sağlanması gerektiğinin altı çizilmiş ve Milli Mücadele'nin amacının halife-padişahı kurtarmak olduğu anlatılmıştır[313].

1.2.3.1. İtilaf Devletleri ve Hilâfet Makamı

Mütareke devrinde hem İtilaf Devletleri hem Osmanlı Devleti tarafından halifelik önemli bir diplomatik güç olarak görülmüştür. Saray ve hükümet öncelikle İtilaf Devleti bloğunu parçalamaya yönelik politikalar üretmeye çalışmışlardır. Buna "siyasi müdafaa politikası" denmiştir. Damat Ferit Paşa Hükümeti hilâfeti kullanarak İngiltere ile bir barış antlaşması yapmayı denemiş ancak bu davranışlar İtilafların düşmanca tavrını değiştirmemiştir. İngiltere halifelik makamını kullanarak Müslüman sömürgelerinde daha büyük prestij elde etmek istemiştir. Nitekim İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı Amiral Richard Webb "Halife elimizin altında bulundukça İslâm dünyasında ek bir denetleme aracına sahibiz" demiştir[314]. Fransız kamuoyuna göre Türkleri İstanbul'dan çıkarmak, Sultanın azalan otoritesini hiçe indirecek ve Anadolu kuvvetlerini güçlendirecektir. Ayrıca Fransız kamuoyunda Afrika'daki Müslüman halkların duygularını incitmeme fikri vardı. Sultan ve Türkler İstanbul'dan çıkarılırsa Müslümanlar'ın çok üzüleceği belirtilmiştir. 11 Mart 1920'de Tunus şehrinde Fransız resmi dairelerinin önünde Türkiye'yi desteklemek için mitingler yapılmış. Halifeliğin merkezi İstanbul işgal edilirse İslâm için kötü sonuçlar doğacaktır, denilmiştir[315].

---

312 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.257.
313 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.44.
314 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.57-58.
315 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu,* Ankara, 1988, s.144-146.

1.2.3.2. Damat Ferit Paşa'nın Paris Barış Konferansı'na Katılması

Damat Ferit Paşa, Paris Barış Konferansı'na gitmeden önce, Osmanlı kabinesi konferansta yapılacak müdafaayı görüşmüş ve Osmanlı Devleti görüşünü 11 madde de özetlenmiştir. Halifelik ile ilgili maddelerinde 5. maddede Babıâli'nin halifeye bağlılıklarını sürdürmek isteyen Arapların Hicaz, Suriye ve Irak'taki bağımsızlıklarının tanınacağı belirtilmiş, 7. maddede ise içinde halifenin de bulunacağı Osmanlı hanedanının varlığını sürdürmesi için güvence istenmiştir. 17 Haziran 1919'da Damat Ferit Paşa konferansta yaptığı konuşmada Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü savunmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının 300 milyonluk Müslümanın yüksek çıkarlarına aykırı olduğunu vurgulanmış ve Osmanlı Devleti'nin topraklarının parçalanmasının doğuya barış ve huzur getirmeyeceğini söylemiştir. Osmanlı Devleti barış tasarısına cevabını 23 Haziran 1919'da barış yüksek kuruluna sunmuştur. Bu tasarıda Osmanlı sultanının halife sıfatına vurgu yapılarak Arap vilayetlerinin İstanbul'da bulunan halifenin denetimi altında kalması gerektiği öne sürülmüştür. Osmanlı Devleti'nin sözlü savunması ve yazılı verilen sulh tasarısı İtilaf Devletleri'nce "dik başlı" bulunmuş ve kabul edilmemiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, padişahın halife olarak dahi İstanbul'da kalmasını istememiştir. Eğer halife İstanbul'da kalırsa bunun Müslüman iddiasının güçlenmesine neden olacağını savunmuştur[316].

Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na davet edilmesi halkta büyük bir umut ışığının yanmasına sebep olmuşsa da Damat Ferit Paşa konferansta Türk haklarını savunamamıştır. Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın bu konferansta sunduğu muhtırada harp, taktil ve tehcir meselelerinden söz edip Rumeli, Vilayet-i Şarkiye ve İzmir'de öldürülen Müslümanlardan bahsetmemesi sorumlulukları milletin sırtına yüklemesine ve umut ışığının sönmesine neden olmuştur[317].

Paris Konferansı müzakerelerinde hilâfet konusu doğrudan doğruya söz konusu olmamıştır. Yalnız Boğazlar ve İstanbul konusu gündeme gelince Wilson, Türklerin İstanbul'dan çıkarılması istendiğinde padişah-halifeye yer konusu ortaya çıkmıştır. Tartışmalarda padişahın dinsel nitelikli şehirler olan Bursa ve Konya'da oturtulması fikri gündeme gelmiştir[318].

---

[316] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.57-60.
[317] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.2, s.47-48.
[318] Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*, s.60.

1.2.3.3. Londra Konferansında Hilâfet Makamı

İtilaf Devletlerinin 12 Şubat 1920'de yapacakları Londra Konferansı'ndan önce hükümet politikalarını etkileyen bazı gelişmeler olmuştur. Amiral De Robeck'ten Lord Curzon'a yazılan raporda Mustafa Kemal'in, Meclis'i İstanbul dışında toplamak istediği belirtilmiş. T. B. Hohler'in muhtırası ile Meclis'in Bursa'da toplanmasının İngiltere'yi olumlu etkileyeceği belirtilmiştir. Bu durum Türk Devleti'nin Anadolu'ya çekilmesi olarak ifade edilmiş ve İstanbul'un da bu küçük devlet için çok olacağı belirtilmiştir. Aynı raporda İstanbul'un milletlerarası bir rejimle yönetilmesinde zorluk çıkarsa rehine olarak İngiltere'nin elinde kalacağı teklif edilmiştir. Lord Curzon 4 Ocak 1920'de kabineye İstanbul'un geleceği hakkında sunduğu muhtırada Türklerin Avrupa'dan ve İstanbul'dan atılmalarını savunmuştur. Fransızlarında bu görüşe ikna edildiği belirtilmiştir. Lord Curzon'un planı 6 Ocak 1920'de reddedilmiştir. Paris Barış Konferansı 21 Ocak 1920'de sona ermiştir. Curzon'un ısrarı ile 12 Şubat-10 Mart 1920 tarihlerinde Birinci Londra Konferansı toplanmıştır. Fransızların Türklerin İstanbul'da kalması gerektiğini savunmuşlardır. İtalya Hükümeti Vatikan'daki papa gibi Padişahın İstanbul'da hem cismani hem ruhani nitelikte kalmasını önermiştir. İngiltere Başbakanı Lloyd George Padişahın İstanbul'da kalması sorunu çözmeyeceğini belirtmiştir. Londra Konferansı'nın hazırlık toplantılarının sonunda, Türkiye ile "Barış Antlaşmasının Özet Tasarısı" başlıklı gizli ibareli metinde "Barış hükümlerini yerine getirdikçe ve azınlıkların haklarını koruduğu sürece Padişah ve hükümetinin İstanbul'da kalmasına izin verilecektir" maddesi yer almıştır[319].

1.2.3.4. İngiltere'nin Müslüman Sömürgelerinde Hilâfet Makamını Kullanma Çabaları

Mondros Ateşkes Antlaşması'nı izleyen dönemde, halifelikle en yakından ilgilenenler, sömürgelerinde oldukça yoğun İslâm nüfusu barındıran İngiltere ve Fransa olmuştur. Bu ülkelerin en büyük kaygısı sömürgelerindeki Müslümanların Mondros'tan sonra Anadolu'da gelişmeye başlayan direnişten etkilenmeleri ve bu direnişi sürdüren Türklerden esinlenerek bağımsızlıkları için ayaklanmaları olmuştur. Birinci Dünya Savaşı devam ederken İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya gibi devletler Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını aralarında yaptıkları gizli anlaşmalarla paylaşmışlardır.

[319] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.95 vd.

Rusya'nın 3 Mart 1918'de imzaladığı Brest Litovsk Anlaşması ile Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesi bu gizli anlaşmaların dünya kamuoyuna duyurulmasına neden olmuştur[320]. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İngiltere'nin gerçek niyetinin anlaşılması ile Hindistan Müslümanlarını Türk İstiklal mücadelesinde hem madden hem de manen tam bir taraf haline getirmiştir. Bu hususa işaret eden Sir Theodore Morrison, Hindistan Müslümanları için Türkiye en büyük müstakil İslâm ülkesidir ve Türkiye İslâm âleminin başı ve kılıcı olarak görülür, demiştir[321].

İngiltere, Türklerin Mondros Mütarekesi'ni kendi rızaları ile kabul ettikleri havasını bütün İslâm dünyasında yaymak istemiştir. İngiltere, Mısır ve Hindistan'daki Müslüman uyruğunun, Türklerin tümüyle yenildiğini anlayacaklarından, bu durumun Panislâmizme büyük bir zarar getireceğini inanmışlardır[322]. Fakat İngiliz egemenliği altında oldukları halde halifeye bağlılıklarını sürdüren bugünkü Pakistan ve Bangladeş devletlerini oluşturan Hint Müslümanları, Mondros Ateşkesi ile Anadolu'nun yer yer işgal edilmesine ve halifenin İstanbul'da yabancı devletlerin gözetiminde olmasına karşı gösteriler yapmışlardır[323]. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak ve hilâfet otoritesini savunmak için Hindistan'da dini ve siyasi bir hareket olan "Hindistan Hilâfet Hareketi" kurulmuştur. Zaten Hint Müslümanları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hindistan ve İngiltere hükümetleri nezdinde Osmanlı Devleti lehine kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır[324].

Hint Müslümanları İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilirken Türklerin katledilmesine tepki göstermişlerdir. İngiltere ve Fransa Müslüman dünyasındaki yükselen tansiyonu düşürmek için Paris Barış Konferansı'na Osmanlı temsilcisini çağırmak zorunda kalmışlardır. Barış görüşmelerinde Hint Müslümanları, halifeye sadece ruhani lider değil cismani lider olarak da saygı gösterdiklerini belirterek, İngiltere'yi Osmanlı Padişahının gücünü zayıflattıkça halifeyi de yıpratmakla suçlamışlardır[325]. Hindistan işlerini idare eden Devlet Bakanı Montagu, Paris Barış Konferansı'nda

---

320 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.39-40.

321 Salim Cöhce, "Türk İstiklal Savaşı ve Hindistan Müslümanları", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi,* C.XIII, S.37, Ankara,1997, s.3.

322 Gotthard Jaeshke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri-I,* Çeviren: Cemal Köprülü, İstanbul, 2001, s.47.

323 Alptekin Müderrisoğlu, "Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları", *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* C.4, S.13, Ankara, 1994, s.52.

324 M. Naeem Qureshı, "Hindistan Hilâfet Hareketi", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul, 1998, s.109.

325 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.40-41.

Hintlilerin İstanbul'u makam-ı hilâfet olmaktan çıkarılacağını duyduklarını ve çok üzüldüklerini bildirmiş ve yenik devletlere hükümet merkezleri bırakılırken Türklerin elinden neden İstanbul'u almak istediklerini sormuştur. İngiltere imparatorluğu altındaki diğer Müslümanlarda Türkiye'nin parçalanmaması için İngiltere Hükümeti'ne telgraflar çekmişlerdir[326]. Hristiyan devletlerce İşgal edilen İstanbul'daki halifenin kurtarılması için halktan para toplanmış ve "İslâm'ın Kılıcı" olarak nitelendirilen Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiştir[327].

İstanbul'un işgali üzerine Heyet-i Temsiliye adına İslâm âlemine seslenen Mustafa Kemal Paşa söz konusu tecavüzün Osmanlı saltanatından ziyade, hilâfet makamına, hatta bu makamdan hürriyet ve istiklallerinin yegane istinadgahını(dayanılacak yer-kimse) gören bütün İslâm âlemine yönelik olduğunu bilhassa vurgulamıştır. Ankara Hükümeti'nin de Hindistan Müslümanlarına hitaben yayınladıkları broşür ve beyannamelerde Ermeni ve Yunan'ın saldırılarına karşı Türk'ün davasının "sekiz yüz milyon İslâm'ın kıble-i uhuvvetini başında tutan bir ümidin istiklal mücadelesi" olduğu belirtilmiştir[328]. Türklerle tarihi derin bağlara sahip olan Hindistan Müslümanları, Türk milleti için kritik bir dönem olan 1919-1923 yılları arasında ülke çapında Türkler lehine bir atmosfer oluşturmuştur. Hatta Hint Müslümanlarından oluşan bir grup, İngiltere ve diğer Avrupa Devletlerini ziyaret ederek, Sevr Antlaşması'nın katı maddelerini değiştirmeyi denemiştir. Sevr antlaşması zorla dikte edilince Hint Müslümanları Türk bağımsızlık mücadelesine para yardımı yapma kararı vermişlerdir[329].

1.2.3.5. İstanbul'un İşgali ve Hilâfet Merkezinin Durumu

12 Ocak 1920'de açılan Meclis-i Mebusan, 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etmiştir. Misak-ı Milli'nin 4. maddesinde "İslâm halifeliğinin ve yüce saltanatın merkezi ve Osmanlı Hükümeti'nin başkenti olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden uzak tutulmalıdır" denilerek milli yeminde hilâfetten söz edilmiştir[330]. İtilaf güçleri açılmasını istemediği Meclis-i Mebusan'ın çatısı altında

---

[326] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.2, s.176-177.
[327] Alptekin Müderrisoğlu, *a.g.m.,* s.53.
[328] Salim Cöhce, *a.g.m.,* s.4.
[329] Ali Asghar Khan, Hint Müslümanlarının Türk Kurtuluş Hareketine Yardımı, Çeviren: Ahmet Özgiray, *Ege Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi,* S.8, İzmir, 1993, s.209 vd.
[330] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.113.

Misak-ı Milli'nin ilanı da duyulunca başkenti işgal etme kararı verilmiştir. Kasım 1918'den beri eylemsel olarak sürdürülen işgal 16 Mart 1920'de resmileşmiştir[331].

Misak-ı Milli ile ortaya atılan bu enerjik istekler, tıpkı mağlup olmuş bir devletin zorla elinden alınmış istekleri gibidir. Meclis-i Mebusan'ın Anadolu'daki bağımsızlık hareketini gözle görülür ölçüde kuvvetlendirdiğini, Yakındoğu'da planlanan savaş amaçlarına ulaşmanın çok zor hale geldiğini İtilaf Devletleri fark etmiştir[332] ve işgali gerçekleştirmiştir. İtilaf Devletleri İstanbul'u barış antlaşması imzalanıncaya kadar işgal etme kararı almışlardır. İşgal günü Meclis İkinci Reis Vekili Abdülaziz Vecdi, mebuslardan Vehbi Efendi ve Rauf Bey padişahla görüşmüşler ve milletin vatanı ve makamını kurtarmaya azmettiğini, milletin kendisinden muahedeyi imzalamamasını istediklerini söylemişlerdir[333]. Sultan Vahdettin onlara, mecliste sözlerine dikkat etmelerini öğütlemiş ve İngilizlerin isterlerse Ankara'ya girebileceklerini söylemiştir[334]. Saraydan Meclis'e hareket eden Rauf ve Vasıf Beyler İngilizlerce tutuklanmışlardır. Meclis çalışmalarına 18 Mart'ta ara vermiş ve 11 Nisan'da fesh edilmiştir[335].

İtilaf Devletleri'nin işgal ile ilgili açıklaması: "İşgal geçicidir, İtilaf Devletlerinin niyeti saltanat makamının nüfuzunu kırmak değil aksine Osmanlı idaresinde kalacak olan memleketlerde o nüfuzu güçlendirmektir. İtilafların niyeti Türkleri İstanbul'dan mahrum etmek değildir ancak taşrada büyük ölçüde bir karışıklık çıkarsa bu karar değiştebilir" şeklinde olmuştur. İstanbul'un işgal nedeniyle Mustafa Kemal aynı gün yabancı devletlere protestolar göndermiştir ve millete bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede İtilaf Devletlerinin memleketimizi taksim etmek için çeşitli tedbirlere başvurdukları ve bu tedbirlerden biri de Ferit Paşa Hükümeti olduğu ama İtilaf-Ferit Paşa ittifakını Kuvay-i Milliye'nin bozduğu belirtilmiştir. Ayrıca beyannamede "Bugün İstanbul'un zorla işgal edilmesi ile yedi yüz yıllık Osmanlı Devleti'nin hayat ve hâkimiyetine son verilmiştir. Bugün Türk milleti yaşama ve bağımsız kalma hakkının ve geleceğinin savunulmasına çağrılmıştır. İslâm dünyasının kurtuluş emellerini gerçekleştirmek, hilâfet makamının yabancı etkilerden kurtarılmasına ve bağımsızlığımızı kazanmaya bağlıdır" denilmiştir. Aynı zamanda bütün İslâm dünyasına da seslenilerek yapılan saldırı bir bildiride etraflıca anlatılmıştır[336].

---

331 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.44.
332 Herbert W. Duda, *a.g.e.*, s.135.
333 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.113-114.
334 Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.90.
335 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.114.
336 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.284-287.

İşgal altındaki İstanbul'da hükümetin görevini yerine getiremeyeceği dikkate alınarak derhal seçim yapılması ve Ankara'da bir meclisin toplanması için 19 Mart 1919 günü yurt çapında duyuru yapılmıştır[337]. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgali ile doğan bu durum karşısında İstanbul idaresini tamamen bertaraf etmek, Heyet-i Temsiliye'yi geçici bir hükümet gibi çalıştırmak, ihtilalin meşruluğunu sağlayacak bütün teşebbüslere girişmek ve özellikle Ankara'da bir meclis toplamak kararını almıştır[338].

1.2.3.6. San Remo Konferansında Hilâfet Makamı

10 Nisan 1920'de dağılmış olan ilk Londra Konferansı'nda, daha sonraki konferansın San Remo'da yapılması kararlaştırılmıştır. Bu sebeple 18-26 Nisan'da İngiliz, Fransız ve İtalyan devlet adamları orada toplanarak başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Almanya ve Rusya'nın yıkılması ile ortaya çıkan meseleleri karara bağlamaya çalışmışlardır[339]. 18 Nisan 1920'de başlayan San Remo Konferansı'nda 21 Nisan 1920 günkü toplantısında İtalyan Başkanı Nitti, "Paris'teki barış antlaşmasını Türklerin kabul etmemesi İslâm dünyasında geniş patlamalara yol açacaktır" demiştir. 22 Nisan'da ise Türkiye'nin sınırları başlığı altında görüşmelerde Lord Curzon "büyük bir Pan-İslâm ya da Pan-Turan hareketi ortaya çıkabilir" diyerek doğuda yeni bir Ermeni devleti kurulmasını önermiştir. 22 Nisan'da Osmanlı Devleti resmen Paris'e davet edilmiştir. Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı heyetine 10 Mayıs'ta barışın ön şartları bildirilmiştir. Bu belgede Osmanlı halifeliği tartışma konusu yapılmamıştır. Osmanlı Devletine bildirilen tasarının 139. maddesinde "Osmanlı Devleti'nin başka devletlerin egemenliği ve koruyuculuğunda bulunan Müslümanlar üzerinde uyrukluk hakkı ve yetkisinden vazgeçmeli" ifadesine Osmanlı Hükümeti "Barış Antlaşması Tasarısına Cevap" başlığı taşıyan belgenin Siyasi hükümler bölümünün 13. maddesinde "Türkiye'nin öteki devletlerin egemenliği ve koruyuculuğu altında bulunan Müslümanlar üzerinde uyrukluk hakkı yetkisi olmadığından, böyle bir haktan vazgeçmesine yer yoktur" şeklinde karşılık verilmiştir. Halifeliğin ancak Cuma namazlarında halifenin adının söylenmesi, sûrre ve benzeri dini görevlerin müminler için tamamıyla dini nitelikte olduğundan siyasi bir belgede söz konusu edilemeyeceği belirtilmiştir. Padişah tarafından

---

337 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.45.
338 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C.1, s.343.
339 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.3, s.145.

tasdik olunan bu kararların hafifletilmesi istenmiştir. 7 Temmuz 1920 de bu istek reddedilmiştir[340].

1.2.4. Büyük Millet Meclisi ve Hilâfet Makamı

Milli Mücadele sırasında hilâfet makamı saltanattan çok adı geçen bir müessese olmuştur. Sultan Vahdettin Anadolu'daki milli uyanışı durdurmak gayreti gösterdiği anlarda halifelik vasfını sultanlık vasfından önce kullanmıştır. Nitekim Sultan Vahdettin'in şeyhülislâm fetvasıyla milli mücadeleciler üzerine gönderdiği Anzavur'un kuvvetlerine verilen ad "Saltanat Ordusu" değil "Hilâfet Ordusu" olmuştur[341].

Padişah-Halifenin Kuvay-i Milliye'ye karşı olması, devletin içinde bulunduğu şartların ağırlığı, yeni bir harbin getireceği felaketler Kuvay-i Milliye'yi dinen mahkum etmeye yetmiştir. Kuvay-i Milliyeciler de davalarının savunmasını, dini esaslara dayandırmışlardır. Maksat yalnız vatanı, milletin istiklalini değil, aynı zamanda hilâfet ve saltanat makamını da kurtarmak olduğunu belirtmişlerdir. Padişah-Halifenin esir olduğunda ısrar etmişlerdir[342]. Anadolu halkı işgalcileri yurt dışına atmaya çalışırken devleti korumakla yükümlü Sultan, düşmanlarla birlik olmuş ve devletin ölüm belgesi olan Sevr'i imzalamıştır. Milli Mücadeleciler Müslümanları, Hristiyan çetelere karşı korumak için yurdun her yanında silahlı milis kuvvetler kurmaya uğraşırken; dini korumakla görevli Halife, Hristiyan ordularını din kurtarıcısı olarak tanıtmıştır. Milli Mücadeleciler devletin bütünlüğünü korumak isterken Padişah'ın tutumunun düşman baskısı ile istemeyerek yapıldığını öne sürerek milli birlik ve beraberliğin bozulmamasına çabalamıştır. Padişah ise bildirilerinde Kuvay-i Milliyecileri devlete karşı ayaklanmış kişiler olarak göstermiştir[343].

1.2.4.1. İstanbul Hükümeti'nin ve Büyük Millet Meclisi'nin Karşılıklı Fetvalar Yayınlaması

8 Mart 1920'de kurulan Salih Paşa Hükümeti, İtilaf Devletleri'nin baskısı ile 2 Nisan'da istifa etmiş ve yerine 5 Nisan1920'de Damat Ferit Paşa getirilmiştir[344]. Damat Ferit Paşa sadrazamlığı üstlendiğinde ilk işi ülkeyi işgallerden kurtarmak için çabalayan

---

[340] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.101-103.
[341] Cemal Kutay, *Tarihte Türkler ve Araplar-Hilâfet Meselesi,* s.279 vd.
[342] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C.1, s.80 vd.
[343] Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s.20-21.
[344] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.119.

ulusal güçlerin ve yönlendirici kadronun seslerini kısabilmek için Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah Efendi'ye bu kimselerin yaptıkları işin din katında yeri olmadığını duyuran bir fetva yayınlatmak olmuştur. Sultan Vahdettin'in Kanun-i Esasi'nin padişaha tanıdığı yetkiye dayanarak Meclis-i Mebusan'ı dağıttığı 11 Nisan günü[345] Kuvay-i Milliye'yi bir isyan hareketi olarak değerlendiren bildiri ile asilerin katledilmelerinin şeriat yönünden gerekli olduğuna ilişkin fetva yayınlanmıştır. Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah Efendi'nin verdiği fetva oldukça ağır ifadelerle ulusal hareketi mahkum etmiştir. Dünya düzenini sağlayan İslâm halifesinin yönetimi altında bulunan İslâm ülkelerinde, hak tanımayan bazı kimselerin birleşerek padişah buyruğu olmaksızın asker topladıkları ve böylelikle halka zulmettikleri iddiasına yer verilen fetvada halifeliğin küçültülüp etkisini azaltmaya çalışıldığı belirtilmiş, yüce imamlık makamına ihanet etmekte olan kişilerin asi olarak nitelendirilerek katledilmelerinin şeriate göre farz olduğu bildirilmiştir. Şeyhülislâm ikinci bir fetva ile Müslümanları bu kişilerle çarpışmaya davet etmiş, üçüncü bir fetva ile bu davetten kaçanların büyük günah işlediklerini ifade etmiş, dördüncü fetvada ise bu çarpışmada yaralananların gazi ölenlerin şehit olarak değerlendirilip, emre itaat etmeyenlerin ise günahkar olacağını belirtmiştir[346].

Kuvay-i Milliye'nin bağımsızlık mücadelesinde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde isyanlar çıkarılmıştır. Bu isyanları maksatları açısından saltanat-hilâfet makamının tehlikeye düştüğünü iddia ederek o makama bağlı kalmak isteyenler ve Türk vatanını parçalayarak yeni kuruluşlar meydana getirilmesi yolunda çalışanlar olarak iki sınıfta toplamak mümkündür. Bazen İstanbul'un ve yabancıların kışkırtması bazen de belli zümrelerin önayak olmasıyla çıkan bu ayaklanmalar da ortak fikir milli hareketin başında olanların saltanata, hilâfete ve şeriate karşı oldukları fikridir[347].

Direnişçileri yok etmenin kararlılığı ile Kuvay-i Milliye ile savaşmak üzere 18 Nisan'da Hilâfet Ordusu(Kuvay-i İnzibatiye) kurulmuştur. Hükümetin ayırdığı yüklü ödeneğin yanı sıra İngiltere'nin maddi desteği ile Dahiliye Nezaretine bağlı olarak kurulan bu ordunun başına geniş yetkilerle Süleyman Şefik Paşa getirilmiştir[348]. 11 Mayıs'ta Mustafa Kemal ve diğer milliyetçi liderler hakkında İstanbul'daki bir Harp Divanı tarafından gıyaben idam cezası verilmiştir[349]. Kuvay-i Milliye İslâm düşmanı

---

345 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.46.

346 Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.160; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C.1, s.84 vd; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.3, s.87 vd; Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.,* s.25-27.

347 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.3, s.113-114.

348 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.46.

349 Bernard Lewis, *a.g.e.,* s.252.

olarak görülmüştür. Halife-Sultan da dahil memleketi işgalden kurtarmaya çalışanlar içerden vurulmaya çalışılmıştır. Bu olayların yaşandığı dönemde Sevr Antlaşması hazırlıklarının yapıldığı San Remo Konferansı toplanmış ve Ankara'da Büyük Millet Meclis'i açılmaya çalışılmıştır[350].

Damat Ferit Paşa'nın milli hareket aleyhine başlattığı bu gibi faaliyetler Ankara ile İstanbul arasında tamiri mümkün olmayan ayrılıkları beraberinde getirmiştir. Her ne kadar İstanbul işgal altında olsa ve fetvalar baskı altında verilmiş olsa da bu tutumlar hem saltanatın kaldırılmasında hem de hilâfetin ilgasında önemli bir kanıt teşkil edecektir[351].

Ankara'nın cevabı ise aynı silahların kullanımı aracılığıyla olmuştur. Ankara Müftüsü Börekçizade Mehmet Rıfat Efendi'nin hazırladığı fetva ile Anadolu'da örgütlenen direniş hareketi meşrulaştırılmaya çalışılıp, İstanbul'un düşman baskısı altında çıkardığı fetvaların geçersiz olduğu bildirilmiştir. Bu fetva metni Anadolu hareketini iki noktada meşruiyet zeminine oturtmuştur. Birincisi esir durumundaki halifeyi kurtarmak, ikincisi ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak olmuştur. Bu gelişmelerden sonra Rıfat Efendi I. Örfi İdare Divan-ı Harbi tarafından görevinden azledilmiş, Milli Mücadeleye destek verdiği gerekçesi ile idamına ve mallarının müsaderesine karar verilmiştir. Ancak Ankara Hükümeti derhal Rıfat Efendi'ye görevini iade etmiştir[352]. 19 Mayıs'ta Meclis Damat Ferit Paşa'yı hain ilan etmiştir[353].

1.2.4.2. Büyük Millet Meclisi'nin Açılması

Osmanlı Mebusan Meclisi 17 Şubat 1920 günü Misak-ı Milli'yi tüm dünyaya ilan etmiştir. Misak-ı Milli'nin kabulünden memnun kalmayan İtilaf Devletleri ve 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. İstanbul'un işgali Anadolu ihtilalinin başarısına büyük ölçüde yardım etmiştir. Meclis-i Mebusan'a işgal güçleri tarafından tecavüz edilmesi, bazı mebusların tevkif edilmesi Mustafa Kemal'in Meclis'in İstanbul'da toplanmasına taraftar olmayışını haklı çıkarmıştır. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgaliyle Heyet-i Temsiliye'yi geçici bir hükümet gibi çalıştırmak, ihtilalin meşruluğunu sağlayacak bütün teşebbüsleri yerine getirmek için Ankara'da bir meclis

---

[350] Rahmi Doğanay, "Milli Devlete Geçiş Sürecinde Ümmetçi Yaklaşımlar ve 80. Yılda Çağrışımları", s.186.

[351] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.120.

[352] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.162-163; Naşit Hakkı Uluğ, *Halifeliğin Sonu,* s.27-28; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C.1, s.86-87.

[353] Bernard Lewis, *a.g.e.,*, s.252.

toplamak istemiştir[354]. Mustafa Kemal böyle bir Meclis'in nasıl toplanacağına ilişkin esasları içeren bir taslak hazırlamış ve bu taslak için bazı kolordu komutanlarının ve bazı valilerin görüşlerini almıştır. Meclisin adı taslakta "Kurucu Meclis"(Meclis-i Müessisan) olarak belirtilmişti ancak bu isim sakıncalı bulunmuştur. Meclis için "Olağanüstü Yetkiler Taşıyan Meclis"(salahiyet-i fevkaladeye malik bir meclis) deyimi kullanılmıştır[355].

Heyet-i Temsiliye 19 Mart 1920'de ilgililere bir emir göndererek yeniden seçim yapılmasını ve seçilecek kişilerin Ankara'da toplanmasını istemiştir[356]. Ankara'da toplanacak Meclis'in amacı hilâfet-saltanat makamının bağımsızlığını korunmak, ulusal bağımsızlığımıza ulusal sınırlarımız içerisinde yaşama olanağı verecek bir barışı sağlayacak önlemleri geliştirmek ve uygulamak olarak ifade edilmiştir[357]. Bütün gayretlere rağmen seçimler Meclis'in toplanacağı 23 Nisan'a kadar toplanamamıştır. Seçimler Meclis'in açılmasından sonra tamamlanmış ve uzak yerlerden gelen mebusların Meclis'e katılmaları peyderpey mümkün olmuştur[358].

21 Nisan 1920'de Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal imzasıyla bir tamim yayınlanarak Meclis'in 23 Nisan günü açılacağı duyurulmuştur[359]. Tamimde "Vatanın istiklali, makam-ı refi-i hilâfeti ve saltanatın istihlası gibi en mühim ve hayati vazifeleri ifa edecek olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış günü cumaya rastlamakla o günün kutsallığından yararlanılacaktır" ifadeleri kullanılmıştır[360]. Meclisin en büyük vazifelerinin hilâfetin kurtarılması olduğu belirtilmiştir. Tamimin devamında mukaddes vatanımızın her köşesinde Cuma hutbesi sırasında halife ve padişahın ismi zikredilirken halife ve vatanın kurtuluşu için dua edilmesi istenmiştir. Ankara'da hilâfeti, saltanatı ve vatanı düşman istilasından kurtarmak amacıyla bir parlamento toplanacağı belirtilmiştir[361]. Daha önce 22 Nisan olarak belirtilen açılışın cuma gününe ertelenmesini[362] Kazım Karabekir eleştirirken, tarihimizde bu kadar koyu taassupla dinsel törenle hiçbir meclis açılmamış, demiştir[363]. Bu tamimde İslâm ideolojisine ve bu

---

[354] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C.1, s.341-343.
[355] Şerafettin Turan, *Türk Devri Tarihi(Ulusal Direnişten Türk Cumhuriyetine)*, C.2, İstanbul,1991, s.121-122; Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.288-289.
[356] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.3, s.93.
[357] Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat Sorunu", s.167.
[358] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C.1, s.350.
[359] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.115.
[360] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.294.
[361] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.115-116.
[362] Şerafettin Turan, *Türk Devri Tarihi(Ulusal Direnişten Türk Cumhuriyetine)*, C.2, s.129.
[363] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.161.

ideolojinin siyasal temsilcisi halife-sultana bağlılık aşırılığa varan bir dille anlatılmıştır[364].

Vatanın bağımsızlığı halifelik ve saltanatın kurtarılması için 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından önce cuma günü bütün yurtta okunan hutbelerde hilâfet ve saltanat adı geçmesi, mevlütler okunması, dualar okunması telgraflarla bildirilmiş[365] ve cuma namazından sonra Büyük Millet Meclis'i dualarla açılmıştır. Meclis'in en yaşlı üyesi olması nedeniyle yaptığı açılış konuşmasında Sinop Mebusu Şerif Bey: "Kutsal yönden bağlı olduğumuz bütün Müslümanların halifesi ve Osmanlı Padişahı VI. Sultan Mehmet Han Hazretlerinin yabancı kayıtlardan kurtarılmasına ve saltanatın sürekli başkenti olan İstanbul ve işgal altında maddi ve manevi yönden insafsızca yok edilmekte olan illerimizin kurtarılmasında bizi başarılı kılmasını Tanrı'dan dilerim" demiştir[366]. Böylece İstanbul'un ve halifenin işgalcilerin baskısından kurtarılması, vatanın düşman işgalinden kurtarılması için çalışacak olan meclis açılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'e hükümetin kurulmasını teklif etmiştir. Gerçekteki amacı ise Osmanlı saltanat ve hilâfetinin yıkılmış olduğunu düşünerek yeni temellere dayanan yeni bir devlet kurmaktı fakat bu durumu açıkça dile getirmek tehlikeli olacaktı; çünkü halkın düşünce ve eğilimleri padişah-halifenin mazur durumda bulunduğu yolundaydı. Hatta Meclis'te ilk anda saltanat ve hilâfet makamıyla temas kurup ve İstanbul Hükümeti ile uzlaşma aramak istense de İstanbul'daki şartlar halife-padişah ile ne açıkça ne de gizli olarak görüşmeye elverişli değildir[367].

TBMM 24 Nisan 1920'de aldığı kararlarla yetkilerini ve organları belirlemiş, saltanatın da konumunu belirlemiştir[368]. Buna göre TBMM ile ilgili olarak: "Hükümet kurmak zorunludur, geçici bir başkan veya padişah vekili tanımak mümkün değildir, TBMM'nin üstünde güç yoktur, TBMM yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplar" kararları alınmıştır. Bu önergenin sonuna düşen notta ise; "Padişah-Halife baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman Meclis'in düzenleyeceği kanuni esaslar çerçevesinde durumunu alır" denilmiştir. Bu not muhfazakâr milletvekillerinin tepkini çekmiştir. Bu milletvekilleri halife-sultanın mağdur olduğunu ve bu makamla uzlaşma gereğine inanmışlardır. Mustafa Kemal'in bu önergesinin sebebi Meclis'teki İstanbul ile uzlaşma

[364] Ömür Sezgin, *a.g.e.,* s.6.
[365] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.294-295.
[366] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.161-162.
[367] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.299.
[368] Nuri Yazıcı, *a.g.m.,* s.383.

eğiliminde olanların önünü kesmektir[369]. Böylece saltanat Meclis'e bağımlı kılınmıştır ve ülkede artık siyasal egemenliğin tanımının ve temsilinin el değiştirdiği görülmüştür[370]. 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Meclis Başkanı seçilmiştir[371].

Meclis'in üyelerini birçoğu halife-sultana sıkıca bağlıdır ve bütün işlemlerinin geçici olağanüstü bir nitelikte olduğunda ısrar etmiştir. Meclis başlangıçtan beri geçici bir devlet başkanı tanımayacağını veya bir naiplik kurmayacağını ileri sürmüş halife-sultanın mevcut baskıdan kurtarıldığı zaman, Meclis'in kabul edeceği kanunlar çerçevesinde görevi tekrar ele alacağı kapalı bir şekilde ifade edilmiştir. Hükümet deyimi kullanılmamış ve İcra Vekilleri Heyeti kurulmuştur[372].

Mustafa Kemal ve taraftarları nazarında "hâkimiyet-i milliye" öngördükleri yeni iktidarın hukuksal dayanağı, muhfazakârlar için ise hilâfet-saltanat korunmasının garantisidir. Bu iki farklı görüş TBMM'de fiili gruplaşmalara yol açmıştır[373]. TBMM'nin ilk açıldığı günlerde bazı mebuslarda padişahla uzlaşma temayülünün ortaya çıkması, mebuslar arasında fikir ayrılığına neden olmuştur. Meclis, hilâfet ve saltanatı, vatan ve ulusu, ulusal egemenlik ilkesinin gerektirdiği esaslar içinde kurtarmak ilkesini benimsemiştir. Bunda bir ikiliğin olduğu görülmektedir. Bu ikiliğin Meclis'te tutucu ve devrimci görüşlerin bir arada bulunmasının yanı sıra bir taraftan saltanat-hilâfeti kurtararak monarşiyi devam ettirmek, diğer yandan da ulusal egemenlik ilkesini benimsemek ve siyasi kurumları buna göre oluşturarak demokrasiye yönelmek isteğinden kaynaklanmıştır. Bu mebuslar tarafından anlaşılınca hararetli tartışmalara neden olmuştur[374]. Milli hâkimiyet saltanatı reddetmektedir. Reddedilen bir şeyin kurtarılmaya çalışılması bir tezadı oluşturmuştur. Fakat ihtilal geçici bir süre için çeşitli fikir ayrılıklarını aynı amaç altında birleştirmeye çalışmıştır[375]. Ulusal egemenlik ve vatanın bağımsızlığı sağlanana kadar hilâfet ve saltanat makamının korunması gerekmiştir; çünkü halk henüz saltanat ve halife ile bağlarını koparamamıştır.

Hamdullah Suphi Bey Meclis'in İslâm ülkelerine yönelik bir bildiri yayımlanmasını önermiştir. Bu bildiri ile savaşın gerçek amacının ülkenin birlik ve onurunu, ulusal egemenliği, halife-sultanı korumak olduğu belirtilmek istenmiş. 25

[369] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.300.
[370] Nuri Yazıcı, *a.g.m.,* s.383.
[371] Şerafettin Turan, *Türk Devri Tarihi(Ulusal Direnişten Türk Cumhuriyetine),* C.2, s.135.
[372] Bernard Lewis, *a.g.e.,* s.363.
[373] Ömür Sezgin, *a.g.e.,* s.18.
[374] Mustafa Oral, "Birinci TBMM'de Hilâfet ve Saltanat Meselesi Üzerine Bazı Notlar", s.5.
[375] Tarık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Akımı,* İstanbul, 2007, s.133.

Nisan'da Meclis'te okunmuştur. TBMM 9 Mayıs 1920'de Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde "Âlem-i İslâm'a Beyanname" başlığıyla bir bildiri daha yayınlamıştır[376]. 27 Nisan 1920'de Padişaha, TBMM emriyle Mustafa Kemal imzası ile bir "Sadakat Arizası" gönderilmiş ve Milli müdafaanın halifeye karşı bir isyan olmadığı, mücadelenin düşmanların vatanımızdan tamamen çekilene kadar devam edeceğine ve halife ve padişaha sadakatlarının tam olduğuna yer verilmiştir[377].

Mustafa Kemal Paşa 30 Nisan 1920'de İtilaf ve bitaraf ülke temsilcilerine verdiği notada: "Hilâfet ve saltanat makamı olan İstanbul ile İstanbul Hükümeti müttefiklerin esiri telakki edildiği için, İstanbul'dan sadır olacak emirler, fetvalar hükümsüzdür. Padişah ve İstanbul işgalden kurtuluncaya kadar devletin tek meşru yönetimi Büyük Millet Meclis'i hükümetidir" diye bildirmiştir[378]. Böylece işgal altındaki hükümetin ve sultanın milletin geleceği ile ilgili hiçbir karar alamayacağı alsa da hükümsüz olacağı vurgulanmıştır. Artık Türk devletinin tek temsilcinin Büyük Millet Meclisi olduğu ifade edilmiştir ve Ankara meclisin üstünde bir güç tanımadığını işgal devletlerine açıklamıştır.

1.2.4.3. Sevr Barış Antlaşması'nın İmzalanması ve Hilâfet Makamı

22 Nisan 1920'de İtilaf Devletleri Sultan'a Sevr Barış Konferansı'na katılmak üzere bir davetiye göndermiştir. Sultan, Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığında bir heyet seçmiştir. Barış şartları Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa tarafından imzalanmamıştır. İtilaf Devletleri baskılarını arttırınca İstanbul Hükümeti, Hadi Paşa, Reşat Halis Bey ve Tevfik Bey'i 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nı imzalamaya göndermişlerdir[379]. Murahhasların imzaladığı antlaşma Osmanlı Parlamentosu ve Padişah tarafından tasdik edilmediği için yürürlüğe girmemiştir[380].

Sevr Anlaşması'nda hilâfet ile ilgili herhangi bir hüküm yoktur yalnız 36. maddede Padişaha dolayısıyla halifenin İstanbul'da oturma ve bu şehri devletin başkenti olarak devam ettirme hakkı tanınmıştır. Fakat maddenin ikinci paragrafında, Osmanlı Devleti'nin, Sevr Anlaşması'nı tam olarak uygulamaması halinde bu hükmün yeniden

---

376 Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat Sorunu", s.169.

377 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.117; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.3, s.96 vd.

378 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.3, s.101.

379 Herbert W. Duda, *a.g.e.*, s.130.

380 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.52.

gözden geçirileceği belirtilmiştir[381]. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Sevr'de halife-padişaha tanınan haklarla, halife-padişahın İstanbul'da kuşatılmış ve hapsedilmiş olduğunu belirtmiş ve böyle bir egemenlik biçimi dünyanın hiçbir köşesinde, tarihin hiçbir devresinde görülmüş değildir, demiştir[382].

Sevr Antlaşması Türk yurdunu parçalamıştı ve İstanbul'da endişe verici bir hava oluşmuştu. Halk kurtuluş umudunu Anadolu'ya çevirmiş, Mustafa Kemal'in idare ettiği milli harekete bel bağlamışlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı hilâfetinin acizliği ve hilâfetin gerçekten mevcudiyetinin kalmadığı ispatlanmış, Sevr Barışı yenilgisi ile Osmanlı saltanatına ve devlet idealine öldürücü bir darbe vurulmuştu[383].

Sevr Antlaşması'nın maddeleri halifelik hukukunun da geçerliliğini kaybettiği anlamına gelmiştir. Padişah-Halife tahtında kalmış, ancak bütün etki ve nüfuzundan mahrum, hemen bütün haklarından vazgeçmiş, 900 yıllık Anadolu yurdunun ancak bir kısmına malik olarak kalmıştır[384].

TBMM'de Bekir Sami Bey'den gelen ve Sevr maddelerini açıklayan telgraf büyük tepki toplamıştır. İçtimada Mustafa Necati Bey "Asla kabul etmeyiz. Biz burada bütün İslâm ve bütün Türk âlemi namına kuvvetimizi kudretimizi göstermek zorundayız. İşgal edilen yerler bize iade edilmeden silahları terk etmeyeceğiz. Hiçbir şey Türk'ün talebini menedemez. Zira Avrupa'nın sulhu yalancıdır, aldatıcıdır, imza edilmeye layık değildir" şeklinde tepkisini belirtmiştir[385]. Damat Ferit Paşa barış antlaşmasını Ankara'nın onaylamayacağını anlayınca Padişahı, 22 Temmuz'da Yıldız Sarayı'nda bir Saltanat Şurası toplamaya inandırmıştır. Gerek Padişah gerek sadrazamı bu denli sert bir antlaşmayı imzalamak sorumluluğunu üstlenmek istememişler ama durumun bu antlaşmanın imzalanmasını gerektirdiği özrü ile sorumluluğu Saltanat Şurası aracılığıyla geniş bir kitleye yayma yoluna girmişlerdir. Şura'da tartışmaya ve eleştiriye yer verilmemiş, antlaşma imzalanmazsa Yunan ordusunun Anadolu'yu işgal edeceği uyarısında bulunarak, anlaşmayı kabul edip etmedikleri sorulmuştur. Mareşal Rıza Paşa dışında tüm davetliler anlaşmayı kabul etmiştir[386].

---

[381] Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*, s.60; Sevr Antlaşması maddeleri için bakınız: Seha L. Meray, Osman Olcay; Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri(Mondros Bırakışması ve Sevr Antlaşması ile İlgili Belgeler), s.43 vd.

[382] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.55.

[383] Herbert W. Duda, *a.g.e.*, s.131.

[384] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.53.

[385] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, C.II, Ankara, 1981, s.13 vd.

[386] Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 106.

Sevr Barış Antlaşması, Osmanlı murahhaslarınca 10 Ağustos 1920'de imzalanınca hem Mustafa Kemal Paşa hem de TBMM İstanbul'a karşı muhalefet seslerini yükseltmiştir. TBMM 19 Ağustos 1920 tarihli içtimasında "vatansız ve vicdansız üç serserinin yine kendileri gibi vatan ve milletle alakası olmayan birkaç kişi namına sulh antlaşması imza ettiklerini ajansta gördük. Mücadele-i milliyemizde daha büyük azim ve imanla devamı tekiden ahdettiğimizi arz eylerim" diyerek[387] Sevr'e imza atanları ve Saltanat Şurasında bu antlaşmanın lehinde oy kullananları, İhanet-i Vataniye Kanunu'na dayanarak vatan haini ilan etmiştir. Ayrıca TBMM yayınladığı broşürde de bütün Müslümanlar için halifeyi İngiliz esaretinden kurtarmak farzdır, diyerek tüm Müslümanları göreve çağırmıştır. Sevr konusu saltanat ve hilâfetin ilgasına giden süreçte önemli bir dönüm noktası ve Ankara'nın sıklıkla kullandığı bir iddia olmuştur[388].

Ankara Hükümeti ve Anadolu basını Sevr koşullarını bir "idam fermanı" olarak değerlendirmiştir. Özellikle Misak-ı Milli ilkeleri ve tam bağımsızlık esas alınarak anlaşma koşulları değerlendirilmiştir. Açıksöz, Öğüt, İzmir'e Doğru gibi Anadolu'nun taşra basını çok sert eleştiriler yaparken, Hâkimiyet-i Milliye'de daha çok diplomatik dille yazılmış makaleler yazılmıştır. Anadolu gazeteleri Türkiye'nin tutsak bir ülke durumuna getirilmesinin amaçlandığı çok iyi algılamıştır[389].

Sevr Antlaşması hilâfetin vatikanlaştırılması sürecinin son aşaması olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Celal Nuri'nin 24 Kasım 1918 tarihli "Hilâfet" başlıklı yazısında hilâfetin Vatikan gibi güçleri olduğunu ve aynı zamanda devletler üstü bir özellik taşıdığı belirtilmiştir. Bu yazıdan yaklaşık bir yıl sonra, İngilizlerle Damat Ferit bir gizli anlaşma taslağı üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşma hilâfetin eylemsel olarak Vatikanlaştırılması sürecini başlatmıştır. 30 Mart 1919 tarihinde zamanın sadrazamı Tevfik Paşa ve İngiliz yetkililer arasında tasarlanan bu gizli anlaşma taslağının bazı noktaları değiştirilerek, 12 Eylül 1919 günü taraflarca imzalanmıştır. Taslağın bazı maddeleri şöyle özetlenebilir: İstanbul, hilâfet ve saltanat merkezi olarak kalmaya devam edecek, Türkiye manevi (hilâfet) gücünü İslâm nüfusunun bulunduğu İngiliz sömürgelerinde İngiltere'den yana kullanacak, barış koşullarına dönüldükten sonra Osmanlı padişahı ve İngiliz Hükümeti arasında bu esasları geliştirecek gizli bir anlaşma yapılacaktır. Ön anlaşma niteliğindeki bu gizli anlaşma tasarısının hazırlık aşamalarında

---

387 *TBMM ZC,* Devre I, C.III, Ankara, 1981, s.333.
388 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.55, 121-122.
389 İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele,* Ankara, 1989, s.242.

Sultan Vahdettin, ısrarla halifelik üzerinde durmuştur. Böylece “Hilâfetin Vatikanlaştırılması” süreci başlamıştır. 16 Mart 1920 günü İstanbul’un resmen İtilaflar tarafından işgali ile bu süreç eylemsel olarak tamamlanmıştır. İngiltere saltanat ve hilâfet makamlarının bulunduğu İstanbul’u işgal ederken denetim altına alacağı halifenin manevi gücünü tüm İslâm ülkeleri üzerinde kullanmayı hesaplamıştır. Hilâfetin Vatikanlaştırılması süreci 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması ile tamamlanmıştır.[390].

1.2.4.4. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Hilâfet Makamı

20 Ocak 1921’de çıkarılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Meclis’in ve milli hükümetin durum ve yetkisini, şekil ve niteliğini tespit ve ifade eden ilk kanundur. Meclis, 23 Nisan 1920’de açılmış olmasına rağmen bu kanunun Meclis’ten çıkması dokuz ay kadar bir zaman almıştır[391]. Teşkilat-ı Esasi Birinci İnönü ve İkinci İnönü savaşları arasında kabul edilmiştir[392].

8 Temmuz 1920’de Şarkikarahisar mebusu Mustafa Bey, saltanat ve hilâfet makamını ilgilendiren bütün anayasal işlerin TBMM’ne ait olduğuna ilişkin geçici bir kanun teklifinde bulunmuştur. Bunun gerekçesini “Padişah tutsaktır bu nedenle Anadolu’da geçici bir hükümet kurulmuştur. Ülkenin eski yasalarla yönetilmesi olanaklı değildir. Hilâfet-Saltanatın bıraktığı boşluğu ulus işleriyle doldurmalı, Meclis’in yaptığı işler yasaya bağlanmalı” şeklinde açıklamıştır[393]. 24 Nisan’da oluşturulan komisyon 18 Ağustos’ta bir tasarı oluşturmuştu ve buna göre: “Meclis ve hükümet ancak hilâfet ve saltanatın kurtuluşuna kadar görev yapacak geçici bir meclis ve hükümettir”. Bu da gösteriyor ki Kurtuluş Savaşı ulusun kurtarılmasından ziyade üstünde Sultan Vahdettin’in oturduğu saltanat ve hilâfet tahtının kurtuluşu için yapılan bir savaş olarak görülmüştür[394].

Bakanlar Kurulu’nun hazırladığı belirtilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu taslağı 18 Eylül 1920’de Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa imzasıyla Meclis’e sunulmuştur. Anayasa taslağının maksat bölümünün ilk bölümünün ilk maddesi, hilâfet ve saltanatı kurtarmak yemini ile TBMM’nin kurulduğunu ifade etmişti. Asıl maddeler başlığı altında ise 5. madde “Hilâfet ve Saltanat makamının kurtarılması başarıldıktan sonra Padişah ve

---

[390] Mustafa Oral, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hilâfet ve Saltanat Sorunu”, s.165-166.
[391] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.383.
[392] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam(1919-1922)*, C.2, s.434.
[393] Mustafa Oral, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hilâfet ve Saltanat Sorunu”, s.172.
[394] Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.499-500.

İslâm'ın halifesi esas kanunlar içinde muhterem ve yüksek mevkiini alır" denilmiştir. Anayasa taslağı, 25 Eylül 1920 tarihinde seçilen özel bir komisyona havale edilmiştir[395].

25 Eylül 1920'de Mustafa Kemal'in gizli oturumda Meclis'e yaptığı bazı açıklamaları ve görüşleri şöyledir: "Türk milletinin ve onun tek temsilcisi bulunan yüce Meclis'in vatanın ve milletin istiklalini, hayatını kurtarmaya çalışırken hilâfet ve saltanatla, halife ve sultanla meşgul olması sakıncalıdır. Eğer maksat bugünkü halife ve padişaha bağlılık ve sadakatten ayrılmadığını söylemekse bu zat haindir, düşmanların vatan ve millet aleyhinde kullandıkları bir maşadır. Mesele onu tahttan indirip başka bir halife seçmekse bugünkü şartlar uygun değildir; çünkü tahttan indirilmesi gereken zat milletin yanında değil, düşmanın elindedir. Millet ve yüce Meclis, asıl gayesini unutup da halifeler davası ile mi uğraşacaktır. Meseleyi kökünden çözmeye girişecek olursak bugün içinden çıkamayız bunun da zamanı gelecektir" demiştir[396]. Görüldüğü gibi saltanat ve hiâfet makamına bağlılık hala devam etmektedir fakat artık sultan ihaneti ile ilgili görüşler açıkça söylenmektedir.

25 Eylül'de kurulan özel komisyon 5. maddeyi metinden tamamen çıkartmış, Meclis'in gayesini hilâfet ve saltanatın kurtarılması olarak tanımlayan madde Nisab-ı Müzakere kanunun ilk maddesine atıf yaparak gaye tekrarlamıştır. Buna göre Meclis saltanat ve hilâfet kurtarılıncaya kadar aralıksız toplanacaktır[397]. Komisyonun oluşturduğu tasarı 18 Kasım 1920'de tartışılmıştır. Buna göre:

1.madde: "Hâkimiyet bila-kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatına bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir"[398]. Bu madde TBMM'ni tekrar saltanat ve belki halifelik makamlarının üstüne çıkarmıştır[399]. Bu madde ile fiilen ve hukuken milli hâkimiyet gerçekleşmiştir[400].

2.madde: "İcra kudreti ve teşri salahiyeti, milletin yegane ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder"

3.madde: Türkiye Devleti, "Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti TBMM Hükümeti unvanını taşır"[401].

---

395 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s.122-123.
396 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.385-386.
397 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s.123.
398 *TBMM ZC,* Devre I, C.V, Ankara, 1981, s.415.
399 Ahmet Mumcu, "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik", *Atatürk Düşüncesinde Laiklik,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s.308.
400 Rahmi Doğanay, "Saltanattan Cumhuriyete İmparatorluktan Milli Devlete", s.11.
401 *TBMM ZC,* Devre I, C.V, Ankara, 1981, s.415 vd.

7 Aralık 1920'de Meclis'in gizli oturumundaki tartışmalarda halife-sultana karşı tavrın ciddi olarak değiştiği görülmüştür. Meclis artık halife-sultanı bir hain olarak görmüş ve onun etkisini Büyük Millet Meclisi ve anayasaya sokmak istememişlerdir. Anayasa tasarısı Meclis'te görüşülürken, mebusların İstanbul Hükümeti'nden çok farklı bir hükümet biçimi benimsedikleri, hilâfet ve saltanat makamından iyice uzaklaştıkları görülmüştür. 1921 Anayasası'nın kabul edilmesiyle, Meclis'teki eğilim iyice somutlaşmıştır[402]. TBMM'nin ilk anayasası olan, Kurtuluş Savaşı boyunca yürürlükte kalacak Teşkilat-ı Esasiye 20 Ocak 1921'de uzun hazırlıklar ve tartışmalar sonunda kabul edilmiştir[403].

Teşkilat-ı Esasiye kanun tasarısı tartışılırken, özellikle Meclis'in görev ve yetkilerinin belirlendiği maddelerin, tartışılma nedenleri rejim meselesidir. Yani TBMM ile hilâfet ve saltanat makamının gelecekteki ilişkilerini ve yerini tespiti, TBMM'nin geçici olup olmadığı meselesidir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun oluşturduğu hoşnutsuzluk Meclis içinde Heyeti Vekilenin icraatını hâkimiyet-i milliye adına kısıtlama biçiminde tezahür ederken aynı tarihlerde Meclis dışında doğrudan doğruya hilâfet ve saltanat rejiminin korunmasını amaç edinen bir hareket ortaya çıkmıştır. Bu hareket bir anlamda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilk bölünüşü olmuştur[404].

Bu sıralarda Hoca Raif Efendi ve bazı arkadaşları Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Merkez Heyeti'nin adını değiştirerek, Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti şekline dönüştürmüşlerdir. Cemiyetin ilkelerinin başına da hilâfet ve saltanat makamının ve devlet şeklinin olduğu gibi bırakılmasını sağlayacak birtakım eklemeler yapmışlardır. Bu düzeltmeleri de özellikle Doğu illeri teşkilatlarına göndererek, taraftar toplamaya çalışmışlardır. Mustafa Kemal bunu öğrenir öğrenmez Kazım Karabekir'e Hoca Raif Bey ve arkadaşlarını bu teşebbüslerinden vazgeçirmesini istemiştir. Hoca Raif Efendi, Kazım Karabekir'e "Maksat halifelik ve padişahlık haklarını korumak, memleketin ve İslâm dünyasının bugünkü ve gelecekteki hayatı için büyük uyuşmazlık ve sakıncalar doğuracak olan Cumhuriyet idaresinden idaresinden sakınmak" diye açıklamıştır[405]. Kazım Karabekir 11 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal'e gönderdiği

[402] Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat Sorunu", s.175-177.
[403] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.60.
[404] Ömür Sezgin, *a.g.e.*, s.66,79.
[405] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e*, s.405-406.

telgrafta, “Devlet şeklinde tarihi değişiklikler yapılacağı zaman askeri ve sivil devlet adamlarının gereği gibi görüşleri alınmalıdır” demiştir[406].

Mustafa Kemal’in endişesi yersiz değildi. Çünkü Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti, Anadolu’da egemen olan ideolojiyi yansıtmakta olup kısa zamanda taraftar toplayabilir ama savaş koşulları ve Padişah’ın hıyanet içinde olduğu kabul edildiğinden Mustafa Kemal’e karşı cephe alamamışlardır. Bu koşullar altında Mustafa Kemal iktidarını güçlendirmek ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini sıkı denetim altına almak üzere Meclis’te çoğunluğu sağlayacak sayıda mebusla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurmuştur.1921 yılının yaz aylarında Sakarya Savaşı arifesinde, Teşkilat- Esasiye Kanununa karşı henüz hilâfet ve saltanat makamına karşı açık bir tavır yoktur ve Osmanlı Kanun-i Esasisi halen yürürlüktedir[407].

1921 Anayasasından sonra TBMM içinde iyice su yüzüne çıkan gruplaşmalar sonucu Mustafa Kemal Paşa önderliğinde “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu” yani “Birinci Grup” 10 Mayıs 1921’de kurulmuştur. Müdafaa-i Hukuk Grubu karşısındakiler ise bir yıl sonra resmen “İkinci Grubu” oluşturmuşlardır[408]. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun kabulü ile yoğunlaşan muhalefete karşı disiplinli bir mücadele amacı ile kurulan Birinci Grubun iç tüzüğünde artık hilâfet ve saltanattan söz edilmemiş, misak-ı milli ilkeleri çerçevesinde memleketin tamamını ve milletin istiklalini sağlayacak bir barışa değinmekle yetinilmiştir[409].

1.2.4.5. Şehzade Abdülmecid Efendi’nin Ankara’ya Davet Edilmesi

Anadolu’da başlayan milli harekete karşı daha mütarekeden itibaren olumlu bir tavır sergilemiş olan Veliaht Abdülmecit Efendi milliyetçi hareketin fikirlerine sempati duymuştur. Onun bu sempatisi Anadolu’dan da olumlu karşılık görmüş, başta Mustafa Kemal olmak üzere milliyetçi liderler ile Veliaht Abdülmecid Efendi arasında bir diyalog sürecinin yaşanmasına neden olmuştur. İngiliz belgelerine göre Ankara’nın Veliaht Abdülmecid Efendi’nin Anadolu’ya geçmesini sağlamaktaki maksadı Ankara

---

[406] Hasan Cicioğlu, “Atatürk’ün Büyük Nutuk’ta Adları Geçen Muhalifleri, Muhalefet Gerekçeleri, Atatürk’ün Cevabı(23 Nisan 1920-1 Kasım 1922)”, *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi-Bildiriler,* C.II, Ankara, 2005, s.1211.

[407] Ömür Sezgin, *a.g.e.,* s.80 vd.

[408] Ahmet Mumcu, *a.g.m.,* s.309.

[409] Ömür Sezgin, *a.g.e.,* s.81.

Hükümeti'ne sadakatte mütereddit olan bazı komutanların tereddütlerini gidermeye yönelik olmuştur[410].

İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri tarafından tutuklananlar arasında Osmanlı şehzadeleri Abdülhalim Efendi ve Ömer Faruk Efendi de yer almıştır. Bu haber ülkede hızlı bir şekilde yayılarak Padişah ve soyunun İtilaf Devletleri karşısında eli kolu bağlı olduğu duyurulmuş ve Türk halkının yüzünü Ankara'ya çevirmek istemişlerdi. Bu şehzadeler ve Abdülmecid Efendi bu tarihten önce ve sonra birkaç kez Ankara'ya gelme girişimlerinde bulunmuştur[411].

1921 yılı Nisan ayı içinde Mustafa Kemal Paşa, Hamdullah Suphi ve Dahiliye Vekili Cami Bey'in üç ayrı mektubu Şehzade Abdülmecid Efendi'ye gönderilmiştir. Mektuplarla Abdülmecid Efendi Anadolu'ya davet edilmiştir. Abdülmecid Efendi davetten memnun olsa da memlekete faydalı olmayacağını düşünerek daveti reddetmiştir. Abdülmecid Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa'nın iç isyanlar dolayısıyla sıkışık durumda olduğu bir zamanda davetini reddetmesi TBMM ile hanedan arasında var olan soğukluğun artmasına neden olmuş, saltanatın ilga fikrinin doğmasına sebebiyet vermiştir. Bundan sonra ilişkilerde diyalog arayan taraf İstanbul olmuş ve tavır takınan ise Ankara olmuştur[412].

Milli Mücadele yıllarında Veliaht Abdülmecid Efendi oğlu Ömer Faruk Efendi'yi Anadolu'ya göndermişti. Veliaht'ın amacı oğlu vasıtası ile TBMM reisi Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'ya geçme arzusunu bildirmekti. Fakat Mustafa Kemal Paşa, "Şehzade'yi derhal babasının yanına götürün" demiştir. Ömer Faruk Efendi İnebolu'dan İstanbul'a iade olunmuştur.[413]. Hatta Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin, Ankara'ya kabul edilmemesini, babası Abdülmecid Efendi, sadece kendisine ve oğluna değil, saltanata bir hakaret saydığını belirterek Mustafa Kemal Paşa'ya, hanedanın bütün üyelerinin Ankara'ya gitmek ve cephedeki Türk ordusunu ziyaret etme hakkı olduğunu, bildiren bir protesto göndermiştir[414].

---

410 Metin Hülagü, *a.g.e.*, s.63-64.
411 Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat Sorunu", s.180.
412 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.125-128, Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi(Saltanatsız Hilâfet ve Halifeli Cumhuriyet Günlerinde)*, İstanbul, 2009, s.51-52.
413 Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s.47, 56.
414 Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi,* s.60.

1.2.5. Kurtuluş Savaşı ve Hilâfet Makamı

Mondros Mütarekesi ile başlayan Batı ve Güney bölgelerdeki işgallere karşı Kuvay-i Milliye güçleri vatanı savunmuştur. Bölgesel olarak ülkenin işgallerden kurtulmasını sağlayan Kuvay-i Milliye düzenli ordunun kurulmasına da zaman hazırlamıştır. Doğu Cephesinde Kazım Karabekir komutasındaki Türk ordusunun Ermenilere karşı kazandığı zafer, Milli Mücadele'nin başında büyük moral sağlamıştır. Batı'da büyük bir askeri başarının olmadığı bu süreçte Doğu'da kazanılan siyasi ve askeri başarılar başka bir öneme sahip olmuştur. Moskova Antlaşması sonrası birlikler batıya kaydırılmıştır[415]. Batı'da ise Anadolu'da gerek İstanbul Hükümeti'nin gerek İtilaf Devletleri'nin desteğiyle çıkan ayaklanmalar ile uğraşılmıştır.

1920 sonlarında İtilaf Devletleri Ankara ile uzlaşabilmek ve Sevr'i kabul ettirmek için bir hükümet istediklerini Padişah'a bildirmişler ve bunun üzerine Damat Ferit istifa etmiştir. Sadrazamlığa 19 Ekim 1920 tarihinde Tevfik Paşa getirilmiştir. Kabinede eski sadrazamlardan ve milli mücadelenin destekleyicilerinden Ahmet İzzet Paşa ve Salih Paşa'da görev almıştır. Ahmet İzzet Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya başvurarak görüşmek istemiştir. Mustafa Kemal Paşa yeni hükümetin kurulmasından duyduğu memnuniyeti bildirmiştir. Daha sonra, Anadolu kuvvetleri ve kendilerini hilâfetin ve milletin yüksek menfaatlerinin korunması için feda ettiklerini bunun için onların aleyhinde Ferit Paşa Hükümetinin yayınladığı adil ve mantıklı olmayan fetvaların geri alınmasının şart olduğunu, ayrıca bu harekete katılan herkese ayrım yapılmadan umumi af ile suçlarının bağışlanması, şartıyla İstanbul Hükümeti ile görüşme yapılacağını belirtmiştir[416].

Karşılıklı yazışmalar sonunda 3 Aralık 1920'de Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşa ve Salih Paşa ile Bilecik'te buluşmuşlardır. Mustafa Kemal'in İstanbul temsilcilerine tavrı sert olmuştur. Mustafa Kemal Paşa kendisini Büyük Millet Meclisi ve hükümet başkanı olarak tanıtmıştır. Gelen heyetin kimlik ve yetki iddiasından vazgeçmesiyle görüşmeler başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan gelen heyeti İstanbul'a göndermemiş, Ankara'ya getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, gelen heyetle anlaşılamadıkları duyulursa savaştan yorgun düşmüş insanların morali bozulacağını ama bu insanların Milli Mücadele'ye katılmak için geldikleri söylenirse halkın morali yükseleceğini düşünmüş ve bu heyetin İstanbul'a dönmesine izin vermemiştir. Bilecik görüşmesinin başarısız geçmesi nedeniyle özellikle Fransa ve İtalya temsilcileri Ankara

---

[415] Muhammet Erat, a.g.m., s.1695 vd.
[416] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.129-130.

ile anlaşmak istemişlerdir. İstanbul temsilcileri yanında Ankara temsilcilerini de Londra Konferansına çağırmışlardır[417].

1921 yılının başında Ankara Hükümeti bir taraftan Çerkez Ethem'in isyanı bir taraftan da Yunanlıların taarruzuyla uğraşmıştır. 8 Kasım 1920'de ordunun Batı Cephesi Komutanlığına İsmet Bey, Güney Cephesi Komutanlığına ise Refet Bey getirilmişti[418]. Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra 21 Şubat 1921'de Londra'da Sevr'i tadil edecek bir konferans tertip edilmiştir, konferansa hem Ankara hem İstanbul Hükümeti davet edilmiştir. TBMM Osmanlı Devleti üzerinden konferansa davet edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve Tevfik Paşa arasında yaşanan müzakerelerde Padişahın Ankara'yı tanıması, Padişahın İstanbul'da oturması ancak hükümetin Ankara'da çalışmaya devam etmesi gibi istekler sunulmuştur[419]. Tevfik Paşa'nın 29 Ocak'ta gönderdiği cevapta çeşitli nedenlerle İstanbul Hükümeti'nin devamının zorunlu olduğu, şimdiki müsait durumun TBMM Hükümeti'nin çabaları ile oluştuğunu ve Ankara ile birlikte hareket etmenin gerekliliğini ifade etmiştir[420]. Padişah İtilaf Devletleri'nin Mustafa Kemal'i Londra Konferansına çağırmasından kaygılanmıştır. Mustafa Kemal başarılı olursa, bu padişahlığın ve Osmanlı hanedanının sonu olabilirdi. Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nin ayrı çağırılırsa, Londra'ya bağımsız bir kurul göndermek için Meclis'ten yetki almıştı. Sonuçta Ankara delegasyonu konferansa resmen çağırılmıştır[421].

Konferansla ilgili Meclis'teki konuşmalarda Osmanlı Hükümeti yanında Padişah'a karşı ağır eleştiriler yapılmıştır. 29 Ocak 1921'deki TBMM içtimasında Padişah'ın TBMM Hükümeti'ni kabul etmesi tartışılmıştır. Mustafa Kemal Padişah TBMM'yi tanımazsa "Makamı saltanat ve hilâfet olan Zat-ı Şahane'nin vaziyeti mütezelzel olmak tehlikesinden korkulur ve biz irade-i milliyenin bahşetmiş olduğu fiili ve hukuki bütün salahiyetleri haiz bir hükümet olarak şimdiden kayıt ve işaret ederiz bundan tevellüt edecek doğrudan Zat-ı Şahane'ye aittir" demiştir. İsmail Safa Bey Padişah'ın TBMM'ni kabul etmemesi durumunda "İster kabul eder ister etmez. Bizim nazarımızda mevcut olan şahıs değildir. Makam-ı Muallay-i Hilâfettir" demiştir. Mustafa Kemal Paşa TBMM tarafından hilâfet makamının üstün tutulduğunu ama eleştirilerin

---

417 Oğuz Aytepe, "Mili Mücadele'de Bilecik Görüşmeleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Ankara, Mayıs-Kasım 2004, s.28-30.

418 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.4, İstanbul, 1991, s.9.

419 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.131.

420 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.4, İstanbul, 1991, s.36; Telgraflar için bakınız: Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.386 vd.

421 Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.123.

şahsa olduğunu belirterek tarih içinde İngilizlerin İslâm âlemine karşı kıymetli vasıtalar kullandığını ve şimdiki vasıtaları da makam-ı hilâfetteki şahıs olduğunu belirtmiştir[422].

TBMM'nin 31 Ocak 1921 tarihli içtimasında İstanbul ile görüşmelerin Meclis'e bildirilmesi bir takrir ile istenmiştir. Bu takririn Padişahın üstüne gidilmesinden hoşlanmayan kişilerce verildiği de tartışılmıştır[423]. Bundan sonra İstanbul ile yapılacak yazışmaların önce Meclis'e duyurulmasının, Meclis tastik ederse teşebbüse geçilmesinin karar altına alınması teklif edilmiş. Bu olay Meclis'te iki grubun olduğunu ortaya çıkarmıştır. Birinci Grup adıyla yeni Türkiye'nin idareci kadrosu, Mustafa Kemal önderliğinde ileri fikirleri temsil etmiş, İkinci Grup ise hilâfet ve saltanat taraftarı muhfazakâr fikrin temsilcisi olmuştur[424]. Hariciye Vekili Bekir Sami Bey 1 Şubat 1921'de bu milletin mukadderatı hakkında söz söyleme hakkının TBMM'ne ait olduğunu ve Sevr'i kabul etmiş belirsiz bir hükümetin bu konuda rey hakkının kalmadığını ifade etmiştir[425].

Ankara'nın İstanbul ile birlikte hareket etmemekteki kararlığı, Ankara Hükümeti'ne özel çağrı iletilmesini sağlamıştır. Yapılan ikili çağrı, İtilaf Devletlerinin artık TBMM Hükümeti'nin varlığını ve etkinliğini kabul ettikleri, onu İstanbul'dan bağımsız olarak tanıdıklarını göstermiştir[426].

4 Şubat 1921'deki konferansla ilgili gizli oturumda da Osmanlı Hükümeti ve Padişah hakkında sert eleştirilerde bulunulmuştur. Ayrıca konferansa gidecek temsilciler hakkında yorumlar yapılmıştır. Sevr Muahedesi gibi bir muahedeyi meydana getiren Padişah'ın milletle alakası kalmadığı ve konferansa sadece Ankara'dan temsilcinin gitmesi gerektiği belirtilmiştir[427]. 5 Şubat 1921 tarihli gizli oturumda Mahmut Esat Bey Halifenin İngilizler elinde oyuncak olduğunu ve İngilizlerin Halife'nin nüfuzundan yaralanarak hükümetimizi inhilale uğratmak istediklerini söylemiştir. Ona göre mesele bir Türk-Yunan meselesi değil hatta bir Türk-İngiliz meselesi değil, meselenin bir şark meselesi olduğunu belirtmiştir. İngilizlerin nüfuzu altındaki milyonlarca İslâm'ın bize doğru teveccüh etmeleri "İngiliz siyasetinin şarktaki iflasıdır" demiş ve 1908 ihtilalinden

[422] *TBMM ZC,* Devre I, C.VII, Ankara, 1944, s.412 vd.
[423] *TBMM ZC,* Devre I, C.VIII, Ankara, 1945, s.22 vd.
[424] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C.2, İstanbul, 2010, s.545,629.
[425] *TBMM ZC,* Devre I, C.VIII, s.39.
[426] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.60.
[427] *TBMM ZC,* Devre I, C.VII, s.410.

itibaren halifenin tarihi bir hukuku kalmadığını ve icra-i hükümet selahiyeti millete geçtiğini ifade etmiştir[428].

Karesi Milletvekili Aligafur Efendi, İngilizlerin zamanında Hicaz, Mısır ve en son Afganistan'a hilâfet vaadinde bulunduğunu anlatmış ama hilâfetin kuvveyi müeyyidesi şimdiye kadar Türklerde olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca İstanbul ile Ankara arasındaki gerginliğin İngiltere'nin ekmeğine bal sürdüğünü ifade etmiştir. Maksadının Halife'yi müdafaa değil makam-ı celili Hilâfeti müdafaa olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal'de Halife'nin bütün İslâm âleminde pek fena telakki edildiğini ve onun o makamda olması ile bütün İslâm âlemini dilhûn(kan ağlamak) ettiğini belirtmiştir. [429]. 8 Şubat 1921 gizli oturumunda TBMM Hükümeti ile İstanbul Hükümeti arasında Sevr ile ilgili yazışmalar konuşulmuş, Padişah'ın Meclisi hala tanımadığı konusu tartışılmıştır[430].

Londra Konferansı'nda Ankara'nın temsilcisi Bekir Sami Bey, İstanbul'un temsilcisi Tevfik Paşa olmuştur. Konferans sırasında İstanbul Hükümeti temsilcisi Tevfik Paşa'nın sorumluluktan kaçarak sözü Ankara temsilcisi Bekir Sami Bey'e vermesi barış koşullarının saptanmasında da tek söz sahibinin Büyük Millet Meclisi olduğunu anlatmaya yetmiştir[431].

Londra Konferansı 21 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e kadar devam etmiş ama hiçbir olumlu sonuç vermemiştir. Sevr biraz değiştirilerek bazı vaatlerde bulunulmuştur. İtilaf Devletleri delege heyetimiz vasıtasıyla sunduğu tekliflerin cevabını almadan, daha delegelerimiz yoldayken Yunanlılar tekrar taarruza geçtiler[432]. Bekir Sami Bey'in konferans sırasında İtalya ve Fransa ile yaptığı anlaşmaları Büyük Millet Meclisi'nin kabul etmemesi nedeniyle görevinden istifa etmiştir. Onun yerine Yusuf Kemal Bey, Ankara'nın Dışişleri Bakanı olmuştur[433]. Bekir Sami Bey Londra'da yaptığı gizli görüşmelerle Yunanistan'ı yalnız bırakmaya çalışmıştır. 26 Mayıs 1921 tarihli "İslâmic News" gazetesinde Londra Konferansı'nda İngiltere'nin Türkiye ile dostluğu elinden kaçırdığını, İngiltere'nin Türklerle dost olması demek İslâmla dost olması anlamına geldiğini yazmıştır[434].

---

[428] *TBMM GCZ,* Devre I, C.1, s.388.
[429] *TBMM GCZ,* Devre I, C.1, s.390.
[430] *TBMM GCZ,* Devre 1, C.1, s.412.
[431] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.60.
[432] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.392-393.
[433] Herbert W. Duda, *a.g.e.,* s.137.
[434] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.132.

Londra Konferansı sonrasında Anadolu, birbirini izleyen Türk-Yunan çarpışmalarına sahne olmuştur. Yunanlılar İnönü'de ikinci kez yenilmişlerdir[435]. Yunan ordularının İkinci İnönü Savaşıyla tekrar yenilmesiyle Şehzade Ömer Faruk Efendi, Nisan ayında İnebolu'ya gelerek Anadolu hareketine katılma isteğini bildirmiştir ancak talebi geri çevrilmiştir[436]. Mustafa Kemal Paşa İnönü zaferi, Çerkez Ethem kuvvetlerinin ezilmesi, Londra Konferansı, Türk-Afgan Antlaşması, Türk-Rus Antlaşması ile artık iç politikada daha da güçlenmiştir[437].

Yunan ordusu başarısızlığının izlerini silmek için saldırı planları geliştirmişti. İngiltere'nin de yardımları ile Yunan kuvvetleri Eskişehir'e doğru ilerlemiş ve TBMM savaş durumunu görüşmeye başlamıştır[438].Yunan kuvvetleri ikinci yenilgileri sonunda Anadolu'da kötü muamelelerde bulunmuş ve birçok eseri yakıp yıkmıştır. Ayrıca TBMM'nin 9 Temmuz 1921'deki içtimasında Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Söğüt ve Bilecik bölgesinde büyük tahriplerin olduğunu, Ertuğrul ve Osman Gazi'nin mezarlarının bulunduğu yapıtların tahrip edildiğini, Yunan zulmü ve vahşeti karşısında milletimizde galeyan eden hissiyatın önüne geçmenin kabil olmayacağını ifade etmiştir[439]. Yunan taarruzlarında ülkenin içinde bulunduğu duruma gerek Batılı Devletlerin gerek Padişah'ın tepki vermemesi üzerine Meclis'te Rasih Efendi eleştirilerde bulunmuştur. Rasih Efendi "… hilâfeti muhafaza ediyorum diyen o adam gördüğü Avrupalıya bizim zulüm yaptığımızı söylemekten utanmazken, mütarekeden sonra iki senedir kendisinin hukukunu muhafaza etmekle mükellef bulunduğu Müslümanlara, hukuku İslâmiyyeye karşı yapılan tecavüzlere bile hala ağzını açmıyor" demiş, buna karşılık İzmir Milletvekili Sırrı Bey "Hoca merak etme akibeti yakındır" diye cevap vermiştir. Rasih Efendi konuşmasının devamında Yunanlıların ecdadın kutsallarına zarar verdiği halde Padişah'ın sesini çıkarmadığını söylemiştir[440].

10 Temmuz'da başlayan taarruzda, Eskişehir ve Kütahya'da geri çekilmek zorunda kalan TBMM ordularının Sakarya'nın doğusuna gerilemesi Batı basınında Türklerin hezimetinin başlangıcı olarak yansıtılsa da 5 Ağustos'ta Mustafa Kemal'in

---

[435] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.61.
[436] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.171-172.
[437] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C.2, s.611.
[438] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.61.
[439] *TBMM ZC,* Devre 1, C.XI, Ankara, 1958, s.206.
[440] *TBMM ZC,* Devre 1,C.XI, s.208.

Başkomutanlığı üzerine almasıyla yeni fakat uzun soluklu bir taarruz planı hayata geçirilmiştir[441].

Sakarya Meydan Savaşı öncesinde ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesini bahane ederek Meclis içindeki muhalefet sesini yükseltmeye başlamıştır[442]. Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlığı üzerine alması son çare ve son tedbir olarak görülmüştür. Mustafa Kemal 4 Ağustos 1921 TBMM'nin gizli oturumunda Meclis üyelerinin gösterdiği yakınlık ve güvene teşekkür etmiş ve başkanlık makamına bir önergede bulunmuştur. Bu önergede Mustafa Kemal Başkomutanlığı üzerine aldığını duyurmuştur. Bu görevi üzerine almaktan doğacak yararları azami çabuklukla elde edebilmek, ordunun maddi manevi gücünü en kısa zamanda artırıp en yüksek seviyeye çıkarmak, sevk ve idaresini bir kat daha kuvvetlendirmek için TBMM'nin sahip olduğu tüm yetkileri fiilen 3 ay kullanmak şartıyla üzerine almak istediğini açıklamıştır[443]. Meclis'te tartışmalar devam etmiş ve Mersin Milletvekili Selahattin Bey Mustafa Kemal'in "Başkumandan" yerine "Başkumandan Vekili" unvanının kullanılması gerektiğini çünkü Başkumandanlık Vekâletinin başında Padişahın olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa buna "Başkumandan Vekili" Padişah vekilidir, Başkumandan ise Padişahtır. Padişahın vekil atamadım dediğindeki tehlikeli bir durumun oluşacağını belirtmiş ve Padişaha ait olan bu yetkinin artık Meclis'e ait olduğu, Meclis adına bu yetkiyi kullanmak istediğini ifade etmiştir[444]. Görüldüğü gibi artık Meclis'in üstünde hiçbir güç kabul edilmemiştir ve sultanın yetkilerinin Meclis tarafından temsil edildiği ifade edilmiştir.

Mustafa Kemal'e Başkumandanlık yetkisinin verilmesine karşı olan Sinop milletvekili Rıza Nur 5 Ağustos'taki gizli içtimasında "biz hukuku milliyeyi bir şahsa veriyoruz ki o hukuk yalnız milletin kendisine aittir. Başka kimseye verilmez ve bu Meclis'in elinde emenettir. Bence manası düşünülürse biz bir padişah irtikab ediyoruz" diyerek muhalefetini bildirmiştir[445]. Osmanlı tarihinde Başkumandanlık daima Emirül Müminin olan Padişah'a ait olmuştur ve büyük savaşları idare etmiştir. Bu unvanın Mustafa Kemal'e verilmesi ile Halife bir unvanından daha olmuş, Mustafa Kemal'de hedefine bir adım daha yaklaşmıştır[446]. 5 Ağustos günü Mustafa Kemal'e başkumandan unvanı veren kanun çıkmıştır. Buna göre Mustafa Kemal'in vereceği her emir kanun

---

[441] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.172.
[442] Hasan Cicioğlu, *a.g.m.*, s.1212.
[443] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.414-415.
[444] *TBMM GCZ*, Devre I, C.II, Ankara, 1985, 164-165, 172.
[445] *TBMM GCZ*, Devre I, C.II, s.179.
[446] Enver Ziya Karal, *a.g.m.*, s.71.

olacaktır. Mustafa Kemal Paşa ilk olarak 7-8 Ağustos'ta "Tekalif-i Milliye Emirleri"ni çıkarmıştır. 23 Ağustos-13 Eylül arasında artık Sakarya'nın doğusunda düşman askeri kalmamıştır.[447].

Sakarya Zaferi ile dış ilişkilerde olumlu temaslarda bulunulurken Meclis'te de önemli kararlar alınmaya başlanmıştır. 24 Kasım 1921 tarihinde görüşülmeye başlayan Heyet-i Vekile'nin vazife ve mesuliyetine dair kanun teklifi nedeniyle siyasi rejim sorunu yeniden gündeme gelmiştir. 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 7. maddesi tartışmalara yol açmıştır. 24 Kasım 1921'de Meclis'e sunulan kanun teklifi ile kabine sistemi oluşturulmuştur. Kanun teklifine göre Kanun-i Esasi'de Padişah'a ait olan bütün yetkiler Meclis'in manevi şahsiyetinde toplanmış, icra sorumluluğu Meclis tarafından seçilecek olan Vekiller Heyeti Reisine devretmiştir.[448]. Meclis'in 24 Kasım 1921 içtimasında Mersin Milletvekili Salahattin Bey Hilâfet ve Saltanat makamına has kuvvetin artık Meclis-i Milli'nin şahsiyetinde toplandığını belirtmiştir[449]. Söz alan diğer milletvekilleri de Hilâfet ve Saltanatın kanunda yerini korumasına karşı çıkmışlar ve Padişahın ülkeye ihanetinden bahsetmişlerdir[450]. 26 Kasım 1921 içtimasında kanun üzerine görüşmelere devam edilmiştir. Edirne Milletvekili Şeref Bey Kanun-i Esasi'nin ilk yedi maddesinin aynen anayasada kalmasının yönetimi Padişah'a ait göstermek olduğunu, artık milletin bir başkanı olduğunu ve halkın artık saltanatı istemediğini ifade etmiştir[451].

Meclisin 28 Kasım 1921 içtimasında Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey İstanbul'un işgali Ankara'da Meclis'in toplanmasına neden olduğu ve buna da düşman ve ona destek veren sarayın neden olduğunu, sarayın millete iyi davranmadığını belirtmiştir. Artık milletin kendi kaderini çizmek istediğini ve Kanun-i Esasinin ilk yedi maddesinin baki kalmasını halkın artık istemediğini ifade etmiştir. Sultan Vahdettin'in tutumu saltanata olan güveni sarssa da halkın hilâfet makamına bu makamı hak eden birinin gelmesini istediğini söylemiştir. Hüseyin Avni Bey "Şimdi yalnız mukaddes tanıdığımız bir makam-ı hilâfet vardır ve o makamı kurtarmak için yemin ettik" demiştir[452]. İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey Kanun-i Esasi'nin maddelerinin artık

---

[447] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.416 vd.
[448] Ömür Sezgin, *a.g.e.*, s.84-86
[449] *TBMM ZC*, Devre I, C.XIV, Ankara, 1958, s.325.
[450] *TBMM ZC*, Devre I, C.XIV, s.329 vd.
[451] *TBMM ZC*, Devre I, C.XIV, s.348-351.
[452] *TBMM ZC*, Devre I, C.XIV, s. 369-371.

Meclis'te olmaması gerektiğini savunmuştur[453]. 29 Kasım 1921 içtimasında Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey hilâfet ve saltanat ayrı olarak değerlendirmiş ve hilâfet makamına her zaman sahip çıkacağını belirtmiştir[454]. 1 Aralık 1921'de ise Mustafa Kemal Paşa Teşkilat-ı Esasiye'nin birinci maddesi olan "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" maddesinin değiştirilemeyeceğini söylemiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa Panislâmizm'den bahsetmiş ve hilâfeti tüm İslâm âleminde olduğu gibi TBMM'nin de kutsal saydığını belirtmiştir[455]. Mustafa Kemal Paşa konuşmasında ilk kez Meşrutiyet rejimi ve Osmanlı Kanun-i Esasisini kesin bir şekilde reddetmiştir fakat Cumhuriyet kelimesini kullanmamıştır. Bununla beraber, ideal rejim olarak eski Roma, Kartaca, Isparta, Atina örneklerini vererek cumhuriyet rejimini dolaylı olarak savunmuştur. Ancak o tarihlerde, henüz egemen dini ideolojiye ters düşmekten çekindiği için ideal hükümetin esası olarak "meşveret" kavramını kullanmıştır. Mustafa Kemal'in konuşmalarından sonra, kanun teklifi lehinde Meclis'te çoğunluk olmadığını anlayan encümen üyeleri teklifi geri çekmişlerdir. 3 Aralık 1921'de "Heyet-i Vekile'nin selahiyet ve vazifesine dair Encümeni Mahsusça tanzim edilmiş olan kanun teklifinin, İcra Vekillerinin sureti intihabı ve Heyet-i Vekile Reisinin Meclisçe tastiki noktasından da tekrar tetkik edilmek üzere Kanun-i Esasi Encümeniyle Encümeni Mahsusa havale edilmesine dair" verilen takrir kabul edilmiştir[456].

24 Aralık 1921 tarihinde Veliaht Abdülmecid'den Meclis'e Ankara'ya geçmek istediğini bildiren bir mektup gelmiş, mektup Meclis'te okunmuştur. Meclis üyeleri arasında Veliaht Abdülmecid'in bizzat Meclis'te olmasını savunanlar olmuştur. Fakat buna karşılık saltanat sisteminin bu ülkede yerinin olmadığını, ne padişahın, ne de veliahdın bu milletin üzerinde söz sahibi olamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu mektubun gönderilmesini bir İngiliz politikası olarak görenler de olmuştur. Mustafa Kemal Paşa ise Abdülmecid Efendi'nin daha öncede kendisine mektup gönderdiğini söylemiş ve bu mektuba olumsuz bakmamış ama saltanatın artık yaşatılamayacağını da konuşmalarında ifade etmiştir. Mektubun "Meclisi Kebir Milli" namına geldiğini belirtmiştir, ama hilâfet ve saltanat makamındaki zatın hala Meclis'i kabul etmediği belirtilmiştir. Meclis'in hiçbir zaman bir veliahtı da kabullenmeyeceği belirtilmiştir[457].

[453] *TBMM ZC,* Devre I, C.XIV, s.380.
[454] *TBMM ZC,* Devre I, C.XIV, s.396.
[455] *TBMM ZC,* Devre I, C.XIV, s.424 vd.
[456] Ömür Sezgin, *a.g.e.,* s.89-90.
[457] *TBMM GCZ,* Devre I, C.II, Ankara, 1985, s.522-526.

1.2.5.1. Yusuf Kemal Bey'in TBMM Adına Halife Vahdettin ve Sadrazam Tevfik Paşa ile Görüşmeleri

Büyük Taarruz'dan önce Ankara ile İstanbul arasında yapılan bir görüşme saltanatın akıbetini belirlerken, Ankara'nın hilâfet ile ilgili düşüncelerini de ortaya çıkarmıştır. Ankara Hükümeti hem Büyük Taarruz için hazırlık yapmış hem de barış doğrultusunda diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bunun için Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra'ya görüşmeler yapmak üzere gönderilmesi kararlaştırılmıştır[458]. Amaç Fransa ile imzalanan Ankara İtilafnamesi ile İtilaf Devletleri arasında açılan gedikten faydalanmaktı[459]. Yusuf Kemal Bey İstanbul üzerinden Avrupa'ya geçmiştir. İstanbul'a uğrama gayesi İstanbul Hükümeti'ni ikna ederek kendisinin İstanbul Hükümeti adına da konuşmaya yetkili olduğuna dair bir açıklama yapmalarını sağlamaktır. Ankara'dan kendisine verilen talimatta; Yusuf Kemal Bey, İstanbul'da yalnız Sadrazam Tevfik Paşa ve Padişah ile görüşecekti. Padişah ile yapılan görüşmede, TBMM'nin hilâfet makamını tanıdığı ifade edilecek, Halifenin de Ankara'daki Meclis'i tanıması teklif edilecektir[460].

Yusuf Kemal Bey ve beraberindeki heyet, 15 Şubat 1922 günü İstanbul'a gelmiştir. 16 Şubat günü Tevfik Paşa ve Ahmet İzzet Paşa ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Yusuf Kemal Bey TBMM'nin hilâfet makamına bağlı olduğunu söylemiştir. Görüşmede tam bir görüş birliği oluşturulmuştur. İzzet Paşa, Yusuf Kemal Bey'e TBMM'nin ilk kurulduğu zamandaki programa yani saltanat ve hilâfeti tutsaklıktan kurtarmaya halen sadık olup olmadıklarını, barıştan sonra Teşkilat-i Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesi veya düzeltilmesi hakkında güvence verip veremeyeceğini sormuştur. Yusuf Kemal Bey, bu meselenin barışın imzalanmasından sonra söz konusu olabileceğini söylemiştir[461]. Yusuf Kemal Bey, daha sonra İtilaf Devletleri'nin temsilcileri ile görüşmüştür.

23 Şubat 1922 günü Yusuf Kemal Bey'e İzzet Paşa tarafından Sultan ile görüşme yapması teklif edilmiştir. Bu görüşmede Yusuf Kemal Bey TBMM'nin komünist ve cumhuriyetçi olmadığını, makam-ı hilâfeti tanıdığını ve zat-ı hümayunlarından kendisinin tanınmasını istirham ettiğini söylemiştir[462]. Yusuf Kemal Bey Ankara'ya

---

[458] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.133.
[459] Ömer Akdağ, "Büyük Taarruz'dan Önce Ankara ile İstanbul Arasında Saltanatın Akibetini Tayin Eden Bir Görüşme", *Türkler Ansiklopedisi,* C.XVI, Ankara, 2002, s.167.
[460] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.133.
[461] Ömer Akdağ, *a.g.m.*, s. 169-170.
[462] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.134.

gönderdiği raporda Sultan'ın son derece milletperver göründüğü ama TBMM'ni tanımak hususunda bir şey yapmadığını belirtmiştir. Şüphesiz bu görüşme sadece İstanbul'un Ankara'ya bakışını değil, Ankara'nın da İstanbul'a bakışını resmetmiştir. Ankara İstanbul Hükümeti'ni tanımamış ve İstanbul'da makam-ı hilâfetin olduğunu ve hilâfet makamının da TBMM'ni tanımasını beklemiştir[463].

Yusuf Kemal Bey ile Sultan Vahdettin arasındaki görüşmeden Ankara açısından beklenen sonuç alınamamıştır. Yusuf Kemal Bey Meclis'te ağır eleştirilere maruz kalmıştır. TBMM'nin 6 Mart 1922 içtimasında Yusuf Kemal Paşa'nın Padişah'ın huzuruna çıktığı haberlerinin doğru olup olmadığı sorulmuştur. Bu sorulara cevabı Hariciye Vekili Mahmut Celal Bey vermiştir. Yusuf Kemal Paşa, Padişah ile görüşmesinde TBMM Hükümeti temsilcisi olarak, gideceği Avrupa seyahatindeki Misak-ı Milli çerçevesinde gerçekleştirecek teşebbüslerinin teşviş edilmemesini istemiş, TBMM'nin hilâfeti tanıdığını ve hilâfet makamının da Meclis'i tanımasını istediğini belirttiğini açıklamıştır. Padişah'ın cevabında millet ile kendi arasına Yunanlıların girdiğini ve bunların memleketten defedilmedikçe birleşmenin muvafık olmayacağını söylediğini ifade etmiştir. İzzet Paşa'nın Yusuf Kemal'i bir müzakereci olarak, tanıtma oyununu yaptığını ve sonunda da Avrupa'ya seyahate çıktığını belirtmiştir. Yusuf Kemal'in de Avrupa seyahatine devam ettiğini ve İstanbul'da bazı kesimlerince zorlaştırılmaya çalışılan bu harekete Ankara'nın azimle devam etttirileceğini ifade etmiştir.[464].

Celal Bey'in bu beyanatından sonra Aydın Milletvekili Tahsin Bey Yunan işgalinden dolayı Padişah'ı sorumlu tutmuş ve Heyet-i Vekile'nin Padişah'a gönderilmesinin hata olduğunu belirtmiş Padişah'ı Müslüman kanı dökmekle sorumlu tutmuştur[465]. Edirne Milletvekili Şeref Bey Sultan Vahdettin'i işgallere karşı tepki vermemesini eleştirmiş, bulunduğu hilâfet makamının yüceliğini hak etmediğini ifade etmiş, İzzet Paşa'nın da memleketi düşünmediğini belirtmiştir[466]. Karahisarı Sahip Milletvekili Şükrü Bey İzzet Paşa ve onun heyetinin ve sarayın milli davamıza hıyanetleri belliyken Yusuf Kemal'in İngiliz esaretindeki saraya gönderilmesini eleştirmiştir. İsmail Suphi Bey'de bağımsızlık savaşımızın tüm dünya tarafından takdir edilirken, İstanbul Hükümeti'nin bunu anlamamasını eleştirmiş ve Yusuf Kemal Bey'e yapılan oyunlar ne

---

[463] Ömer Akdağ, *a.g.m.*, s.172 vd.
[464] *TBMM ZC,* Devre I, C.XVIII, s.60 vd.; *TBMM GCZ,* Devre I, C.III, Ankara, 1985, s.15 vd.
[465] *TBMM ZC,* Devre I, C.XVIII, s.65-66.
[466] *TBMM ZC,* Devre I, C.XVIII, s.66-67.

olursa olsun Meclis'in arkasında olduğunu ve milletin gerçek temsilcisi olduğunu belirtmiştir[467]. Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey sonradan geri alsa da Padişah'ı hal teklifi yapmıştır. İlk defa Padişah ile ilgili böyle bir görüş ortaya atılmıştır[468].

Meclis'teki bu tepkilere karşı hükümetten gelen savunma Hariciye Vekili Celal Bey, Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'dan gelmiştir. Meclis'te Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki görüşmesi ile ilgili ortaya konulan savunma merkezli konuşmaların esaslarını teşkil eden husus Ankara'nın hilâfeti tanıması meselesidir. Bütün konuşmalarda perspektif bu mihvalde teşekkül ettirilmektedir. Nitekim Meclis'te yetkili mercilerin bütün açıklamalarında halifelik kurumunun tanındığı şeklindeki açıklamalar dikkat çekmiştir. Celal Bey, Yusuf Kemal Bey'e halife ile görüşme yetkisi verildiğini söylemesi, Fevzi Paşa'nın "…halifeye uğramadan sıvışıp gidemezdi" ifadesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın "…yüce hilâfet makamına bağlıyız" ifadesiyle halifelik konusundaki resmi görüş ortaya konulmuştur. Daha 1922 yılı başında o zamanki konjonktür gereği hilâfet makamının bir şahıs tarafından temsil edilmesine karar verilmişti ve Yusuf Kemal Paşa'nın tavrı saltanatın kaldırılmasının ayak sesleri olarak görülmüştür[469]. Nitekim Sultan Vahdettin, İstanbul yönetimi üzerindeki etkisini kullanarak, Yusuf Kemal Bey'e Avrupa'da resmen temsil yetkisi vermemiştir. İstanbul yönetimi Ahmet İzzet Paşa başkanlığında Avrupa'ya ayrı bir kurul gönderme kararı almıştır. Böylece Yusuf Kemal Bey'in görevi güçleşmiş ve Türkiye'nin düşmanlarına bu ikilikten yararlanma fırsatı vermiştir[470].

1.2.5.2. Kurtuluş Savaşının Zaferle Sonuçlanması ve Hilâfet Makamı

Meclis'te muhalefet giderek belirginleşmeye başlamış ve Mustafa Kemal'in başkanlığındaki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, yani Birinci Grup Meşrutiyet rejimine karşı cephe almıştır. Siyasal rejim sorunundan kaynaklanan muhalefet ise askeri durumla ilgili eleştirileriyle hükümeti sıkıştırırken, diğer taraftan hükümet şekline ilişkin tartışmalarda daha örgütlü mücadeleye girişmek için 1922 Temmuz'unda İkinci Grup olarak bir program halinde birleşme yoluna gitmişlerdir[471].

---

[467] *TBMM ZC,* Devre I, C.XVIII, s.69-70.
[468] *TBMM ZC,* Devre I, C.XVIII, s.71.
[469] Ömer Akdağ, a.g.m., s.176-177.
[470] Salahi Sonyel, "Son Osmanlı Padişahı Vahdettin ve İngilizler", *Belleten*, C.XXXIX, S.154, Ankara, 1975, s.259.
[471] Ömür Sezgin, *a.g.m.*, s.90.

Meclis'te Sakarya Muharebesinden sonra aylar geçtiği halde niçin taarruz yapılmadığı tartışılmaya başlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ise hazırlıkların tamamlanmadan bir taarruz denemesi yapmanın bir faydası olmayacağı konusunda görüş bildirmiştir[472]. Mustafa Kemal Paşa, memleketin yüksek menfaatlerinin ve genel gayenin zarar görmesini önlemek amacıyla Başkumandanlıktan ayrılmamaya karar vermiştir. Meclis'in 6 Mayıs'ta yaptığı gizli toplantıda Mustafa Kemal'in açıklamalarından sonra Başkumandanlık Kanunu 177 oyla kabul edilmiştir[473].

15 Temmuz 1922'de Meclis'te İcra Vekilleri Heyetinin vazife ve mesuliyetlerine dair kanun teklifi konusu tartışılmıştır. Bazı milletvekilleri Meclis'teki görevlerin büyük bölümünün Heyet-i Vekiliye'ye verildiği eleştirisi yapmıştır. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey makamı hilâfete bağlılığı öne sürmüş ama milletin artık kendini yöneteceğini savunmuştur. Zamanı gelince makam-ı muallayı hilâfet ehli olan bir kişiye verileceğini ifade etmiştir. Padişah'ın elinden yetkilerini bizzat halkın aldığını belirtmiştir. Ayrıca hilâfet ve saltanat hakkındaki maddelerin tadilatını tavsiye etmiştir.[474].

Büyük gizlilik içinde sürdürülen hazırlıklar sonunda 30 Ağustos'ta Başkumandanlık Meydan Savaşı ile Yunan ordusu kesin olarak püskürtülmüş ve 9 Eylül'de İzmir, bir gün sonrasında Bursa'nın alınması ulusal direniş hareketinin askeri aşamasının bittiği anlamına gelmiştir[475]. Savaşın zaferle sonuçlanması sonucunda Mudanya'da bir konferans toplanmasına karar verilmiştir. Konferansın başlıca konusu, Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetleri tarafından boşaltılarak Türklere verilmesi, barış imzalanana kadar Boğazlar ve İstanbul'un tabii olacağı koşulların tesbiti teşkil etmiştir[476]. 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. İngiltere, Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilmesine ve Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın bir barış konferansı ile son bulması gerektiğini açıklamıştır. Sevr kararlarının da geçerli olmayacağı belirtilmiştir[477].

Refet Paşa Komutasındaki Türk birlikleri 19 Ekim 1922'de İstanbul'a girmiştir. Refet Paşa'ya verilen talimatta İstanbul Hükümeti'ni tanımadıklarını açıkça bildirmesi ve

---

472 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.430.
473 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.4, s.125-126.
474 *TBMM ZC*, Devre I, C.XXI, Ankara, 1959, s.387 vd.
475 Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.173.
476 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.4, s.212.
477 Herbert W. Duda, *a.g.e.*, s.139-140.

Padişah durumu konusunda açık ifadelerden kaçınması söylenmiştir[478]. Çünkü Teşkilat-ı Esasiye kanunu ile etkinliğini yitirmiş olsa da resmen süregelen bir Osmanlı saltanatı vardı. Mustafa Kemal Paşa, bu kurumun gereksizliği hakkındaki kesin kararını daha Kurtuluş Savaşı başlamadan vermişti ama gündeme getirmek için ise uygun zamanı beklemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Mudanya sonrası ve Lozan'a hazırlık döneminde İstanbul ve TBMM Hükümetleri arasındaki gelişmeler sonucunda, Saltanatın kaldırılması için gereken ortamın oluştuğunu anlamıştır[479].

Milli Mücadele'yi başından beri destekleyen İstanbul halkı İkinci İnönü zaferiyle coşmuş, mitingler yapmış, Kızılay için para toplamışlardır. Sultan Vahdettin teberruat(bağış)'ta bulunmuş, İstanbul camilerinde mevlüdler okunmuş, hanedan üyeleri gazilere toplanan yardımlara katılmıştır. Ankara Hükümeti hem Büyük Taarruz için hazırlık yaparken hem de barış doğrultusunda diplomatik girişimlerde bulunmuş. Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin başlamasından sonra İstanbul'da 1 Eylül 1922'de Ayasofya ve Fatih Camilerinde tertip edilen mitinglerde Türk ordusunun zaferi için dualar edilmiştir. Abdülmecid Efendi, oğlu Ömer Faruk ile birlikte Fatih mitingine katılmıştır. Padişah ise şehitler için düzenlenen 11 ve 15 Eylül tarihli mevlüdlere katılmıştır.[480] Sultan Vahdettin 1922 yılında Yunanlılara karşı Anadolu'da elde edilmiş başarıları Ankara ile olan anlaşmazlıkları nedeniyle kutlamaktan kaçınmışsa da, Anadolu'da kazanılan zaferi kutlamak yahut şehit olanların ruhlarına dua ve niyazda bulunmak üzere İstanbul camilerinde tertip edilen törenlere katılmıştır[481].

Milli Mücadele'nin tümünde hilâfet ve saltanatın kurtarılmasının başlıca amaç olduğu resmi ve gayri resmi belgelerde vurgulansa da bu koşulların zorlaması olarak değerlendirilmiştir. Gerek kongreler döneminde gerekse son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misak-ı Milli'de saltanat ve hilâfet makamına değinilmesi aynı endişenin ürünü olmuştur[482]. 1922 yılı başında Ankara'da yetkili merciler halifelik kurumunu tanımışlar ve o zamanki şartlar gereği hilâfet makamının bir şahıs tarafından temsil edilmesine ve saltanatın kaldırılmasına karar vermişlerdir[483]. 1922 yılında artık halifelik dinsel bir memuriyet olarak görülmüştür. Ancak birçok kişinin halifeyi sırf biçimsel anlamda olsa bile devletin başı olarak görmeye devam ettiği de bir gerçektir.

---

478 Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.174.
479 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.61.
480 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.133-135.
481 Metin Hülagü, *a.g.e.,* s.31.
482 Namık Sinan Turan, *a.g.e.,*, s.175.
483 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.134.

Ayrıca halifenin yetki alanı Türk Devleti'nin sınırlarını aştığı ve bütün Müslüman dünyasını kapsadığı da görülmektedir[484]. Muhfazakâr kesime göre ise sultan-halife Meclis'ten geçen tüm yasaları onaylamak ve İslâm'ın yasası olan şeriat ilkelerini uygulatmak ile görevli sayılmışlardır[485].

1.2.5.3. Lozan Konferansı Öncesindeki Gelişmeler

İngiltere, Fransa ve İtalya konferansın Lozan'da toplanacağını, açılış gününün 13 Kasım 1922 olacağını kararlaştırmış ve 27 Ekim'de hem İstanbul hem de Ankara Hükümeti'ni konferansa çağırmıştır[486]. Bu olay saltanatın kaldırılması için Mustafa Kemal'e beklediği fırsatı vermiştir[487]. Mustafa Kemal ve arkadaşları vatanın kurtulması için elinden geleni yaparken, bu yolda karşısına en büyük engel olarak çıkan İstanbul Hükümeti ve Sultan zaferden pay çıkarmaya çalışmak için konferansa katılmak istemişlerdir. Nitekim konferansa gitme hakkının sadece Ankara Hükümeti'ne ait olduğu kabul edilmiştir.

TBMM Hükümeti, Mudanya Mütarekesi imzaladıktan sonra Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul temsilcisi olarak Refet Paşa'yı görevlendirmişti. İstanbul'daki hükümetin geçersizliği zaten anayasa ile kabul edilmiştir ve kentteki yönetim boşluğu böylece doldurulmaya çalışılmıştır[488]. 16 Ekim 1922 günü Ankara'dan Bursa'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Refet Paşa ve Kazım Paşa aralarında Trakya'yı teslim almaya gidecek olan Refet Paşa'nın Padişah'a nasıl hitap edeceğini tartışmışlardır. Kazım Karabekir'in önerisi ile padişaha sadece "Halife Hazretleri" diye hitap edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca bu yolculukta Kazım Karabekir saltanatın kaldırılıp hilâfetin Osmanlı ailesine bırakılmasını da teklif etmiştir. Bursa'da İsmet Paşa ve Fevzi Paşa'nın da katıldığı bir toplantıda bu formül kabul edilmiştir[489].

Refet Paşa'yı İstanbul'da büyük bir kalabalık karşılamıştır. Yapılan resmi törende Sultan Vahdettin namına Erkanı Harbiye Binbaşısı Ali Nuri Bey gönderilmiştir ve Refet Paşa halifelik makamına teşekkür etmiş, padişah sözünü ağzına almamıştır. Refet Paşa kendisini karşılayanlar arasındaki Abdülmecid Efendi'nin Yaveri Remzi Bey'e "Abdülmecid Efendi makam-ı muallayı hilâfetin veliahdıdır" diyerek halifeliğin

---

[484] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İstanbul, 2009, s.247-248.
[485] Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu,* Çev: Yavuz Alogan, İstanbul, 2002, s.68.
[486] Şerafettin Turan, *Türk Devri Tarihi(Ulusal Direnişten Türk Cumhuriyetine)*, C.2, s.276.
[487] Lord Kinross, *Atatürk(Bir Milletin Yeniden Doğuşu),* Çev: Necdet Sander, İstanbul, 2012, s.410.
[488] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.63.
[489] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.139.

kurtarılmasının verilmiş bir söz olduğunun tekrarlamıştır. İstanbul Hükümeti'nin temsilcisinin kutlamasını ise sadece şehir adına olan bölümünü kabul etmiştir. İstanbul Hükümetini tanımayan TBMM'nin temsilcisi olarak bu hükümetin Dahiliye Nazırı'nın mesajını kabul etmeyeceğini belirtmesi saltanat düzeninde daha önce hiç görülmemiş bir davranış olarak tarihe geçmiştir[490]. Refet Paşa İstanbul'da Hariciye Nazırı ve eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ve Sultan Vahdettin ile görüşmüştür. Refet Paşa Millet Meclisi'nin padişah tarafından bir beyanname ile tanınması ile aradaki ikiliğin kalkacağı belirtip, İstanbul Hükümeti'nin istifasını istemiştir. Refet Paşa yayınlanmasını istediği beyanname yayınlanmayınca on gün sonra Sultan Vahdettin ile görüşmüştür. Görüşmede Refet Paşa bağlılıklarını bildirmiş ve hükümetin istifasını istemiştir ama bu bir emrivaki sayılmış reddedilmiştir[491].

Mudanya Mütarekesi'nin yürürlüğe koyulması ile Sadrazam Tevfik Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya 17 Ekim 1922 günü bir telgraf göndermiştir[492]. Bu telgrafta, Tevfik Paşa kazanılan zaferin, bundan böyle İstanbul ile Ankara arasında anlaşmazlık ve ikiliği kaldırdığını ve milli birliğimizi sağlamış olduğunu yazmıştır. Mustafa Kemal, Tevfik Paşa'nın telgrafını "Memlekette düşman kalmadı; o halde, padişah yerinde, hükümet onun yanında olmalıdır. Millete düşen görev de bu makamların vereceği emirlere uymaktır. Böyle olunca elbette birliğe engel olacak bir şey kalmamış olur" şeklinde yorumlamıştır.[493] Tevfik Paşa konferansta "birlik içinde milli hakların korunmasına çaba harcanmasının sizce de uygun görüleceğine inancım tamdır" ifadesi ile bu konuda görüşüp anlaşmak üzere güvenilir bir kişinin gizli bir yoldan İstanbul'a acilen gönderilmesini istemiştir[494]. Ayrıca İstanbul ve Ankara ayrı ayrı katılırsa İngiltere'nin bu durumdan yararlanarak halifeliğin koruyuculuğunu üstlenmeye kalkacağını belirtmiştir[495]. Bu telgrafa karşılık Tevfik Paşa'ya gönderilen telgrafta "TBMM benimsediği anayasa ile yeni Türk Devleti'nin nitelikleri belirlenmiştir. Türk milletinin kaderinin tek sorumlusunun TBMM Hükümeti olduğunu tüm dünyaca bilinmektedir. TBMM ordularının kazandığı zaferin sonucu olarak, toplanacak barış konferansında Türkiye Devleti yalnız ve ancak TBMM tarafından temsil olunur" denilmiştir[496]. Ayrıca

---

490 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.63-64.
491 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.141-142.
492 Mehmet Akif Turhal, *Saltanat Otopsisi veya Milli Hâkimiyet Yolunda Çekilen Çileler,* Ankara, 1997, s.21.
493 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.465-466.
494 Mehmet Akif Turhal, *a.g.e.*, s.22.
495 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.65.
496 Mehmet Akif Turhal, *a.g.e.*, s.22.

Tevfik Paşa ve arkadaşlarının devletin siyasetini bulandırmaktan vazgeçmemelerinin ne büyük bir sorumluluk doğuracağının aşikâr olduğu, bildirilmiştir[497]. Telgrafta istenen konferansta hakların birlikte savunulması isteği Padişah'tan gelen bir istek olarak görülmüştür; çünkü saray Ankara'daki TBMM Hükümeti'ni İstiklal Savaşını kazanmış bir başkomutanlık karargâhı olarak görmüş ve saltanatını devam ettirmek için sarayın murahhaslarının da konferansta olmasıyla bunu bütün dünyaya kabul ettirebileceğine inanmıştır[498].

İstanbul Hükümeti 27 Ekim'de resmen İngiltere'den Ankara Hükümeti ile konferansa katılma daveti almıştır. 29 Ekim 1922'de Tevfik Paşa bu sefer TBMM Başkanlığına bir telgraf çekmiştir. Tevfik Paşa'nın "Ankara Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına" hitabıyla yazdığı telgraf artık Ankara'ya ipleri koparmak için uygun zamanın geldiğini göstermiştir. Tevfik Paşa telgrafında barış görüşmelerine her iki tarafında davet edildiğini hatırlatmakla beraber Babıâli'nin teklifi geri çevirmesinin bütün İslâm dünyasınınki tarihi kimliğini kaybetmesine neden olacağını, aynı şekilde Ankara Hükümeti'nin gitmemesinin de dünyanın beklediği barışı sonuçsuz bırakacağını ifade etmiştir. Ülkenin geleceği ve hukukunu korumak için müzakerelere katılma çağrısında bulunan sadrazam Meclis'in bu işle ilgili bir kişiyi görevlendirmemesi halinde kendi heyetlerinden Ziya Paşa'yı görüşmelere göndereceğini bildirerek telgrafı bitirmiştir[499]. Tevfik Paşa'nın bu sözleri ile İstanbul'daki yönetimin kendini hala TBMM Hükümeti'nin üstünde gördüğü ve onu yönlendirmeye çalıştığı anlaşılmıştır[500]. Tevfik Paşa'nın bu telgrafı ile saltanatın resmen kaldırılmasına elverişli ortamı hazırlamıştır. Ayrıca bu telgraf Ankara'nın, İstanbul'da ne fiilen ne de şeklen hiçbir hükümet tanımadığını açıkça ortaya koymuştur[501].

TBMM sulh konferansına gidecek heyetinde baş murahhas olarak İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'i görmek istemişti; çünkü Rauf Bey Avrupa'da tanınmış, lisana aşina kıymetli bir siyasetçi olarak görülmüştür. Türkiye'deki İcra Vekilleri Heyeti'nin reisi diğer devletlerin Başvekillerine eş değerdeydi ama diğer devletler Başvekillerini konferansa göndermek istemedikleri için Rauf Bey'in gönderilmesinden

[497] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.466. Telgraf metni için bakınız: Nutuk, belge 261.
[498] Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.,* s.61.
[499] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.177. Telgraf metni için bakınız: Nutuk, Belge 263.
[500] Şerafettin Turan, *Türk Devri Tarihi(Ulusal Direnişten Türk Cumhuriyetine),* C.2, s.278.
[501] Seher Boykoy, "Saltanatın Kaldırılmasının Türk Basınına Yansımaları", *Atatürkçü Bakış,* C.1, S.2, Ankara, 2002, s.66.

vazgeçilmiştir[502]. Mustafa Kemal Paşa, Mudanya Konferansı'ndaki başarılarından dolayı Lozan'a gidecek heyetin başına İsmet Paşa'nın getirilmesine karar vermiştir[503]. 31 Ekim'de İstanbul Hükümeti Lozan Konferansı için daveti kabul etmiş, Ankara Hükümeti ise İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan Hüsnü Beyleri Lozan Barış Konferansına katılacak murahhaslar olarak seçmiştir[504].

İstanbul'un yani Sultan Vahdettin ve Tevfik Paşa'nın Lozan Konferansı'na daveti, Türk milletinin büyük emeklerle, fedakarlıklarla elde ettiği kazançları küçültmek, belki de anlamsız kılmak pahasına da olsa, kabul etmeleri saltanatın kaldırılmasına neden olmuştur[505]. Daha önceleri birçok kez Ankara'nın İstanbul ile uzlaşma girişimleri sonuçsuz kalmıştı. Şimdi ise İstanbul Hükümeti zafere ortak olmaya çalışıyor ve barış konusunda söz sahibi olmaya çalışıyordu[506]. Türk milletinin mukaddes davası olan Milli Mücadele'ye karşı göstermiş olduğu tutum ve ihaneti açıkça ortada olan Sultan Vahdettin de makamında kalmak ve zafere ortak olmak istemiştir[507].

Sultan Vahdettin ve İstanbul Hükümeti Milli Mücadele'ye destek vermedikleri gibi milli kuvvetlerin önüne de birçok engel çıkarmışlardır. Sultan Vahdettin'in işgal kuvvetleri ile ortak hareket etmesi ve milli direnişe inanmaması hem Ankara Hükümeti'nin hem de halkın İstanbul'a karşı büyük bir tepki içinde olmasına neden olmuştur. Artık Meclis kürsülerinde de Sultan Vahdettin ve Damat Ferit'in ihaneti konuşulmaya başlanmıştır. Ülkenin işgal edilmesine sesini çıkarmayan padişah ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Meclisin Ekim 1922 içtimalarında bu konular büyük yer vermiştir. Saltanatın kaldırılıp, hilâfet makamına hak eden başka birinin seçilmesi Meclis'teki konuşmaların ana temasını oluşturmuştu. Ayrıca İstanbul Hükümeti'nin Lozan Barış Konferansı'na katılma isteği Ankara'nın başarısına ortak olmaya çalışmak olarak değerlendirilmiştir. Saltanatın kaldırılması için artık şartlar olgunlaşmış ve saltanatın geleceği için karar kesinleşmişti.

1.2.6. Saltanatın Kaldırılması ve Türk Basınına Yansımaları

1922 yılının sonbaharında vatanın büyük bir bölümü düşman işgalinden kurtulunca milli iradeye dayananlar, halifeliğe ve sultanlığa dair fikirlerini daha açık, net

---

[502] Ali Fuat Cebesoy, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları,* İstanbul, 1957, s.108-109.
[503] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.64.
[504] Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu(1923-1924),* İstanbul, 2009, s.22.
[505] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.465.
[506] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.176.
[507] Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.,* s.110.

ve kesin olarak açıklamışlardır. Mudanya Mütarekesi imzalanıp Lozan Barış Konferansı'na hem Ankara hem de İstanbul Hükümeti çağrılınca Milli Mücadele'nin başından beri süregelen çelişki, kesin olarak çözülmesi gerekli bir sorun haline gelmiştir. İlk iş olarak da sultanlık ve halifeliğin birbirinden ayrılıp dünya işlerinin yönetimi padişahtan alınmış ve saltanat kaldırılmıştır[508].

Saltanatın kaldırılmasından önce, muhalifler, Meclis çerçevesinde saltanatın kaldırılacağı yolunda çeşitli propagandalar yapmıştır. Rauf Bey'de Mustafa Kemal'i Refet Paşa'nın evinde Fuat Paşa'nın da olduğu bir görüşmeye davet etmiştir. Bu görüşmede Rauf Bey Meclis'in saltanat makamının ve belki de hilâfetin ortadan kaldırılması görüşünün benimsenmesi nedeniyle üzgün olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal, Rauf Bey'e saltanat ve hilâfet ile ilgili görüşlerini sormuştur. Rauf Bey "Ben saltanat ve hilâfet makamına vicdanım ve duygularımla bağlıyım. Çünkü babam padişahın ekmeği ve nimetiyle yetişmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerreleri vardır. Ben nankör değilim, padişaha bağlılık borcumdur, halifeye bağlılığım ise terbiyem gereğidir" demiştir. Ayrıca milleti ve kamuoyunu elde tutmak amacıyla saltanat ve hilâfet makamına ihtiyaç olduğunu belirtmiş ve bu makamı ortadan kaldırıp yerine başka bir makam getirmenin büyük felaketlere ve acılara yol açacağını belirtmiştir. Mustafa Kemal Refet Paşa'ya aynı soruyu sorduğunda Rauf Bey'in görüşlerine katıldığını ve bizde hilâfet ve padişahlıktan başka bir idare şeklinin söz konusu olmadığını söylemiştir. Fuat Paşa'ya da aynı soruyu sormuş ve o da Moskova'dan yeni geldiğini ve halkın düşüncelerini yeterince inceleyemediğini belirtmiştir. Mustafa Kemal ise "üzerinde durduğumuz konu bugünün konusu değildir. Meclis'te bazılarını telaş ve heyecana kapılmalarına gerek yoktur" demiştir. Mustafa Kemal, Rauf Bey'in isteğiyle bu görüşlerini Meclis'te de tekrarlamıştır. Bunu Rauf Bey'in başarısı olarak değerlendirenler olsa da Mustafa Kemal bunu genel ve tarihi görevinin o güne ait bir safhası olarak değerlendirmiştir. Mustafa Kemal hedefine ulaşmak ve uygulamaya geçmek zamanı geldiğinde kararsızlığa düşmemiş ve Tevfik Paşa'nın telgrafları dolayısıyla saltanatı hilâfetten ayırıp saltanatı kaldırmaya karar vermiştir. İlk olarak Rauf Bey'i çağıran Mustafa Kemal Paşa "Hilâfet ve saltanatı birbirinden ayırarak saltanatı kaldıracağız. Bunun doğru olduğunu konusunda kürsüden konuşma yapacaksınız" demiştir ve Rauf Bey sessizce Mustafa Kemal'in yanından ayrılmıştır. Kazım Karabekir'den de aynı şekilde bir konuşma yapmasını

[508] Mahmut Goloğlu, *a.g.e.,* s.24.

istemiştir. Mustafa Kemal, saltanata bağlılığını belirten Rauf Bey'in sessiz kalışını eleştirmiştir. Sonraki safhalarda Rauf Bey saltanat aleyhinde görüşlerini belirten konuşmalar yaptığı görülmüştür[509]. Rauf Bey hatıralarında saltanatın kaldırılmasında Mustafa Kemal ve arkadaşlarıyla ittifak içinde olduğunu söylemiştir. Ayrıca hilâfetin de en azından bir müddet kalmasında, İslâm âlemi ile yakınlık açısından, faydalı olacağında da ittifak ettiklerini ifade etmiştir[510].

1.2.6.1. TBMM'nde Saltanatın Kaldırılması ile İlgili Görüşmeler

29 Ekim'de Tevfik Paşa'nın ikinci telgrafı ve İstanbul Hükümeti'nin Lozan Konferansı'na katılmada ısrarcı tutumu nedeniyle TBMM, 30 Ekim 1922'de Tevfik Paşa'nın telgraflarındaki müracaatlarını ele almıştır. Fakat Meclis'teki milletvekilleri İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti hakkında çok sert eleştiriler yapmışlardır[511].

30 Ekim 1922 içtimasında "Sadrazam Tevfik imzasıyla gelen telgraflar üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderatı ve hilâfet meselesi hakkında müzakere" başlığı altında Mustafa Kemal Paşa kürsüden Tevfik Paşa'nın kendisine 17 Ekim'de gönderdiği telgrafı ve ona verdiği cevabı okumuştur. Daha sonra 29 Ekim'de Tevfik Paşa'dan Meclis adına gelen yeni telgrafı okutmuştur. Bunun üzerine söz alan Rasih Bey öncelikle telgrafın başlığına dikkat çekerek, "TBMM" yerine "Ankara Büyük Millet Meclisi" tabirinin kullanılmasını eleştirmiştir. Tevfik Paşa'nın Babıâli'nin konferansa katılmaması halinde devletin altı asrı aşan bir zamandan beri müesses ve mahfuz olan ve bütün İslâm âleminin ilgili olduğu tarihi benliğinin çökeceği sözü üzerine TBMM'nin İslâm âlemdarlığını bırakmayıp halifeyi esaretten kurtarmaya çalıştığını hatırlatmıştır[512]. Ayrıca TBMM'nin konferansa katılmasına kendinin karar vereceğini ve Tevfik Paşa'nın buna karışmasını eleştirmiştir. Sultan Vahdettin'in hain olduğunu adını "halife ordusu" koyduğu ordusu ile vatanı kurtarmaya çalışanlara saldırdığını hatırlatmış, padişah ve istilacı kuvvetlerin pek yakında yıkılıp gittiğini göreceğiz, demiştir. Rasih Hoca'nın görüşü, Birinci Grubun görüşüdür ve İkinci Grup adına da Hüseyin Avni Bey konuşmuştur[513].

---

[509] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.463 vd.
[510] Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay,* İstanbul, 1965, s.92.
[511] Mehmet Akif Turhal, *a.g.e.*, s.23.
[512] *TBMM ZC*, Devre I, C.XXIV, Ankara, 1960, s.270-272.
[513] Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s.64.

Hüseyin Avni Bey "TBMM ve halkı mazideki sisteme isyan etmiştir. Bizim felaketimize düşmanlarımızdan çok takip olunan yollar sebep olmuştur. Bu felaketlerden ibret alarak gözümüzü açtık ve bir inkılaba doğru gidiyoruz" demiş, Babıâli'nin beyhude çabaladığını İslâm âlemine bağlılığı fiilen göstermek gerektiğini, İslâm âleminin kalbi bizim onu kurtarmak için çalıştığımızdan emin olduğunu, İslâm âleminin Meclise dua ettiğini belirtmiştir. Sevr'i imzalayan halifeyi eleştirmiştir. Saltanata alışmış imparatorların "hâkimiyeti milliye" den canavar gibi korktuklarını, artık hilâfetin Meclis tarafından temsil edildiği ve korunduğunu, dünyanın Meclisimizi tanıdığını ve diplomatik ilişkilere giriştiğini ama İstanbul'un hala Meclis'i güçten düşürmeye çalıştığını ifade etmiştir[514].

Fevzi Bey söz aldığında Sevr gibi bir anlaşmayı imzalayan İstanbul Hükümeti'nin böyle bir telgrafı yazmasını eleştirmiştir. Hilâfet makamının esaret altında olduğunu ve onu Meclis'in temsil ettiğini, milletin artık Osmanlı saltanatı yerine millet saltanatını tanıdığını belirtmiştir[515]. Kırşehir Milletvekili Ali Galip Bey, Tevfik Paşa'nın yazdığı telgrafı eleştirerek, İslâm âleminin gözünün TBMM'nin üzerinde olduğunu, halife makamında bulunan hainin dine karşı ihaneti üzerine TBMM'nin oluşturulduğunu İslâm âleminin bildiğini, Müslümanların böyle bir halifesinin olmadığını ve hilâfetin TBMM'ne ait olduğunu ifade etmiştir[516]. Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey İtilaf devletlerinin daha öncede iki hükümeti de konferansa çağırdıklarını belirterek, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık sona erdiğinin ve artık hâkimiyetin milletin olduğunun duyurulması gerektiğini belirtmiştir. Hakkari Milletvekili Mazhar Müfit Bey İstanbul Hükümeti'nin tanınmadığını, yazılan telgrafında geçersiz olduğunu ifade etmiş. "Milletin hakkı hâkimiyet için döktüğü kanlar daha meydandayken bunlar kalksınlar, bilakaydüşart hâkimiyet hakkına iştirak etsinler" diyerek geç kaldıklarını ve böyle bir haklarının olmadığını belirtmiştir. Kazım Karabekir de İstanbul Hükümeti'nin konferansa gelmesine izin verilmemesini savunmuştur[517].

Muş Milletvekili Hacı İlyas Efendi telgrafı bir hıyanet vesikası olarak değerlendirmiş ve artık halife-padişah meselesinin konuşulma zamanı geldiğini belirtmiştir. Mersin Milletvekili Selahattin Bey ise bu telgrafın bir temenni olduğunu söyleyerek, Meclis hilâfeti kurtarmaya yemin ettiğini hatırlatmıştır. Buna karşı çıkan

---

514 *TBMM ZC,* Devre I, C.XXIV, s.273 vd.
515 *TBMM ZC,* Devre I, C.XXIV, s.277.
516 *TBMM ZC,* Devre I, C.XXIV, s.277-278.
517 *TBMM ZC,* Devre I, C.XXIV, s.278 vd.

Kırşehir Milletvekili Müfit Bey, Tevfik Paşa'nın yazdığı bu telgrafın büyük bir hata olduğunu, Meclis'in ilk açıldığında Padişah tarafından isyancı olarak değerlendirildiği, Meclisin milli birliği zaten anayasa ile kurduğunu belirtmiştir [518]. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey, İstanbul'un millet adına konuşamayacağını, düşmanla işbirliği yaptıklarını, İslâm'ın ve Türk'ün tek temsilcisinin TBMM olduğunu ifade etmiştir. Ankara Milletvekili Ali Fuat Paşa, Milli Mücadele'nin başından beri biri dışardan, diğeri İstanbul'dan yani saray ve Babıâli'den doğan iki düşmanımızın olduğunu belirterek artık meselenin halledilmesinin vaktinin geldiğini söylemiştir.[519]. Sulh konferansında fitne çıkaracak ve ikilik ihdas edecek saray ve hükümetin millet üzerinde hiçbir vaziyetinin kalmadığını bütün cihana ilan edelim, demiştir[520]. Ali Fethi Bey, artık Babıâli ve sarayın yaptıklarına milletin uyandığını ifade etmiştir. Erzurum Milletvekili Nusret Bey hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğunu ve padişahın tahttan indirilmesinin vaktinin geldiğini ifade etmiştir. Hariciye Vekili İsmet Paşa da İstanbul'un konferansa katılma talebini eleştirmiş, TBMM'den başka bir temsilcinin konferansa gitmesi barışı önleyecektir, demiştir[521].

TBMM'nde fikirlerini beyan eden milletvekillerinin ortak görüşü saltanatın kaldırılması doğrultusunda olmuştur. Saltanatın kaldırılmasındaki dayanak ise Sultan Vahdettin'in Milli Mücadele'de işgalci güçlerle işbirliği içinde olması gösterilmiştir. Artık milletin tek temsilcisinin TBMM olduğu vurgulanmıştır. İstanbul'un Lozan Barış Konferansına katılma isteği de sert bir şekilde eleştirilmiş ve İstanbul Hükümeti'nin böyle bir hakkının olmadığı belirtilmiştir.

1.2.6.2. 1 Kasım1922 Oturumu ve Saltanatın Kaldırılması

Meclis'teki tartışmalar sonunda halifelikle saltanatın birbirinden ayrılıp saltanatın kaldırılması için hazırlanan önerge verilmiştir. Sinop Milletvekili Rıza Nur'un[522], Mustafa Kemal Paşa'nın da içinde bulunduğu 80'den fazla milletvekilinin hazırladıkları bir önergeyi Meclis'e vermiştir[523]. Bu önergede:

1. Osmanlı İmparatorluğu, otokrasi sistemi ile beraber münkariz olmuştur(çökmüştür).

---

[518] *TBMM ZC,* Devre I, C.XXIV, s.280 vd.
[519] *TBMM ZC,* Devre I, C.XXIV, s.285-286.
[520] Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.,* s.123.
[521] *TBMM ZC,* Devre I, C.XXIV, s.286-291.
[522] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.74.
[523] Mehmet Akif Turhal, *a.g.e.,* s.24.

2. Türkiye Devleti namına genç, dinamik, Milli Halk Hükümeti esasları üzerine müesses Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül etmiştir.
3. Yeni Türkiye Devleti münkariz Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine kaim olup onun hududu milli dahilinde yegane varisidir.
4. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile hukuku hükümraniyi millletin nefsine verdiğinden, İstanbul'daki padişahlık madum(geçersiz) ve tarihe müntekildir(karışmıştır).
5. İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Binaenaleyh onların umuru idaresi de Büyük Millet Meclisi Hükümeti memurlarına tevdi edilmelidir.
6. Türkiye Hükümeti hakkı meşru olan makam-ı hilâfeti esir olduğu ecnebilerin elinden kurtaracaktır[524].

Teklif okunduktan sonra söz alan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey içeriğe katılmakla birlikte konunun taşıdığı önemden dolayı takririn Layiha Encümeni'ne gitmesini ve sonra meclise gelmesini istemiştir. Fakat oturum başkanı Mustafa Kemal hiçbir tartışmaya meydan vermeden teklifi oya sunmuştur[525]. İkinci grubun üyeleri hilâfet makamının durumunun muğlak olduğunu ileri sürerek, oylamaya katılmamışlardır. [526].

Bu önerge Mecliste okunduktan sonra muhalif olan iki kişi olmuştur, bunlar Mersin Milletvekili Selahattin Bey ve Ziya Hurşit'tir. Bu iki kişi saltanatın kaldırılmaması görüşünde olduklarını açıkça belirtmişlerdir[527]. Önergede 136 milletvekilinden 132 kabul, 2 red, 2 çekimser oy kullanılmış ve karar yeter sayısı altında olduğu için 1 Kasım'da tekrar oylamaya karar verilmiştir[528]. 30 Ekim 1922'de yapılan görüşmelerden netice alınamayınca 31 Ekim 1922'de Mustafa Kemal Paşa konuyu Müdafaa-i Hukuk Grubu toplantısına getirmiştir[529]. Toplantıda bir konuşma yaparak saltanatın kaldırılmasının zorunlu olduğunu belirtmeye çalışmıştır[530].

Meclis üyeleri arasında o günlerde Sultan Vahdettin'e karşı nefret duygusu ağır basmışsa da halifeliğe bağlılık da muhafaza edilmiştir. Bir taraftan da Mustafa Kemal'in bütün siyasi yetkileri kendisinde toplamasından veya cumhuriyeti ilan etmesinden

---

[524] *TBMM ZC,* Devre I, C.XXIV, s.292-293.
[525] Ahmet Demirel, *a.g.e.,* s.484.
[526] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.17
[527] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.467.
[528] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.145.
[529] Mehmet Akif Turhal, *a.g.e.,* s.24.
[530] Şerafettin Turan, *Türk Devri Tarihi(Ulusal Direnişten Türk Cumhuriyetine)*, C.2, s.278.

şüphelenmişlerdir[531]. Bu yüzden önergenin bir kerede geçmemesi beklenmeyen bir durum değildi. Padişahın Milli Mücadele'de takındığı olumsuz tavrın etkisi ile Birinci ve İkinci grup arasında ciddi bir görüş ayrılığı görülmemiştir[532].

1 Kasım 1922'de Rıza Nur takririn 6. maddesini yeniden kâleme almıştır[533]. Buna göre madde "Hilâfet Türklere, hanedan-ı Al-i Osman'a aittir. Türkiye Devleti Makam-ı hilâfetin istinatgâhıdır. Halifeliğe TBMM tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken eslah ve erşed olanı intihab olunur. TBMM Hükümeti hakk-ı meşruu olan makam-ı hilâfeti esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracaktır" şeklinde değiştirilmiştir[534]. Eğer takririn ilk kabul şeklinde ısrar edilseydi bu meclisten ittifakla bir karar çıkmayacak ve zaferden sonra kuvvetlenmiş birlik zarar görecekti[535]. Buna karşılık Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey ve İkinci Grup'tan 25 arkadaşı saltanatın kaldırılması ve hilâfetin korunmasına yönelik bir teklifte bulunmuştur[536]. Teklife göre:

1. Teşkilat-ı Esasiye kanunu ile Türkiye halkı hukuk-ı hâkimiyet ve hükümranisi mümessili hakikisi olan TBMM'nin şahsiyet-i maneviyesinde gayrikabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsil ve bilfiil istimale ve irade-i milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Milli hududu dahilinde TBMM Hükümetinden başka şekl-i hükümet tanımaz. 16 Mart 1336(1920) tarihinden itibaren hâkimiyet-i şahsiyete müstenid olan İstanbul'daki şekli hükümeti tarihe müntekil addetmiştir.

2. Hilâfet Türkiye Devletine ve hanedan-ı Ali Osman'a ait olup, halifeliği TBMM tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşed ve eslah olanı nisab-ı müzakerenin sülüsanı ekseriyeti arasıyla intihab olunur. makam-I hilâfetin istinatgahı ancak Türkiye Devletidir[537].

Halifelik artık belli bir ailenin içinden de olsa, TBMM'nin uygun göreceği bir kimseyi seçip atayacağı bir makam haline gelmiştir. Ayrıca sadece hanedan üyeleri arasından seçileceği saptanarak, Mustafa Kemal'in halifeliği üstleneceğini düşünenlerin de önüne geçilmiştir[538].

---

[531] Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s.62.
[532] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.177-178.
[533] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.146.
[534] *TBMM ZC,* Devre I, C.XXIV, s.304.
[535] Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.127.
[536] Ahmet Demirel, *a.g.e.*, s. 485.
[537] *TBMM ZC,* Devre I, C.XXIV, s.305-304.
[538] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.77.

Teklifler okunduktan sonra Mustafa Kemal Paşa'da hilâfetin mahiyeti ve saltanat ile hilâfetin birbirinden ayrılabileceğini anlatan uzun bir konuşma yapmıştır. Türk ve İslâm tarihinden örnekler vererek, saltanat ve hilâfetin ayrılıp milli hâkimiyet ve saltanat makamının TBMM'nin olabileceğini açıklamıştır. Hülagü'nün, Halife Mutasım'ı idam ettirerek, yeryüzünde hilâfete fiilen son verdiğini fakat1517'de Yavuz Sultan Selim'in, unvanı halife olan bir mülteciye önem vermesi ile hilâfet unvanının günümüze kadar miras kaldığını belirtmiştir[539]. Mustafa Kemal Paşa konuşmasında dinsel değerlerin hedefe alınacağı yönündeki kaygıların asılsız olduğunu ve dinden kopmanın olmayacağını belirtmiştir. Peygamber Efendimizden ve Dört Halife Devrinden bahsetmiş ve zamanla hilâfetin bir hanedan yönetimine döndüğünü anlatmıştır[540]. Selçuklu Devleti'nin Bağdat'taki halifeyi etkisi altına aldığını, Türk hakanının Türk Devleti'nin hâkimiyet ve saltanatını temsil ettiğini, yanında hilâfet makamının ayrıca mahfuziyetinde bir beis görmediğini anlatmıştır. Öyleyse ulusal egemenliği temsil eden TBMM ile halife yan yana bulunabilir ve Selçuklular halifeyi nasıl etki altına almışsa TBMM de halifeyi seçebilir demiştir[541]. Ayrıca Sultan Vahdettin ve İstanbul Hükümeti'nin Milli Mücadele aleyhindeki faaliyetlerinden de bahsetmiştir[542]. Mustafa Kemal hilâfet ile saltanatın ayrı ayrı yürüyebileceğini ispat için İslâm tarihinden ve Türk tarihinden örnekler vermiştir[543]. Mustafa Kemal'in konuşmasından sonra önerge incelenmek üzere karma komisyona havale edilmiştir[544].

Mustafa Kemal'in konuşmasından sonra ilgili önergeler üç komisyona, Teşkilat-ı Esasiye, Şer'iye ve Adliye komisyonlarına gönderilmiştir. Hoca Müfit Efendi başkanlığındaki komisyon hilâfet ve saltanatın ayrılamayacağını iddia etse de Mustafa Kemal'in gerekli açıklamaları yapması ile konu çözüme ulaşmıştır[545]. Komisyonun önerdiği yasa taslağı saltanat ve hilâfet kurumlarının birbirinden ayrılmasını, Osmanlı saltanatının İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 gününden başlayarak sona erdiğini hükme bağlamış, ve halifeliğe de Meclis tarafından Osmanlı ailesinden birisinin

---

539 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.467. Mustafa Kemal'in 1 Kasım 1922 nutku için bakınız: *TBMM ZC*, Devre I, C.XXIV, s.305 vd; Nimet Arsan, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.1, s.297.
540 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.78.
541 Ahmet Mumcu, *a.g.m.*, s.310.
542 Metin Hülagü, *a.g.e.*, s.233.
543 Mustafa Baydar, *Atatürk ve Devrimlerimiz,* İstanbul, 1973, s.156.
544 Metin Hülagü, *a.g.e.*, s.233.
545 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.468.

seçilmesini öngörmüştür[546].TBMM'de encümenin teklifi Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit hariç oy birliği ile kabul edilmiştir[547].

1 Kasım gecesi Genel Kurul'da yapılan görüşmeler sonunda saltanat kesinlikle kaldırılmıştır. Kararın gerekçesi, Padişah'ın vatana ihanet ettiği ve TBMM'nin temsil ettiği ulusal iradenin üstünde hiçbir gücün bulunamayacağı ilkesini tanımasıdır. Alınan son kararla artık "halifeyi kurtarma" hedefinden vazgeçilmiş ve "Türk Devleti Makam-ı Hilâfetin istinatgâhıdır" denilmiştir[548]. Böylece hilâfet kurumunun siyasi yetkileri elinden alınmış ve devletin içinde sembolik bir konuma indirgenmiştir[549].

30 Ekim 1922 tarihindeki celsede muhalefetin bir kısmı oylamaya katılmayarak çoğunluğun sağlanmasını önlemeye çalışmışlardır. Devletin şekli ve hilâfet konusunda verdikleri önergelerin kabul edilmeyince saltanatın kaldırılması oylamasına katılmışlardır ve bir tek karşı oyla karar kabul edilmiştir. Meclis TBMM hükümet şeklinin değiştirilemeyeceği ve halifenin TBMM tarafından Osmanlı ailesinin bilim ve ahlak bakımından din ve doğruluğa en yakın ve uygun olan üyesinden seçileceği kararını almıştır. Nitekim önceleri hilâfet ve saltanat rejimini savunanlar, mevcut sistemin korunmasını istemekle yetinmiş ve hilâfet makamına sarılmak zorunda kalmıştır[550].

1 Kasım 1922 tarihli kanun gereğince hilâfet ve saltanat birbirinden ayrılmış ve iki buçuk yılı aşan bir zamandan beri fiilen hükmünü yürüten milli saltanatın varlığı kabul edilmiştir. Hilâfet konusu açıklık kazanmış ve halife herhangi bir hakka sahip olmaksızın bir süre daha bırakılmıştı[551]. 1 Kasım 1922'de TBMM tarafından alınan saltanatın kaldırılması kararı hilâfetin geleceği bakımından büyük endişe oluşturmuştur. Çünkü bu kararla hilâfet muhafaza edilmiş ama siyasi ve fiili olarak iktidarı elinden alınmıştır. Bu hareketle bir gün hilâfetin tamamen kaldırılmasından korkulmuştu[552].

Saltanatın kaldırılmasının barış görüşmelerinde ikiliği gidermek için zorunlu olduğu görüşü yerinde değerlendirilmiş ve böylece muhalif tepkiler en aza indirilmiştir. Nitekim meşruiyetin TBMM'ne geçmesi de ancak saltanatın kaldırılması ile olmuştur[553].

---

[546] Şerafettin Turan, *Türk Devri Tarihi(Ulusal Direnişten Türk Cumhuriyetine)*, C.2, s.280.
[547] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.148.
[548] Ahmet Mumcu, *a.g.m.*, s.310.
[549] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.181.
[550] Ömür Sezgin, *a.g.e.*, s.99.
[551] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.463.
[552] Kadir Mısıroğlu, *Geçmişi ve Geleceği ile Hilâfet*, İstanbul, 2013, s.296 vd.
[553] Şarika Gedikli Berber, "Kazım Karabekir'in Saltanat ve Hilâfetin İlgasına Olan Tavrının Düşündürdükleri", *International Journal of Social Science*, C.6, S.4, 2013, s.451.

Saltanatın kaldırılması ile Osmanlı hanedanı en güvenilir dayanağı olan hükümet gücünden yoksun bırakılmıştır[554].

2 Kasım 1922 içtimasında Lozan Barış Konferansı'na gidecek heyet ile bunlara verilecek ödenek için müzakereler başlamıştır. Hükümetin daha önceden temsil heyetini seçmesi Meclis'te ağır eleştirilere neden olmuştur. Temsil heyetini seçme yetkisinin Meclis'e ait olduğu belirtilmiştir. Hükümetin Meclis'e sormadan temsil heyetini seçmesi saltanat idaresine benzetilmişlerdir. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey eleştirilere cevap vermiştir. Rauf Bey daha önceki anlaşmalarda da hükümetin seçim yaptığını belirtmiş ve temsil heyetinin konferansta takınacağı tutum Meclis ile uyumlu olacağını söylemiştir. Ziya Hurşit Bey Padişah'ın yetkilerinin Meclis'e geçtiğini ve murahhas seçme yetkisi de Meclis'in hakkı olduğunu belirtmiştir. Hükümetin seçtiği temsilciler oy birliği ile kabul edilmiştir[555].

Saltanatın kaldırılması yasasının kabulünden sonra İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey'in önerisi ile o gün bayram olarak kutlanması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine ülkenin her yerinde kutlama törenleri düzenlenmiştir[556]. Büyük Millet Meclisi bu tarihi kararı bir Osmanlı saltanat selamlama teamülü olan yüz bir pare top atışı ile selamlamış, askerler kararı meşale alayları ve müzikli gösterilerle kutlamıştır. Anadolu Ajansı da ulusal coşkunun içerisinde yer almış, Mevlid Kandili'ne denk gelen bu milli bayram günü dolayısıyla Türk halkı ve bu halkın tek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'ni kutlamıştır[557].

TBMM tarafından saltanatın kaldırılmasına karar verilmiş olması memleketin her tarafında ve bilhassa İstanbul'da heyecanla karşılanmıştır. Bu karardan sonra gayri meşru olan Tevfik Paşa Hükümeti iki günlük bir tereddütten sonra 4 Kasım'da toplanmış ve istifaya karar vermiştir[558]. 3 Kasım'da Padişah'ın başkanlığındaki toplantıda istifa eğilimini gören Padişah yeni bir hükümetin kurulmasının zor olduğunu ve istifa etmemelerini istemiştir. Fakat 4 Kasım'da hükümetin istifa ettiğini Tevfik Paşa gazetecilere bildirmiştir[559]. Gerek saltanatın kaldırılmasına dair karar gerekse Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifa üzerine İstanbul'daki bütün askeri ve sivil erkan Refet Paşa'ya gelip

---

[554] Mustafa Oral, "Son Osmanlı Halifesinin Sayılı Günleri", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi-Bildiriler(8-12 Aralık 2003)*, C.II, Ankara, 2005, s.1375.
[555] *TBMM GCZ,* Devre I, C.III, s.980 vd.
[556] Şerafettin Turan, *Türk Devri Tarihi(Ulusal Direnişten Türk Cumhuriyetine)*, C.2, s.281.
[557] Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdettin,* s.234.
[558] Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.133.
[559] Betül Aslan, "Saltanatın Kaldırılmasının İstanbul'daki Yankıları", *Belleten,* C.LXVI, S.245, Ankara, 2002,s.103-104.

bağlılıklarını bildirmeleri Sultan Vahdettin'in durumunu daha karmaşık hale getirmiştir[560]. 4 Kasım gecesi Refet Paşa İstanbul Hükümeti'nin istifa ettiği ve İstanbul idaresine el koyulduğunu açıklayan bir telgrafı Ankara'ya göndermiş ama Meclis'in tatil olması nedeniyle haber Meclis'te 6 Kasım'da açıklanmıştır. Milletvekilleri gazetelerden duyduğu bu habere büyük tepkiler vermişlerdir. İstanbul'un yabancı hâkimiyetinden tamamen kurtulmadan milli hâkimiyetin kontrolüne alınması doğru bulunmamıştır. Ayrıca İstanbul'da birçok memurun açıkta kaldığını ifade edilmiştir. Rauf Bey ise milli idareyi sağlamak için bütün tedbirlerin alındığını belirtmiştir[561].

İstanbul'dan alınan istihbarata göre saltanatın kaldırılmasından hemen sonra sarayda hanedan mensupları arasında devamlı toplantılar yapılmaya başlamıştır. Ayrıca saray ile İngiliz ve Fransız temsilcilerinin görüşmeleri sıklaşmıştır[562]. İstanbul ve Anadolu halkı Meclis'in tarihi kararı karşısında fener alayları, gösteriler ve tezahüratlarla karşılık vermiştir. İstanbul ve diğer yörelerin halkı, millet egemenliğini kutlamak için alaylar oluşturarak, ellerinde fenerler ve bayraklarla tezahüratlarda bulunmuş ve bu tezahüratlar sırasında şehrin ileri gelenleri halka beyanlar vermişlerdir. Türk halkının tek hükümran olacağına ve milli egemenliğin hâkim kılınacağına dair karar üzerine TBMM'ne tebrik telgrafları gelmeye başlamıştır[563].

Saltanatın kaldırılması ile Cumhuriyetin ve laik yönetimin önü açılmıştır. Halife dünyevi bütün yetkilerinden arındırılmıştır. Bu arındırma ile halife dini fonksiyonelliğini tamamen yitirmiş, din adamlarını atama ve kontrol etme yetkisini bütünüyle kaybetmiş, hukuk noktasında son belirleyici güç olma özelliğinden mahrum kılınmıştır[564]. TBMM'nin hilâfetin ruhani bir şekilde yaşamasına müsaade etmesi ileride hilâfetin kaldırılmasına doğru atılan ilk adım olmuştur[565]. Saltanatın kaldırılması hakkında büyük tepkiler oluşmamasına rağmen halkın hala daha hilâfet makamına bağlı olduğu bilindiğinden hilâfet bir müddet daha yaşatılmıştır.

---

560 Ayfer Özçelik, Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İstanbul'daki Durum(Felah Grubu Raporlarına Göre)", *Atatürk Yolu Dergisi,* C.III, S.9, Ankara, 1992, s.24.
561 *TBMM GCZ,* Devre I, C.III, s.1009 vd.
562 Ayfer Özçelik, *a.g.m.,* s.24.
563 Seher Boykoy, *a.g.m.,* s.74.
564 Metin Hülagü, *a.g.e.,* s.238.
565 Ömer Rıza, "Hilâfetin İlgası", *Resimli Şark,* Fevkalade Nüsha, no:35, 29 Ekim 1933, s.24.

1.2.6.3. Saltanatın Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yansımaları

Saltanatın kaldırılmasının Türk basınındaki yansımalarını değerlendirirken Ankara, İstanbul ve Anadolu gazetelerinin konuyu nasıl ele aldıklarına bakılmıştır. Bu gazetelere göre Türk basınında saltanatın kaldırılmasının çok büyük olumsuz tepkilerle karşılanmadığı görülmüş, aksine gazetelerde şahsi saltanatın bittiği millet saltanatının başladığı belirtilmiştir. İncelediğimiz gazetelere göre basın saltanatın kaldırılmasında hemfikirdir. Bunda Milli Mücadele'deki Padişahın ve İstanbul Hükümeti'nin tutumu büyük rol oynamıştır. Gazetelerde Sultan Vahdettin'in İngiltere'nin himayesini talep edip ülkeden kaçışı çok büyük tepkiye neden olmuştur. Milli Mücadele yılları boyunca İngiltere ile işbirliği yapması, Sevr gibi bir antlaşmayı imzalaması ve milli kuvvetlerin üzerine "Hilâfet Ordusu" denen bir ordu göndermesi Sultan Vahdettin'e olan nefreti daha da arttırmıştır. Ayrıca Anadolu'nun işgaline katılmış olan İngiltere gibi devletin himayesine girmiş olması da büyük tepkilere yol açmıştır. Gazeteler Osmanlı tahtına onun gibi hiç bir padişahın gelmediğini belirtmişlerdir ve günlerce Sultan Vahdettin ve İstanbul Hükümeti'nin yaptıkları ihanetleri anlatmışlardır. Hilâfetin kaldırılmasının ilk basamağı olarak değerlendirilen saltanatın kaldırılması Ankara, İstanbul ve Anadolu basınında büyük yer tutmuştur.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Heyeti Temsiliyesi adına Ankara'da Mustafa Kemal tarafından çıkarılmıştır. Milli Mücadele hareketinin dayandığı fikri temelleri, görüş ve kararları halka yaymak için çıkarılmıştır[566]. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin başyazılarının birçoğunda imza yoktur. Bu yazıların önemli bir kısmının Mustafa Kemal'e ait olduğu üslubundan ve konu ile ilgili hatıralardan anlaşılmaktadır[567].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 31 Teşrin-i Evvel 1338(31 Ekim 1922) tarihli nüshasında "Ey ulu millet, cihanın imrendiği zaferini çekemeyen akıttığın kanların mükafatını toplamaya mani olmak isteyen "saray" vasıta-i ihtirası "Babıâli" sana bir kere daha hıyanet ediyor. Bu kendisini mezara götüren son hıyaneti olmuştur" diyerek İstanbul'un Lozan Barış görüşmelerine katılmak istemesini millete ihanet olarak değerlendirmiştir. Devamında "Babıâli konferansa gelmek istiyor, fakat millet onu lağvediyor, Tevfik Paşa en büyük bir cürüm vesikası ad olunan bir telgrafla bildirdi. Bu

---

[566] E. Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları,* Ankara, 2010,s.176-177.

[567] Yücel Özkaya, "Hâkimiyet-i Milliye", *Türk Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi,* c.15, Ankara, 2003, s.201-202.

davet Mudanya Konferansını ihlal eden bir hareket ad ediyor fakat Meclisimiz bu efendilerin haddini bildirdi" diyerek Tevfik Paşa'nın Meclis'e gönderdiği telgraf ile konferansa temsilci göndereceklerini bildirmesi haddini aşan bir hareket olduğunu ve milletin adına Meclisin bu kişilere hak ettikleri cevabı vereceğini belirtmiştir[568]. Milletin kazandığı zafere ortak olmaya çalışmalarını hıyanet olarak değerlendirilmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin aynı tarihli yazısının devamında "Ecnebi bir kuvvetin tahtı hâkiminde bulunan bir yerden Türkiye mümessili olarak bir heyet çıkarmak Mudanya Konferansını ihlaldir" diyerek konferansa temsilci göndermeye çalışan İstanbul'un böyle bir hakkı olmadığı ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu münkariz olmuştur(çökmüştür) diyerek, Osmanlı Devleti'nin yerine genç, dinç, milli Türkiye halk hükümeti kurulacağını vurgulamıştır. Yine aynı nüshada Padişahlık madum(yok olmak) ve tarihe müntekildir, diyerek padişahlığın tarihe karıştığını belirtmiştir[569]. Ayrıca Meclis'te bazı mebûsların hıyanet eden halifenin hal'ini ve halifenin habasetine(kötülüğüne) iştirak eden nameşru heyetin cezalandırılmasını talep ettiklerini yazmıştır[570].

Konya'da yayınlanan Babalık gazetesi, Mili Mücadele yıllarında milli davayı müdafaa etmiştir[571]. 31 Teşrin-i Evvel 1338(31 Ekim 1922) tarihli Babalık gazetesinde Samizâde Süreyya "Halka Doğru" adlı makalesinde halkın kendi kendini yönetmesi konusunda şüpheleri olduğunu, ülkenin ancak 33 yıllık bir istibdat yönetiminden sonra meşrutiyeti ilan edebildiğini söylemiştir. Şimdi bir de halk hükümeti tesisinin nasıl olacağı hakkında kuşkuları olduğunu belirtmiş ve zamanın kendisini yanıltmasını canı gönülden istediğini yazmıştır[572].

Açıksöz gazetesi Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin yayın organıdır ve Kuzey Batı Anadolu'nun en etkili gazetesidir[573]. Açıksöz gazetesinin 1 Teşrin-i Sani 1338(1 Kasım 1922) tarihli nüshasında "Büyük Millet Meclisi'nde Pek Heyecanlı Bir Celse" başlığıyla İstanbul'daki Tevfik Paşa'nın Gazi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine iki telgrafı ve Başkumandanın cevaplarına yer verilmiştir. Gazetede İstanbul'un hala milletin mukadderatıyla oynamaya çalıştıklarını ve vatanı kurtarmak için kanlarını döken Türk milleti, konferansa temsilci göndermek isteyen ve milli birliğimizi

---

[568] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 31 Teşrin-i Evvel 1338, no:648,s.1.
[569] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 31 Teşrin-i Evvel 1338, no:648,s.2.
[570] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 31 Teşrin-i Evvel 1338, no:648,s.3.
[571] E. Semih Yalçın, *a.g.e.*, s.180.
[572] Yusuf Sert, *Halifeliğin Kaldırılmasının Konya Basını ve Kamuoyunda Yansımaları,* Konya, 1995, s.36.
[573] E. Semih Yalçın, *a.g.e.*, s.181.

ihlal edenleri lanetlediğini belirtmiştir. Ayrıca Padişahın tekrar sahneye çıktığını, Milletin temsilcilerinin, Padişah ve malum heyetlerinin fesad ve entrikalarına maruz kaldığını, İstanbul'daki vatansızların Sevr Ahitnamesi gibi bir antlaşmayı imzalamaya gideceklerini ifade etmiştir[574].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 1 Teşrin-i Sani 1338(1 Kasım 1922) tarihinde "Hilâfet için bulunan suret-i hal: Hilâfet Türklere, Hânedan-ı Ali Osman'a aiddir, Türkiye Devleti hilâfetin istinatgâhıdır. Halifelik Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hânedanın ilmen ve ahlaken esleh ve irşâd olanı intihab olunur" diyerek saltanatın kaldırılması ile meclisin Osmanlı hanedanından ilmen ve ahlaken en uygunu olan şahsı halife olarak seçeceğini kararı alındığına dikkat çekmiştir. Müdafaa-i Hukuk grubunun 31 Ekim toplantısındaki kararların da yardımıyla 6 maddelik takririn 6.maddesi üzerindeki düzeltme ile halife seçimi üzerindeki muğallak durumun düzeltildiği de gazetede yer almıştır[575]. Ayrıca Mustafa Kemal'in 1 Kasım 1922 nutkunu "Tarihi Celse" başlığı altında yayınlamaya başlamıştır.

Anadolu'da Yenigün gazetesi İstanbul'da Yunus Nadi tarafından çıkarılmaya başlanmış ve milli mücadeleyi destekleyen yazıları nedeniyle kapatılmıştır. 10 Ağustos 1920'den itibaren Ankara'da yayınlanmaya devam etmiştir. Milli Mücadele'nin gerçekleşmesini desteklemiş, Mustafa Kemal'in düşüncelerini yansıtmıştır[576].

Anadolu'da Yenigün gazetesinin 1 Teşrin-i Sâni(1 Kasım 1922) tarihli nüshasında manşetini "Büyük Milletimiz Bugün Yeni ve Muhteşem Bir Devre Giriyor" şeklinde atmıştır. "Büyük millet meclisi bugün kati' bir karar vererek saray ve sultan istibdadını Türk milletinin tarihinden ebediyen kaldırıp atacaktır, bugün İstanbul'daki son herif hal' ediliyor ve artık millet saltanatı, milli hâkimiyet başlıyor. Bundan sonra milletimizin hâkimi, sultanı, padişahı ve her şeyi kendisidir" diyerek artık hâkimiyet-i milliyenin sağlandığını ve saltanatın kaldırılıp milletin saltanatının başlandığını yazmıştır. Ayrıca TBMM'nde o gün yapılacak müzakereleri anlatırken "Bize mes'ûd bir devir açan millet meclisimizin bu babdaki müzakeratı" başlığını atmıştır ve bugün oya sunulacak takrirde halifenin hânedan-ı Ali Osman'dan olması ve halifenin Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmesi teklif edileceğine de gazetede yer verilmiştir[577]. Aynı tarihte gazetede Yunus Nadi'nin "Millet Hâ'il İstemiyor" başlıklı yazısında Lozan Konferansına katılmak

---

[574] *Açıksöz,* 1 Teşrin-i Sâni 1338, no:621, s.1.
[575] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 1 Teşrin-i Sâni 1338, no:649, s.1.
[576] E. Semih Yalçın, *a.g.e.,* s.181-182.
[577] *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 1 Teşrin-i Sâni 1338, no:634, s.1.

istediklerini bildiren Tevfik Paşa'nın telgrafı ile başlayan süreçle birlikte milletin artık iki başlılık istemediğini ve milletin tek temsilcisinin meclis olduğunu belirtmiştir[578].

Tevhid-i Efkâr gazetesi 1862 yılında Tasvir-i Efkâr adıyla İstanbul'da çıkarılmıştır[579]. İstanbul Hükümeti'ni eleştiren yazılar gazetede yer almıştır. Tevhid-i Efkâr gazetesi, 2 Teşrin-i Sâni(2 Kasım 1922) tarihinde Meclis'in İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılmak için yazdığı telgrafa cevap verilmeyeceğini yazmıştır. Gazetede "Hükümet-i Milliyemiz İstanbul Hükümeti'nin konferansa iştirakını katiyen kabul etmiyor ve Tevfik Paşa'nın telgrafnamesine cevap vermekten istinkâf (kabul etmemek, çekimser olmak) ediyor. Hükümet-i Millimiz Sadrazam Tevfik Paşa'nın İstanbul Hükümeti'nin konferansa iştirak edip etmemesi hakkında sualine karşı böyle bir hareketin ihanet telakki edilmesini ve telgrafa cevap bile verilmemesine karar verildi. Büyük Millet meclisimiz bu azimkar ve şedid kararı üzerine İstanbul Hükümeti de murahhas göndermekten kati'yen ferâgat eylemiştir" şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamada Babıâli'nin telgrafına cevap verilmeyeceğini bildirilmiş ve konferansa iştirak etmeye çalışan İstanbul Hükümeti'nin hareketinin ihanet olarak değerlendirildiğini belirtilmiştir[580].

İkdâm gazetesi 1894-1928 yılları arasında İstanbul'da yayınlanmıştır. Kurucusu ve başyazarı Ahmet Cevdet'tir. Milli Mücadele yıllarında Falih Rıfkı ve Yakup Kadri'nin yazıları ile Milli Mücadeleyi desteklemiştir[581]. İkdâm gazetesinin 2 Teşrin-i Sâni 1338(2 Kasım 1922) tarihli nüshasında "Büyük Millet Meclisi bugün Türkiye idaresinin temini zemininde mühim bir karar verecek" manşetini atmış ve "Büyük millet Meclisinde ahiren verilen takrirde diyor ki: Osmanlı İmparatorluğu yerine elyevm yeni Türkiye devleti kâ'im olmuştur. Hukuk-u hükümranide milletin nefsine intikal etmiştir" demiştir[582]. Gazetede saltanatın kaldırılmasına yönelik önceden verilen takrirde gerekli tadilatların yapılmasından sonra önemli müzakerelerin yapılacağı belirtilmiştir.

Anadolu'da Yenigün'ün 2 Teşrin-i Sâni 1338(2 Kasım 1922) tarihli nüshasında "Dün akşamdan beri Türk'ün yurdunda katî' olarak saltanatı başlamıştır" (Bkz.Ek-1) manşeti atılmıştır. Devamında ise "Bundan sonra padişahlık merfû'dur(terfi etmiş), padişah milletin kendisidir, bu karar dün akşam verildi, dün akşam ve bugün milli

---

578 Yunus Nadi, "Millet Hâ'il Tanımıyor", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 1 Teşrin-i Sâni, no:634,s.1.
579 E. Semih Yalçın, *a.g.e.,* s.164.
580 *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 2 Teşrin-i Sâni 1338, no:503, s.1.
581 E. Semih Yalçın, *a.g.e.,* s.166.
582 *İkdâm Gazetesi,* 2 Teşrin-i Sâni 1338, no:9209, s.1.

bayramdır" denilmiş ve artık milletin saltanatının başladığı ve padişahlığın son bulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca daha önce verilen takririn 6. maddesinin tadil edildiğini ve hilâfetin hanedân-ı Ali Osman'a ait olduğu, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedan içinden en uygun kişinin seçileceğini ve artık Türkiye Büyük Millet Meclisi hilâfet makamının istinatgâhı(dayanılacak yer, güvenilecek kimse-yer) olduğunu belirtmiştir. Gazetede Mustafa Kemal'in Meclis'te saltanatın kaldırıldığına dair kanunun geçtiği gün yaptığı saltanat ve hilâfetin ayrılması ile ilgili konuşmasına da yer verilmiştir. "Muhterem Reisimiz, mu'azzam Başkumandanımız Mü'şir(mareşal) Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Meclis-i Milli'de dünkü nutuklarında tarih-i cihanda bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osman Devleti'ni te'sis eden ve bunların hepsini hadisat ile tecrübe eyleyen Türk Milleti bu defa doğrudan doğruya kendi nam ve sıfatında bir devlet tesis ederek bütün felaketlerin karşısında meftur(kederli) olduğu kabiliyet ve kudretle ahz ve mevki etti" denilerek Mustafa Kemal'in konuşması ile Türk milletinin tarihi seyri ve Türk milletinin kurduğu yeni devletin kuruluşu anlatılmıştır[583].

Hâkimiyet-i Milli gazetesinin 2 Teşrin-i Sâni 1338(2 Kasım 1922) tarihli yazısında Meclis'in ittifak ettiği kararla İstanbul Hükümeti'ni tarihe gömüldüğünü belirtmiştir. Hilâfet ile ilgili alınan tarihi kararı "Dün Meclisimiz ittifak-ı tam ile kararını verdi: Türkiye halkı İstanbul'daki şekl-i hükümeti ebediyen tarihe müntakil(intikal eden) etmiştir" diye manşetten vermiştir. Halifenin artık Meclis tarafından Osmanlı ailesinden seçileceğini bildirmiştir[584].

Türk siyasi tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Tanin gazetesi, Hüseyin Cahid, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım tarafından yayınlanmıştır[585]. Hüseyin Cahid'in Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti'ne karşı muhalefeti, gerek Lozan'a giden Türk heyetine gerekse hükümete yönelik tenkitleri ve hilâfet konusu hakkındaki farklı görüşleri yüzünden gazete kısa zamanda rejimin istenmeyen bir yayını olmuştur[586].

İkdâm gazetesinin 3 Teşrin-i Sâni 1338(3 Kasım 1922) tarihli nüshasında "Hilâfet saltanat ve şekl-i hükümet hakkında Büyük Millet Meclisi'nin kararı" başlığı altında "Misak-ı milli hududları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde başka şekl-i hükümet tanımamaktadır. Hilâfet hanedan-ı Ali Osman'a aid olup ilmen ve ahlaken irşad ve esleh olan intihab olunur. Türkiye makam-ı hilâfetin istinatgâhıdır" diyerek meclisin

---

[583] *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 2 Teşrin-i Sâni 1338, no:635, s.1.
[584] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 2 Teşrin-i Sâni 1338, no:650, s.1.
[585] E. Semih Yalçın, *a.g.e.,* s.158.
[586] Ömer Faruk Huyugüzel, "Tanin", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C.39, Ankara, 2010, s.566.

1 Teşrin-i Sâni kararlarına yer vermiştir[587]. Renin[588] gazetesi 3 Teşrin-i Sâni 1338(3 Kasım 1922) tarihinde "Büyük Millet Meclisinde saltanat-ı milliyeyi tesis eden tarihi celse", "2-3 Teşrin-i Sâni günü ve gecesi milli bayramımız oldu" başlığının altında hâkimiyet-i şahsiyesi müstenid olan İstanbul'daki şekli hükümet 16 Mart 1336(1920) tarihinden itibaren ve ebediyen tarihe intikal ettiğini ve halifenin artık Meclis tarafından Osmanlı ailesinden seçileceğini belirtmiştir[589]. Ayrıca gazetede Tevfik Paşa'dan gelen telgraflara da yer verilmiştir.

4 Teşrin-i Sâni 1338(4 Kasım 1922) tarihli İkdâm gazetesinde Yakup Kadri'nin "İrade-i Milliye'nin İnkişafı" adlı yazısında "Bundan iki ay evvel orduları vasıtasıyla harici düşmana karşı açtığı gazayı tarihin nadiren kaydettiği harikulade bir zaferle tamamlayan irade-i milliye, bu seferde de büyük millet vasıtasıyla dahili düşmanlarına son darbesini indiriyor" dediği yazısında saltanatın kaldırılmasını milletin büyük bir zaferi olarak değerlendirmiştir[590].

Açıksöz gazetesinin 4 Teşrin-i Sâni 1338(4 Kasım 1922) tarihli manşeti "Büyük Millet Meclisinde Hilâfet ve Saltanat Hakkında Pek Heyecanlı Müzakerat" şeklinde atılmış ve Antalya Mebusu Rasih Efendi ile Erzurum Mebusu Hüseyin Avni ve Diyarbakır Mebusu Nafia Vekili Feyzi Beylerin tarihi nutukları" başlığı altında meclisteki müzakerelere yer vermiştir[591].

Renin gazetesinin 4 Teşrin-i Sâni 1338(4 Kasım 1922) tarihli nüshasında Hüseyin Cahid'in "İnkılab" başlıklı yazısında altı yüz yıllık saltanata sahip Osmanlı devleti üzerinde muazzam bir inkılap olduğunu, üç kıta üzerinde hâkim olan Osmanlı İmparatorluğu'nu bugün Büyük Millet Meclisi'nin tarihe intikal ettirdiğini anlatmıştır. Yazının devamında "Hanedan-ı saltanata bu kadar merbut(bağlı) olan, hanedan-ı saltanata bu kadar hürmet besleyen bir millet nihayet saltanatı kendi eline almaya sevk edecek derecede rencide ve nevmid(ümitsiz) idenler bugünkü neticeden hiç hayret düşmemelidirler" diyerek hanedanın içinde bulunduğu durumdan sorumlu olduğunu ifade etmiştir[592].

---

[587] *İkdâm Gazetesi,* 3 Teşrin-i Sâni 1338, no:9210, s.1.
[588] Tanin gazetesi bu dönemde Renin adıyla yayınlanmaktadır.
[589] *Renin Gazetesi,* 3 Teşrin-i Sâni 1338, no:22, s.1.
[590] Yakup Kadri, "İrade-i Milliye'nin İnkişafı", *İkdâm Gazetesi*, 4 Teşrin-i Sâni 1338, no:9211, s.1.
[591] *Açıksöz Gazetesi,* 4 Teşrin-i Sâni 1338, no:624,s.1.
[592] Hüseyin Cahid, "İnkılab", *Renin Gazetesi,* 4 Teşrin-i Sâni 1338, no:23, s.1.

Milli Mücadele'yi destekleyen ve Mustafa Kemal'e bağlılığını koruyan[593], Vakit gazetesinde 4 Kasım 1922'de Ahmet Emin Yalman'ın "2 Teşrin-i Sâni" başlıklı makalesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyet ve idare sisteminin olumsuzlukları ortaya koyulmuş ve yazının sonunda hilâfet makamı değerlendirilmiştir. Ahmet Emin halife olan kişinin, bu makamı veraset usulüyle işgal etmesi ve saltanat ile halifeliği tek başına kendinde toplaması; İslâm dünyasında ortak bir hayat teşkiline, dini faaliyetlerin gelişimine engel olduğu ve devlete karşı düşmanlık oluşturduğu şeklinde yorumlamıştır. Yazar tarafından siyasi yetkilerden uzak bir halifenin varlığını sürdürmesi Türk-İslâm tarihi açısından önemli görülmüştür[594].

5 Kasım 1922 tarihinde gazetelerde İstanbul Hükümeti'nin istifası haberlerine yer vermiştir. Birçoğu kabinedeki vekillerin hükümetin anlamını yitirdiğini görerek istifa etme kararını aldıklarını vurgulamıştır. O günkü Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin başlıklarından biri "Babıâli kabinesi istifa etmiş ve sevgili İstanbul, Türkiye Büyük Millet Meclisi namına idare edilmeye başlamıştır" olarak atılmıştır. Saltanat ve hilâfet tartışmaları Kurtuluş Savaşı'nın buruklukların ortaya dökmek için ortam oluştururken bu kurumların merkezi olan İstanbul'a duyulan sevgiden hiçbir şey kaybettirmediğini vurgulayan yazıda, artık ulusun sorumluluklarını kavrayamayan kimselerin elinden kurtulduğunu anlatmıştır. 5 Kasım tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde en geniş yeri TBMM'ne gelmekte olan kutlama telgrafları tutmuştur. Telgrafların çoğu, saltanatın kaldırılmasının, topluma ilgisiz ve kişisel emelleri peşinde koşan yönetimden bıkmış olan halkın çoğunluğu tarafından alkışlandığını anlatmıştır[595]. Saltanatın kaldırılması haberini halka İstanbul gazeteleri verirken halkın sevincini de paylaşmıştır. Ancak bu karar İstanbul Hükümeti'ne ve Padişah'a resmen bildirilmemiştir. 4 Kasım günü istifa eden İstanbul Hükümeti'nin Nazırları gazetelere verdikleri beyanatlarında, saltanatın kaldırıldığı haberlerini gazetelerden öğrendiklerini, kendilerine resmi bir bilgi gelmediğini söylemişlerdir[596].

İkdâm gazetesi 5 Teşrin-i Sâni 1338(5 Kasım 1922) tarihli nüshasında Meclis'in aldığı 1 Teşrin-i Sâni kararları gereği İstanbul'un Ankara'ya bağlanması değerlendirilmiştir. Gazetenin manşeti "Bütün İstanbul, bilâ istisna halk ve hükümet memurları Büyük Millet Meclisi'nin 1Teşrin-i Sâni tarihli kararını kabul ediyor ve

---

[593] E. Semih Yalçın, *a.g.e.*, s.165.
[594] Seher Boykoy, *a.g.m.*, s.56.
[595] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.86.
[596] Betül Aslan, *a.g.m.*, s.99.

muazzam tezahüratlar ile muhtelif vasıtalarla saltanat-ı milliyeye merbutiyetini(bağlılığını) izhâr ve ilan eyliyor" şeklinde olmuştur. Ayrıca Refet Paşa'nın hükümetten aldığı talimatlarla İstanbul idaresini Türkiye Büyük Millet Meclisi adına üzerine aldığını ve İstanbul'daki memurların vazifelerine devam edeceklerini de belirtilmiştir. Gazete "İrade-i Milliye Karşısında Babıâli" başlığı altında Tevfik Paşa Kabinesinin istifa ettiğini de haber vermiştir[597].

5 Teşrin-i Sâni 1338 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesi de İstanbul'un idaresinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlanması hakkında haberler yapmıştır. Gazete manşetini "Müslüman İstanbul'un kalbi gibi nihayet idareside hükümet-i meşru milliyemizin irade-i ram(boyun eğmek) oldu. Hâkimiyet-i milliyenin azim ve iradesi karşısında Yıldız saltanatı ve köhne Babıâli dün nihayet yıkıldı gitti" şeklinde atmış ve devamında ise "Halifenin feragatı henüz tahkik etmemiştir. Refet Paşa, dün öğleden itibaren hükümet-i millimiz namına İstanbul'u idaresine aldı ve dün ilk defa İstanbul mahkemeleri irade-i milliye namına tevzi'i adalet eyledi" yazmıştır. Ayrıca gazete İstanbul Hükümeti'nin istifasından bahsetmiştir[598]. Açıksöz gazetesi 5 Teşrin-i Sâni 1338 tarihli nüshasında Mustafa Kemal'in 1 Kasım 1922 tarihli hilâfet ve saltanat ile ilgili nutkuna yer vermiştir[599]. Babalık gazetesi 5 Teşrin-i Sâni 1338 tarihli nüshasında "Hilâfet Meselesi Hakkında Mübeccel Reisimizin Millet Meclisinde Mühim ve Tarihi Nutukları" başlığı altında Mustafa Kemal'in 1 Teşrin-i Sâni 1338'de Meclis'teki konuşmasına yer verilmiştir. Bu yazı kesintisiz olarak 10 Teşrin-i Sâni 1338'e kadar devam etmiştir[600]. Renin gazetesinin 5 Kasım 1922 tarihli nüshasında Hüseyin Cahid'in "Tarihi Günler" adlı makalesinde sarayın mevcut durumu idrak edemediği, birkaç gün daha varlığını devam ettirme için çırpındığını, Babıâli istifa ederek üzerine düşeni yaptığını ve aynı tavrın Padişah'tan da beklendiğini belirtmiştir[601].

Açıksöz gazetesi 6 Teşrin-i Sâni 1338(6 Kasım 1922) tarihinde manşetini "Hilâfet ve saltanat meselesi hakkında büyük Gazi'nin pek muazzam nutuklarından maba'd bütün Anadolu surur ve heyecan içerisinde çalkalanıyor" şeklinde atmıştır ve devamında Mustafa Kemal'in saltanatın hilâfetten ayrıldığı gün yaptığı konuşmaya yer vermiştir[602].

---

[597] *İkdâm Gazetesi,* 5 Teşrin-i Sâni1338, no:9212, s.1; *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 5 Teşrin-i Sâni 1338, no:638, s.1.

[598] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 5 Teşrin-i Sâni 1338, no:506, s.1, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 5 Teşrin-i Sâni 1338, no:653, s.1.

[599] *Açıksöz Gazetesi,* 5 Teşrin-i Sâni 1338, no:625, s.1.

[600] Yusuf Sert, *a.g.e.,* s.36.

[601] Seher Boykoy, *a.g.m.,* s.73.

[602] *Açıksöz Gazetesi,* 6 Teşrin-i Sâni 1338, no:626, s.1.

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 6 Teşrin-i Sâni 1338(6 Kasım 1922) tarihinde manşeti “Dün bilumum İstanbul devâiri bütün Türkiye’nin hâkimi müstakili olan Büyük Millet Meclisi Hükümeti emri altına geçti” şeklinde atmıştır ve İstanbul’un idaresi hakkında Refet Paşa’ya verilen talimat-ı umumiyeden bahsedilmiştir[603]. Basında Padişah’ın görevinden istifa edeceği konusunda bazı haberler ve 4 Kasım’ da Tevfik Paşa’nın istifası Refet Paşa’yı Padişah’ın tahttan feragat edeceğine inandırmıştı. 4 Kasım 1922 akşamı TBMM başkanlığına çektiği telgrafta “Padişah’ın yarın görevinden istifa edeceğinin söylendiğini” belirtmiştir. Fakat Sultan Vahdettin çok geçmeden tahttan feragat edeceği hakkında basında çıkan şayiaları yine basın yoluyla yalanlamıştır[604]. Ayrıca 6 Kasım tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde de “Saray saltanattan da hilâfetten de vazgeçmiyor” başlığı altında “Başmabeyinci Ömer Yaver Paşa Mehmet Sâdis Han’ın saltanat ve hilâfetten katiyen ferağat etmemeye karar verdiğini bir muharririmize söylemiştir” diyerek çıkan haberlerin yalan olduğunu belirtmiştir[605].

İkdâm gazetesinin 7 Teşrin-i Sâni 1338(7 Kasım1922) tarihli haberlerinde de “Mehmet Sâdis Han’ın henüz ne saltanattan ne de hilâfetten vazgeçmediğini fakat İstanbul’da Büyük Millet Meclisi’ne biat etmeyen daire ve fert kalmamıştır. Dün mahkemeler, devaire, polis merkezlerine “Büyük Millet Meclisi” yazılı levhalar teallik(asılmış) olunmuştur” diyerek Padişah kabul etmese de kamuoyunun Büyük Millet Meclisine itimadının tam olduğunu ifade etmiştir[606]. Resmi dairelerinde Ankara’ya bağlılıklarını bildirmesi ile işgal devletlerinin Türk memleketi ve milletine karşı kamçı olarak kullandıkları saray ve Babıâli tarafından idare edilen İstanbul, bir bütün halinde resmen ve fiilen TBMM idaresine alınmıştır. Basında gün geçtikçe Sultan Vahdettin’e yönelik eleştiriler sertleşmeye başlamıştır. Renin’in 5 Kasım 1922’deki yazısında “Padişah ne bekliyor, ne ümit ediyor? Yine Ankara üzerine sevk edecek ordu mu düşünüyor?” ibareleri yer almıştır[607].

İstanbul ve belki de memleketin birçok yerinde Sultan Vahdettin’in memleket dışına çıkmasının bu meselenin kökünden halli için en az riskli veya en uygun yol olacağı kanaati yerleşmeye başlamıştır. Nitekim İstanbul gazetelerinden Yeni Şark’ta 7 Kasım 1922 tarihinde Vahdettin’in çekilip gitmesi gerektiğine dair bir yazı yayımlanmıştır[608].

---

603 *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 6 Teşrin-i Sâni 1338, no:507, s.1.
604 Betül Aslan, *a.g.m.*, s.109.
605 *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 6 Teşrin-i Sâni 1338, no:507, s.1.
606 *İkdâm Gazetesi*, 7 Teşrin-i Sâni 1338, no:9214, s.1.
607 Seher Boykoy, *a.g.m.*, s.74, 76.
608 Ayfer Özçelik, *a.g.m.*, s.25.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 7 Teşrin-i Sâni 1338(7 Kasım 1922) tarihinde "İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti resmen teşkil edildi" başlığı altında TBMM'nin İstanbul'da idareyi teşekkül ederken, İngilizlerin halka ateş açtığını belirtmiştir. Gazetede "İngilizler tezahüratta bulunan halk üzerine ateş etmek gibi bir cinayet yapmışlardır" diyerek yönetimi ele alan TBMM ve ona destek veren halka gösterilen İngiliz tepkisinden bahsetmiştir. Yazının devamında İstanbul halkının millet saltanatını kutlamak için vatanperver tezahüratları sırasında İngilizlerin halkın üzerine ateş açması sonucu can kaybı olduğunu belirtmiştir[609].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 8 Teşrin-i Sâni 1338(8 Kasım 1922) tarihinde İstanbul'daki idare hakkında "İstanbul'da Bütün Nezaretler İlga Edildi" başlığı altında "Yalnız İstanbul vilayeti teşkilatı ibkâ edilmiş olup, Vekâletler kadrolarını ihzâr(hazırlamak) ile meşgul bulunuyorlar" diyerek İstanbul yeni durumunun şekillendiğini ve TBMM idaresinin yerleştirildiğini belirtmiştir. Ayrıca gazete Mustafa Kemal'in 1 Kasım nutkunu "Tarihi Celse" başlığı altında yayınlamaya devam etmektedir[610].

İkdâm gazetesi 8 Teşrin-i Sâni 1338(8 Kasım 1922) tarihinde "Hilâfet ve saltanatın ayrılmasına Büyük Millet Meclisi nasıl mülahazalarla karar verdi?" başlığı altında "Sulh murahhaslarından Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey'in, Halifelik ile saltanatın birleştiği zamanlarla tefrik edildiği zamanları mukayese ediniz, halifelikten hangi zamanda daha ziyade istifade edildiğini göreceksiniz" sözlerine yer vermiştir. Yazının devamında ise halifelerin siyasete karışmadığı zamanlarda halifelerden daha fazla istifade edildiğini belirtmiştir. Saltanat halifelikle birleştiğinde halife siyasete karıştığını ve esas vazifesini gölgede bıraktığını ifade etmiştir. Türkiye, makam-ı hilâfetin kuvvetli ve muhterem olmasını istemiş ve Türkiye esaslı bir inkılap ile halifelikle saltanatı birbirinden ayırmıştır[611] diyerek halifenin siyasi yetkilerinden arınmasıyla hilâfet makamının daha da güçleneceğini ifade etmiştir.

İkdâm gazetesinin 14 Teşrin-i Sâni 1338(14 Kasım 1922) tarihli haberinde "Hilâfet, Âlem-i İslâm ve Meclis-i Milli" başlığı altında son üç senedir Büyük Millet Meclisi tarafından hilâfet vazifesini ibka ettiğini, âlem-i İslâm ile temas içinde

[609] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 7 Teşrin-i Sâni 1338, no:655,s.1.
[610] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 8 Teşrin-i Sâni 1338, no:656,s.1.
[611] *İkdâm Gazetesi,* 8 Teşrin-i Sâni 1338, no:9215, s.1.

olunduğunu ve onların meclisin tarafında olduğunu belirtmiştir. Âlemi İslâm'ın alınan son kararları tasvip ettiğini ifade etmiştir[612].

Anadolu'da Yenigün gazetesinin 15 Teşrin-i Sâni 1338(15 Kasım 1922) tarihli nüshasında "Hilâfetin Tefriki ve Hint Müslümanlarının "Ağa Han" ve "Emir Ali" Hazretlerinin Beyanatları" başlığı altında "Büyük Millet Meclisinin kararı pek yolundadır. Bu hareketi tasvib ederiz, Türkler intihab tarikiyle en iyi usulü vaziyeti ettiler ve kendilerini saray istibdadından kurtardılar" diyerek Türkiye'nin Hilâfeti saltanattan ayırma kararını en doğru karar olarak nitelendirmişlerdir[613]. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de aynı gün "İslâm Âlemi Surûr(sevinç) İçinde" başlığı altında "hilâfet hakkında verilen karar her tarafta tasvip edildi" diyerek âlem-i İslâm'ın alınan kararı memnuniyetle karşıladığını ve Ağa Han'ın da karardan büyük bir memnuniyet duyduğunu belirtmiştir[614]. Açıksöz gazetesi de 16 Teşrin-i Sâni 1338(16 Kasım 1922) tarihinde "Seyyid Emir Ali'nin Mektubu" başlığı altında "Hilâfeti halkın intihabına bırakmak bile şeri'at ve an'anâta(gelenekler) muğayyir(aykırı) değildir" diyerek Emir Ali'nin Times'ta yayınlanan mektubuna yer vermiştir. Buna göre herhangi bir İslâm hükümdarı kendini halife ilan edebiliceğini ama bu onu halife yapmayacağını, hanedan-ı Ali Osman bu unvanı Kahire'de son Abbasi halifesinden aldığını, hiçbir yabancı devletin hilâfetin geleceği hakkında söz sahibi olamayacağını belirtmiştir[615].

1922 yılının Ekim ayının sonlarından 15 Kasım 1922'ye kadar olan dönemde gazetelerde saltanat ile ilgili yorumlar yapılmıştır. Özellikle Lozan Barış Konferansı'na İstanbul'un da temsilci göndermek istemesi büyük tepki görmüştür. Ayrıca bu amaçla Tevfik Paşa tarafından TBMM'ne gönderilen telgraflar İstanbul'un haddini aşması olarak nitelendirilmiş ve saltanatın kaldırılması için de bir sebep teşkil etmiştir. Meclis'te saltanatın akibeti için yapılan görüşmeler gazeteler tarafından takip edilmiştir. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Kasım 1922 nutkuna gazeteler geniş yer ayırmıştır. İncelediğimiz gazetelerde saltanatın kaldırılması ile ilgili olumlu yorumlar yer almıştır. Ayrıca İstanbul Hükümeti'nin istifasından sonra Sultan Vahdettin'in de istifasının gerektiği ifade edilmiştir. Sultan Vahdettin'in Milli Mücadele sırasındaki tavrı, Sevr gibi bir antlaşmayı imzalaması vatana ihanet olarak değerlendirilip bütün gazetelerde

---

[612] *İkdâm Gazetesi,* 14 Teşrin-i Sâni 1338, no:9221, s.1.
[613] *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 15 Teşrin-i Sâni 1338, no:648, s.2.
[614] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 15 Teşrin-i Sâni 1338, no:663,s.1.
[615] *Açıksöz Gazetesi,* 16 Teşrin-i Sâni 1338, no:636, s.1.

eleştirilmiştir. Gazeteler Sultan Vahdettin'in yerine halifelik unvanını hak eden bir halifenin seçimi için temennilerde bulunmuşlardır.

1.2.6.4. Sultan Vahdettin'in İstanbul'u Terk Etmesi ve Halifeliğinin Hal' Fetvası

Sultan Vahdettin'in İstanbul'dan ayrılışı her ne kadar 17 Kasım 1922 tarihinde gerçekleşmişse de tahtı bırakıp İstanbul'dan ayrılma düşüncesi daha öncelere uzanmaktadır. Sultan Vahdettin'in şahsi güvenliği ve gerekirse iltica etmesine muvafakat edilmesi hususlarında İstanbul'da bulunan İngiliz siyasileri vasıtasıyla İngiliz Hükümeti nezdinde başlatılmış olan arayışları Damat Ferit ve Sultan Vahdettin'in bizzat müracaat talepleri olarak iki devrede gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki Damat Ferit Paşa'nın 30 Temmuz 1919'da yaptığı kendisi, çevresi ve Sultan Vahdettin'i hayati bakımdan güvenceye alma noktasında yapmış olduğu müracaatlarıdır ve sonrasında da müracaatları olmuştur. Sultan Vahdettin'de daha 1920 yılının başlarında İstanbul'dan ayrılma fikri veya İngiliz himayesini isteme fikri oluşmuştur. Sultan Vahdettin 4 Ekim 1920'de İstanbul'da bulunan Amiral Sir J. De Robeck'e müracaat etmiştir. Robeck'in Curzon'a durumu anlattığı telgrafa cevap Sultan Vahdettin'i istifadan vazgeçirilmesi yönünde olmuştur. Vahdettin 1921 yılında da İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile güvenlik ve yardım konusunda iki kez görüşmüştür. Eylül 1922'de Sir Andrew Ryan ile görüşmesinde Sultan Vahdettin şahsi güvenliğini gündeme getirmiş ve İngiliz Hükümeti'ne iltica talebinde bulunmuştur[616].

Meclis saltanatı kaldırırken, Sultan Vahdettin'e bir ceza vermemiş ama Milli Mücadele dönemi boyunca düşmanla işbirliği yapan bu kişiyi yetkili görmek de istememişti. Her kesimde hala saltanat yanlısı kişiler varken Padişah'ı cezalandırmak tepkilere sebep olabileceğinden, Sultan Vahdettin'in halifeliğini sürdürmesinde bir sakınca görülmemiştir. Zaten Meclis'in üç yıla yaklaşan yönetiminde halifenin devlet işlerinde söz sahibi olmayacağı kesin olarak anlaşılmıştı[617].

Sultan Vahdettin, 6 Kasım 1922'de İngiltere'nin İstanbul Yüksek İşgal Komiseri Rumbold ile görüşerek Ankara Hükümeti'nin kanundışı olduğunu söylemiştir. Rumbold Ankara'nın konferansa temsilci göndereceğini ama hükümetin yasallaşmasını sonraya bırakmalarını tavsiye etmiştir. Sultan-Halifenin tüm Müslümanlar için önemli bir konu

---

[616] Metin Hülagü, *a.g.e.,* s.79 vd.
[617] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.89.

olduğunu ama Büyük Millet Meclisi'nin bütün Müslümanların haklarını ele geçiremeyeceğini söylemiştir. Görüşmede Sultan Vahdettin İstanbul'dan gitmek isterse yardım edilip edilmeyeceğini sormuştur. Rumbold yakın gelecekte ülkeyi terketmesine yardım edileceğini ancak işgalin son bulması halinde bunu yapabilmelerinin kuşkulu olduğunu belirtmiştir[618]. Ayrıca Harington ve Ryan, TBMM'nin saltanat ve hilâfeti ayırıp bunlardan saltanatı ilgaya yetkili olmadığını ifade eden bir beyanname hazırlamışlardır. İstanbul'da bu beyannamenin hazırlandığına dair gelen yoğun raporlar Ankara'yı rahatsız etmiştir. Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'e bir karşı beyanname yazılıp gerekli yerlere gönderilmesi teklifinde bulunmuştur[619].

6 Kasım 1922 tarihli "Saray Hakkında" başlıklı istihbarat raporunda halifenin mevkisinde sebat ettiğini, istifasının mevzubahis olmadığını bildirmiştir. Ayrıca raporda bahsedilen ve daha on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere'nin Şark meselesine ilişkin politikasının merkezinde olan "Hilâfet-i Arabiye" meselesinin tehdit olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Hilâfetin gerçek sahibinin Kureyş ailesi olduğunu düşüncesi işlenmiş ve Kasım 1922'de İngilizlerin bir "Hilâfet Oyunu" oynadıkları ve bu oyunda Sultan Vahdettin'e önemli bir rol verdikleri görülmüştür[620].

İsmet Paşa 7 Kasım 1922 tarihinde Veliahd Abdülmecid Efendi'yi ziyaret etmiştir. Görüşmede Abdülmecid Efendi Ankara'nın saltanat ile ilgili aldığı kararı hanedan üyelerinden hiç kimsenin tasvip etmeyeceğini ve sadece halife unvanı ile tatmin olmayacaklarını belirtmiştir. Ankara Hükümeti'nin düşündüğü şekilde bir halifenin hiçbir fonksiyonunun olmayacağına inandıklarını söylemiştir[621].

10 Kasım 1922 günü Sultan Vahdettin Cuma Selamlığına Yıldız Camii'ne mareşal üniforması ile gelmiştir[622]. Birkaç kişi haricinde halktan kimsenin katılmadığı[623], cuma namazında hutbelerde Sultan Vahdettin'in adı zikredilmemiş ve sadece "Emir'ül-Müminin, Halife-i Resul-ı Rabb'ül Âlemin" tabirleri kullanılmış, diğer camilerde de halifeliğe dair sıfatlar dile getirilmiştir[624]. Ayrıca Muzika Bölüğü'nün bulunmadığı bir kuru ve ruhsuz merasim gerek İngilizler gerekse Sultan Vahdettin için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Artık Sultan Vahdettin'in büyük ihtimalle kaçacağı anlaşılmıştır.

---

[618] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.150.
[619] Ayfer Özçelik, *a.g.m.*, s.25-26.
[620] Mustafa Oral, "Son Osmanlı Halifesinin Sayılı Günleri", s.1376.
[621] Metin Hülagü, *a.g.e.*, s.243-244.
[622] Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi,* s.63.
[623] Ayfer Özçelik, a.g.m., s.26.
[624] Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi,* s.63.

Nitekim son "Selamlık Resmi"nden sonra General Harrington ve General Pelle'nin sarayla görüşmeleri sıklaşırken Padişah'ın firar ettiğine dair çeşitli söylentiler çıkmıştır. Bu söylentiler üzerine Felah Grubu, Refet Paşa'ya söylentilere rağmen Padişah'ın sarayda olduğu fakat hazırlıklar yaptığını bildirmiştir[625].

16 Kasım 1922 günü Sultan Vahdettin, İngiliz General Harington'a, Halife-i Müslimin unvanını kullanarak "İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiliz Devleti-i Fah'imesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahal-i ahara(başka bir yere) naklimi talep ederim efendim" diye bir mektup yazmıştır[626]. İngilizler Padişahı almak için yazılı bir belge istemişlerdir. İngilizlerin Sultan Vahdettin'den yazılı bir belge isteme nedeni Sultana zorluk çıkarmak değil, Londra Hükümeti'nin Padişahı kaçırmış durumuna düşmesini önlemek ve gerek Ankara gerek İslâm dünyası ile ilişkileri bozmak istememelerinden kaynaklanmıştır[627].

17 Kasım 1922 tarihinde Sultan Vahdettin İstanbul'u İngilizlerin Malaya zırhlısı ile terk etmiştir. Sultan Vahdettin yanına oğlu Ertuğrul, Başmabeynci Ömer Yaver, Esvapçıbaşı İbrahim, Berbercibaşı Mahmut, Tütüncübaşı Şükrü Beyler, İkinci ve Üçüncü Musahip Cevher ve Hayrettin Ağalarla üç hizmetçiyi yanında götürmüştür. Bunu haber alan Refet Paşa İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey'e bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta "Vahdettin Efendi bu gece 16/17 Kasım 1922 saraydan ayrılmıştır. İstanbul komutanını ve polis müdürünü soruşturma ve gerekli tedbirleri almak için saraya gönderdim. Alacağım bilgiyi ayrıca bildiririm" demiştir. Refet Paşa hemen arkasından ikinci bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta "Bütün İslâmların halifesi sıfatıyla Padişah Vahdettin'in İngilizlerin kendisini korumasını ve başka bir yere götürmelerini istemiştir. Sir Harington'un Padişah'ı saraydan alarak bir İngiliz savaş gemisine götürdüğünü" bildirmiştir[628]. Telgrafta Harington'un bildirisi eklenmiştir.

Sultan Vahdettin halife sıfatından feragat etmeden gitmiştir. Vahdettin'in gidişi Ankara tarafından arzulanan bir gelişmeydi ve o günden itibaren Meclis hilâfet makamına yoğunlaşmıştır. Refet Paşa'nın 17 Kasım'da gönderdiği telgrafta halifelik alameti sayılan Mukaddes Emanetlerin İngilizler tarafından alınması ihtimaline karşı, dairedeki muhafaza tertibatını bozmaksızın, emanetleri emin bir mahale kaldırtacağını bildirmiştir.

---

[625] Ayfer Özçelik, a.g.m., s.26.
[626] Metin Hülagü, *a.g.e.,* s.106; Şerafettin Turan, *Türk Devri Tarihi(Ulusal Direnişten Türk Cumhuriyetine),* C.2, s.281.
[627] Metin Hülagü, *a.g.e.,* s.103.
[628] Mehmet Akif Turhal, *a.g.e.,* s.28, Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.,* s.139-140

Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa'ya gönderdiği cevapta "Emaneti muhafaza etmek mühimdir. İngilizler emaneti ancak silah kullanarak ve kan dökerek almalıdır. Bu hususta icap edenlere bu nokta-i nazardan emirler verilmelidir. Başka yere nakletmek tarafımızca uygun değildir. İtilaf Devletlerinin kontrolü mevcut iken, emanete nakilde müdahale suretiyle ele geçirmek ihtimal dışı değildir" demiş ve aynı mektupta kimin halife olacağı belirlenmediğinden Veliahd Abdülmecid Efendi'nin "hissiyat ve temayülatı" hakkında bilgi edinilmesi istenmiştir. Refet Bey, Abdülmecid Efendi ile görüştükten sonra, Abdülmecid'in Ankara'da alınan kararları tasvip ettiğini bildirmiştir[629].

İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey, TBMM'nin 18 Kasım 1922 tarihli içtimasında Halife Vahdettin Efendi'nin bir İngiliz harp gemisine binerek İstanbul'dan ayrılmış olduğuna dair beyanatı altında Refet Paşa'dan gelen telgraflar okunmuştur. Vahdettin'in yanında gidenlerin isimleri okunmuştur. Rauf Bey konuşmasında Sultan Vahdettin'in kendisini tehlikede hissetmesini İstanbul halkının TBMM'ne katılmalarında görmüştür. Ayrıca Sultanın halifeliği İngiltere himayesine terk edecek kadar hıyanet içinde olduğunu belirtmiştir. Rauf Bey Refet Paşa'ya yazılan Mustafa Kemal Paşa imzalı yönergeyi paylaşmıştır. Bu yönergede Kutsal Emanetlerin korunması ve Veliahd Abdülmecid'in hislerinin ne olduğunu öğrenmesinin istendiği belirtilmiştir[630]. Refet Bey gönderdiği bir diğer telgrafta Abdülmecid Efendi ile ilgili görüşmesini anlatmıştır. Abdülmecid Efendi'nin Refet Paşa'ya yazdığı mektupta "Büyük Millet Meclisinin hilâfet ve saltanat hakkında ithaz ettiği kararı tamamen tasdik ve tasvip ediyorum" demiştir[631]. Rauf Bey Hilâfet makamının boş kaldığını bir halife seçilmesi gerektiğini bildirmiştir.

Sultanın 17 Kasım'da İngilizler yardımıyla ülkeden kaçması halk arasında Osmanlı sarayına ve eski rejime olan geleneksel sadakati aşındırmış ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanını kolaylaştırmıştır[632]. Ayrıca Vahdettin memleketi işgal eden kuvvetlere sığınan ilk Osmanlı padişahı ve Hristiyanlara sığınan ilk Osmanlı halifesi örneği olmuştur[633]. Sultan Vahdettin ilk hatasını İstanbul işgal edildikten sonra bütün inisiyatifi İngilizlere bırakmakla işlemiştir. İngilizlerin baskısına boyun eğerek Milli

---

[629] Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi,* s.64.
[630] *TBMM GCZ,* Devre I, C.III, s.1043 vd.; *TBMM ZC,* Devre I, C.XXIV, s.563 vd.
[631] *TBMM GCZ,* Devre I, C.III, s.1044.
[632] Feroz Ahmad, *a.g.e.,* s.67.
[633] Mehmet Akif Turhal, *a.g.e.,* s.28.

Mücadeleyi yapanlar aleyhine dini çevreleri kışkırtması ikinci hatası olmuştur. Vatanını terk ederek düşmana sığınması da son hatası olmuştur[634].

Sultan Vahdettin 17 Kasım'da ülkeyi terk ederken hilâfet üzerindeki haklarını muhafaza ettiğini söyleyerek en çok Müslüman tebaaya malik olan İngiltere'ye sığındığını belirtmiştir[635]. Sultan Vahdettin'in İstanbul'dan ayrılma nedenleri arasında; 1922 sonbaharında milliyetçilerin İstanbul'da belli bir güç elde etmeleri, saltanatın kaldırılması, Milli Mücadele aleyhtarı ve Peyam-ı Sabah gazetesi muhabiri Ali Kemal'in linç edilmesi, İstanbul Ankara arasındaki uzlaşmazlığın devamı, Milliyetçilerin İstanbul'daki idareyi ellerine almaları, İngilizlerin tahttan inmesine izin vermemesi gösterilmiştir[636].

1.2.6.5. Sultan Vahdettin'in İstanbul'u Terk Etmesinin Türk Basınındaki Yansımaları

Saltanatın kaldırılmasından sonra gazetelerde Sultan Vahdettin'in bu karara nasıl karşılık vereceği merak edilmiştir. Ayrıca 6-7 Kasım 1922 tarihli gazetelerde halifenin istifa edeceğine dair haberler çıkmıştı. Ama bu haberler doğru çıkmamıştır. Basında Sultan Vahdettin'e karşı büyük bir öfke olduğundan bu haberlerin doğru olması umulmuştur. Nitekim Vahdettin istifa etmemiş ve 17 Kasım 1922 tarihinde İngiltereye sığınarak ülkeyi terketmiştir. Sultan Vahdettin'in İngiltere himayesine sığınmak istemesi Padişahın son ihaneti olarak yorumlanmıştır. Milli Mücadele sırasında millet ile birlikte olmayıp İngiltere ile ortak hareket etmesi tenkit edilmiştir.

Açıksöz gazetesinin 11 Teşrin-i Sâni tarihli nüshasında "Sabık Padişah İngiliz Gemisinde" başlığı altında "millete büyük hıyanetler yapan sabık Padişah en sonra İngiliz gemisinde melce'(sığınılacak yer) buluyor" diyerek "Tan gazetesi sabık Padişah'ın boğaz içinde bir İngiliz harp gemisinde taht emniyetinde bulunduğunu yazıyor" diye Tan gazetesinin haberine yer vermiştir[637]. Bu haber Sultan Vahdettin'in İstanbul'u terk edeceği hakkında basında duyumlar alındığını ortaya koymuştur.

Anadolu'da Yenigün gazetesi 14 Teşrin-i Sâni 1338(14 Kasım 1922) tarihinde "Menfur Herifin Hiyasetkarane ve Hıyanetkarane Bir Cüreti" başlığı altında "Vahdettin İngilizler tarafından tanzim edilen ve âlem-i İslâm'dan mezaheret(destek) talep eden bir

---

[634] Mehmet Saray, *Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü,* Ankara, 2002, s.58.
[635] Betül Aslan, *a.g.m.,* s.111.
[636] Metin Hülagü, *a.g.e.,* s.115.
[637]*Açıksöz Gazetesi,* 11 Teşrin-i Sâni 1338, no:632, s.1.

beyanname neşrediyormuş" diyen gazete Padişah'ın İngilizlerle hala ortak hareket ettiğini belirtmiş ve Vahdettin'in bu tavrını ihanet olarak değerlendirmiştir[638].

İkdâm gazetesi 18 Teşrin-i Sâni 1338(18 Kasım 1922) tarihinde "Dün sabah tam saat yedi de Yıldız Sarayının meş'um(bedbaht) sakini hakanı mahlu(hal' edilmiş) Vahdettin, oğlu ve on yedi bendesi(hizmetçisi) makar-ı hilâfetten kaçıp gitmişlerdir, dün Yıldızda yapılan tahkikat firarilerin millete ait birçok zi kıymet emvalide beraberinde götürdüklerini gösteriyor" başlığı altında İngiliz karargâh-ı umumiyesinin resmi tebligatına yer vermiştir. Tebligatta, İngiliz karargâhı, bütün Müslümanların halifesinin hayatından endişe ederek İngiltere himayesini ve İstanbul'dan başka bir yere tahliyesini istediğini bildirdiğini söylemiştir[639].

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 18 Teşrin-i Sâni 1338(18 Kasım 1922) tarihli haberinde "Altıncı Mehmet Makar-ı Hilâfetten Bir İngiliz Sefine-i Harbiyesiyle Firar Etti" (Bkz. Ek-2) başlığı altında İngiliz karargâh-ı umumiyesinin tebligatı verilmiştir. Haberde Sabık padişah vatanı ve hilâfet makamını terk edip bir ecnebi devleti himayesine iltica etmekle tarihimizde şimdiye kadar görülmemiş bir durumu bu zatın gösterdiğini ifade etmiştir. Devamında din ve devlet düşmanı padişahtan başka bir şey beklenemeyeceğini ve padişahın vatana hıyanetlerinin hesabını vermekten korkup kaçtığını belirtmiştir[640]. Anadolu'da Yenigün gazetesinin 19 Teşrin-i Sâni 1338(18 Kasım 1922) tarihli haberinde "Vahdettin doğrudan doğruya İngilizlere müracaat ederek himayesini ve başka yere naklini talep etmiştir" (Bkz. Ek-4) başlığı altında Sultan Vahdettin'in firarının tafsilatı verilmiştir. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı Harington'un Refet Bey'e gönderdiği, Sultan Vahdettin'in himaye ve iltica talebini belirten mektubu verilmiştir. Vahdettin ile beraber kaçanlarında kimler olduğu gazetede duyurulmuştur[641].

Renin gazetesinde Sultan Vahdettin'in 17 Kasım'da İngilizlere sığınmasını "Resmen haber verildiğine göre zatı hazreti Padişahi, vaziyeti hazıra münasebetiyle hürriyet ve hayatının tehlikede olduğundan korkarak bütün Müslümanların halifesi sıfatıyla İngiltere'nin himayesini ve İstanbul'dan derhal dışarıya naklini talep etti" şeklinde duyurmuştur[642].

---

[638] *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 14 Teşrin-i Sâni 1338, no: 647, s.1.
[639] *İkdâm Gazetesi,* 18 Teşrin-i Sâni 1338, no:9225, s.1.
[640] *Tevhid-i Efkâ Gazetesir,* 18 Teşrin-i Sâni 1338, no:519,s.1.
[641] *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:650, s.1.
[642] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.182.

Açıksöz gazetesinin 19 Teşrin-i Sâni 1338(18 Kasım 1922) tarihli nüshasında “Hain Halife Kaçtı” başlığı altında “İslâm’ı âleme bir nekbet(felaket) olan vücudunu tehlikede görmüş ve İngiliz himayesine iltica ile İngiliz harp sefinesi ile def’ olup gitmiştir” diyerek Vahdettin’in kaçışını ve İngiliz karargâhının tebligatını bildirmiştir. Mütarekeden beri Vahdettin’in her şeyini İngiltere’ye teslim ettiğini belirtmiştir. İngilizler Sultan vasıtası ile Türk milletinin şerü şerifi, namusu ve haysiyeti ile oynayabileceklerini sanmışlar ama Türk milletinin cesareti karşısında bütün planlarının bozulduğunu ifade etmiştir[643].

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 19 Teşrin-i Sâni 1338(19 Kasım 1922) tarihli manşetini “Vatanına, milletine, dinine son ihaneti de gösteren Vahdettin Malaya ile bir zamanlar milliyetperverlerin olan Malta’ya menfasına(sürgün yeri) sevk edildi” şeklinde atmıştır. Gazetede İngiltere’nin “Vahdettin’i insani esaslara tevfiken himaye edilmiştir” açıklaması da yer almıştır. Ayrıca “Sabık Padişah firar etmekle kendisinin Said Mollalar ile hem(birlikte) ayar ve şerikte olduğunu ispat etti” başlığı altında vatana ihanet ettikleri belirlenen Vahdettin, Said Molla, Damad Ferid, İzmirli İsmail Hakkı, Refik Halid ve sadık Bey’in resimlerine yer verilmiştir[644]. Tevhid-i Efkâr gazetesinde aynı gün Ebuzziyazâde “Sükût” isimli makalesine “Ne elîm bir sükût bir milletin kararıyla mahrum edilmek” diye başlamış ve altı yüz yılık hanedanın bin bir türlü maceradan geçtiğini ve hiçbirinin Vahdettin’in yaptığını yapmadığını belirtmiştir. Ayrıca yazar Vahdettin’in bir ecnebi gemisi ile ilticasını eleştirmiştir[645].

İkdâm gazetesinin 19 Teşrin-i Sâni 1338(19 Kasım 1922) tarihli nüshasında Sultan Vahdettin’in kaçışı ile ilgili Londra’dan gelen bir telgrafa yer verilmiştir ve telgrafta “Londra’ya vasıl olan bir telgrafnameye göre(Türkiye Padişahı) İstanbul’dan (Malaya) İngiliz sefinesiyle Malta’ya gitmiştir. (Padişah) birkaç gün mukaddem(evvel) İngiliz himayesini talep etmiştir ve Esbâb-ı İnsaniyetkaraneye(insani sebepler) mebnî bu himaye itâ edilmiştir” (Bkz. Ek-3) diyerek Vahdettin’in isteği üzerine İstanbul’dan alındığı belirtilmiştir. Ayrıca gazetede Vahdettin’in firarının Ankara’da lanetle karşılandığını belirtmiştir[646].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 19 Teşrin-i Sâni 1338(19 Kasım 1922) tarihinde manşetini “Vahdettin en son melanetini de gösterdi ve hilâfet makamından firar ile

---

643 *Açıksöz Gazetesi,* 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:639, s.1.
644 *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:520,s.1.
645 Ebuzziyazâde, “Sükût”, *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:520,s.1.
646 *İkdâm Gazetesi,* 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:9226, s.1.

İngilizlerin kucağına atılmak hıyanetinide irtikab etti" (Bkz. Ek-5) şeklinde atmıştır. Ayrıca "Hilâfet Makamından, İngiliz Kucağına" başlıklı yazıda Vahdettin'in İngiliz yardımıyla İstanbul'dan kaçışı anlatılmıştır ve devamında yeni halife seçiminden bahsetmiştir[647]. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 20 Teşrin-i Sâni 1338(20 Kasım 1922) tarihli yazısında "Vahdettin'in firarı ve İstanbul'daki Tesiratı" başlığı altında "bütün gazeteler, bu mel'ûnane firara sütunlar hasr ediyorlar, ecnebiler bile nefret ve lanetle yâd ediyorlar" diyerek firara karşı İstanbul'daki tepkileri paylaşmıştır[648].

20 Teşrin-i Sâni 1338(20 Kasım 1922) tarihli Babalık gazetesinde "Vahdettin İngilizlerin Kucağında" başlığı ile Vahdettin'in İngilizlere sığındığı haberini vermiştir. Ayrıca Samizâde Süreyya'nın makalesinde "Adalet Firarisi" başlığı altında Sultan Vahdettin'in Milli Mücadele'yi desteklemediğini, Sevr Muahedesini imzaladığını ancak İslâm âleminin bunu kabul etmediğini bildirmiştir. Padişah'ın İngiliz ve Papaz Freu gibi kişilerle işbirliği yaptığı, milleti ile birlikte hareket etmediğini, milletin arzularını, isteklerini görmeyen halife ve hükümdara kimsenin inanmayacağını yazmıştır. Ayrıca Sultan Vahdettin'in hatasını kabul edip saltanat ve hilâfetten kendi rızasıyla ayrılmış olsaydı milletin gözünden bu kadar düşmeyeceğini belirtmiştir[649].

1.2.6.6. Abdülmecid Efendi'nin Halife Seçilmesi

Saltanatın kaldırılıp kimin halife olacağı gündeme gelince aday olarak Sultan Vahdettin ve Veliahd Abdülmecid üzerinde durulmuştur. Ancak saltanatın kaldırılmasından iki hafta sonra Sultan Vahdettin can güvenliği kalmadığını bildirerek İngilizlere sığınma talebinde bulunmuştur[650]. Vahdettin'in kaçışı üzerine Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve Adnan Bey Mustafa Kemal Paşa'ya halifelik makamının boşalması ile bu makam çevresinde birçok girişimin olacağını söylemişlerdir. Daha sonra Refet Paşa ile yapılan telgraf görüşmelerinde Vahdettin'in halife iken kaçtığını yurt dışında bunu kullanabileceği ve yabancı devletlerin bu makamı kullanmak isteyebileceği nedeniyle yeni bir halife seçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yeni halifenin seçimi için eski halifenin hal' edilmesi gerektiğinden Meclis'in bu konuda karar vermesi gerektiği belirtilmiştir[651].

---

647 *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:667,s.1.
648 *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 20 Teşrin-i Sâni 1338, no:668,s.1.
649 Yusuf Sert, *a.g.e.,* s.37.
650 Mehmet Saray, *a.g.e.,* s.58.
651 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.96.

Mustafa Kemal Paşa Refet Bey'e Meclis'in kimi halife seçeceği belli olmamakla birlikte seçilecek kimsenin de Padişahlık iddiasına kalkması ve bu hususta İngilizlere ve müttefiklere dayanması ihtimalini göz önünde tutarak Abdülmecid Efendi'nin eğilimini öğrenmek istemiştir. Refet Bey'in temasları olumlu sonuç vermiş ve Abdülmecid Efendi'den "TBMM'nin halifelik ve saltanat hakkında aldığı kararları tamamen tasdik ve tasvip ediyorum" şeklinde bir senet de alınmıştır[652]. Abdülmecid Efendi'den halife olarak atandıktan sonra Padişahlık iddiasında bulunmayacağı güvencesi yazılı olarak alındıktan sonra Rauf Bey bunu hükümete bildirmiş. Halife olacak kişinin adının resmen meclise önerilmesi ve görüşmelerin gizli oturumda yapılması dikkate alınarak 18 Kasım'da Meclis gizli oturumda konuyu görüşmeye başlamıştır[653].

Mecliste yeni halifenin seçilmesi için Sultan Vahdettin hakkında hal' fetvası çıkarılması tartışılmıştır. Çankırı Milletvekili Tevfik Bey hilâfet makamının boş olduğunu ve meşihat makamının fetvayla hilâfetin üzerinden alındığının tespit edilmesini ve sonra seçim yapılmasını istemiştir. Şer'iye Vekili Vehbi Bey söz almış ve "Bugün halife makamında olan bu adam ecnebi bir düşman himayesine iltica ederek fiilen hilâfetten feragat etmiştir. İkinci bir halifenin intihabı müslimin üzerine vaciptir ve müsliminin de hal' ve aktine bugün memur olan Meclis-i Alidir" demiştir. Ayrıca Vehbi Bey halifenin kaçışıyla şu an hilâfet makamının boş olduğunu ve hilâfete bir halife seçilmesini teklif etmiştir. Fetva okunmuştur ama zabıtta yer almamıştır. Mecliste halifenin Anadolu'ya geçmesi veya İstanbul'da kalması ile ilgili yorumlar yapılmıştır. Halifenin meclise gelip yemin etmesi istenmiştir. Ayrıca hanedandan kimsenin tanınmadığını neye göre seçileceği de gündeme gelmiştir. Halifenin yetkilerinin ne olacağı da tartışma konusu olmuştur[654]. Mustafa Kemal Paşa öncelikle halifenin seçilmesi gerektiğini, halifenin yetkileri ve oturacağı yerin sonradan belirlenebileceğini söylemiştir. Konuşmasında Halife olacak kişinin Osmanlı hanedanından biri olması gerektiğini belirtmiştir. Aday olarak Meclisin kararlarını kabul eden Abdülmecid Efendi'yi göstermiştir. İstanbul esaret altında olsa da artık Meclisin söz sahibi olduğunu, halifenin İstanbul'dan ayrılmaması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca "Türk milleti kayıtsız şartsız egemendir ve halife olsun unvanı ne olursa olsun hâkimiyet hiçbir şekilde ortaklık kabul etmez" demiştir ve Halifenin Lozan sulh görüşmeleri devam ederken Anadolu'ya

[652] Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.,* s.85.
[653] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.98.
[654] *TBMM GCZ,* Devre I, C.III, s.1046 vd.

getirilmesini doğru bulmamıştır[655]. Daha sonra önceden zabıta geçmeyen fetva düzeltilmiş ve tekrar meclise gelen mazbata oy birliği ile kabul edilmiştir. Böylece Osmanoğularının son padişahı Sultan Vahdettin, 18 Kasım 1922'de hal' edilmiştir[656]. Fetva metni şöyledir:

Fetva Minel Tevfik

İmamül müslimin olan Zeyt düşmanım umum-u müslimin aleyhinde mucibi mahvolan tekalifi şedidesin bilazaruretin kabul ile hukuku İslâmiyeyi müdafaadan aczini izhara müslimin müdafaaten mücahedelerinde düşmana muvafakatle müsliminin ihtilal ve iştikasını mucib harekatı ihtilalkaraneye devam ve ısrar ve badehu ecnebi himayesine iltica ederek makam-ı hilâfeti terk ve firar ile hilâfetten bilfiil feragat etmekle şer'an münhali olur mu?

Elcevab-Allahu a'lem bissevap olur.

İntihab(seçim)

Bu surette hukuk ve menafi İslâmiyeyi sıyaneten makam-ı hilâfete layık bir zata erbabı hal ve akt tarafından biat olunmak vacip olur mu?

Elcevab-Allahu âlem olur.

Ketebehül fakir afa anhülgani

Mehmet Vehbi[657]

Mecliste halife seçimi konusunda tartışmalar yaşanmıştır. İstanbul'un işgal altında olması nedeniyle halifenin seçilemeyeceği, halifenin biat için TBMM'de olması gerektiğini söyleyenlere uzakta olan halifeye biat edilebileceği şer'en uygundur denmiştir. Halife seçiminde yaşanan tartışmalarda birçok takrir verilmiş ama hiçbirine oylama yapılmamış önce halifenin seçimini gerçekleştirmek istemişlerdir[658].

TBMM'nin 18 Kasım 1922 tarihli celsede, 163 milletvekilinin katıldığı halife seçiminde, 148 oy alan Veliahd Abdülmecid Efendi hilâfet makamına seçilmiştir. Seçimde 9 milletvekili çekimser kalmış, 2 oy Abdürrahim Efendiye, 3 oy Selim Efendi'ye çıkmıştır[659]. 18 Kasım'da Refet Paşa'ya, Mustafa Kemal Paşa bir telgraf göndererek talimatlarda bulunmuş. Buna göre: Abdülmecid Efendi "Halife-i Müslimin" unvanını kullanacak ve bu unvana başka sıfat eklemeyecek, İslâm dünyasına duyurulmak için

---

[655] *TBMM GCZ,* Devre I, C.III, s.1049 vd.
[656] Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi,* s.67.
[657] *TBMM GCZ,* Devre I, C.III, s.1053.
[658] *TBMM GCZ,* Devre I, C.III, s.1054 vd.
[659] Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi,* s.67.

hazırlanan bildiri onaylandıktan sonra yayınlanacaktır. Bu bildiri metninde Abdülmecid Efendi'den: "TBMM'nin kendisini halife seçmesinden memnuniyetini bildirecek, Vahdettin Efendi'nin hareket tarzı ele alınıp kötülenecek, Teşkilat-ı Esasiye maddeleri çerçevesinde TBMM ve hükümet şeklinin Türk ve İslâm halkı için en yararlı ve en uygun rejim olduğu belirtilecek, Türkiye milli halk hükümetinin geçmişteki hizmetleri övülecek, bu bildirideki noktalar dışında siyasi düşüncelerden söz edilmeyecek"[660] gibi konulara yer vermesi istenmiştir.

19 Kasım günü Mustafa Kemal Paşa, Abdülmecid Efendi'ye bir telgraf göndererek Vahdettin'in, Şer'iye Vekâleti fetvasıyla hal' edildiğini, hâkimiyeti kayıtsız şartsız üzerinde bulunduran Meclis'in kendisini halife seçtiğini bildirmiştir[661]. Abdülmecid Efendi imzasının üstüne "Halife-i Müslimin" ve "Hadımü'l-Harameyn" unvanlarını kullanmayı, Cuma selamlığında hilat giymeyi, Fatih Sultan Mehmet gibi sarık takmayı uygun görmüş ve bildirisinde Vahdettin'den bahsetmek istemediğini söylemiştir. Hadımü'l-Harameyn unvanını kullanmasına izin verilmiş ama diğer istekleri geri çevrilmiştir. Refet Paşa, Abdülmecid Efendi'nin 20 Kasım'daki yazısının altına "Halife-i Resulullah Hadımu'l-Harameyni'ş-Şerifeyn" unvanının altında "Abdülmecid Bin Abdülaziz Han" imzasını kullandığını söylemiştir[662]. Refet Paşa'ya gönderilen telgrafta halifenin "Halife-i Müslimin" unvanını kullanmasını ve yazışmalarda siyasi, umumi hususlara şamil kelimeler kullanmamasını istemiştir. Mustafa Kemal Abdülmecid'in bu tavrını siyasi işlere karışmak olarak görmüş ve önlemek istemiştir[663]. Bildiri metni biat töreninden sonraya bırakılmıştır. Yeni halifenin seçilmesi üzerine toplanan TBMM Başkanlık Divanı, halifenin vazifeye başlaması, tebrik töreni ve Mukaddes Emanetler'i teslim töreni konularındaki hareket tarzını kararlaştırmıştır[664].

Meclis'te Mustafa Kemal'in hazırladığı biat töreni ve gidecek temsilcilerin seçimini içeren tezkere okunmuştur. Tezkerede "Halife Hazretleri" tabirinin kullanılması tartışılmış ve sadece "Efendi" tabirinin kullanılması istenmiştir ama "Hazretleri" tabiri kullanılmıştır. Ayrıca biat meselesi de tartışılmıştır. Rasih Efendi Şeriye Vekili'nin seçim ve biat arasında fark olmadığını söylediğini hatırlatmıştır. Bu tartışmalar arasında tören programı ve heyetin seçimi karara bağlanmıştır. Buna göre Başkanlık Divanı tarafından

[660] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.471.
[661] Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi,* s.67.
[662] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.471 vd.
[663] Mustafa Oral, "Son Osmanlı Halifesinin Sayılı Günleri", s.1380.
[664] Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi,* s.68.

4 üye seçilmiş, kura ile 15 üye seçilerek heyet belirlenmiştir[665]. Başkanlık Divanı tarafından seçilenler, Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi, Kayseri Milletvekili Atıf Bey, Van Milletvekili Hakkı Bey ve Sivas Milletvekili Emir Paşa'dır[666].

Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi başkanlığında İstanbul'a giden heyet Cuma günü düzenlenen geleneksel bir biat töreni ile Topkapı sarayının Bağdat köşkünde Abdülmecid Efendi'ye seçim tutanağı verilmiştir. Kurul Başkanı Müfit Efendi, İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden bu yana TBMM'nin halifeliği kendi yüreğinde saklı tuttuğunu ve kimseye vermediğini, şimdi ise halifeliği hak ettiğinden layık olduğundan ötürü Meclis'in kendisini halifeliğe seçtiğini Abdülmecid Efendi'ye bildirmiştir[667]. Abdülmecit Efendi teşekkür konuşmasını yaptıktan sonra Kutsal Emanetler Dairesindeki eşyaların saklandığı kapıların anahtarları verilmiş ve Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirdiği tahtın yanında geleneksel biat töreni yapılmıştır[668]. Fakat cismani iktidarın sembolü olan kılıç verilmemiştir[669]. Topkapı sarayındaki biat merasiminden sonra Cuma Selamlığına çıkılmıştır[670]. Topkapı sarayından Fatih'e kadar caddeler bayraklarla donatılmış halk tezahüratlarda bulunmuştur. Merasimin bu hali muhfazakâr milletvekillerini memnun ederken bazı milletvekillerini rahatsız etmiş, halife alayını saltanat alayına benzetmişlerdir. Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi'nin Türkçe hutbesinden sonra cuma namazı büyük bir kalabalıkla kılınmıştır[671]. Hutbede Abdülmecid Efendi'nin halifeliği bildirilmiştir. Ayrıca TBMM'nin zaferlerinin ve başarılarının devamına, halifenin ömrünün ve makamının uzamasına dualar edilmiş, namaz kılınmış ve tören sona ermiştir[672].

Halife Abdülmecid Efendi ertesi gün TBMM'ye teşekkür telgrafı göndermiştir. Bu telgraf 27 Kasım 1922'de Meclis'te okunmuştur. Abdülmecid Efendi Ankara'nın daha önce belirttiği çerçevede, Vahdettin'in düşman işgalini kabul edip işbirliği yapmakla Müslümanların arasına fesat soktuğunu, bu hareketinde ısrar ederek sonunda ecnebi himayesine sığınıp hilâfet merkezinden kaçtığını ve bu yüzden Şer'iye Vekâleti tarafından hal' edildiğini dile getirmiştir. Abdülmecid Efendi aynı telgrafta, TBMM

---

665 *TBMM ZC,* Devre I, C.XXV, Ankara, 1960, s.12 vd; Nimet Arsan, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.1, s.298.
666 Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi,* s.70.
667 Mahmut Goloğlu, *a.g.e.,*s.37.
668 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s.157 vd.
669 Lord Kinross, *a.g.e.,* s.416.
670 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.158.
671 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.,* s.164-165.
672 Mahmut Goloğlu, *a.g.e.,* s.38-39.

üyelerinin, milletin yegane ve hakiki temsilcisi olduklarını, Türk Devleti'nin hâkimiyetini de Teşkilat-ı Esasiye Kanununa dayanarak TBMM'nin elinde tuttuğunu belirtmiştir. Halifenin İslâm dünyasına yayımlayacağı belgede 27 Kasım 1922'de TBMM genel kurulunun bilgisine sunulmuştur. Bu telgrafta Vahdettin'den bahsedilmeyip, TBMM'nin üç buçuk yıldan beri rüştünü ispat edip hâkimiyeti temin ettiği, Türk milleti ve Osmanlı hanedanının hizmetleri yücelterek İslâm dünyasının haklarını daima koruduğunu vurgulamıştır[673].

Abdülmecid Efendi'nin teşekkür telgrafını "TBMM Başkanlığına" göndermesi gerekirken "Ankara'daki Meclise" ifadesini kullanması, imzasını "Abdülmecid bin Abdülaziz Han" olarak atması; İslâm Dünyası için hazırladığı bildiride İstanbul'dan "Darülhilâfetülaliye" diye bahsetmesi TBMM ile Halife arasında soğukluğa neden olmuştur[674].

TBMM Abdülmecid Efendi'yi "Sultan olmayan halife" veya "sadece halife" yani "hiçbir siyasi güç ve yetkisi olmayan bir "dini-ruhani lider" olarak seçilmiştir. Emevilerden itibaren süren "saray halifeliği" yerini "meclis halifeliği" almıştır. Artık "Osmanlı halifesi" yerine "TBMM halifesi" vardır. Pratikte halifeliğin sembolik bir meşruiyet kaynağı olmaktan öteye gitmediği Abbasi-Memlük dönemlerine benzeyen bu formül bizzat Mustafa Kemal tarafından benimsenmiştir. Saltanatın kaldırılması ile siyasal iktidar odağı olmaktan çıkmış olan halifelik Meclis denetiminde ülke sınırları içinde devamı stratejik olarak yarar sağlayacağı düşünülmüştür[675].Yeni halifelik sistemi Cumhuriyetin ilanı öncesinde bir geçiş dönemi olarak görülmüştür. Meclis görüşmelerinde halifenin yetkilerinin sonradan tespit edilmesi koşuluyla seçim yapılmış yani sorun çözülmemiş ertelenmişti. Bu tarihten sonra hilâfet sorunun odak teşkil ettiği yeni bir mücadele dönemi başlamıştır[676].

1.2.6.7. Abdülmecid Efendi'nin Halife Seçilmesinin Türk Basınındaki Yansımaları

19 Kasım 1922 tarihinden itibaren gazetelerde Abdülmmecid Efendi'nin halife seçilmesi ile ilgili haberler yapılmıştır. Gazetelerde halifeliği tebrik edilen Abdülmecid

---

[673] Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi,* s.74; Telgraf metni için bakınız: *TBMM ZC,* Devre I, C.XXV, s.92-94.
[674] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.112.
[675] Tayfun Atay, *a.g.m.*, s.223-224.
[676] Ömür Sezgin, *a.g.e.*, s.102.

Efendi'nin halifeliğe layık bir kişi olduğu da ifade edilmiştir. Ayrıca gazetelerde Sultan Vahdettin'in hal' fetvası da yer almıştır. Basında Vahdettin'in hilâfeti gittiği yerlerde kullanabileceği ve İngiltere'nin de hilâfeti kendi menfaatleri doğrultusunda kullanacağı üzerine yazılar yazılmıştır. Abdülmecid Efendi'nin halifeliğinin İslâm âleminde de kabul gördüğüne dair haberler yapılmıştır. Abdülmecid Efendi'nin TBMM temsilcilerini kabulü, ilk Cuma namazı, kutsal emanetlerin teslim alması gibi birçok konu gazeteler tarafından merakla takip edilmiştir.

Anadolu'da Yenigün gazetesinin 19 Teşrin-i Sâni 1338(19 Kasım 1922) tarihli nüshasında "Abdülmecid Efendi Hazretleri Dün Makam-ı Hilâfete İntibah(seçmek) Edildi" (Bkz. Ek-4) başlığı altında "Meclis-i Milli Vahdettin'in hal'ine dair fetvayı kabul ve 148 reyle Mecid Efendi'yi intibah eylemiştir" diyerek Abdülmecid Efendi'nin halife seçildiğini haber vermiştir. Ayrıca Meclis'te müzakerelerde alınan kararlara, Refet Paşa'nın Vahdettin'in kaçışı ile ilgili telgraflarına ve Vahdettin'in hal' fetvasının tam metnine yer vermiştir[677]. Aynı tarihte Anadolu'da Yenigün gazetesinde Yunus Nadi'nin "İnkılapçı Türkiye" adlı makalesinde "Altı yüzyıl kadar yıldır şunun bunun hadimi(hizmetçisi) olan Türk milleti nihayet kendi mukadderatını kendi eline alarak kendi işini kendi görmek kararını vermiştir" diyerek milletin saltanatının başladığını ifade etmiştir. Yazar makalesinde iki meseleyi göz önüne almamızın gerektiğini vurgulamıştır. Bunlardan birincisi Türkiye'yi mahvetmek üzere çizilen Sevr'i Vahdettin ve hükümetin kabul ettiği ve Türkiye'nin idam fermanı olan bu anlaşmayı birkaç serserinin imzaladığıdır, ikincisi ise diğer taraftan halife sıfatındaki zatın İngilizler yardımıyla kaçtığıdır. Ayrıca TBMM'nin İslâm âleminin âlemdarlığı gibi önemli görevi üzerine aldığını, Padişahlığı kaldırıp hâkimiyet-i saltanatı tamamen milletin eline verdiğini ve Abdülmecid'i halife seçtiğini belirtmiştir. Artık hiçbir şahsın Türk milletinin mahvolmasına neden olan (Sevr gibi) idamnamelere imza atamayacaklarını belirtmiştir[678].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 19 Teşrin-i Sani 1338(19 Kasım 1922) tarihli yazısında halife seçimini "Dün akşam yediden itibaren makam-ı muallayı hilâfeti Abdülmecid Efendi Hazretleri işgal eylemektedir" diye duyurmuştur. Yazının devamında

---

[677] *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:650, s.1.
[678] Yunus Nadi, "İnkılapçı Türkiye", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:650, s.1.

Meclis'te alınan Vahdettin'in hal' kararı ve Abdülmecid Efendi'nin seçimi için yapılan müzakerelere yer verilmiştir[679].

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 19 Teşrin-i Sani 1338(19 Kasım 1922) tarihli yazısında "Makam-ı Hilâfete Kim İntihab Olacak" başlığı altında halife seçimine değinmiş ve "Mecid Efendi Hazretlerinin İntihabı Kuvvetle ma'mûl" diyerek Abdülmecid Efendi'nin halifeliğe intihab olacağına muhakkak nazarı ile bakıldığını belirtmiştir[680].

İkdâm gazetesinin 19 Teşrin-i Sâni 1338(19 Kasım 1922) tarihli manşetini "Makam-ı muallayı hilâfete hanedan-ı Ali Osman'dan esleh ve irşad olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce ekseriyet arâ(fikirler, reyler) ile Abdülmecid Efendi Hazretlerinin nâmzed gösterildiği, Türk ve İslâm dünyası için selamet va'ad eden netice-i intihabın bugün şehrimize tebliği muhtemeldir" şeklinde atmış ve "Cuma günü sabah karanlığında makar-ı hilâfetten kaçan hakan mahlu' (hal edilmiş) Mehmet Vahdettin Malta'ya gitti" diyerek Vahdetin'in hal' edildiğini bildirmiştir. Gazete, Vahdettin'in kaçışı ile Meclis'in yeni halife seçimi ile meşgul olduğunu ve en güçlü adayın Abdülmecid Efendi olduğunu belirtmiştir[681].

İkdâm gazetesinin 20 Teşrin-i Sâni 1338(20 Kasım 1922) tarihli manşetini "Büyük Millet Meclisi evvelki akşam saat altı buçukta içtima etmiş, makam-ı muallayı hilâfete esleh ve erşed olmak üzere 148 rey ile Abdülmecid Efendi Hazretlerini intihab etmiştir" şeklinde atmıştır. "Abdülmecid Hazretlerinin hilâfeti İstanbul'da ve Anadolu'nun her tarafında yüz bir pare top endahtıyla(atışı) ilan olunacaktır" diyerek halife seçiminin sonuçlandığını haber vermiştir. "Büyük Millet Meclisi'nde Yeni Halifenin İntibahı" başlığı altında halife seçimi için yapılan oylamadan bahsetmiş ve Abdülmecid Efendi'nin 148, Selim Efendi'nin 3, Abdürrahim Efendi'nin 2 oy aldığını ve Abdülmecid Efendi'nin halife seçildiğini belirtmiştir. Halifenin vaziyeti ve selâhiyetine dair kanun ile hilâfet bütçesinin tanzim edildiği haberini de vermiştir. Ayrıca Mustafa Kemal'in yeni halifeye gönderdiği telgrafa da yer vermiştir. Aynı gazetede "Hilâfet ve Âlem-i İslâm" başlığı altında hilâfet ve saltanatın ayrılması ve Sultan Vahdettin'in firarı âlem-i İslâm'da nasıl tesirlerde bulunacağı konusunda bazı zihinlerin karıştığını ifade etmiştir ama âlem-i İslâm'ın tüm meselelerde olduğu gibi hilâfet meselesinde de bizim kararlarımızı isabetli gördüğünü belirtmiştir[682].

---

679 *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:667, s.1.
680 *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:520, s.1.
681 *İkdâm Gazetesi,* 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:9226, s.1.
682 *İkdâm Gazetesi,* 20 Teşrin-i Sâni 1338, no:9227, s.1.

20 Teşrin-i Sâni 1338(20 Kasım 1922) tarihli Açıksöz gazetesinde "Yeni halife Abdülmecid Efendi Hazretleri" başlığı altında Meclis'teki halife seçiminden bahsedilmiştir[683]. Ayrıca Abdülahad Nuri Bey'in "Halife Kaçırma Oyunu" adlı makalesinde İngilizlerin Hindistan'da yaptıkları oyunu Türkiye'de de yapmak için uğraştıklarını anlatmaktadır. İngilizlerle iş birliği içinde olan Vahdettin'in Sevr paçavrasını imzaladığı ve millet üzerine halife ordusu gönderdiğinden bahsetmiştir. Vahdettin'in İngiliz himayesine girmek isteyip İstanbul'dan ayrılması üzerine İngiltere'den gelen tebliğde kullanılan Zat-ı Şahane tabirini eleştirilmiştir. Milletin Sultan Vahdettin'i iskâd ettiğini ve Vahdettin'in İngiltere'ye sığınırken Müslümanların halifesi unvanını kullandığını belirtmiştir. Yazar, İngiltere'nin amacını Müslümanların halifesi İngiliz himayesinde diyerek ihtilaf çıkarmak olarak açıklamıştır. Ama Sultan Vahdettin'in ihaneti nedeniyle âlem-i İslâm'dan hiç kimsenin onu halife olarak kabul etmeyeceğini vurgulamıştır[684].

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 20 Teşrin-i Sâni 1338(20 Kasım 1922) tarihli nüshasında manşetini "Büyük Millet Meclisi, makam-ı muallayı hilâfete Abdülmecid Efendiyi intibah eyledi" (Bkz. Ek-6) şeklinde atmıştır. Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesi, Abdülmecid Efendi'nin beyanatı, Mustafa Kemal Paşa'nın hilâfetpenâhiye keşide(çekilen) edilen telgraflarına yer verilmiştir. Ayrıca "Hilâfet ve Saltanattan Feragat Etmeyecekmiş" başlığı altında Vahdettin'in, hilâfetten de saltanattan da katiyen feragat etmeyeceğini İngiltere Kralı'na iş'ar(bildirmek) eylemesini İngiliz Kuvvetleri Fevkalade Komiser Vekili Henderson'dan rica ettiğini bildirmiştir[685].

Tanin gazetesinin 20 Teşrin-i Sâni 1338(20 Kasım 1922) tarihli nüshasında manşetini "Dün saat dörtte Büyük Millet Meclisi'nde Refet Paşa Hazretlerine gelen telgraf suretidir" şeklinde atarak Mustafa Kemal Paşa'nın "Hanedan-ı Ali Osmandan Halife-i Müslimin Abdülmecid Hazretleri halife intihab edildiklerini tebliğ ederim" telgrafına yer verilmiştir[686]. Ayrıca gazetenin "Siyasiyat" adlı köşesinde İsmail Müştak'ın "Halife-i Müslimin Abdülmecid Hazretleri" adlı makalesi yayınlanmıştır. İsmail Müştak, TBMM'nin Osmanlı hanedanından Abdülmecid Efendi'yi Müslümanlıkta en yüksek mevki olan ve asırlardır kudretinden ve kudsiyetinden bir zerre bile kaybetmeyen halifeliğe getirdiğini ifade etmiştir. Abdülmecid Efendi'nin ilim, irfan ve insaniyet

---

[683] *Açıksöz Gazetesi,* 20 Teşrin-i Sâni 1338, no:640, s.1.
[684] Abdülahad Nuri, "Halife Kaçırma Oyunu", *Açıksöz Gazetesi,* 20 Teşrin-i Sâni 1338, no:640, s.1.
[685] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 20 Teşrin-i Sâni 1338, no:521, s.1.
[686] *Tanin Gazetesi,* 20 Teşrin-i Sâni 1338, no:39, s.1.

açısından bu mevkiye layık olduğunu, artık halifenin siyaset zahmetlerinden kurtulduğunu belirtmiştir[687].

20 Teşrin-i Sâni tarihli Babalık gazetesinde "TBMM tarafından Hilâfete Abdülmecid inticap edildi" başlığı ile birinci sayfadan duyurmuştur. Haberin altında "Abdülmecid Efendi halife oldu, TBMM uzun müzakereler sonunda 148 reyle Abdülmecid Efendi'yi halife seçti" diye yazmıştır[688].

İkdâm gazetesinin 21 Teşrin-i Sâni 1338(21 Kasım 1922) tarihli nüshasında "Tahlil ve Terkip" köşesinde, Yakup Kadri'nin "Halife-i Müslimin Abdülmecid Hazretleri" adlı makalesinde Osmanlı Devleti'nde son dönemlerde tahta çıkan padişahlardan bahsetmiş ve Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesi ile ilgili olarak "Denilebilir ki, bugün makam-ı muallayı Hilâfete çıkarılan Abdülmecid Hazretleri, bu hanedanın üç yüz seneden beri bize bahşettiği ilk kıymetdar hediyedir" diyerek halife seçimi ile ilgili memnuniyetini ifade etmiştir[689].

Tanin gazetesinin 21 Teşrin-i Sâni 1338(21 Kasım 1922) tarihli nüshasında "Karar-ı Alî ve Hilâfet Alayı Valası" başlığı altında Büyük Millet Meclisi'nin mazbatası Zat-ı Hazreti Hilâfetpenâhiye Cuma günü arz edileceği ve hilâfet alayı icra buyurulacağı bildirilmiştir[690]. Anadolu'da Yenigün gazetesinin 21 Teşrin-i Sâni 1338(21 Kasım 1922) tarihli nüshasında Yunus Nadi'nin "Hükümet ve Hilâfet" makalesinde eski Türkiye'de hilâfetin durumu ve yeni Türkiye'de hilâfetin durumu üzerine bir değerlendirme yapılmış ve eski düzen ile yeni kurulan düzen karşılaştırılmıştır. Yazarın Vahdettin'in İngilizlere iltica etmesini İslâm'ı mahvetmek olarak değerlendirmiş ve Sultan Vahdettin'in tavrının bir dünyanın yıkılmasına ve yerine yeni bir dünyanın inşa edilmesini sağladığını vurgulamıştır ve "Yıkılan âlem, hilâfet ve saltanat ile beraber eski Türkiye, onun yerine yükselen âlem yeni ve milli akideleri ile i'tilası(yükselmek) herkesi hürmetle eğilmeğe mecbur eden yeni Türkiye'dir" demiştir. Yazar eski Türkiye'yi hilâfeti de içinde bulunduran bir saltanat olarak değerlendirmiş ve Türk milletinin hilâfet ile saltanatı birbirinden ayırarak kendi saltanatını kurmasını Türk milletinin dehası olarak tanımlamıştır[691].

---

687 İsmail Müştak, "Halife-i Müslimin Abdülmecid Hazretleri", *Tanin Gazetesi,* 20 Teşrin-i Sâni 1338, no:39, s.1.
688 Yusuf Sert, *a.g.e.,* s.38.
689 Yakup Kadri, "Halife-i Müslimin Abdülmecid Hazretleri", *İkdâm Gazetesi,* 21 Teşrin-i Sâni 1338, no:9238, s.1.
690 *Tanin Gazetesi,* 21 Teşrin-i Sâni 1338, no:40, s.1.
691 Yunus Nadi, "Hükümet ve Hilâfet", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 21 Teşrin-i Sâni 1338, no:652, s.1.

İkdâm gazetesinin 22 Teşrin-i Sâni 1338(22 Kasım 1922) tarihli nüshasında manşetini "Zat-ı Hazreti Hilâfetpenâhi, ilk cuma namazını önümüzdeki Cuma günü Fatih Cami-i Şerifi'nde edâ buyuracaklardır. Cuma ezanı kırâ'at olunurken bil-umûm bilad-ı İslâmiyede 101 pâre top endaht(atış) olunacaktır" şeklinde atmıştır. Aynı zamanda "Yeni Halifemiz-Tarih Huzurunda" başlıklı yazıda Abdülmecid Efendi'nin müverrih Ahmet Refik Bey'i huzurunda kabulünde halifenin tarihin muahezesine(tenkit) düçar olmamak için çok çalışacağını belirtilmiş ve yeni halifenin mesuliyetlerinin farkında olması takdir edilmiştir. Halifenin artık eski usullerle değil milletin intihabıyla seçildiğini belirtmiştir. Halifenin yetişme usulü, tahsili ve dünyadaki hadiseleri takip ve tahlil edişi ile bu makama uygun biri olduğu "İşte bugün yeni halifemiz, bu evsaf(vasıflar) ile tamamen mücehhez(hazırlanmış) olarak bu vazife-i hilâfeti deruhte(üzerine almak) buyuruyor ve tarih huzuruna çıkıyor" şeklinde ifade edilmiştir[692].

İkdâm gazetesi 23 Teşrin-i Sâni 1338(23 Kasım 1922) tarihli nüshasında manşetini "Dün Büyük Millet Meclisi İstanbul memurini Zat-ı Hazreti Hilâfetpenâhiyi tebrik ettikleri gibi bugün Ankara'dan gelecek olan heyet-i mebusanda meclis namına arz-ı tebrikat edecek ve Emanet-i Mübareke'yi teslim eyleyecektir" şeklinde atmıştır[693]. İkdâm gazetesinin 24 Teşrin-i Sâni 1338(24 Kasım 1922) tarihli nüshasında Abdülmecid Efendi'nin TBMM'ne ve İcra Vekilleri Heyeti riyasetine gönderdiği telgraflara yer verilmiştir. Ayrıca Abdülmecid Efendi'ye Kutsal Emanetler'in tesliminin bugün yapılacağı bildirilmiştir[694].

Tanin gazetesinin 24 Teşrin-i Sâni 1338(24 Kasım 1922) tarihli nüshasında "Halife-i Müslimin ve Hadımül Haremeyni'ş-şerif'in Abdülmecid Hazretleri'ne Büyük Millet Meclisi namına arz ve tehniyet(tebrik etme)" başlığı altında on dokuz mebustan oluşan meclis heyetinin İstanbul'a geldiğini belirtmiştir. Tebriklerin kabulü ve merasim programı hakkında bilgi vermiştir[695]. Tevhid-i Efkâr gazetesinin 24 Teşrin-i Sâni 1338(24 Kasım 1922) tarihli nüshasında manşetini "Bugün İmamü'l-Müslimin Abdülmecid Hazretleri'ne merasim-i fevkalade ile arz tebrikat eyleyecek" şeklinde atmıştır. Ayrıca haberde bütün İstanbul ahalisinin hilâfet merkezi güzergahında saf tutarak Halife-i Zişan Hazretleri'ne arz, hürmet ve abdiyetlerini sunacaklarını belirtmiştir[696]. Vakit gazetesinin

---

692 *İkdâm Gazetesi,* 22 Teşrin-i Sâni 1338, no:9229, s.1.
693 *İkdâm Gazetesi,* 23 Teşrin-i Sâni 1338, no:9230, s.1.
694 *İkdâm Gazetesi,* 24 Teşrin-i Sâni 1338, no:9231, s.1; *Vakit Gazetesi,* 24 Teşrin-i Sâni 1338, no:1777, s.1
695 *Tanin Gazetesi,* 24 Teşrin-i Sâni 1338, no:43, s.1.
696 *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 24 Teşrin-i Sâni 1338, no:525, s.1.

25 Teşrin-i Sâni 1338(25 Kasım 1922) tarihli nüshasında "Hilâfet Alayı Dün Fevkalade Merasim ile İcra Edildi" başlığı altında 24 Kasım'da Ankara'dan gelen heyet-i mebusun Topkapı Sarayında Abdülmecid Efendi'ye tebrik takdimleri ve Kutsal Emanetlerin tesliminden bahsetmiş ve Abdülmecid Efendi'nin beyanatına yer vermiştir[697].

Açıksöz gazetesinin 26 Teşrin-i Sâni 1338(26 Kasım 1922) tarihli nüshasında Hindistan Hilâfet Komitesi TBMM'nin hilâfet meselesi hakkındaki kararını bila-kayduşart tasvip ettiğini duyurmuştur[698]. İkdâm gazetesinin 28Teşrin-i Sâni 1338(28 Kasım 1922) tarihli nüshasında "Hindistan Müslümanlarının Karar Eciri" başlığı altında Hindistan Müslümanlarının, Vahdettin'in İngiltere'ye ilticasını hilâfet makamından feragat olarak telakki ettiğini ve Müslümanların hürmetini kaybettiğini bildirmişlerdir[699]. İkdâm gazetesinin 2 Kanûn-u Evvel 1338(2 Aralık 1922) tarihli nüshasında Hint Hilâfet Komitesinin Yeni Halife Abdülmecid adına hutbe okuttuklarını bildirilmiştir[700]. Tanin gazetesinin 2 Kanûn-u Evvel 1338(2 Aralık 1922) tarihli nüshasında Hindistan Hilâfet Komitesinden gelen iki telgrafa yer vermiştir. Telgraflarda Mustafa Kemal ve yeni Türkiye'nin İslâm'a yaptıkları hizmetlerden memnun olduklarını, Vahdettin'in İngiliz himayesine iltica etmesiyle hilâfetten düştüğünü İslâm dünyasının hürmetini kaybettiğini Abdülmecid Efendi'nin hilâfete intihabını tebrik ettiklerini belirtmiştir[701].

Vakit gazetesinin 3 Kanun-u Evvel(3 Aralık 1922) tarihli nüshasında Abdülmecid Efendi'nin beyanatına yer verilmiştir. Buna göre Zat-ı Hilâfetpenâhi bundan böyle siyaset ile uğraşmayacağını ve memlekette umumi işlerin cidden kabiliyetli bir zevatın elinde olduğunu beyan etmiştir[702]. Tanin gazetesinin 18 Kanun-u Evvel 1338(18 Aralık 1338) tarihli nüshasında "Mısırlıların Selam ve Tebrikatı" başlığı altında Türkiye'nin hilâfetin kudsiyeti ve şevketini muhafaza edecek en kuvvetli hükümet-i İslâmiye olduğunu ifade etmiştir[703].

---

[697] *Vakit Gazetesi,* 25 Teşrin-i Sâni 1338, no:1778, s.1; *Tanin Gazetesi*, 25 Teşrin-i Sâni 1338, no:44, s.1; *İkdâm Gazetesi*, 25 Teşrin-i Sâni 1338, no:9232, s.1, *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 25 Teşrin-i Sâni 1338, no:526, s.1, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 25 Teşrin-i Sâni 1338, no:673, s.1.

[698] *Açıksöz Gazetesi,* 26 Teşrin-i Sâni 1338, no:646, s.1; *İkdâm Gazetesi,* 29 Teşrin-i Sâni 1338, no:9236, s.1.

[699] *İkdâm Gazetesi,* 28 Teşrin-i Sâni 1338, no:9235, s.1.

[700] *İkdâm Gazetesi,* 2 Kanûn-u Evvel 1338, no:9239, s.1; *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 2 Kanûn-u Evvel 1338, no:533, s.1.

[701] *Tanin Gazetesi,* 2 Kanûn-u Evvel 1338, no:300, s.1.

[702] *Vakit Gazetesi,* 3 Kanûn-u Evvel 1338, no:1786, s.2; *İkdâm Gazetesi,* 3 Kanûn-u Evvel 1338, no:9240, s.1

[703] *Tanin Gazetesi,* 18 Kanûn-u Evvel 1338, no:316, s.3.

Görüldüğü gibi gazeteler halife seçimi ve sonrasındaki olayları gün gün takip etmiştir. Basının ortak fikri Abdülmecid Efendi'nin bu makama layık olduğu yönünde olmuştur. Ayrıca İslâm âleminde Halifeye gelen tebrik telgrafları da yayınlanmıştır. Hilâfetin saltanattan ayrılarak Türkiye'de yeni bir dönemi başlattığı ifade edilmiştir. Hal' fetvası gazetelerde yayınlanan Sultan Vahdettin hakkında eleştiriler de devam etmiştir.

1.3. TBMM ile Halife Abdülmecid Arasındaki Anlaşmazlıklar

Abdülmecid Efendi halifeliğe seçildiğinde mecliste halifenin görev ve yetkileri üzerine uzun tartışmalar yapılmıştır. Meselenin çözümü için halifenin görev ve yetkilerinin sonradan tespit edilmesi koşuluyla halife seçimi yapılmıştır. Halifenin görev ve yetkilerinin belirgin olmaması hilâfet konusunun merkezindeki sorun olmuştur[704]. Abdülmecid Efendi halife seçildiğinde yayınladığı beyannamedeki unvan ve hitap sorunu yanında, Ankara için İstanbul sadece Türkiye'nin bir vilayeti olmasına rağmen Halife'nin İslâm dünyasına yayınladığı beyannamede İstanbul'u bir hilâfet merkezi olarak göstermesi Meclis'teki tutucu kesimin dikkatini çekmiştir[705]. Bazı üyeler halifeye devlet reisine verilen hakların verilmesini savunurken bazı üyeler onun yetki ve nüfuzunun daha da genişletilerek İslâm âlemi üzerinde hükümranlığının kanunlaştırılmasını istemiştir[706].

Meclis'in 21 Kasım 1922 tarihli gizli oturumunda muhalif bazı milletvekillerinin bazı iddialar ortaya attığını görmekteyiz. Öncelikle Meclis'te Doğu Trakya'yı düşman işgalinden kurtarmakla görevli İstanbul temsilcisi Refet Paşa'nın hareketlerinin Meclis'e ve kanunlara karşı olduğunu iddia etmişler ve Meclis'in talimatlarına ters davrandığını belirtmişlerdir. Oturumda özellikle Ziya Hurşit'in Refet Paşa'nın kimin temsilcisi olarak gittiğini, görevlerinin ne olduğu üzerine soruları olmuştur. Gizli oturumda Rauf Bey, Refet Paşa'nın Mudanya Mütarekesi kararları gereği TBMM temsilcisi olarak gönderildiğini ve görevine aykırı icraatta bulunmadığını söylemiştir. Ayrıca Rauf Bey, Refet Paşa'ya halk tarafından gösterilen tezahüratın şahsına değil Meclis'in temsilcisi olmasından kaynaklandığını beyan etmiştir[707]. Meclis'te Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey Refet Paşa'nın İstanbul'da görevleri dışında hareket ettiğini, TBMM'nin Türkiye Devletine bağlı bir şehre neden Refet Paşa'yı bir temsilci olarak gönderdiğini sormuş, Refet Bey'in gümrük vergisi hakkındaki kanunu tadil etmesini milli hâkimiyete aykırı

[704] Ömür Sezgin, *a.g.e.,* s.102.
[705] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.112-113.
[706] Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.58.
[707] *TBMM GCZ,* Devre I, C.III, s.1072.

olarak değerlendirmiştir. Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit'te Yusuf Ziya'nın görüşlerine katıldığını ve Refet Paşa'nın kanun tadil etme davranışı konusundaki endişelerini açıklamıştır. Refet Paşa ve İstanbul'un yönetimi hakkında verilen takrirler tartışılmıştır. İstanbul'daki uygulamaların hatalı olsa da bunun ülkenin genel menfaati açısından önemli olduğu vurgulanmıştır[708]. Refet Paşa'nın İstanbul halkı tarafından büyük sevgi gösterileri ile karşılanması ve Refet Paşa'nın Halife ile samimi ilişkiler kurması hatta Konya adlı bir atı Halifeye armağan ederken abartılı bir şekilde bağlılığını bildirmesi Halifenin Sultanlığa yöneltilmesi olarak yorumlanmıştır[709].

Meclisteki muhalefet yalnızca İstanbul yönetimi ile ilgili değildi. Artık hilâfeti saltanata çevirme çabasında olan milletvekillerinin Meclis'te sesini yükselttiği bir dönem başlamıştı. Savaş sonrası barış görüşmeleri döneminde iki belge dikkati çekmiştir. Bunlardan ilki Yunus Nadi'nin 26 Kasım 1922 tarihinde Anadolu'da Yenigün gazetesinde yayımladığı "Yeni Bir Cidal(sözlü mücadele-kavga) Devri" makalesidir. İkinci belge ise Karahisari Sahib Mebusu Hoca Şükrü Efendi'nin "Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi" başlıklı risalesidir. Anadolu'da Yenigün gazetesi yarı resmi hükümet organı olması ve Yunus Nadi'nin de Mustafa Kemal'e yakınlığı göz önünde tutulursa yazının önemi ortaya çıkmaktadır[710]. Muğla Mebusu Yunus Nadi Bey'in hocaları çok sert bir şekilde eleştirdiği "Yeni Bir Cidal Devri" makalesi Meclis'te büyük tartışmalara sebep olmuştur. Bu makalede, Meclis'te büyük bir çekişme döneminin başladığı ve Büyük Millet Meclisi'nin yetkisinin ve gücünün kaynağı unutularak Meclis'e baskı yapıldığı belirtilmiştir[711].

Makale muhalefetin yoğunlaşması karşısında yeni bir siyasi tutumu dile getirmiştir. Savaş sırasında her ne pahasına olursa olsun birliği sağlama siyasetinin terkedildiğini belirten yazar "ihtilal" ve "inkılap" fikirlerinin ön plana çıkarıldığını belirtmiştir. Yunus Nadi Bey bütün kötülüklerin kaynağında halife ve sultanın bulunduğunu, milletin bunu anlayarak hâkimiyeti eline aldığını, bununla birlikte yine de bazı kişilerin hala padişah istediklerini fakat bunlara hiçbir şekilde göz yumulmayacağını ve bu kişilerin kendi kanları içinde boğulacaklarını yazmıştır. Ayrıca Yunus Nadi'ye göre Meclis saltanatı yaşatmak isterse dağılacaktır, bu konuda hürriyet ve serbestiden bahsedilemez demiştir. Bu makale ile anlaşılıyor ki ciddi bir politika değişikliği söz

---

[708] *TBMM GCZ,* Devre I, C.III, s.1085 vd.
[709] Mahmut Goloğlu, *a.g.e.,* s.40.
[710] Ömür Sezgin, *a.g.e.,* s.102-103.
[711] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.113.

konusudur. Meclis'in egemenliği tartışılmaz bir şekilde kabul edilmişken ilk kez bu egemenlik tartışma konusu olmuştur[712].

6 Ocak 1923 tarihinde ise Karahisari Sahib Milletvekili İsmail Şükrü Efendi'nin Meclis'te bu makale hakkında Dahiliye Vekâleti'ne bir takrirde bulunmuştur. Bu takrirde milli hâkimiyete karşı irticadan bahsedildiğini ve Dahiliye Vekâletinin buna ne gibi önlemler aldığını sormuştur. Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey millet hâkimiyetine karşı hiçbir iltica hareketinin olmadığını ve matbuatta sansür olmadığı için Dahiliye Vekalleti'nin sorumlu tutulamayacağını söylemiştir. İsmail Şükrü Bey makalenin tamamını okumuştur ve bu makalede karşı çıktığı yerleri belirtmiştir. Makalenin içeriği Meclis'e bir ihtar olarak yorumlanmıştır ve Yunus Nadi Bey'in makalesinin incelenmesine karar verilmiştir[713]. İnceleme sonunda 29 Ocak 1923 tarihinde makalenin milli hâkimiyeti savunduğu ve TBMM'ne karşı hiçbir olumsuz düşüncenin olmaması nedeniyle herhangi bir işlem yapılmadığı açıklanmıştır. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey basında serbestliğin olduğunu söylemiş ama bu özgürlük nedeniyle hiç kimsenin meclisin idare şeklini böyle eleştirmesine hakkı olmadığını belirtmiş ve makaleden alıntılar yaparak eleştirilerine devam etmiştir. Meclis'in saltanatı yıkacak kadar büyük bir yetkisinin olduğunu ve gerekirse Meclis'in padişahı tekrar getirebilecek yetkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine padişah propagandası yapıldığına dair mecliste uzun tartışmalar olmuştur. Ayrıca barış görüşmelerinin yapıldığı bu dönemde memlekette irtica başladığını belirten görüşlerin açıklanmasının zararlı görüldüğü belirtilmiştir[714]. Bu makaleye mecliste beklendiği gibi sert tepkiler olmuştur. Taraflar ulusal savaşın ardından yeni bir döneme girildiğinin yani yol ayrımına girildiğinin farkına varmışlardır.

Yayınları Meclis'i tedirgin etse de Anadolu'da Yenigün gazetesi gündemi belirleme işlevini üstlendiği görülmüştür. Celal Nuri Bey'in "Saltanat-ı Milliye" başlığıyla kâleme aldığı makalede, müstebit bir hükümetin, bir İslâm hükümeti olmayacağını ve aynı zamanda ırsiyet yoluyla gelen yönetimin de İslâmiyet'ten uzaklaşmış sayılacağını belirtip, Emeviler ve sonrasında gelen halifelerin meşru olmadığını belirtmiştir. Ona göre "zat-ı halife" yoktur, "Hükümet-i İslâmiye" vardır. Hilâfet hükümet demektir. TBMM'nin bir Heyet-i İslâmiye olarak görev yaptığını ve

---

712 Ömür Sezgin, *a.g.e.*, s.102-103.
713 *TBMM ZC,* Devre I, C.XXVI, Ankara, 1960, s.212 vd.
714 *TBMM ZC,* Devre I, C.XXVII, Ankara, 1960, s.44 vd.

bunun dışında bir hükümet ve hilâfet aramanın yersiz olduğunu belirtmiştir. Yazarın bir gün sonraki "Hilâfet ve Halife" başlıklı yazısında ise "Hilâfet-i İslâmiye bir millet-i İslâmiye olamaz", "Halife-i Müsliminin yalnız bizim devletimizin reisi olarak görmek onu mahdud(sınırlanmış) bir vaziyette görmektir" demiştir. Ayrıca 1 Teşrin-i Sâni 1338 tarihinden önceki işlerin İslâm ruhundan uzak olduğunu ve hilâfetin Osmanlı Sultanlarının bir payesi olduğunu, bir hükümdar-ı müstebit kendisine halife diyebildiğini belirtmiştir. Bu yazı dizisi 1 Kasım'dan beri Meclis'te yapılan tartışmalara yeni bir boyut kazandırmış ve sorunu Meclis dışına taşımıştır. Bu tartışmaların doruk noktasını da muhalif yaklaşımı ile dikkat çeken İsmail Şükrü Efendi'nin "Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi" başlıklı risalesi olmuştur[715].

İsmail Şükrü Bey'in hazırladığı "Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi"[716] adlı risale siyasi rejim konusunda dini ideolojinin etkisi altında bulunanların görüşlerini yansıtmıştır. Ona göre saltanat ile hilâfetin ayrılması ve saltanatın kaldırılması rejim konusunu açıklığa kavuşturmamıştır. Veliaht Abdülmecid Efendi halife seçilmişti ama hilâfet makamının devlet sistemi içindeki yeri ve yetkileri belirsizliğini korumaya devam etmiştir[717].

İsmail Şükrü Bey'in 1 Kasım'da saltanatın kaldırılmasına dair esas metni hazırlayan müşterek komisyona üyeydi ve metnin altında imzası bulunuyordu. Ancak 1 Kasım sonrasındaki gelişmelerden ve basındaki hilâfet karşıtı görüşlerden olumsuz etkilenmiştir. 15 Ocak 1923'te yayınlanan "Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi" adlı risalesini bu yöndeki kaygıların sonucu olarak kâleme almıştır. Risalenin basımının Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Anadolu seyahatine çıktığı 14 Ocak tarihinin hemen sonrasına denk gelmesi kafalarda soru işareti oluşturmuştur. Rauf Bey Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği 18/19 Ocak tarihli telgrafta risalenin yayınlanmasına Celal Nuri imzasıyla Yenigün gazetesinde bir hücum şeklinde başlayan neşriyatın neden olduğunu bildirmiştir. Muhaliflerin siyasi bir komplosu olarak algılanan risale yepyeni tartışmaları başlatmıştır[718].

"Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi" adlı risalenin özeti şöyledir: "İslâm hükümeti saltanatın ilgası ile kaldırılmış değildir. Meclis ile halife arasında bir ayrılık

[715] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.192 vd.
[716] Orijinal metni için bkz: Hoca Şükrü, *Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi,* Ankara, 1339, Günümüz Türkçesi ile bakınız: Kadir Mısıroğlu, *Geçmişi ve Geleceği ile Hilâfet*, s.614-638.
[717] Ömür Sezgin, *a.g.e.*, s.103-104.
[718] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.195.

yoktur. Halife Meclis'in Meclis halifenindir. Halifelik müessesesinin maddi(siyasi) iktidara ihtiyacı vardır. Çünkü halifelik hükümet demektir. Halife siyasi iktidarı kaybederse, İslâm dünyasında buhranlar çıkar. Hükümetsiz, istiklalsiz, hürriyetsiz bir hilâfet olmaz. Şu halde TBMM'nin tabii başkanı halife olmalıdır. Devletin kanunları ve hükümetin kararları halife tarafından tasdik edilmelidir. İslâm milletleri üzerinde halifenin yetkilerine gelince, bu hükümetler müracaat ederse kendilerine birer menşur verilmelidir"[719]. Mustafa Kemal, İsmail Şükrü Bey ve arkadaşlarının, Millet Meclisini halifenin danışma kurulu ve halifeyi de devletin başı olarak göstermek ve kabul ettirmek amacında olduklarını söylemiştir[720].

Hocalara göre bu risalenin yazılış amacı TBMM adına alınan saltanatın kaldırılması kararı ile üzüntüye boğulan Müslümanların durumu yanlış yorumlamasına engel olmaktı. Ayrıca risalede TBMM'nin halifeliği papalık benzeri bir makammış gibi ortaya sürdüğü kanısı uyandığı da belirtilmiştir[721].

İsmail Şükrü Efendi belki muhalefetin lideri değildi ama siyasi rejim konusunda çatışan iki görüşten birini en net şekilde dile getirmiştir. Nitekim hilâfet yanlısı olmasalar da Mustafa Kemal'in yönetimine karşı olanlar hilâfet makamına sarılmak mecburiyetinde olmuşlardır. Hilâfet rejiminin henüz toplumsal yapıya ters düşmediği tarihi bir aşamada Mustafa Kemal Cumhuriyet rejimini yerleştirmek istiyordu. Yani bir tarafta Mustafa Kemal önderliğinde Cumhuriyeti kurmak isteyenler bir tarafta ise halifenin başkanlığında bir meşruti yönetim kurmak isteyenler vardı[722]. Ankara dışında olan Mustafa Kemal Paşa'nın bu risaleye gösterdiği tepki taraflar arasında savaş sonrasına dair yapılan planların ne denli farklı olduğunu ortaya koymuştur[723]. Mustafa Kemal Paşa Şükrü Hoca ve arkadaşlarının siyasi maksatlarını açıktan açığa ortaya koymayıp, bunu bütün İslâm dünyasına mal ederek istedikleri dini bir konu olarak ele almaları, hilâfet oyuncağının ortadan kaldırılmasını çabuklaştırmaktan başka bir sonuç vermeyeceği şeklinde değerlendirmiştir[724].

İsmail Şükrü Hoca'nın risalesine karşı bir risale Meclisin içindeki milletvekilleri tarafından gelmiştir. "Hâkimiyet-i Milliye ve Hilâfet-i İslâmiye" adıyla yayınlanan ve alt başlığında "Karahisari Sahib Mebusu Hoca Şükrü Efendi'nin Bu Meseleye Dair

---

[719] Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.,* s.137.
[720] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.477.
[721] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.114.
[722] Ömür Sezgin, *a.g.e.,* s. 104-105.
[723] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.198.
[724] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.480.

Neşrettiği Risaleye Reddiyedir" ifadesi yer alan çalışma Siirt Mebusu Hoca Halil Hulki, Muş Mebusu İlyas Sami ve Antalya Mebusu Hoca Rasih'in müşterek imzasını taşımıştır. Eserin mukaddimesinde dinle ilgili içtihatların zamana ve içtihatlara göre değişebileceğine vurgu yapılmış ve içtihat kapısının açık olduğunu belirtmiştir[725]. Bu risale; hilâfetin mahiyeti, tarihçesi, hilâfetle saltanatı ayrılması ve hilâfet ile saltanatın birleşmesindeki mahzurlar, hilâfetinin son halinin İslâm dünyasında tesirleri, hilâfet meseleleri hakkında münakaşalar, başlıkları altında hilâfet ile ilgili birçok yazara ait makalelerden oluşmuştur. Bu makaleler Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet Bey, Hoca Rasih Efendi, Hoca Ubeydullah Efendi, Yunus Nadi Bey, Ahmet Emin Bey, Falih Rıfkı Bey, Necmettin Sadak Bey, Celal Nuri Bey tarafından yazılmıştır[726].

İsmail Şükrü Efendi'nin risalesine karşı basın ya da risale yoluyla karşı tezler sona ermemiştir ve girişimler sonuç vermiştir. Risale hakkında soruşturma açılmıştır ama herhangi bir işlem yapılmamıştır[727]. Meclis TBMM-hilâfet çekişmelerini önlemek için 15 Nisan 1923 tarihinde, 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanununun 1. maddesinin tadili ile "saltanatın kaldırılıp egemenlik haklarının Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan TBMM'ne geçtiğine dair 1 Kasım 1922 tarihli karara aykırı veya TBMM'nin meşruluğuna dair ayaklanma niteliğinde söz, yazı ve eylemle kasten karşı gelenler karışıklık çıkaran ve yayında bulunanlar vatan haini sayılır" şeklinde değiştirilmiştir[728].

1.4. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit ve Eskişehir Konuşmaları ve Hilâfet Makamı

1923 yılının başlarında, saltanat kaldırılmış ve halifelik makamı yetkisiz kalmış, Lozan'da temsilcilerimiz çetin bir mücadele içine girmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa 14 Ocak 1923 günü halk ile temas etmek ve memleketin içinde bulunduğu havanın içine girmek kararı ile batı illerine bir geziye çıkmıştır[729]. Kurtuluş Savaşı bittiğinde Mustafa Kemal, Türk ulusunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma mücadelesi beklediğini söylemiş ve ülkede eğitim ve hukuk kurumlarında köklü değişiklikler olacağını belirtmiştir. Ulusal devrimin önündeki en büyük engelinde İslâmî çok ulusluluğun sembolü olan halifelik

---

[725] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.202-203.
[726] Kadir Mısıroğlu, *a.g.e.*, s.311-312.
[727] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.204-205.
[728] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.193.
[729] Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s.100.

olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle bu gezide yapılan söyleşiler halifeliğin gerçek kimliği ve geleceği hakkında fikir vermiştir[730].

Anadolu gezisinin ilk durağı Eskişehir olmuştur. Mustafa Kemal'e Eskişehir'de "Türkiye halifeye vazife ve salahiyet verebilir mi?" sorusuna "makam-ı hilâfet sadece Türkiye'ye ait değildir, bu makam âlem-i İslâm'a şamil bir makam olduğundan bu makama Türkiye halkının vazife ve selahiyet vermesi takat ve selahiyeti haricindedir" diye cevap vermiştir. Ayrıca "Bütün âlem-i İslâm tamamen hür ve müstakil olursa bu mesele nasıl halledilecekse halledilir yoksa halifeye selahiyet vermek gayretiyle Türkiye hâkimiyetini zedeleyecek bir tarza, ne din ne şeriat müsaade eder" demiştir[731]. Mustafa Kemal Paşa çoğu yabancı devletlerin idaresinde olan Müslüman milletlere ve devletlere bir hükümdar atamak akıl ve gerçekle bağdaşmadığını söylemiştir[732].

Mustafa Kemal daha sonra İzmit'e geçmiştir. Önemli İstanbul gazetelerinin kimileri saltanata olduğu gibi hilâfete de sıcak bakan başyazarlarıyla planlanan basın toplantısı bu gezinin amacı olan genel havayı yoklamanın önemli bir halkası olmuştur. Aslında kamuoyunu aydınlatacak ve yönlendirebilecek basın bölünmüş durumdaydı. Bir yandan İttihatçılar, diğer yandan saltanat ve hilâfet yanlısı yazılar kamuoyunu şaşırtmış, ikilemde bırakmış ve gereken toplumsal desteğin oluşmasını geciktirmiştir. Hüseyin Cahid'in başını çektiği İttihatçılar Tanin'de, Rauf Bey'e destek veren Ahmet Emin Bey grubu da Vatan ve İleri gazetelerinde yazılar yazmıştır. Velit Ebuzziya, Eşref Edip gibi yazarlarıyla Tevhid-i Efkâr ve Sebilürreşat gazeteleriyse katıksız hilâfet ve saltanat savunuculuğu yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa planladığı basın toplantısı sırasında bu görüşleri birleştirebilmeyi de ummuş ve en azından onları uyarabileceğini düşünmüştür[733].

İzmit'te İstanbul gazetecileri ile konuşurken Meclis'teki muhaliflerin hilâfet hakkındaki nokta-i nazarları sorulunca muhaliflerin halifeye kudret ve selahiyet vermek istediklerini belirtmiştir. Sözü İsmail Şükrü Efendi'nin çıkardığı "Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi" adlı risaleye getirmiştir[734]. Bu risalenin yayınlandığı ve dağıtıldığı bilgisi Mustafa Kemal'e İzmit'te iken bildirilmiştir[735].Mustafa Kemal risalenin belli kısımlarını okumuştur ve gazetecilerin görüşlerini sormuştur fakat gazetecilerin bilgileri

---

[730] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.119.
[731] Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları,* Ankara, 1982, s.33.
[732] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.480.
[733] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.120- 121.
[734] Arı İnan, *a.g.e.,* s.33.
[735] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.477.

olmadığı için yorum yapmamışlardır. Velid Bey ve Falih Rıfkı Bey meselenin barıştan sonraya bırakılması gerektiğini söylemiş, Ahmet Emin Bey hilâfetin tüm İslâm âlemini kapsayan bir müessese olduğunu ve bu surette faaliyette olursa bir iç mesele olma özelliğini kaybedeceğini söylemiştir ve bundan sonra Mustafa Kemal Hilâfet ile ilgili görüşlerini açıklamıştır[736]. Hilâfet hakkında:"Biz bu meseleyi siyaseten halletmişiz. Dünya yüzünde bağımsız ve yeni bir Türkiye Devleti vardır ve devleti kuran milletin bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Milletin memleketin tek gerçek temsilcisi bu meclistir. Türkiye Devleti'nin başkanı da vardır. Bu şekil şer'idir, ilmidir. Özellikle devletin bağımsızlığını en iyi koruyabilecek bir şekildir ve özellikle millet hâkimiyetini gösterecek bir şekildir. Türkiye Devleti makam tanımaz esasında başka bir makam yoktur. Yani hilâfet makamının durumu ve resmi niteliği yoktur. Bir defa bu son sözümü isbat için hatırıma gelen silsileyi takip edeceğim ve iki yöndeki hatıranıza müracaat ederek sözlerimi isbata çalışacağım" demiştir ve uzun sayılabilecek bir anlatımla tarihi bir süreç içerisinde "Halifelik ve Hilâfet" konusunda açıklamalar yapmıştır. Daha sonra konuyu günümüze getirmiştir ve : "…TBMM kendinden başka bir Halife-i Müslimin seçti ve bir halife makamı ortaya çıktı. Fakat bu makama doğrudan doğruya bir yetki vermeye kalkışırsak bu uygulamanın sahası bütün İslâm âlemine şamil olur. Halife İslâm âlemine bizim vereceğimiz görev ve yetkiyi uygulamak zorundadır. Uygulayamazsa zaten manası yoktur. Bizce mesele hallolmuştur. Kendisi meşgul olmazsa ve kendisinden menfaat tasavvur edenler yerinden kıpırdamazsa bizce mesele hallolmuştur. Ve illa hocaların, Hoca Şükrü Efendi ve bunun gibi hocaların arzularını yerine getirmek isteyenlerin yapacakları faaliyet derhal meseleyi daha kesin hallettirir"[737] diyerek, halife taraftarlarının son zamanlardaki tavırlarını eleştirmiştir.

Mustafa Kemal, hilâfet Türkiye için menfaat mi zarar mı? sorusuna hilâfetin Türkiye için zarar olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin en parlak devirlerini hilâfeti almadan önce geçirdiğini, hilâfeti aldıktan birkaç sene sonra sükuta geçtiklerini belirtmiştir[738]. Başyazarlarla konuşmalarında ulusun egemenliğine hiçbir gücün karşı duramayacağını yerleştirmeye çalışan Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in halifenin üstünde olduğunu herkesin kavraması için çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın gazetecilerle konuşmasında

---

[736] Arı İnan, *a.g.e.,* s.60-63; Osman Akandere, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı(16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar", *Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü-Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan,* Ankara, 2004, s.19.
[737] Arı İnan, *a.g.e.,* s.60-65; Osman Akandere, *a.g.e.,* s.19-20.
[738] Arı İnan, *a.g.e.,* s.71.

dile getirdiklerini 18 Ocak günü İzmit halkına da anlatmıştır. Savaş anılarının çok taze olduğu o günlerde kendisini Kurtuluş Savaşı kahramanı olarak coşkuyla dinleyen kalabalığın karşısında özenle seçtiği cümlelerinde halifeye bir suçlama yüklemezken Şükrü Hoca ve grubunu da yalnızlığa itmiştir. İzmit konuşmalarından birkaç gün sonra Bursa'da halka seslenirken de ulusal egemenliğin önemini ve halifeliğin evrensel kimliğinin bu sistem içindeki yersizliğini yine tarihsel açıklamalarla anlatmıştır[739].

Bu gezinin önemli bir durağı olan Balıkesir'de 7 Şubat 1923 tarihinde Paşa Camii minberinde Mustafa Kemal Paşa Türkçe bir hutbe okumuştur. Bu hutbe de devlet yöneticilerin halkı aydınlatmak ile görevli olduklarını, geçmişte milletten bazı şeylerin gizlenerek milletin halife ve padişah namındaki kişilerin ardından köle gibi gitmeye mecbur bırakıldığını anlatmıştır. Hutbelerin Türkçe olarak okunmasının gerekliliğinden bahsetmiş iki yüz yıl evvelki hutbelerin insanları gaflet ve cehl içinde bıraktığından bahsetmiştir. Halifenin Türkiye sınırları içinde yetkilere sahip olduğunu belirtip Şükrü Hoca gibilerin Osmanlıya dönüş özlemiyle risaleler yayınladığını ifade etmiştir[740].

Mustafa Kemal Paşa'nın aslında saltanatın kaldırılmasından sonra hilâfet makamına bel bağlayan kişiler olduğunu ama halifeye milli hâkimiyeti yok edecek yetkilerin verilemeyeceği açıkça ifade etmiştir. İslâm âleminin tümünü kapsayacak bir hilâfet anlayışının Türkiye Devleti için geçerli olmayacağını belirtmiştir. Halifenin çevresinde kümelenen muhalefete açıkça hilâfet meselesinin kesin bir şekilde çözüleceğini ifade etmiştir. Türkiye Devleti'nin hiçbir makama hâkimiyetini ihlal edecek yetkiler vermeyeceği kesin bir dille belirtilmiştir.

1.5. Lozan Barış Antlaşması'nda Hilâfet Makamı

Saltanatın kaldırılması ile İstanbul Hükümeti diye bir hükümet kalmadığından, Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi yalnızca Ankara Hükümeti'nin temsil etmesi sağlanmıştır. Meclis 3 Kasım toplantısında Lozan'a gidecek heyeti belirlemiştir. Türk delegasyonu İsmet İnönü, Rıza Nur ve Hasan Saka'dan oluşmuştur. Meclis heyete vereceği talimatta milli sınırlar, tam bağımsızlık ve Ermenistan sorunu üzerinde durulmuştur. Lozan Konferansı öngörüldüğü 13 Kasım günü değil de 20 Kasım 1922'de başlamıştır[741].

---

739 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.;* s.125,128, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* C.2, s.66.
740 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.;* s.129-130.
741 Şerafettin Turan, *Türk Devri Tarihi(Ulusal Direnişten Türk Cumhuriyetine)*, C.2, s.283-284.

İsmet Paşa Lozan Konferansı'na katılmadan evvel Fransız Hükümeti'nin davetine icabet etmiş ve "Muslim Standard" adlı gazetenin müdürüne bir beyanatta bulunmuştur. Bu beyanatta Türk Devleti'nin hangi şartlarda doğduğunu, saltanat idaresinden nasıl kurtulduğunu, bu değişim İslâm dini ve hilâfet aleyhinde olmadığını izah etmiştir. Hilâfet ile ilgili olarak "Artık hilâfet makamının dini olmayan bir maksatla kullanılmasına razı olmayacağız" demiştir. Hilâfetin geleceği ile ilgili olarak da "Biz yaşadıkça kanımızın son damlasına kadar hilâfeti yaşatacağız ama tek bir adamın şahsi malı olmasına asla müsaade etmeyeceğiz" diyerek Türklerin kararının bu olduğunu, hilâfetin Müslümanlar arasında büyük bir yardımlaşma kaynağı olduğunu ve hilâfet hakkının Türk milletine mahfuz olduğunu belirtmiştir[742].

20 Kasım'da başlayan görüşmelerde Osmanlı borçları, Türk-Yunan sınırı, Boğazlar, Musul, Azınlıklar ve Kapitülasyonlar gibi konularda anlaşma sağlanamayınca görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesilmiştir[743].1922'de Lozan Konferansı'na delegelerimiz eşsiz bir zaferle gitmişler fakat müzakereler açıldığında batılı devletler Türkiye'ye eşitlik hakkı tanımak istememişlerdir[744].

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın ilk Lozan Barış görüşmelerinde hilâfetin İslâm dünyası arasında bir kuvvet olarak muhafazasını savunurken, Lozan'dan Ankara'ya dönüşünde aksine bir hilâfet düşmanı olarak döndüğünü belirtmiştir. Rauf Bey bunun nedenini, İsmet Paşa'nın İngiltere'nin Türkiye'de hilâfetin devamına izin vermeyeceği fikrini kabul etmesine bağlamıştır[745]. İsmet Bey'in Ankara'ya dönerken Eskişehir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın yanına uğrayıp Ankara'ya beraber gelmeleri Meclis tarafından sakıncalı bulunmuştur. İsmet Paşa'nın barış koşulları oluşmuşken barışı yapmadığı konuşulmuştur. Meclis'te İsmet Paşa'nın ve diğer delegelerin Bakanlar Kurulu talimatına uymadıklarını belirtmişlerdir. 27 Şubat'tan 6 Mart'a kadar tartışmalar devam etmiştir[746]. Meclis'te barış görüşmelerinde misak-ı milliden taviz verildiği eleştirileri yoğunlaşmıştır.

İkinci Lozan Barış Konferansı(18 Nisan-24 Temmuz 1923) görüşmelerinde hilâfet konusu doğrudan gündeme gelmemiş dolaylı olarak gündeme gelmiştir. Bunlardan biri İngiliz ve Fransız temsilcilerin 1917'de Fahrettin Paşa'nın Hz. Muhammed'in kabrinden götürdüğü "Medine Muhafazası" olarak adlandırılan Kutsal Emanetlerin iadesi

---

742 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.,* s.178-180, Feridun Kandemir, *a.g.e.,* s.95-96.
743 Ahmet Demirel, *a.g.e.,* s.506.
744 Halil İnalcık, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi,* Ankara, 1972, s.33.
745 Feridun Kandemir, *a.g.e.,* s.96-97.
746 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.487-488.

meselesidir. Türkiye Kutsal Emanetlerin hukukunun halifeye bağlı olduğunu ve dini bir mahiyette olup siyasi bir anlaşmaya konu olamayacağını belirtmiştir. Patrikhaneye siyasi yetkiler yüklemek istenince Türkiye Devleti'nde halifelik ve devletin birbiriyle ayrılması ile tüm azınlık cemaat reislerinin salt ruhani sıfatı dışında hiçbir ayrıcalıktan yararlanamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca halifenin dini yetkilerinin Türkiye dışında hiçbir siyasi, hukuki ve idari hak ve yetkisinin bulunmayacağı kabul edilmiştir[747]. 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmış, 11 Ağustos'ta Meclis ikinci çalışma dönemine başlamış ve 9 Eylül'de Mustafa Kemal başkanlığında Halk Fırkası resmen kurulmuştur[748].

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile Türk tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Silahlı mücadele dönemi geride kalmış, artık hem adıyla hem de kurumlarıyla çağdaş Türk Devleti'ni kurma çalışmaları başlamıştır. Bu yeni devletin adı Türkiye Cumhuriyeti olacaktır, çünkü bu isim toplumun esas unsurundan kaynaklanıyordu. Çağdaş Türk Devleti fikri, Mustafa Kemal'in düşüncesinde daha Kurtuluş Savaşı öncelerinde filizlenip şekillenen bir ideal olmuştur. Lozan Antlaşması'ndan sonraki günlerde ele alınan ilk konu devlet rejiminin şekli olmuştur. Daha saltanatın kaldırıldığı gün Mustafa Kemal "Milletin saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak TBMM'dir ve bu egemenlik makamının hükümeti TBMM Hükümetidir" demiştir[749].

Milli Mücadele döneminde halife-sultanı kurtarmak esas gaye olarak gösterilmiştir ama milli egemenliğe dayalı bir idarenin kurulacağı daha kongrelerin toplandığı günlerde kendini göstermiştir. Türkiye'nin geleceği hakkındaki tüm kararları TBMM'nin alabileceği daima vurgulanmıştır. Milletin geleceği hakkında tek söz sahibi olan meclis hem vatanı düşmanlardan kurtarmış hem de milli egemenliğin önüğnde duracak her kurumu ve uygulamayı kaldırmayı amaçlamıştır. Milli egemenliğin sağlanması için öncelikle saltanat kaldırılmış ve milletin saltanatı kurulmuştur. Artık ülke yönetiminde milletin tek temsilcisi olan TBMM söz sahibi olmuştur. Hilâfet ise tüm siyasi yetkilerinden yoksun bir halde simgesel bir özellikte bırakılmıştı. Lozan Barış Konferansı imzalanınca da artık devletin rejiminin bir netliğe kavuşması gündeme gelmiştir. Bu rejim milli egemenliğe dayalı cumhuriyet rejimi olacaktır.

---

[747] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.182-183.
[748] Ömür Sezgin, *a.g.e.*, s.134.
[749] Ünsal Yavuz, *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*, Ankara, 1990, s.85-86.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HİLÂFETİN KALDIRILMASININ TÜRK BASININA YANSIMALARI

2.1. Cumhuriyetin İlanı ve Hilâfet Makamı

7 Aralık 1922 tarihinde Mustafa Kemal Ankara gazetelerine verdiği bir demeçte barış sağlanınca "Halkçılık" ilkesine dayanan ve "Halk Fırkası" adını taşıyan bir siyasi parti kurma kararında olduğunu açıklamıştır. 1923 yılı başında İzmit'teki basın toplantısında da Halk Partisini kurma tasarımından söz etmiştir[750]. Mustafa Kemal'in siyasi bir parti kurma isteği başta Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir ve Rauf Bey olmak üzere İstanbul basınında da hoş karşılanmamıştır. Partinin kurulmasına, Meşrutiyet yönetimindeki particilikten ülkenin çok zarar görmesi ve Mustafa Kemal'in başkanı olacağı bir partinin tek parti yönetimini sağlayacağı gibi endişelerle karşı çıkılmıştır. İstanbul basının da Ocak ayının son günlerinde bir siyasi parti kurulacağı haberleri, bir yandan siyasi partilerin işlevleri üzerinde tartışmaya yol açarken diğer yandan da "İnkılapçılık" ve "Muhafazakârlık" tartışmalarını gündeme getirmiştir. Parti kurma düşüncesinin muhalefetle karşılaşması üzerine Mustafa Kemal otuz beş gün süren bir yurt gezisine çıkarak parti kurmanın gerekliliğini halka anlatmak ve nabız yoklamak yolunu seçmiştir[751].

Mustafa Kemal Paşa'nın 1923 yılı başında(15 Ocak-25 Mart 1923) batı ve Güney Anadolu illerinde yaptığı yurt gezileri bir nevi seçim çalışması yapıp ve görüşlerini doğrudan halka anlatmasından bir hafta sonra TBMM 1 Nisan'da seçimlerin yapılmasına ve Meclis'in yenilenmesine karar vermişti[752]. Nitekim 23 Nisan 1920'de açılan Meclis'in amacı ülkenin düşmandan kurtulmasını sağlamaktı. Lozan Barışı ile 1920'den beri ülkeyi yöneten TBMM üzerine düşen görevi başarıyla yerine getirmiştir[753]. Mustafa Kemal Paşa Meclis'in 1 Nisan 1923 içtimasında "Yeni Türkiye Devleti'nin ruhu bünyanı Hâkimiyet-i Milliyedir. Milletin bilakaydüşart hâkimiyetidir", "Milletimizin üç buçuk dört seneden beridir büyük kahramanlıklarla ve namütenahi fedakârlıklarla eline aldığı hâkimiyeti bugüne kadar kendine layık bir surette, heyeti içtima için nafi netayiç verebilecek tarzda

[750] Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin kurulması(1923-1931),* İstanbul, 1992, s.47-49.
[751] Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu,* Ankara, 1984, s.112 vd.
[752] Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu(1923-1924),* İstanbul, 2009, s.28-29.
[753] Seçil Karal Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik(1924-1928);*İstanbul, 2006, s.142.

hüsnü istimal eylemiştir" diyerek Meclis'in aldığı kararla milletin rüşt ve kemalini ihya ettiğini belirtmiş ve "Türkiye Devleti'nde ve Türkiye Devleti'ni kuran Türkiye halkında tacdar yoktur, dikdatör yoktur" demiştir. Meclis'in aldığı bu kararın milletin geleceği için ehemmiyetinin büyük olduğunu söylemiştir[754].

İkinci Grubun seçimlere grup olarak katılmama kararı alması, seçimde Birinci Grubu yalnız başına bırakmış ve seçimde merkezde belirlenen Birinci Grup adaylarının mutlak başarısı ile sonuçlanmıştır. 1923 yılı seçimleri ile İkinci grup tasfiye edilmiş ve ülkede hızla bir tek parti yönetimi kurulmuştur[755]. TBMM'nin ikinci dönemi 11 Ağustos 1923 tarihinde açılmıştır. İki gün sonra Meclis Başkanlığına Mustafa Kemal ve ikinci Başkanlığa Ali Fuat Bey getirilmiştir. Rauf Bey istifa etmiş ve onun yerine başbakanlığa Fethi Bey getirilmiştir. 23 Ağustos'ta Lozan Barış Antlaşması TBMM'nde kabul edilmiş ve 9 Eylül 1923'te "Halk Fırkası" kurulmuştur[756]. Ayrıca Halk Fırkası, yayınladığı "9 Umde" kararlarının ikinci maddesinde "Saltanat kararının değişmezliği ve TBMM'ne dayanan halifeliğin İslâmlar arası yüksek bir makam olduğunu" kabul etmiştir[757].

Mustafa Kemal'in ikinci kez Meclis Başkanlığı'na seçilmesiyle Meclis'te yaptığı konuşmasında(13 Ağustos 1923) "Dört senelik istiklal mücadelemizi milletimizin şanına layık bir sulh ile neticelendiriyoruz" demiş ve Mondros Mütarekesiyle ülkenin içinde bulunduğu ortamı hatırlatmıştır. Bu dönemde padişah-halifenin tutumunu anlatmış ve "Vatanı, tahtı şehametinde oturan Osmanlı Padişahı-Halifesi ve onun hükümeti yalnız şahsi ve hasis menfaatlerini temin için tamamıyla düşmana teslimi nefseylemişti" demiştir. Padişah ve halifenin düşmanlarla işbirliğine rağmen milletin padişah-halifeyi kurtarmak için çalıştığını, Padişahın zorla Sevr'i kabul ettirmesine karşı tedbirler alındığını ve Padişahın millet üzerine "Hilâfet Ordusu" adında bir ordu sevk ettiğini anlatmıştır. Meclis'in ilk devresinin çekilen çileler anlatılmış ve zorlu savaşlarda kahramanca savaşan tüm vatandaşlar anılmıştır. Ayrıca "Bugün iftihar edebileceğimiz bütün muvaffakiyetin sırrı yine Türkiye'nin bünyanındadır" demiş ve "Yeni Türk Devleti bir halk Devletidir, halkın devletidir. Müessesatı maziyesi ise bir şahıs devleti idi, eşhasın devletiydi" diyerek de artık milli egemenliğin esas olduğu ve saltanat devrinin geride kaldığını belirtmiştir[758].

---

[754] *TBMM ZC,* Devre I, C. XXVIII, Ankara, 1961, s.293.
[755] Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet(İkinci Grup),* İstanbul, 1995, s.571, 598.
[756] Mete Tunçay, *a.g.e.,* s.57.
[757] Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi,* İstanbul, 2009, s.89; Mete Tunçay, *a.g.e.,* s.52.
[758] *TBMM ZC,* Devre II, C.I, Ankara, 1961, s.36-42.

TBMM'nin ikinci dönemi başlarken hilafet ile ilgili konular gündeme gelmiştir. Nitekim 26 Eylül 1923 tarihinde Yusuf Akçura Bey Meclis'te yılın ikinci yarısı bütçesi müzakerelerinde "Zat-ı Hazret Hilâfetpenahi ve Hanedan Tahsisatı" olarak ayrılan bütçenin kimler için ayrıldığını sormuştur. Hanedan denilerek, kaç kişiden bahsedildiğini sormuş ve bu bütçenin ancak halife ve ailesine ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Herhangi bir iş görmeden devlet tarafından beslenmelerine karşı çıkmıştır. "Bunları böyle bir nevi sadakacılığa indirgemek hiçbir vakit iyi bir şey değildir. Bunları eski zamanların hocaları gibi besleyip oturtmaktansa bunlar millet içinde bir iş görsünler, herkes gibi kazansınlar" diyerek, bu kişilerin yalı boylarında saraylarda yaşayan işsiz güçsüz zevk sefa süren çiftçilere benzetmiş ve halife ve ailesi dışındakilere kaynak ayırmanın gereksiz olduğunu belirtmiştir[759]. Bu konuda diğer milletvekillerinden de eleştiriler gelse de bu konu gelecek senenin bütçe görüşmelerine bırakılmıştır.

1923 yılının Ekim ayına gelindiğinde Lozan Antlaşması gereği topraklarımızın tamamı düşman işgalinden kurtulmuş ve toprak bütünlüğü fiili olarak sağlanmıştı. Artık yeni Türkiye'nin başkentini bir kanunla tespit etme zamanı gelmiştir. Başkentin İstanbul olarak kalacağı veya Ankara olacağı üzerine eskiden beri gelen tartışmalar arasında, 9 Ekim günü İsmet Paşa'nın verdiği kanun teklifi ile Ankara'nın başkent olması, 13 Ekim'de uzun görüşme ve tartışmalardan sonra kabul edilmiştir. Kanun maddesi "Türkiye'nin başkenti Ankara'dır" şeklinde olmuştur[760]. Yeni devletin başkenti saptandıktan sonra sıra yürürlükte olan yeni rejimin siyasi rejimler arasında adını belirlemeye gelmiştir[761]. Nitekim saltanatın kaldırılması ile yeni bir devlet kurulmuştu ama bu devletin başkanı belirlenmemiş ve yönetim biçimi kanunda belirtilmemişti[762].

Siyasi çalkantıların olduğu sıkıntılı günlerde, Mustafa Kemal Birinci TBMM'nde görev alan komutanların yeni dönemde milletvekilliği veya askerliği seçmeleri yönünde önerisi sonucu Ali Fuat Paşa 24 Ekim'de görevinden çekilmiş ve askerlik görevine geri dönmüştür[763]. Yeni Meclis ilk günlerinde gizli bir muhalefet grubunun oluşmasına sahne olmuştur. Fethi Bey ve arkadaşları hükümet işlerini yapamayacak duruma gelmiştir. Çankaya'da Mustafa Kemal başkanlığında yapılan toplantıda Fethi Bey ve hükümetin istifa etmesi kararı alınmıştır. Yeni hükümeti kurmada kriz çıkmıştı ve Fethi Bey 28

---

[759] *TBMM ZC,* Devre II, C.II, Ankara, 1961, s.292.
[760] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk(1919-1927),* Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara, 2000, s.538-539.
[761] Şerafettin Turan, *Türk Devri Tarihi(Ulusal Direnişten Türk Cumhuriyetine)*, C.2, İstanbul, 1991, s.293.
[762] Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi,* s.85.
[763] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.148.

Ekim'de yeni hükümet listesini Mustafa Kemal'e sunmuştur. Birçok milletvekilinin bulunduğu bir yemek daveti yapan Mustafa Kemal yemekte "Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz" demiş ve yemeğe katılan konuklar da bu fikre olumlu bakmışlardır. Yemekten sonra Mustafa Kemal ile İsmet Paşa Cumhuriyetin ilanı ile ilgili kanun tasarısını hazırlamışlardır. Buna göre 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasi kanununun birinci maddesinin sonuna "Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyettir" cümlesi eklenmiştir ve üçüncü madde "Türkiye Devleti TBMM tarafından idare olunur. Meclis hükümetin ayrıldığı idare kollarını Bakanlar vasıtası ile yönetir" şeklinde değiştirilmiştir[764] ve Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın seçilmesi ve yetkileri hakkında gerekli değişiklikler yapılmıştır.

29 Ekim'de Fethi Bey başkanlığında toplanan Halk fırkası anayasa tasarısı onaylanmıştır ve aynı gün Meclis'e getirilmiştir. İsmet Paşa'nın başkanlığında Meclis'te görüşmeler başlamıştır[765]. Meclis'te devletin rejiminin Cumhuriyet olması kanun teklifi okunmuştur. Kanun-i Esasi Encümeni Başkanı Yunus Nadi Bey bu kanunun kabulünün milletin menfaatine olacağını Cumhuriyet idaresinin saltanatı tamamen ortadan kaldıracağını belirtmiştir. Saruhan Milletvekili Vasıl Bey Cumhuriyetin kabulü ile bir daha kimsenin milletin üzerinde hükmetme yetkisi elde edemeyeceğini belirtmiş ve saray ve saltanatın ülkenin işgalinde sessiz kalmasını eleştirmiştir. "O sultan gözünün önünde Kuran'ın, dininin mabedinin çiğnendiği vakit gözünü kapamış, vicdanını tıkamıştır" diyerek padişahın tahtını kurtarmak için milletin feryatlarına cevap vermediğini belirtmiştir. Cumhuriyet rejimi ile artık milletin kendi kaderini kendi tayin edeceğini söylemiştir. Cumhuriyet kabul edilerek köle yerine konan halk için bir devirin başlayacağını ifade etmiştir. Konya Milletvekili Eyüp Sabri Efendi "Millet hiçbir zaman kendisi ile temasta bulunmayan eşhasa mukadderatını veremez" diyerek saltanat yönetimini eleştirmiştir. Antalya Milletvekili Rasih Efendi "Hiçbir şahıs veya aile devlet riyasetine göz dikemeyecek" diyerek artık devletin başına ırsen kimsenin gelip oturamayacağını belirtmiştir[766].

Müzakereler sonunda maddeler oya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Kanun teklifi Meclis'ten geçtikten sonra Cumhurbaşkanlığı seçimine geçilmiştir. Oylama sonucunu İsmet Paşa "Türkiye Cumhurbaşkanlığı için yapılan oylamaya 158 kişi katılmıştır ve 158

---

[764] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.540-543.
[765] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.149.
[766] *TBMM ZC*, Devre II, C.III, Ankara, 1961, s.90-98.

üye oy birliği ile Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa'yı Cumhurbaşkanı seçmiştir" şeklinde açıklamıştır. Başbakanlığa İsmet Paşa getirilmiş ve hükümet kurma görevi verilmiştir. Meclis Başkanlığına da Fethi Bey getirilmiştir[767]. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait ve Büyük Millet Meclisi'nin milletin tek ve gerçek mümessili olduğunun kabul edilmesi ve saltanatın kaldırılması ile oluşan yönetim biçimi geniş anlamıyla zaten Cumhuriyet idare şeklini göstermiştir. Bu açıdan 29 Ekim1923 tarihli anayasa değişikliği aslında var olan ama adı konulmamış bir durumu açıklığa kavuşturmaktadır[768].

Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanlığına bazı kesimler karşı çıkmıştır. Özellikle Kazım Karabekir bir siyasi parti lideri olan Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığına karşı çıkmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu makama seçilir seçilmez partisinden ve milletvekilliğinden ayrılmasını istemiştir. Fakat Mustafa Kemal zorlukla kurulan Cumhuriyet tam anlamıyla yerleşmeden parti ve iktidardan ayrılma niyetinde olmamıştır[769].

Cumhuriyetin ilanını Trabzon'da Bahriye Müfreze Komutanlığından öğrenen Kazım Karabekir, İstiklal Harbi'nin tehlikeli günlerinde sonuna kadar feragatli, fedakâr arkadaşlarının rey ve irşadına ihtiyaç gösteren Mustafa Kemal Paşa artık muzaffer bir başkomutan sıfatıyla maiyet komutanlarına Cumhuriyeti kabul ettirmiştir[770]. Rauf Bey'de Cumhuriyet'in ilan edildiği gün İstanbul'da bulunmaktadır. Haberi aldığında "23 Nisan 1920'den beri zaten fiilen bu rejimi yaşıyoruz" demiştir. Cumhuriyet adının konmasının bir formalite olduğunu ve dar bir zamanda buna karar verilmesinin halk arasında telaşa neden olabileceğini belirtmiştir[771]. Ayrıca Rauf Bey 1 Kasım 1923 tarihinde Vatan ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinin başyazarları Ahmet Emin ve Velid Ebuzziya Beylere bazı demeçler vermiştir. Gazeteciler Cumhuriyet konusunda, kamuoyunda beklenmedik bir durumla karşılaşılmış olma duygusu olduğu ve bu konuda Rauf Bey'in bir İstanbul Milletvekili olma sıfatıyla konu hakkında görüşlerini almak istediklerini söylemişlerdir[772].

Rauf Bey demeçlerinde "Niçin telaş ediyorsunuz. Saltanat fiilen kaldırıldığı zamanda yine böyle telaşlar olmuştur, fakat Meclis'te konuşulunca mesele anlaşılmıştır.

---

[767] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 550-551.
[768] Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri(1789-1980)*, İstanbul, 2007, s.283-284.
[769] Yaşar Semiz, "Atatürk ve Kazım Karabekir Paşa-Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi", *Türkiyat Araştırmaları Merkezi,* S.4, Konya, 1997 s.207.
[770] Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor,* Ankara, 2006, s.105.
[771] Naşit Hakkı Uluğ, *Halifeliğin Sonu,* İstanbul, 1975, s.124.
[772] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 554.

Bu süratin elbette hükümetçe zaruri bir sebebi vardır. Hiç şüphe etmiyorum ki mesul devlet adamları bu babta en selahiyetli karar mercii olan Meclis vasıtasıyla milleti aydınlatıp zihinleri tatmin edecektir. Umum-u efkârın bunu bilmesi de tabii hakkıdır"[773] demiştir. Rauf Bey'in görüşlerinde Cumhuriyet aleyhinde görüşler yerine asıl sistemin milletin bağımsızlığını ve refahını temin etmesi olarak belirtmiştir[774]. Bu görüşünü "Cumhuriyet kelimesi üzerinde mütalaa ve münakaşa doğru değildir. Benim içtihadım her millet gibi hür ve refah içinde yaşamaya liyakatini tarihte emsaline ender tesadüf edilir bir tarzda isbat eden asil milletimizin istikbal ve refahının tamamiyetini sağlayan şeklin en doğru olacağı kaidesidir"[775] cümleleriyle açıklamıştır. Rauf Bey ayrıca bir hükümetin ömürlü olabilmesi için gideni aratmayacak şekilde halkın büyük çoğunluğunun isteklerine uygun ve vatanın şeref ve istikbalini koruduğunu göstermekle olacağını, aksi halde isim değiştirmekle ihtiyaçların karşılandığını sanmak çok büyük yanılgı olur demiştir. Mustafa Kemal, bu sözleri ile Rauf Bey'in Cumhuriyete karşı olmamakla birlikte Cumhuriyet'in millete mutluluk getirmeyeceğine inandığı şeklinde yorumlamıştır[776].

Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili arkadaşlarının tutumunu "Cumhuriyet'in ilanına Ankara'daki arkadaşlarımı davet edip onlarla görüşerek tartışmaya lüzum görmedim. Çünkü onların benim gibi düşündüklerinden şüphe etmiyorum. O sırada Ankara'da bulunmayan arkadaşlar, kendilerine haber verilmeden Cumhuriyet'in ilan edilmesini bizden ayrılma sebebi saydılar" şeklinde yorumlamıştır[777].

Ankara'da oldukça ses getiren ve Mustafa Kemal ile yollarının ayrılmasının ilk işareti olan Rauf Bey'in beyanatı parti içinde tartışmalara neden olmuş ve kendisinden savunma istenmiştir. Rauf Bey'in Mustafa Kemal'in katılmamasını rica ettiği toplantı 22 Kasım 1923 tarihinde gerçekleşmiştir[778]. Mustafa Kemal'in "Rauf Bey'i imtihana çekmek" diye vasıflandırdığı bu grup toplantısını gerektiren sebepler yalnızca Cumhuriyet'in ilanını eleştirmesi değil, Rauf Bey'in hazırladığını tahmin ettiği taarruza geçmeden ona karşı taarruza geçmekti[779]. Rauf Bey, itiraz yollu beyanatla Cumhuriyet'i zaafa düçar etmek, bir fırka teşkili ile Halk Fırkasını ikiye bölmeğe teşebbüs etmekle

---

[773] Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay,* İstanbul, 1965, s.132.
[774] Namık Sinan Turan, *Hilâfetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması, İstanbul, 2004,* s.217.
[775] Feridun Kandemir, *a.g.e.,* s.132.
[776] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s. 556-557.
[777] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.543.
[778] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.219.
[779] Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.,* s.127.

suçlanarak fırka grup toplantısı düzenlenmiştir[780]. İsmet Paşa, Rauf Bey'in İstanbul'daki gazetelerinde çıkan mülakatı ile ilgili bir önerge vermiş ve yaptığı konuşmada halife karşıtı ve halifeyi tehdit eden bir tutum sergilemiştir. Bu sert konuşmanın sebebi sadece gazetedeki mülakat değil, İstanbul'da Rauf Bey, Adnan Bey ve Refet Paşa'nın birlikte halifeyi ziyaret etmeleri de bir etken olmuştur. Nitekim Ankara bunu saltanatı ihya etme teşebbüsü olarak yorumlamıştır[781]. İsmet Paşa Rauf Bey'in beyanatını doğrudan doğruya Cumhuriyeti örselemek, Cumhuriyeti arzu etmeyenlere umut verecek bir davranış olarak karşılamıştır[782]. Rauf Bey savunmasında konu ile ilgili verdiği beyanatı Cumhuriyet'in ilan şeklinin halk arasında ortaya çıkartabileceği tereddüdleri ifade etmek için yaptığını belirtmiştir[783]. Cumhuriyet idaresi dışında hiçbir idarenin taraftarı olmadığını beyan etmiştir. Rauf Bey'in halife ile neden görüştüğü sorulmuş ve Rauf Bey görüşmeye Ankara'da başvekillik makamı ile halifelik makamının irtibatını sağlayan Adnan Adıvar ve hükümetin İstanbul temsilcisi Refet Paşa ile gittiğini ve TBMM tarafından seçilmiş bir halifeyi ziyaret gitmeyi ahlak, millet ve din vazifesi olarak gördüğü söylemiştir[784]. Fırka 25 Kasım 1923 tarihli tebliğinde Rauf Bey'in cevapları ile bütün manasıyla cumhuriyetçi olduğunu, saltanat aleyhtarı olduğu ve partiden ayrılmayacağı konularında grubu tatmin ettiği açıklanmıştır[785].

İstanbul'da hala bir halife vardı ama bu halifenin anayasaya göre hiçbir yetkisi yoktu[786]. Cumhuriyet'in ilanının bir oldu bittiye getirildiği ve erken olduğu kanısındaki muhalif unsurların yoğunlaştığı İstanbul'da iktidarsız ve sembolik nitelikte de olsa mevcudiyetini sürdüren halifenin bu muhalefet için hala bir çekim merkezi olmaya devam ettiği görülmüştür. İstanbul basını ve Mustafa Kemal'i tasvip etmeyen Kurtuluş Savaşı'nın gözde isimleri Refet Paşa, Rauf Bey, Ali Fuat Bey ve Kazım Karabekir halifeyi alternatif bir iktidar odağı haline getirmişlerdir[787]. Rauf Bey Cumhuriyet'in ilanı ve alınan son kararlar hakkında olumsuz yönü ağır basan demeçler vermiştir. Ayrıca Rauf

---

780 Feridun Kandemir, *a.g.e.*, s.133.
781 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, İstanbul, 2008, s.199.
782 İsmet İnönü, *Hatıralar,* Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, İstanbul, 2009, s.447.
783 Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.220.
784 Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s.133.
785 Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.220.
786 Herbert W. Duda, *XIX. Yüzyılın Sonu ile XX. Yüzyılın Başında Türkiye'de Hilâfetten Cumhuriyete Geçiş,* Ankara, 1989, s.147.
787 Tayfun Atay, "İttihat Sembolü mü, İhtilaf kaynağı mı? Öncesi ve Sonrasıyla Halifeliğin Kaldırılması Üzerine Bir Yeniden Düşünme Denemesi", *Toplum ve Bilim Dergisi,* S.84, Ankara, 2000, s.226.

Bey, Adnan Bey ve Refet Paşa halifeyi ziyaret etmişlerdir[788]. Halife yanlısı tutum sergileyenler hilâfet kurumunun hala etkin olduğuna inanmışlar ve bu üstünlüğü Türkiye'de tutmayı istemişlerdir. Ayrıca zafer Kurtuluş Savaşı'nı beraber örgütledikleri, birlikte savaştıkları, birlikte zafer kazandıkları halde sadece Mustafa Kemal Paşa ile özdeşleşmişti. Bu da silah arkadaşları arasında huzursuzluk oluşturmuştu[789].

Hilâfet yandaşları saltanat kaldırıldığında böylesine büyük bir tepki göstermemişlerdi, çünkü halifelik devam etmiş ve aynı hanedana bırakılmıştı. Yeni kadronun durumunu sağlamlaştırması bu çevrelerde gidişin hızlandığı yolunda izlenim uyandırmıştı[790]. Cumhuriyetin ilanı ile artık hilâfet kurumunun tasfiye edileceği hakkında endişeler duyulmaya başlamıştır.

2.2. Cumhuriyetin İlanı ve Basında Hilâfetin Durumu Üzerine Tartışmalar

1923 yılının Eylül ve Ekim aylarında gazetelerde rejimin adının konulacağı üzerine yazılar yazılmıştır. Özellikle Cumhuriyet'in ilanından önceki hükümet kurma buhranına değinilmiş ve Cumhuriyet'in ilanına alel acele karar verildiği yönünde yorumlar yapılmıştır. Cumhuriyet rejiminin ilan edilişi ile ilgili hem Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşları arasında hem de basında olumsuz eleştiriler yapılmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile Ankara ve İstanbul basını karşı karşıya gelmiştir.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 27 Eylül 1339(1923)tarihli nüshasında "Teşkilat-ı Esasiye Kanununun iki maddesini bir kelime ile hülasa: Cumhuriyet" başlığı altında Gazi Mustafa Kemal'in Avusturya'da "Neue Freie Presse" gazetesine verdiği beyanatın asıl metnine yer vermiştir. Buna göre Teşkilat-ı Esasi kanunu değişikliği üzerine sorulan soruya Mustafa Kemal'in verdiği cevapta öncelikle Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ilk iki maddesini "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İcra kudreti, kanun yapma selahiyeti, milletin yegane hakiki temsilcisi olan Meclis'te tecelli edilmiş ve toplanmıştır" şeklinde hatırlatmıştır ve sonra bu iki maddeyi bir kelime ile özetlemek mümkündür: "Cumhuriyet" demiştir. Türkiye'nin henüz yeni şekillenen yapısında şeklen Cumhuriyet idaresine sahipse de bunun Teşkilat-ı Esasiye Kanunun değişip şekillenmesi ile olacağını vurgulamış ve sonunda reisicumhur, hükümet reisi ve mesul vekillerden oluşan bir

---

[788] Oğuz Aytepe, "Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi***,** S.29-30, Ankara, Mayıs-Kasım 2002, s.21.

[789] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.162.

[790] Ahmet Mumcu, "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik", *Atatürk Düşüncesinde Laiklik,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s.311.

hükümetin kurulacağını belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'nin payitahtının da Ankara olacağını belirtmiştir[791]. Bu röportaj gösteriyordu ki Teşkilat-ı Esasiye'de yapılacak değişiklik Türkiye'de şeklen uygulanan Cumhuriyet rejimini getirecektir. Bu röportaja Tevhid-i Efkâr gazetesi de 24 Eylül 1339(1923) tarihli nüshasında yer vermiş ve "Şekli Hükümetimiz Cumhuriyet mi Olacak?" başlığı altında yer vermiştir[792].

Tanin gazetesinin 25 Eylül 1339(1923) tarihli nüshasında Hüseyin Cahid'in "Türkiye Cumhuriyeti" başlıklı yazısında Cumhuriyet idaresinden çok öncelerden beri bahsettiğini ama bazı çevrelerin Türkiye'de şekl-i hükümetin Cumhuriyet olmadığını söylediklerini ve kendisini eleştirdiklerinden bahsetmiştir. Makalenin devamında "Şüphe yok ki Reisicumhurumuz Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri olacaktır. Bunu gerek Paşa hazretleri gerek memleket hayrına kaydedilecek bir vaka diye telakki ediyoruz" diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı olması ile büyük hizmetler gerçekleştireceğini söylemiş ama makalenin devamında "Fakat bunun için birinci şart artık bir fırkanın reis değil bütün vatanın timsal-i nüfuz ve şevketindedir" diyerek artık Mustafa Kemal Paşa'nın memleketin tümünün temsilcisi olarak bir fırkanın başkanlığını üstlenmemesi gerektiğini savunmuştur[793].

Akşam gazetesinin 26 Eylül 1339(1923) tarihli nüshasında Necmettin Sadak'ın "Tekâmüle Karşı Konulamaz" başlıklı makalesinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu müzakerelerinin yapıldığı zamanda Meclis'te hükümet tarzı sorgulandığını ve savaşın devam ettiği bir dönemde dünyada bir benzeri olmayan bir yönetim şeklinin olduğu meydana getirildiğinden bahsetmiştir. Artık Teşkilat-ı Esasiye'de gerekli değişiklikler yapılarak işlerin daha muntazam yürümesi için bize en uygun halk hükümeti şeklini seçme zamanı geldiğini ifade etmiştir. "Tekâmül-ü şekl-i hükümetimizi Cumhuriyete doğru götüreceğiz. Çünkü bu asırda yaşayan milletler ondan daha iyi bir şekl-i hükümeti henüz bulmamıştır" diyerek Türkiye için en uygun idare şeklinin Cumhuriyet olacağını belirtmiştir[794].

Resimli Gazete Abdülmecid Efendi'nin halifeliğinin birinci senesinde 22 Eylül 1339(22 Eylül 1923) tarihli nüshasında "Biri nurani diğeri masum iki ulu çehre" (Bkz. Ek-7) başlığı altında Halife Abdülmecid Efendi ve kızı Darüşşehvar Sultan'ın resimlerine

---

[791] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 27 Eylül 1339, no:920, s.1.
[792] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 24 Eylül 1339, no:806, s.1.
[793] *Tanin Gazetesi,* 25 Eylül 1339, no:341, s.1.
[794] Necmettin Sadak, "Tekâmüle Karşı konulamaz", *Akşam Gazetesi,* 26 Eylül 1339, no:1784, s.1.

yer vermiştir[795]. 29 Eylül 1339(1923) tarihli Resimli Gazete ilk sayfasında “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Büyük Reisi” başlığı altında “Türkiyemiz de hükümet şekli tayin edilmiştir: Cumhuriyet ilk Reisicumhurumuz da muayyendir: Mustafa Kemal Hazretleri. Hürriyet mücadelesinde şanlı bir zaferle çıkan milletimiz yeni tarihine başlıyor” (Bkz. Ek-8) diyerek Mustafa Kemal’in hâkimiyet-i milliyeyi kazandırmak için çok çalıştığını ve Cumhuriyetin ilan edileceğini ifade etmiştir[796]. Görüldüğü gibi Eylül 1923 gazeteleri Cumhuriyetin ilanının yakınlaştığını haber vermiştir. Cumhurbaşkanlığı mevkisine de Mustafa Kemal Paşa’nın geleceğini yazmışlardır.

İkdâm gazetesi 3 Teşrin-i Evvel 1339(3 Ekim 1923) tarihinde “Cumhuriyet Yakında İlan Olunacaktır” başlığı altında Yenigün refikimizden diyerek Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ruhunda zaten cumhuri bir halk yönetimi olduğu ve yeni layihada bunun ilan olunacağı ifade edilmiştir[797].

Mustafa Kemal Paşa’nın 29 Ekim 1923’de Fransız gazeteci Maurice Pernot’a (Revue de Monde) verdiği demeçte “Türk hükümeti az çok Cumhuriyettir. Bu bizim hakkımızdır. Bu bizim hakkımızdır, fenalık nerede? Menşelerimizi hatırlayınız. Tarihimizin en mesut devresi, hükümdarlarımızın halife olmadıkları zamandır. Bir Türk padişahı hilâfeti her nasılsa kendisine mal etmek için nüfuzunu, itiyadını, servetini istimal etti. Bu sırf bir tesadüf eseridir. Peygamberimiz, tilmizlerine dünya milletlerine İslâmiyeti kabul ettirmelerini emretti. Peygamberimizin zihninden asla böyle bir fikir geçmemiştir. Hilâfet demek, idare, yönetim demektir. Hakikaten vazifesini yapmak, bütün Müslüman milletlerini idare etmek isteyen bir halife, buna nasıl muvaffak olur? İtiraf edeyim ki, bu şerait dahilinde beni halife tayin etseler, derhal istifamı verirdim. Tarihte Araplar Bağdat’ta bir hilâfet tesis ettiler fakat Kurtuba’da bir hilâfet vücuda getirilmiştir. Ne Acem ne Afgan ne Afrika Müslümanları, İstanbul halifesini asla tanımadılar. Halife hiçbir zaman Roma’daki Papa’nın Katolikler üzerindeki kuvvet ve iktidarını gösterememiştir” demiş son yapılan ıslahatlara yapılan tenkitlerin hiçbir zaman hakikat olmamış ittihad-ı İslâm fikrinden doğduğunu belirtmiştir. Yazar “Biz halifeyi eski ve muhterem bir ananeye hürmeten ibka ettik. Halifeye hürmetimiz vardır, gerek kendi gerek ailesinin ihtiyaçlarını temin ediyoruz. Cihanşümul bir hilâfeti terviç edenler şimdiye kadar her türlü iştirakten mücanebet etmişlerdir” diyerek bu müessesenin yükününün

---

[795] *Resimli Gazete,* 22 Eylül 1339, S.3, s.1.
[796] *Resimli Gazete,* 29 Eylül 1339, S.4, s.1.
[797] *İkdâm Gazetesi,* 3 Teşrin-i Evvel 1339, no:9504, s.2.

Türklerin üzerine yıkılmak istendiğini söylemiştir. Türkiye siyasetinin dine mugayir hiçbir temayyül ve mahiyet olmayacak mı? sorusuna "Siyasetimizi dine mugayyir olmak şöyle dursun, din nokta-i nazarında eksik bile hissediyoruz. Türk milleti dindar olmalıdır, yani tüm sadeliği ile dindar olmalıdır" demiştir[798]. Bu röportaj Cumhuriyet'in ilanından sonra hilâfet konusunda da düzenlemeler yapılacağını göstermiştir.

Tanin gazetesinin 30 Teşrin-i Evvel 1339(30 Ekim 1923) tarihli nüshasında "Türkiye Devleti Şekl-i Hükümeti "Cumhuriyet" oldu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Reis-i Cumhur olundu" başlığı altında "İsmet Paşa Baş Vekil oluyor. Dün Meclis'te hazır bulunan 158 aza Gazi Paşa'yı müttefiken Reis-i Cumhur ilan etti demiştir. Dün gece Ankara'da 101 pâre top atılarak Türkiye Cumhuriyeti ilan olundu" diyerek Meclis'teki Cumhuriyet rejimini ilan eden kanun teklifinin sonuçları ve detayları açıklanmıştır[799].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 30 Teşrin-i Evvel 1339(30 Ekim 1923) tarihli nüshasında "Akl-ı Selimin Galebesi" başlığıyla artık Cumhuriyet'in ilanı ile eski yönetimden kalan bütün sıkıntıların üstesinden gelindiğini ve yeni devlet şekli ile hakikatin üstün geldiğini belirtmiştir. "Tarihi Günlerden Birisini Daha Yaşadık" başlığı altında aslında bir değişikliğin olmadığı sadece rejimin adının koyulduğu belirtilmiş ve bu kanun ile artık hükümetin kabinede meydana gelen sorunlarını daha kolay çözümleneceği ifade edilmiştir[800].

Tanin gazetesinin 31 Teşrin-i Evvel 1339(31 Ekim 1923) tarihli nüshasında Hüseyin Cahid'in "Yaşasın Cumhuriyet" adlı makalesine "Yaşasın Cumhuriyet! Meclis-i Mebusan'da alkışlarla kabul, hariçte toplarla tes'id(sevinç içinde bayram yapma) ederek ilan ettiğimiz Cumhuriyetin yaşamasını sahiden istiyor muyuz?" diye başlamıştır. Cumhuriyet alkışla şenlikle yaşayamayacağını Cumhuriyet güzel idare ve layık olmakla yaşayacağını, Cumhuriyet'in ilanı ile her şeyin kendiliğinden düzelmeyeceğini söylemiştir. Hüseyin Cahid kendini Cumhuriyetçi olarak nitelendirmiş ve toplumların yönetiminde en yüksek şekli idarenin Cumhuriyet olduğuna inandığını fakat Cumhuriyet kelimesine bir put gibi tapmayacağını ifade etmiştir. Cumhuriyet'in iyice anlaşılıp emin ellerde idare olunması gerektiğini belirterek bunun için gerekli mücadelenin verilmesi

---

[798] Nimet Arsan, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.III, s.89; Vatan, 11 Şubat 1340, no:302, s.2; *Tanin Gazetesi,* 11 Şubat 1340, no:388, s.1, Akşam, 11 Şubat 1340, no:1922, s.1.

[799] *Tanin Gazetesi,* 30 Teşrin-i Evvel 1339, no:376, s.2; *İkdâm Gazetesi,* 30 Teşrin-i Evvel 1339, no:9546, s.1.

[800] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 30 Teşrin-i Evvel 1339, no:953, s.1.

gerektiğini söylemiştir. Türk milletinin büyük harpten çıktığını ve bu dönemde kendi kendini idare etmeyi öğrendiğini ve bu nedenle zaten var olan Cumhuriyetin adının koyulduğunu belirtmiş ama Cumhuriyet'in ilanında bir garipliğin olduğunu belirtmiştir. "Bir taraftan Teşkilat-ı Esasiye Kanununda mutasavvir tadilatı henüz proje halinde olduğu binaenaleyh bunlara bir şekli mahsus vermeden hakkında idare-i kelama pek mahal görülmediği, daha fırkada müzakere edileceği söylenip dururken diğer taraftan birden bire birkaç saat içinde Kanun-i Esasi tadilatı yapılıyor olması gayri tabidir" diyerek zaten var olan bir şeyin acele edilerek adının koyulmasını garip bulduğunu, Cumhuriyet'in ilanına itirazın az olacağının bilindiği halde neden böyle bir yol seçildiğini anlamadığını belirtmiştir[801].

31 Teşrin-i Evvel 1339(31 Ekim 1923) tarihli Tanin gazetesinde İsmail Müştak'ın "Türkiye Cumhuriyetinin İlanı" adlı makalesinde "Saltanatı milliye, dört senelik istikamet-i seyri üzerinde geçen gün bir hatar(tehlike) atarak Türkiye Devletinin şeklini Cumhuriyetini ilan ve yeni Cumhuriyetin ilk reisini intihab eyledi. Bu hadise tabii olduğu kadar müntazır(ümitle beklenen) bir şeydi" demiş ve ilk ortaya çıkışını 1 Teşrin-i Sâni kararına bağlayan yazar dört senelik bu olayların sebeplerini ancak bu günkü neticeyi sağladığını belirtmiştir. Hatta Cumhuriyet'in bir neticeden ziyade hedefin olgunlaşmasında bir merhale olduğunu, şahsi saltanata nihayet veren 1 Teşrin-i Sâni(1 Kasım) kararlarının inkişafı ile bütün kuvvetini halkın eline veren halk hükümetinin kurulduğunu ve bu hükümet şeklinin adının Cumhuriyet olduğunu kestirmenin güç olmadığını ifade etmiştir. "Asıl güç olanın bundan sonrasını keşf ve ta'yin edebilmektir" diyerek on yıllık bir harbin yükünü çeken millet bundan sonra rahat edebilecek mi ve gelinen yeni sistem onu kucaklayabilecek mi? cumhuriyet zaruretten çaresizlikten iltica eden bir saçak altı mı yoksa olayların sevk ettiği sağlam bir siyaset mi olacak? diye sormuş, "İşte düne nisbeten bu gün daha fazla bir endişe ile çarpan kalplerimizin afak-ı istikbalide cevabını araştırdığı sualleri…" diye devam etmiştir. Bu soruların cevabını şimdiden bilmenin imkansız olduğunu ve "dünkü top seslerinin zafer telakki eden her vatandaş gibi Cumhuriyet idaresinin milletimize mes'ud, parlak ve şerefli günler yaşatmasını kalpten temenni ederim" demiştir. Cumhuriyeti bir zafer olarak gören her vatandaş gibi zevk ve gururla yaşanacak Cumhuriyet için "Yaşasın Cumhuriyet" demiştir[802].

---

[801] Hüseyin Cahid, "Yaşasın Cumhuriyet", *Tanin Gazetesi*, 31 Teşrin-i Evvel 1339, no:377, s.1.
[802] İsmail Müştak, "Türkiye Cumhuriyetinin İlanı", *Tanin Gazetesi*, 31 Teşrin-i Evvel 1339, no:377, s.2.

Akşam gazetesinin 31 Teşrin-i Evvel 1339(31 Ekim 1923) tarihli nüshasında manşetini "Türkiye'nin ilk Reis-i Cumhuru Gazi Mustafa Kemal Paşa" şeklinde atmıştır. "Cumhuriyet İstanbul'da nasıl telakki edildi" başlığı altında Cumhuriyetin ilanının halk tarafından büyük bir ilgi ile karşılandığını her yerin bayraklarla donatıldığını ve Cumhuriyet kutlamaları için resmi bir program yapılacağını belirtmiştir[803].

Tevhid-i Efkâr gazetesi 31 Teşrin-i Evvel 1339(31 Ekim 1923) tarihli nüshasında kararın alınış biçimine eleştirilerde bulunmuştur. Velid Ebuzziya'nın "Efendiler Devletin Adını Taktınız, İşleri Düzeltebilecek misiniz? başlıklı yazısında "haftalardır Cumhuriyet diye tepinenlerin" amaçlarına ulaştıkları, bu kişilerin hükümet şeklinde hatalar olduğunu, Cumhuriyet'in emr-i vaki ile ilan edildiğini ileri sürmüştür. Yazara göre kötü giden şeyleri düzeltmek için yapılması gereken herhangi bir ismi değiştirmek değil, ehil kişileri iş başına getirmek olduğunu ifade etmiştir. Yazar "Mademki Cumhuriyetçiler, isim ve unvan teddilini ve bazı yen esasatın vaz'ını her şeye tercih ve takdim ettiler, kendilerine mademki nihayet emellerine nail oldunuz, şimdi bizde sizden vaat ettiğiniz bütün selah ve hüsn-ü idareyi isteriz demek hakkımızdır" diyerek yazıyı "Eğer dün ilan edilen Cumhuriyet'in erkan ve mensubiyeti bunu yapabileceklerinden emin iseler biz de kendilerine Cumhuriyetiniz mübarek olsun deriz" diyerek bitirmiştir[804]. Velid Ebuzziya yazısında Cumhuriyet idaresinin ani ve beklenmeyen bir karar olduğu üzerinde durmuştur. Cumhuriyet'i ilan edenlerin bundan sonra işi bilen kişileri getirerek Cumhuriyet'in ruhunu hizmet etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Sadece Cumhuriyet adını kanuna yerleştirmekle işin bitmediğini ifade etmiştir.

Tanin gazetesinin 1 Teşrin-i Sâni 1339(1 Kasım 1923) tarihli nüshasında "Buhrandan Sonra Cumhuriyet" başlığının altında hükümetin istifası sonrasında kurulamayan hükümet buhranı nedeniyle yapılan müzakereler sonucu Cumhuriyet'in ilan edildiği ve bunun bir emr-i vaki olduğu belirtilmiştir. "Üç günlük buhran bize genç bir Cumhuriyet doğurmuştur" diyerek Cumhuriyetin acele edilerek ve hükümet kurma buhranını gerekçe göstererek üç gün içinde karara verilip ilan edildiğini anlatmıştır[805].

Cumhuriyetin ilanı İstanbul'da büyük ses getirmişti. Nitekim 13 Ekim'de Ankara'nın başkent oluşu basında Cumhuriyet hakkında yayınların ve tartışmaların yoğunlaşmasına neden olmuş ve Cumhuriyetin ilanının an meselesi olduğunu

[803] *Akşam Gazetesi*, 31 Teşrin-i Evvel 1339, no:1819, s.1.
[804] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.215-216.
[805] *Tanin Gazetesi*, 1 Teşrin-i Sâni 1339, no:378, s.2.

göstermiştir. Ancak kararın halife çevresinde toplanan gelenekçiler arasında şaşkınlıkla karşılanması doğaldı. Abdülmecid Efendi Cumhuriyet'in ilanından sonra bir tebrik telgrafı göndererek Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığına seçilmesini kutlamıştır[806]. Telgrafı 31 Ekim'de "Bu kere teceddüd eden şekl-i hükümetin mülk ve millet hakkında hayırlı olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ve temenni ederim" şeklinde Abdülmecid Bin Abdülaziz Han imzasıyla göndermiştir[807]. Mustafa Kemal Paşa'da 2 Kasım 1923 tarihli bir telgraf ile "Türkiye Cumhuriyeti hakkında hayırhane temenniyatı hilâfetpenahilerine takdimi teşekkürat ederim" diyerek karşılık vermiştir[808].

Kasım ayının ilk haftasında gazetelerde Rauf Bey'in beyanatlarına yer verilmiştir. Özellikle Hâkimiyet-i Milliye ve Anadolu'da Yenigün gazeteleri bu beyanatları eleştirirken, muhafazakâr basın temsilcilerinden Tevhid-i Efkâr ve Tanin gazetelerinde ise Cumhuriyetin ilan tarzına eleştiriler yer almıştır. 1 Teşrin-i Sâni 1339(1 Kasım 1923) tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesi Rauf Bey'in Vatan ve Tevhid-i Efkâr gazetelerine yaptığı açıklamada Rauf Bey Cumhuriyetin ilanının aceleye getirildiğini ve isim değiştirmekle hiçbir konunun halledilmeyeceğini söylemiştir. Mustafa Kemal'in bu konuya bakışı ise Rauf Bey ve benzerlerinin Cumhuriyetten çok kendisinin Cumhurbaşkanı olmasına itiraz ettiklerini çünkü onların gönlünde devlet başkanı olarak Halife Abdülmecid'in yattığını ifade etmiştir[809]. Rauf Bey'in Cumhuriyetin acele edildiği iddiasına 2 Kasım günü Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde "Milletlerin en büyük merhaleleri böyle ani olarak tecelli etmiş görülürler, Sakarya'ya da, Afyonkarahisar taarruzuna da, hâkimiyet-i milliyenin ilanına da böyle bir günde karar verilmişti değil mi" diye yanıt vermiştir[810].

Anadolu'da Yenigün gazetesinin 2 Teşrin-i Sâni 1339(2 Kasım1923) tarihli nüshasında Yunus Nadi'nin "Türkiye İçin Cumhuriyet, Tarihi Bir Zarurettir" adlı makalesinde Rauf Bey'in Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili bazı gazetelere verdiği beyanatı eleştirmiştir. "Türkiye 1336(1920) Mart'ının on altıncı gününden itibaren cumhuri bir idare şekline inkılap etmiştir. Osmanoğullarının İngiltere ile birleştiği ve binaenaleyh milletin necatı ancak ve ancak kendi içinde araması lazım geldiğini o gün bize bizzat Rauf Bey söylemişti. Bu hakikat yalnız onun anlayacağı bir şey değildi. Şimdi ise bu

---

806 Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.214.

807 Faruk Alpkaya, *a.g.e.*, s.106; *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 2 Teşrin-i Sâni 1339, no:846, s.1; *İkdâm Gazetesi*, 2 Teşrin-i Sâni 1339, no:9549, s.1; *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 2 Teşrin-i Sâni 1339, no:946, s.1.

808 Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.214; *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 2 Teşrin-i Sâni 1339, no:846, s.1; *İkdâm Gazetesi*, 2 Teşrin-i Sâni 1339, no:9549, s.1; *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 2 Teşrin-i Sâni 1339, no:946, s.1.

809 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.199.

810 Faruk Alpkaya, *a.g.e.*, s.108.

Cumhuriyet de nereden çıktı diye telaş ve isyana mahal yoktur. Bilinmelidir ki: Cumhuriyet Türkiye için yalnız dünden ve evvelki günden itibaren değil belki dört seneye yakın bir zamandan beri tarihi bir zaruret olmuştur" diyerek Rauf Bey'in Cumhuriyet hakkında neden fikir değiştirdiğini sorgulamıştır[811].

Tanin Gazetesinin 2 Teşrin-i Sâni 1339(2 Kasım 1923) tarihli nüshasında Hüseyin Cahid'in "Son Vaziyet" adlı makalesinde Cumhuriyetin ilanındaki tarzı eleştirmiş ve cumhuriyetin en koyu taraftarlarının bile ürktüğünü belirtip Rauf Bey'in beyanatlarından bahsetmiştir. Gazetelerde gösterilen eleştirilerin hâkimiyet-i milliyenin tehlikeye girmesi üzerine olduğunu ve Cumhuriyetin ilanında bir usul hatası olduğunu vurgulamıştır[812].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 2 Teşrin-i Sâni 1339(2 Kasım 1923) tarihli nüshasında "Bazı Tereddüdler Münasebetiyle" başlığı altında İstanbul'daki muhalif seslerin Cumhuriyeti selamladıktan sonra Cumhuriyet'in ilanını "istica"(acele) ve "emr-i vaki" tarzında kelimelerle tenkit etme gayretinde olduklarını belirtmiştir. Tanin ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinin "Bir günde hükümetin şekli nasıl değişir?" tenkitlerine "Hâkimiyet-i Milliye bir günde doğmuştur lakin üç seneden beri tarihin karnında büyüyordu şeklinde cevap vermiştir[813].

Cumhuriyetin ilanı karşısında yükselen İstanbul merkezli muhalefet içinde en büyük tepkiyi Rauf Bey ve çevresi toplamıştı[814]. 4 Teşrin-i Sâni 1339(4 Kasım 1923) tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde "Müfsidler Hadlerini Bilmelidirler" başlığı altında harici düşmanlara karşı zafer kazanmaya ne kadar muhtaç isek dahilde de istibdad ve irticab taraftarlarına karşı muvaffakiyete de muhtaç olduğumuzu belirterek başlayan makalede bazı irtica ruhlu insanların Ankara'nın yaptığı işlerde kamuoyu üzerinde şüphe ve tereddüd oluşturmak için var güçleri ile çalıştıklarını belirtmiştir ve İstanbul'daki muhalefeti eleştirmiştir. "On beş seneden beri Derviş Vahdetiler ve Otuzbir Martçıların bu devlet ve hükümetin başına bu gibi efsad getirdikleri belalar ma'lûmdur. Artık yeniden tecrübeye tahammül ve takat kalmamıştır. Memleket huzur ve sükûn içindeki esaslarını tanzim ve hayat maddiyatını inkişaf etmeye muhtaçtır. Muvazenesiz(dengesiz), şuursuz müfsidlerin, buna mani' olmak küstahlıklarına artık nihayet verilmelidir"[815] diyerek Ankara'nın yaptığı inkılabın kamuoyuna yanlış aksettirildiğini ifade etmiştir.

---

811 Yunus Nadi, "Türkiye İçin Cumhuriyet Tarihi bir Zarurettir", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,*2 Teşrin-i Sâni 1339, no:946, s.1.
812 Hüseyin Cahid, "Son Vaziyet", *Tanin Gazetesi,* 2 Teşrin-i Sâni 1339, no:379, s.1.
813 *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 2 Teşrin-i Sâni 1339, no:956, s.1.
814 Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.219.
815 *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 4 Teşrin-i Sâni 1339, no:958, s.1.

5 Teşrin-i Sâni 1339(5 Kasım 1923) tarihli Babalık gazetesinde Enver Behnan'ın "Cumhuriyet ve Sultan" adlı makalesinde "Geçen hafta Cumhuriyet ilan edildi ve böylece Türk'ün devlet idaresi duyurulmuş oldu. Gerçekte Türkiye Devleti Cumhuriyetle idare ediliyordu" diyerek eski Türklerdeki Hakanlık sisteminin Cumhurbaşkanlığı sistemi ile benzediğini ve Kurultayın yerini de Meclis'in aldığını söylemiştir. Milli Mücadele döneminde Sultanın tavrını eleştirmiş ve Cumhuriyet'in ilanı ile millet istemeden artık sultanlığın olmayacağını belirtmiştir[816].

Tanin 6 Teşrin-i Sâni 1339(6 Kasım 1923) tarihli nüshasında Hüseyin Cahid'in "Matbuatda Nâra Siyaseti" adlı makalesinde Ankara gazetelerinin eleştirileri üzerinden hilâfet konusuna değinmiştir. Ankara basınının en önemli gazetelerinden Anadolu'da Yenigün gazetesinin hanedan üyelerine karşı kullandığı kelimelerin çok ağır olduğunu söylemiş ve Sultan Vahdettin'in vatana ihanet etmesi bütün hanedan üyelerini aynı kefeye koymaya neden olamaz demiştir. Osmanlı hanedanına saygı duyulması gerektiğini "Bugün Al-i Osman hanedanı hilâfettir. Bugün bütün Müslümanların halifesi Osmanlı hanedanına mensup olduğu gibi yarınki halife de Yenigün'ün "Türkiye'nin en alçak insanları" olarak ad ettiği bu "eşhas" arasından intihab olunacaktır. Halife ya vardır ya yoktur. Varsa ona hürmet etmek ve gerek zatına ve gerek hilâfete karşı hüsnü ta'zim besleyen milyonlarca Türk ve Müslümanın hissiyatını rencide etmemek lazımdır" diyerek açıklamıştır. TBMM Osmanlı hanedanından halifeyi seçerken hanedana karşı bu saldırıların yapılmamasını ve Hindistan'dan gelen iane yardımlarından söz edip Yenigün gazetesinin Türk ve İslâm âlemi arasındaki rabıtayı(bağları) koparmasına hakkı olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Cumhuriyetin ilan edilir edilmez matbuata Reisicumhur'un aleyhinde yazılan yazılar için üç seneye kadar hapis verilirken halifenin haysiyetini korumak için neden çalışılmadığını sormuş ve halifeye hürmete Türk ve Müslüman kamuoyu namına mecbur olunduğunu belirtmiştir[817].

Vakit gazetesi 7 Teşrin-i Sâni 1339(7 Kasım 1923) tarihli nüshasında "Saltanattan Cumhuriyet Reisliğine" başlığı altında Times gazetesinin bir makalesine yer vermiştir. Makalede Mustafa Kemal Paşa'nın şimdiye kadar hiçbir İslâm hükümdarına nasip olmayan bir derece-i iktidara terfi olunduğundan ve Türkiye'nin ilk Reisicumhurluğuna seçildiğinden bahsetmiştir[818].

---

[816] Yusuf Sert, *Halifeliğin Kaldırılmasının Konya Basını ve Kamuoyunda Yansımaları,* Konya, 1995, s.40.
[817] Hüseyin Cahid, "Matbuatda Nâra Siyaseti", *Tanin Gazetesi,* 6 Teşrin-i Sâni 1339, no:383, s.1.
[818] *Vakit Gazetesi,* 7 Teşrin-i Sâni 1339, no:2105, s.2.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 9 Teşrin-i Sâni 1339(9 Kasım 1923) tarihli nüshasında Hüseyin Cahid'e karşı verilen cevaplar yer almıştır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 9 Teşrin-i Sâni 1339 tarihli nüshasında "Hüseyin Cahid'in Son Muhalefeti" başlıklı yazısına "Hüseyin Cahid Bey hilâfet bahsini parmağına doladığı günden beri bir daha anlıyoruz ki bu memlekette muhalefet bir ucunda dini bir ucunda ecnebileri alet ithaz eden bir düşmandır" şeklinde başlamıştır. Bu güne kadar ladini(dinle alakası olmayan) bir gazete olan Tanin bir Ankara gazetesindeki refikimizin(arkadaş) hain Sultan Vahdettin hakkında sözlerini eleştirdiğini söylemiştir. "Türk Reisicumhurumuzun Türk milletinden her ay aldığı maaş bin lira ve İslâm halifesinin Türk milletinden aldığı maaş yirmi altı bin liradır" ve "Türkiye'nin en büyük ve en güzel şehri darül hilâfedir ve o darül hilâfede halife oturuyor" diyerek halifeye verilen değerden bahsetmiştir. Ayrıca Hüseyin Cahid'in muhalefetini dini alet ederek yaptığını ve kamuoyunu Ankara'ya karşı kışkırttığını söylemiştir[819].

Cumhuriyet'in ilanını sağlayan kanun tasarısını müzakere ederken Teşkilat-ı Esasiye Encümeninin Başkanı Yunus Nadi'nin 29 Ekim 1950 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınladığı makalesinde "29 Teşrin-i Sâni 1923'te Cumhuriyet rejimi kabul edilmiş değil sadece tesbit ve ilan olunmuştur. Bu idare ondan evvelki TBMM temadisinden(devam etmek) başka bir şey değildir" [820] diyerek Cumhuriyet ilan tarihi 29 Ekim 1923 olsa da 23 Nisan 1920'den beri cumhuri bir yönetimin devam ettiğini ve bu tarihin de sadece devlet rejiminin resmi olarak belirlenmesi olarak değerlendirmiştir.

Cumhuriyetin ilanı ile İstanbul ve Ankara basını karşı karşıya gelmiştir. Ankara gazetelerinin İstanbul basınına sert eleştirileri olmuştur. İstanbul basınında özellikle Tanin ve Tevhid-i Efkâr gazeteleri Cumhuriyet'in ilanına insanların karşı çıkmayacağı biliniyorken neden alel acele ve emr-i vaki olarak ilan edildiğini sormuştur. Cumhuriyet'in ilanının tarzı üzerine tenkitlerini yoğunlaştırmışlardır. Tanin'de olayı değerlendiren Hüseyin Cahid kendini Cumhuriyetçi olarak değerlendirip Cumhuriyet'in ilanından memnun olduğunu söylese de Cumhuriyet'in ilanının tarzı üzerine olumsuz yorumlar yapmıştır. Velid Ebuzziya ise yazılarında Cumhuriyet'in ilanının beklenmedik bir olay olduğunu ve sadece rejime ad koymakla işin bitmeyeceğini belirtmiştir. İncelediğimiz gazetelerde Cumhuriyet'in ilanına en sert tepkinin Tevhid-i Efkâr gazetesindeki yazıları ile Velid Ebuzziya'dan geldiği görülmüştür. Ayrıca gazetelerde

---

[819] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 9 Teşrin-i Sâni 1339, no:963, s.1.
[820] Mustafa Baydar, *a.g.e.*, s.166-167.

muhalif görüşlerinin birleştiği nokta rejime ad koymak yerine görevini hakkıyla yapacak kişileri iş başına getirmek üzerine olmuştur. Rejim değişikliği öncesi hükümet kurma buhranı da Cumhuriyet'in ilanı için bir bahane olarak öne sürülmüştür. Ankara'da ise Hâkimiyet-i Milliye ve Anadolu'da Yenigün gibi gazeteler hâkimiyet-i milliyenin esas olduğu ülkede zaten cumhuri bir yönetim tarzı vardı, Cumhuriyet'in ilanına neden bu kadar karşı çıkıldı diyerek muhalif olanları irtica ve istibdad yanlısı olarak değerlendirmiştir.

2.3. Halife Abdülmecid Efendi'nin İstifa Edeceği İddiası ve Türk Basınında Hilâfet Meselesi

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilirken, Meclis'te halifelikle ilgili herhangi bir karar alınmamıştır. Hatta Cumhuriyet'in ilanını ve Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığını ilk kutlayanlardan biri de Abdülmecid Efendi olmuştur[821]. TBMM'nin devletin rejiminin adını koyduktan sonra bir Cumhurbaşkanı seçmesi halifenin konumunu tekrar gündeme getirmişti. Çünkü hala daha halifeyi devlet başkanı olarak kabul edenler mevcuttu[822]. Cumhuriyet'in ilanı halifeyi devlet reisi olarak gören muhafazakâr kesimde büyük şaşkınlıkla karşılanmış ve muhalefet halifenin geleceği hakkında kuşku içine düşmüşlerdir.

Cumhuriyet'in ilanı ile beraber halifeliğin kaldırılacağı ve halifenin istifa edeceği haberleri yayılmaya başlamıştır[823]. İstanbul basınının başını çektiği muhalefetle Ankara arasında yaşanan çekişme Cumhuriyet'in ilanı ile artmıştır. Akşam gazetesinin 8 Kasım 1923 tarihli nüshasında Necmettin Sadak hiçbir kaynak göstermeden halifenin istifa edeceği haberini yapmıştır. Bu haber halife taraftarı muhalif çevrelerle Ankara'nın arasındaki ilişkileri bozmuştur. Bu yazıda Cumhuriyet'in ilanının yeni bir hilâfet sorununu gündeme getireceği ve zaten ameli hiçbir vazife icra edemeyen hilâfetin daha fiili bir şekle bürüneceği iddia edilmiştir. Buna göre İstanbul'da İslâm dünyasından gelen temsilciler eşliğinde toplanacak bir hilâfet kongresinin yeni halifeyi seçeceği ve böylelikle seçilen halifenin bütün Müslümanların reyine haiz ve salahiyettar olacağı ifade edilmiştir[824]. Bu haber hayli merak uyandırmış, herkes Necmettin Sadak'tan haberi

---

821 Oğuz Aytepe, "Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", s.21.
822 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.197.
823 Oğuz Aytepe, "Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", s.21.
824 Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.221.

sormuştur ama Necmettin Sadak haberin kaynağını gösterememiştir. İstanbul gazeteleri ise istifadan halifenin haberi olmadığı yönünde haberler yapmışlardır. Bu dönemde TBMM Başkanı olan Fethi Bey İstanbul'da bulunmaktaydı ve gazeteciler ona halifelik kaldırılacak mı? sorularını yöneltmiştir. Fethi Bey TBMM'nin bu sorunu geçen yıl hallettiğini, halife seçiminin aynı şartlarda devam edeceğini, halifenin seçiminin TBMM'ne ait olduğunu ve diğer İslâm Devletleri ile hiçbir alakasının olmadığını belirtmiştir. Ayrıca halifeliği koruyan ve muhafaza edenin Türkiye Cumhuriyeti olduğunu ve bu makama geçen kişiyi de TBMM'nin seçeceğini ifade etmiştir[825].

Bunun üzerine Abdülmecid Efendi istifa etmediğine dair tekzip yayınlamıştır. Bu beyanat Vatan ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanmıştır[826]. Tevhid-i Efkâr gazetesinin 9 Teşrin-i Sâni 1339(9 Kasım 1923) tarihli nüshasında "Halife Hazretlerinin İstifa Edecekleri Kati'yen Doğru Değildir!" başlığı altında "Zat-ı Hilâfetpenâhi bizzat bu haberi tekzib ederek "Makam-ı hilâfete meşru' bir surette intibah edildim. Âlem-i İslâm her daim teveccühatına mazhar olmaktayım. Kil u kallardan(dedikodu) müteessir olarak istifa etmekliğim küfrân-ı nimet olur" buyurmuşlardır" açıklaması yapılmıştır. Habere Akşam gazetesinin iddiaları verilerek başlanmıştır ve halifenin bu haber üzerine tekzib yayınladığı belirtilmiştir. Bu haberlerde bazı gariplikler olduğu söylenmiştir ve ilk olarak saltanatın kaldırılıp hilâfet ile hükümetin hiçbir münasebeti kalmamışken Cumhuriyet'in ilanı bu meseleyi neden ortaya çıkarmıştır yoksa bilhassa çıkarılmak mı istenmiştir. Bir diğer garip durum da halife bizzat istifa etmediğini açıklarken hangi istihbarat ile bu konu ortaya atılmıştır. Son garip durumda hiçbir vazife icra etmeyen hilâfetin daha faal duruma getirileceği iddiası olarak gösterilmiştir. Saltanat kaldırıldıktan sonra hilâfete hiçbir siyasi icrai yetki verilmemişken Cumhuriyet'in ilanı ile bu mümkün olmayacağını belirtmiştir. Hilâfete daha faal bir durum getirmek eski yetkilerini vermektir ki bu Cumhuriyete ve hâkimiyet-i milliyeye aykırıdır. Haberin devamında da Abdülmecid Efendi'nin beyanatına yer verilmiştir[827]. Bu beyanata göre Abdülmecid Efendi hilâfet makamına meşru bir suretle geldiğini ve bütün İslâm âlemi tarafından halifeliğinin kabul edildiğini belirtmiştir. Çıkan haberlerin nereden çıktığı bilmediğini ve kendinin İslâm âleminin işleri ile meşgul olduğunu belirtmiştir. Hükümetin iç meseleler nedeniyle halifenin vazifelerini tesbit edemediğini belirtip "Ben siyasetle meşgul değilim.

---

825 Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s.128.

826 *Vatan Gazetesi,* 9 Teşrin-i Sâni 1339, no:208, s.1; *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 9 Teşrin-i Sâni 1339, no:853, s.1.

827 *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 9 Teşrin-i Sâni 1339, no:853, s.1.

Hakkımda müminlerin teveccühü baki kaldıkça makam-ı hilâfetten çekilmekliğime sebep görmüyorum"[828] diyerek haberi tekzib etmiştir.

Tanin gazetesinin 9 Teşrin-i Sâni 1339(9 Kasım 1923) tarihli nüshasında "Halife Hazretleri İstifa Hakkındaki Şayiatı(söylentiler) Tekzib" başlığı altında Akşam gazetesi haberine ve halifenin bu haberlere verdiği tekzipten bahsetmiştir. Haberin devamında ise Akşam gazetesinin haberindeki yeni halife seçimi usulünün mevzubahis olmayacağını çünkü halife seçimi TBMM'ne aittir ve Osmanlı hanedanından biri seçilecektir[829] diyerek hilâfet makamı hakkında TBMM'nin aldığı kararı hatırlatmıştır.

9 Teşrin-i Sâni 1339(9 Kasım 1923) tarihli Babalık gazetesi "Halife Hazretlerinin İstifası Yalan" başlığı altında, halifenin istifasının yalan olduğu, hem halife hem de Ankara tarafından açıklanmıştır. Cumhuriyet'in ilanını gölgelemek amacıyla yapılan bu söylentilerin asılsız olduğu belirtilmiştir[830].

Tanin gazetesinin 10 Teşrin-i Sâni 1339(10 Kasım 1923) tarihli nüshasında Lütfi Fikri Bey'in "Hazreti Hilâfetpenâhiye-Açık Arıza" adlı mektubuna yer vermiştir. Lütfi Fikri Bey mektubuna "Efendimiz Hazretleri bir haftadan beri makam-ı mukaddeslerine ve Zat-ı Hazreti Hilâfetpenâhilerine dair bir takım elîm şaiyalar tevâli(sürüp gitmek) ediyor" şeklinde başlamış ve mektupta halifenin hakkında önce Bursa'ya taşınacağı haberi çıkmış sonra ise istifa edeceği haberi yayıldığı ve bütün tekziplere rağmen devam ettiğini ifade etmiştir. Bu haberleri yapanlar eğer içerdeyse tarihin ve torunlarınızın lanetine uğrayacaktır demiştir. Lütfi Fikri Bey iki türlü istifadan bahsetmiş birinci istifa tüm âlem için bir nimettir, ikincisi ise bin türlü müsibet getirir. Zamanında Sultan Vahdettin istifa etseydi birinci istifa olurdu ama sizin istifanız memleketin önüne derin uçurumlar getirir demiştir. Halife kendini, ailesini, vatanını ve İslâm âlemini korumak için istifa etmekten sakınmalıdır. Halifenin kişisel olarak istifa etme hakkı olsa da bu hareket ailenizin düşmesine ve ülkeden sürülmesine neden olacağına değinmiştir. "Sırf vatan, Türklük menfaati nokta-i nazarında efendimizi böyle bir istifadan tahzire(önleme) kendimde cüret görüyorum. Hilâfet ecdadınızın azim ve himmetleriyle Türklere kazandırılmış bir kuvvettir" tarihin verdiği bu hakkın şimdiye kadar hiçbir İslâm milletine verilmediğini belirtmiştir. Bunu elimizden almak isteyenler İslâm milletlerinde Türkleri çekemeyenler değil bizzat biz Türkler bu manevi hazinenin elimizden çıkmasına neden

---

[828] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 9 Teşrin-i Sâni 1339, no:853, s.1.
[829] *Tanin Gazetesi,* 9 Teşrin-i Sâni 1339, no:386, s.1.
[830] Yusuf Sert, *a.g.e.,* s.41-42.

oluyoruz. "Çünkü efendimiz maazallah istifa ederde denildiği gibi bütün âlem-i İslâm şimdiye kadar hiç talep etmediği halde yeni halife intihabına edilirse, ilk halife Türkiye'den seçilse bile bundan sonra ne olacağını kim tahmin edebilir? Bu şekle girdikten sonra atide bir gün halifenin başka bir kavim ve milletten intihab edilmeyeceğini kim temin edebilir?" demiş ve atalarının mirası olan böyle bir mirası hiçbir zorlama olmadan kendi elleri ile bir başkasına vermenin tarihin hangi sayfasında görüldüğünü sormuştur. Lütfi Fikri Bey bunu bir intihar olarak yorumlamıştır. Halifenin kararı Türk ve İslâm dünyası üzerinde etkili olacağını ve eğer halifenin şahsına ait bir tehlikede olsa bile bunu göze almalıdır diyerek Fransa'da 16. Lui'nin devrimcilere karşı nasıl direndiğini anlatmıştır[831]. Lütfi Fikri Bey'in "Hilâfeti ortadan kaldırmak için biz Türkler teşebbüslerde bulunuyoruz" sözleri Mustafa Kemal tarafından Cumhuriyetin hedeflerini açıklamak olarak değerlendirilmiştir[832]. Lütfi Fikri Bey'in bu mektubu, Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan ve hilâfetin kaldırılmasına kadar gidecek olan bir sürecin hızlanmasına neden olmuştur.

Tanin gazetesinin 11 Teşrin-i Sâni 1339(11 Kasım 1923) tarihli nüshasında Hüseyin Cahid'in "Şimdi de Hilâfet Meselesi" (Bkz. Ek-9) başlıklı makalesinde Akşam gazetesindeki halifenin istifa haberleri "icad" olarak değerlendirilmiş çünkü haberin asılsız olduğu belirtilmiştir. Akşam gazetesinin yazarının fırkadan biri olması hükümet tarafından hilâfet meselesinin karıştırıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Halifenin istifa haberini tekzibine rağmen "Şayet verdiğimiz haber, cereyan ve kâile te'id edip de istifa vuku' bulursa hilâfetin şekli ve hilâfetin intihabı değişecektir" söylentilerin devam etmesi okuyucuları düşündürdüğünü ifade etmiştir. Gazete bu haberi nereden almıştır? Yazar, Akşam gazetesi yazarlarından birinin mebus olması nedeniyle hükümetin arkadan arkaya böyle bir karar alabileceğini belirtmiştir. Asıl mesele olan "Hilâfet, Hanedan-ı Osman'dan alınmak istiyor. Niçin?" sorusuna yazar, var olan halifenin yerine bir halife seçileceği zaman bu makama milli hâkimiyete sadık gerek memlekette gerek âlem-i İslâm'da hürmet görecek kişiyi bulmak zor olacaktır, diye cevap vermiştir. Bunu gerçekleştirmek için hilâfeti Türklerin elinden almak gerektiğini ifade etmiştir. "Hilâfet bizden giderse beş on milyonluk Türkiye Devleti'nin âlem-i İslâm içinde hiçbir ehemmiyeti kalmayacağını, Avrupa siyaseti nazarında da en küçük ve kimsesiz bir hükümet mevkiine düşeceğimizi anlamak için büyük bir dirayete lüzum yoktur.

---

[831] *Tanin Gazetesi,* 10 Teşrin-i Sâni 1339, no:387, s.1.
[832] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.560.

Milliyetperverlik bu mudur? Hakiki milliyet hüsn-ü kalbinde duyan her Türk makam-ı hilâfete dört elle sarılmak mecburiyetindedir çünkü hilâfet Türkler için bir kuvvettir, hilâfet Türkiye hudutlarından çıkarılırsa bu intihardan farksızdır" diyerek lafı yapılmak istenen hilâfet konferansına getirmiştir. Böyle bir konferansta seçilecek halife hangi şartlarda seçilecek eğer Türklerden seçilecekse bu Cumhurbaşkanı olmalıdır o zaman biz saltanat ile hilâfeti neden birbirinden ayırdık demiştir. Yazar, Türk milletinin geleceğini düşünülüyorsa hilâfeti en iyi şekilde muhafaza etmemiz gerektiğini vurgulamıştır[833].

Mustafa Kemal bu makaleye karşılık olarak "Cumhuriyet'in ilanına engel olamayanlar ne pahasına olursa olsun hilâfet makamını elde tutabilme gayret ve faaliyetine geçtikleri anlaşılıyor" demiştir. Makalede Meclis ile ilgili söylenen sözler ise "Cumhuriyetin ilanını kabul eden Meclis'in hiç olmazsa hilâfeti kaldırılmasını bir oldu bitti şeklinde kabul etmemesinin sağlanmasına çalışılıyordu" diye yorumlamıştır[834].

11 Teşrin-i Sâni 1339(11 Kasım 1923) tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde "Kazım Karabekir İstanbul'da" başlığı altında 10 Kasım'da I. Ordu Müfettişliği görevine başlamak için İstanbul'a gelen Kazım Karabekir'in verdiği beyanatta "Cumhuriyet taraftarıyım fakat şahsi saltanatın aleyhtarıyım" ifadesi İstanbul basınının bakış açısını destekleyici bir malzeme haline getirilmiştir[835]. Bu cümlesi "Paşa, Mustafa Kemal'i diktatörlükle suçluyor" şeklinde yorumlanmıştır[836]. Nitekim 12 Kasım 1923 tarihinde Kazım Karabekir Abdülmecid Efendi ile görüşmüştür. Halife, Kazım Karabekir'e "Benim bu sarayda resim takımlarımla birkaç bohçam var. İstemezlerse bunları alır giderim" demiştir. Kazım Karabekir Halife'nin tavırlarından tehdit edildiğini anlatmak istediğini ifade etmiş, gazetelerden ve arkadaşlarından aldığı haberlerle Mustafa Kemal'in çıkamadığı makamı yıkmak istediği konusunda şüphesinin gerçekleştiğini belirtmiştir. Kazım Karabekir'in aklında hep Mustafa Kemal ile ilgili, milli hükümetin kurulduğu günlerdeki dindarane sözleri ve hareketleri, İkinci TBMM'nin seçiminde belirlenen umdelerin ikinci maddesi (Hilâfetin Al-i Osman'da kalması değişmez düsturdur) ve Mustafa Kemal'in Balıkesir'de verdiği hutbesi vardı[837]. Kazım Karabekir bu nedenle Mustafa Kemal'i eleştirmiştir.

---

[833] Hüseyin Cahid, "Şimdide Hilâfet Meselesi", *Tanin Gazetesi*, 11 Teşrin-i Sâni 1339, no:190, s.1.
[834] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.560-61.
[835] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.219.
[836] Yaşar Semiz, *a.g.m.,* s.204.
[837] Uğur Mumcu, *a.g.e.,* s. 109-110.

Tanin gazetesi 15 Teşrin-i Sâni 1339(15 Kasım 1923) tarihli nüshasında Hüseyin Cahid'in "Nazik Bir Mesele" başlıklı makalesinde kendisi hakkında yöneltilen "En eski Cumhuriyetçi olduğunu söylemekle iftihar edenler şeri'at ve hanedan müdafaalığına çıkıyor. Cumhuriyet fikrine en büyük ihanet budur" eleştirilerine açıklık getirmeye çalışmıştır. Hanedan taraftarlığının Cumhuriyetle bağdaşmadığını söyleyen yazar meseleyi hilâfet açısından ele aldığını belirtip şeri'atin bu bahse katılmasını anlamadığını belirtmiştir. Bu görüşlerin halk arasında şeri'at ile Cumhuriyetin birlikte mümkün olmayacağı fikrini doğuracağını ifade etmiştir. Laik ve çağdaş bir devlet kurulurken saltanat ve hilâfetin ayrılmasının hayırlı bir durum olduğunu, hilâfetin siyasetten sıyrılıp âlem-i İslâm için faydalı işlerle uğraşacağını belirtmiştir. Hürriyet ve laiklik bahsinde insanların din ve vicdan hürriyetlerine karışılamayacağını belirtmiş ve şeri'atı müdafaa edeceğini ifade etmiştir[838].

İkdâm gazetesinin 15 Teşrin-i Sâni 1339(15 Kasım 1923) tarihli nüshasında Ahmet Cevdet'in "Hilâfet Havadisi" adlı makalesinde hilâfet merkezinin İstanbul'dan çıkarılması haberlerini eleştirmiştir. İstanbul'un hilâfet merkezi olduğu için barış görüşmeleri sırasında Türkiye'ye bırakıldığını söylemiştir. "Eğer merkezi idare Ankara olacaksa hilâfet merkezi de behemahal İstanbul olur" demiş ve hilâfet merkezinin İstanbul'dan çıkarılması Doğu Trakya'nın hatta İstanbul'un elden çıkarılması olarak yorumlamıştır[839].Tanin gazetesinin 16 Teşrin-i Sâni 1339(16 Kasım 1923) tarihli nüshasında Münir Müeyyed "Makam-ı Hilâfetin Nakli Şâ'iyaları Asılsızdır" başlıklı yazısında makam-ı hilâfetin nakli hakkındaki söylentilerin asılsız olduğunu ve bu konu hakkında müzakere yapıldığını haberlerinin yanlış olduğunu belirtmiştir[840].

Vakit gazetesinin 16 Teşrin-i Sâni 1339 tarihli nüshasında Mehmet Asım'ın "Makar-ı Hilâfet Meselesi" başlıklı makalesinde TBMM'nin makam-ı hilâfeti başka bir yere nakletme hakkı olmadığını belirtmiştir. TBMM'nin bir memurunu bile bu konuda zorlama hakkı yoktur bu ancak bu memurun bir suçu karşısında bir ceza olarak verilebilir. 2 Teşrin-i Sâni kararları ile hilâfet TBMM'nin muhafazası altındadır ama bu Meclis'e ya da hükümete bu makamı bir yerden başka bir yere nakletme hakkı vermez demiştir[841].

---

[838] *Tanin Gazetesi,* 15 Teşrin-i Sâni 1339, no:392, s.1.
[839] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.223-224.
[840] Münir Müeyyed, "Makam-ı Hilâfetin Nakli Şa'iyaları Asılsızdır", *Tanin Gazetesi,* 16 Teşrin-i Sâni 1339, no:393, s.2.
[841] Mehmet Asım, "Makar-ı Hilâfet Meselesi", *Vakit Gazetesi,* 16 Teşrin-i Sâni 1339, no:2114, s.1.

Hilâfet ile ilgili değişik haberler selinin yer aldığı sıralarda makam-ı hilâfetin ödeneğinin arttırılması için hem hükümet merkezine hem de defterdarlığa başvurduğu gazetelerde yer almıştır. Vakit gazetesi ayrıntıya girerek ödeneğin yılda 50.000 liraya çıkarılması istendiğini yazmıştır. 21 Kasım tarihli Tanin gazetesinde halifeliğin ayrılan ödenekle yetinmeye çabaladığı açıklamasını yaparak bu haberleri tekzip etmiştir. Haber gündemden düşse de Türkiye ulusal bir cumhuriyet olduğuna göre bütçesinde İslâm dünyasını temsil eden halifeye ödeme yapılmasının yerinde olup olmadığı sorgulanmaya başlamıştır[842].

Tanin gazetesinin 2 Kanun-u Evvel(2 Aralık 1923) tarihli nüshasında Hüseyin Cahid'in "Hilâfetin Vaziyeti" adlı makalesine, bu makalenin Ankara gazeteleri tarafından hücuma uğrayacağını belirterek başlamış ve memleketin faydası namına bir vazife görerek bu makaleyi yazdığını söylemiştir. Yazar siyasi bahislere dini işleri karıştırmaya karşı olduğunu belirtmiş ve dini siyasi tahriklere karşı kullananların ceza almalarından yana olduğunu ifade etmiştir. Ankara'nın İstanbul mümessili Refet Paşa ile Rauf Bey'in İstanbul'da halifeyi ziyaretinin halk fırkası müzakerelerinde tartışılması ve halifeyi niçin ziyaret ettin, ne konuştunuz? gibi sorular sorulması yazar tarafından eleştirilmiştir. Halifenin Cuma Selamlıklarının saltanat merasimi olarak değerlendirilmesi ve halifeye hürmet gösteren gazete ve mecmuaların sert eleştirilere maruz kaldığını belirtmiştir. Hamidullah Suphi Bey'in Meclis'te hilâfet makamının her nevi hürmetten tecrit edilmesi istediğini ve hilâfeti saltanat makamı olarak mütalaa etmesini değerlendirmiştir. Hamidullah Suphi Bey bu görüşü bu mesele hakkında genel vaziyeti ortaya koyduğunu ve İsmet Paşa'nın "Tarihin herhangi bir devrinde bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu zihninden geçiren halifenin başı koparılacaktır" sözleri halifeye bakışı gözler önüne serdiğini söylemiştir. Rauf Bey'in adab-ı muaşeret babında halifeyi ziyaretini eleştirileri bir kimsenin dini ve vicdani karışmak olarak yorumlamıştır. Hilâfet müessesi tanıyorsak ve hilâfeti ülkemizde alıkoyuyorsak hürmet göstermemiz gerektiğini ifade etmiştir. "Ya hilâfeti istemiyoruz diyecekler ve memleketten çıkaracaklar yahut isteriz memlekete lazımdır ve faydalıdır diyeceklerdir ve ondan sonra da hiç olmazsa adab-ı muaşeret icabat-ı dairesinde hürmet göstereceklerdir" diyerek TBMM'nin tanıdığı ve koruması altına aldığı bir makamı Rauf Bey'in ziyareti neden eleştirildiğini sorgulamıştır.

[842] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.161.

Buna göre artık hilâfetin selahiyeti, Cuma selamlığı merasimi ve yanına gitmenin adabı bir an önce çözümlenmesini isteyerek makaleyi bitirmiştir[843].

Cumhuriyet'in ilanının ardından gazetelerde çıkan hilâfet ile ilgili yazılar Cumhuriyet'in ilanına yönelen eleştirileri unutturmuştur. Cumhuriyet'in ilan tarzına karşı çıkan haberler zamanla hilâfet meselesi halini almaya başlamıştır. Hilâfetin geleceği hakkında tereddüt yaşayanlar hilâfetin kaldırılmasının Türkiye'ye hiçbir fayda sağlayamayacağı hatta Türkiye'nin İslâm ülkeleri arasındaki itibarının da yok olacağı tarzında tespitlerde bulunulmuşlardır.

2.4. Emir Ali ve Ağa Han'ın Mektupları ve Türk Basınında Yayınlanması

Hilâfetin geleceği ile ilgili tartışmalar devam ederken hilâfet konusunda hükümeti tedbir almaya sevk eden bir durum ortaya çıkmıştır. Bu durum Hint Müslümanlarının temsilcisi olduğunu iddia eden Emir Ali ve Ağa Han'ın İsmet Paşa'ya bir mektup göndermesi olmuştur[844]. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanını engelleyemeyen İngiltere hilâfetin devamı için Hint Müslümanlarını devreye sokmuştur[845]. Nitekim Lozan Barış Antlaşmasının yapılmasından sonra Ağa Han bütün Asya ve Afrika Müslümanlarına seslenerek Hint Hilâfet komitesine artık gerek kalmadığını belirterek onun yerine Türkiye'nin kalkınmasına yardım edilmesini istemiştir. Bu son mektubun yayınlanmasından bir ay evvel Seyit Emir Ali'nin başkanlığındaki Londra İslâm Cemiyeti'nin sekreteri Sait S. Muhammedî, İçişleri Bakanı Fethi Bey'e bir mektup göndererek "İslâm âleminin dayanışmasını ve organik bağlarını korumak için halifenin ruhani imtiyazlarını kesin surette düzenli meşru bir esas üzerine tespit etmek gerekir" diyerek İstanbul'un "Dar'ül-hilâfe olarak, devletin ikinci bir başkenti yapılmasını istemiştir[846].

24 Kasım 1923 tarihli ve İngiltere çıkışlı makale İsmet Paşa'ya ulaşmadan 5 ve 6 Aralık günleri İstanbul basınında yer almıştır. Ağa Han ve Emir Ali'nin mektupları 5 Aralık'ta Tanin ve İkdâm gazetelerinde ve 6 Aralık'ta ise Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayınlanmıştır[847]. İkdâm "Hilâfet ve İngiltere Cemiyet-i İslâmiye", Tanin "Hilâfet Meselesine Dair", Tevhid-i Efkâr ise "Hilâfet Meselesi Hakkında Hint Müslümanlarının

---

[843] Hüseyin Cahid, "Hilâfetin Vaziyeti", *Tanin Gazetesi,* 2 Kanun-u Evvel 1339, no:409, s.1.
[844] Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-I", *Toplumsal Tarih,* S.11, İstanbul, 1994, s.52.
[845] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.166.
[846] Mete Tunçay, *a.g.e.,* s.74.
[847] Necdet Öklem, *Hilâfetin Sonu,* İzmir, 1981, s.37.

Fikri" başlığı altında yer almıştır[848]. Bu mektubu yayınlayan gazeteler mektubu aynen paylaşmışlardır altına yorum yapmamışlardır.

Tanin Gazetesinin 5 Kanun-u Evvel 1339(5 Aralık 1923) tarihli nüshasında "Hilâfet Meselesine Dair" başlığı altında yayınlanan Ağa Han ve Emir Ali'nin gönderdiği bu mektupta ilk olarak "Halife-İmam Hazretlerinin şimdiki mühim vaziyetlerinin ehl-i sünnetten olan halk üzerinde pek endişe, bahş ve tesirata Büyük Millet Meclisi'nin müsaade-i mahsusanızla nazarı dikkati celb etmek istiyoruz" diyerek halifenin belirsizlik hali nedeniyle Müslümanların üzerindeki etkisinin gevşemekte olduğunu TBMM'nin dikkatini çekmek istediklerini bildirmişler. Ehl-i sünnet içinde Müslümanlar arasındaki bağı sağlayan hilâfet kurumu harici saldırılara maruz kaldığında bütün Müslümanların duygularının galeyana geldiğini belirtmiştir. "Halifenin nüfuzunun tenkis(azaltmak) veya bir amal-i dini(dini işler) gibi Türkiye teşkilatı siyasetinden onun tebidi(uzaklaştırmak) bugün fikrimizce İslâm'ın dağılmasını, o manevi cihan kuvvetinin amali suretinde zayii demek olacaktır" diyerek halifenin siyasi örgütten uzaklaştırılmasının onun manevi gücünü azaltacağını Mustafa Kemal ve Meclis'in gözünden kaçmayacağını ifade etmiştir. Müslümanların birliğini sağlayan ve on dört yüzyıl boyunca Peygamber'in vekili olarak Halifenin İslâm düşüncesinden çıkarılıp atılamayacağını söylemiş ve "eğer İslâmiyet dünyada büyük bir manevi kuvvet olarak muhafaza edilmek isteniyorsa, halifenin nüfuzu ve şerefi hiçbir zaman papanın nüfuzundan az olmamalıdır" diyerek TBMM'nin halifeye vereceği görev ve yetkileri belirlemesi gerektiğini ifade etmiştir. TBMM'nin hilâfete Müslüman milletlerin hürmet ve itimadını kazandıracak bir mevkiye getirilmesini isteyerek mektubu bitirmişlerdir[849].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 9 Kanun-u Evvel 1339(9 Aralık 1923) tarihli nüshasında mektuplara karşı sert bir tepki verilmiştir. Gazete Ağa Han ve Emir Ali hakkında bazı bilgiler vermiştir. Bu iki şahsın ikiyüzlü olduklarını ve İngiliz siyasetinin araçları olduklarını belirtmiştir. Ağa Han'ın İngiliz Hükümeti'nin maaşlı bir elemanı olduğunu belirtmiş ve onun Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşında yayınladığı cihat fetvasını gayri meşru bulduğunu ve hilâfet makamı ile ilgili ağır kelimeler kullandığını hatırlatmıştır. Emir Ali'nin de bir İngiliz memuru olduğunu belirtmiştir[850].

---

848 Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.224.
849 *Tanin Gazetesi,* 5 Kanun-u Evvel 1339, no:412, s.1.
850 Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-I", s.52.

Vakit gazetesinin 11 Kanun-u Evvel 1339(11 Aralık 1923) tarihli nüshasında Mehmet Asım'ın "Anlaşılamayan Hakikat" adlı makalesinde "Ecnebi istilası altında bulunan Müslüman milletler eğer hakikaten İslâm âleminin âlemdarı ad olunan Türkiye'nin selameti ile alakadar olurlar ise 2 Teşrin-i Sâni'de Büyük Millet Meclisi tarafından ithaz edilen kararın mahiyetini iyice anlamak için mütareke zamanında geçen bazı mühim vakayı der-hatır etmelidirler" diye başlamış ve Milli Mücadele döneminde İngiltere'nin hilâfet merkezini işgalini, Sevr'i kabul ettirmeye çalışması ve Yunanlılara verdiği destekten bahsetmiştir. İngilizlerin himayesindeki Hindistan'da bazı İslâmî cemiyetlerin birçok teşebbüsü olduğunu hatırlatmıştır. Hilâfet makamı zamanında İstanbul'u işgalden kurtarmış olan TBMM'nin himayesinde olması daha güvenli olduğunu ve Türkiye'nin hilâfet ile ilgili aldığı karardan vazgeçirmek isteyenlerin iyi niyetlerinden şüphe edilmesinin normal olduğunu ifade etmiştir[851].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 12 Kanun-u Evvel 1339(12 Aralık 1923) tarihli nüshasında "Ağa Han ve Emir Ali Cenaplarına Tavsiyeler" başlıklı yazıda Türkiye Devleti'nin Afrika içlerinde bir aşiret olmadığını kendi hukuku olduğunu ve iç işlerine bir yabancı müdahalesine izin vermeyeceğini ifade etmiştir. Bu iki zata "Kendi üzerinizde İndallah(Allah yanında) ve indilnas (insanlar indinde) bunca vebal taşırken ve şeref nefs insanı ile katiyyen kabil talif olmayan bu vaziyette bulunurken, ser kendi halinize ağlamak ve kendinizi kurtarmak bütün İslâm âlemine de azim bir hıdmet ifa edeceğinize, gelip Türk gibi, İslâmiyet'e ve beşeriyete karşı vazifesini daima müdrik ve daima icra etmiş olan bir milletin dahili işlerine karışmanız pek gülüç bir hareket oluyor" diyerek kendi mensup oldukları zavallı esir İslâm milletlerinin kurtuluşunu sağlamaya çalışmalarını istemiştir[852].

Bu mektup Türkiye'nin iç işlerine müdahale etmek olarak algılanmıştır. Muhafazakâr kesimde ise Müslümanların halifeye çok ehemmiyet verdikleri şeklinde yorumlanmıştır. Hilâfetin Müslümanlar arasında dayanışmayı sağladığına ve hilâfetin gücünü kaybetmesi halinde bu dayanışmanın ortadan kalkacağına inanılmıştır[853]. Bu mektup ile hilâfete uluslararası bir nitelik kazandırmak ve hilâfeti Türkiye'nin bir parçası yapmak istenmiştir. Türkiye'nin iç işlerine müdahale ederek, Türkiye Cumhuriyeti'ni

---

[851] Mehmet Asım, "Anlaşılamayan Hakikat", *Vakit Gazetesi,* 11 Kanun-u Evvel 1339, no:2139, s.1.
[852] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 12 Kanun-u Evvel 1339, no:992, s.1.
[853] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.168-169.

teokratik bir yapıya sürüklemek istenmiştir[854]. Bu mektupla şimdiye kadar bir iç mesele olarak görülen hilâfet meselesi uluslararası bir mesele haline getirilmiştir[855].

Bu mektup hakkında duyulan rahatsızlık TBMM'nde gizli bir oturumda değerlendirilmiştir. TBMM'nin 8 Aralık 1923 tarihli gizli oturumunda "Hıyanet-i Vataniye Kanununun birinci maddesinin tadili hakkında kanun ve İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurulmasına dair Başvekil İsmet Paşa'nın teklifi" başlığı altında müzakereler başlamıştır. İlk sözü İsmet Paşa almıştır ve İstanbul gazetelerinde yayınlanan mektupların "1 Teşrin-i Sâni 1922 tarihli kararın aksini terviç(kabul ettirmek) eden bir taleptir. Âlemşumul propaganda yapıldıktan sonra hilâfete Türkiye üzerinde vazife-i idariye, vazife-i siyasiye, vazife-i dünyeviye vermek esasını müdafaa ediyor. Kelime ve cümleleri arasında birçok kapalı usuller kullanılıştır. Fakat heyet-i umumiyesi ile izhar ettikleri mana budur. Halifeye bir vaziyet-i idare vermezseniz İslâmiyet inhilal eder. Âlem-i İslâm bundan müteezzi ve muzdarip olur tarzında aleyhimizde propagandalar yapılıyor"[856] diye bu mektuplar hakkında fikirlerini ifade etmiştir. İsmet Paşa kendisine ve Reisicumhur adına gönderilen bu mektupların kendi ellerine geçmeden İstanbul gazetelerinde neşredilmesine tepki göstermiş ve Ağa Han ve Emir Ali'nin kim olduğuna dair bilgiler vermiştir. Hint Hilâfet Komitesi'nin davasında samimi olduklarını ama bu kişilerin onlarla bağı olmadığını ve bu olayın İngiliz Hükümeti'nin bir teşebbüsü olduğunu belirtmiştir. Bu mektupları kendi ellerine ulaşmadan yayınlayan gazetelere karşı İstiklal Mahkemesi kurmayı zaruri gördüğünü bildirmiştir[857]. Lazistan Milletvekili Ekrem Bey'de İstiklal Mahkemesi kurulmasını istemiştir. Daha sonra sözü Rauf Bey almıştır ve "Mektubun memleket dahilinde intişari hakikaten şayanı tetkik ve ehemmiyetle tetkika bir keyfiyettir" diyerek mektubun tetkikinin yapılmasını istemiştir. Rauf Bey Ağa Han ve Emir Ali'yi tanıtmış ve bu mektup olayının arkasında İngiltere'nin olduğunu ifade etmiştir. İstiklal mahkemesinin bir ihtilal mahkemesi olması sebebiyle bu mahkemelerin kurulmasının güvenlik kuvvetlerinde bir zaaf olduğunu, adliye makinamızın varlığını inkar ettiğimizi ve memlekette ihtilal olduğunu gösterir diyerek karşı çıkmış ve meselenin uzmanlar tarafından incelenmesini teklif etmiştir[858].

---

[854] Fahir Armaoğlu, "Hilâfetin Dış Cephesi", *10 Kasım 1999 Devlet Töreni ve Hilâfetten Cumhuriyete Paneli,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.53.
[855] Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-I", s.52.
[856] *TBMM GCZ,* Devre II, C. IV, Ankara, 1985, s.314-315.
[857] *TBMM GCZ,* Devre II, C.IV, s.315-317.
[858] *TBMM GCZ,* Devre II, C.IV, s.317-322.

Rauf Bey'den sonra Yusuf Akçora Bey söz almıştır. Emir Ali ve Ağa Han'ın hilâfet ile hiçbir ilgisi olmayan İngiliz memurları olarak tanımlamıştır. Şii mezhebe sahip bu kişilerin sünni mezhebin hilâfeti hakkında söz sahibi olamayacağını ifade etmiştir. "İstanbul ekseriyet ahalisi namına bir an evvel müşevveş vaziyetin daha sarih bir hale geçmesini temin edecek vesaitin elde edilmesini ve müessesatın kurulmasını talep ederim"[859] diyerek İsmet Paşa gibi İstiklal Mahkemesinin kurulmasını istemiştir. İstiklal Mahkemesi üye seçimi için oylama yapılmıştır. Buna göre başkan olarak 102 oy ile en çok oy alan İhsan Bey(Cebelibereket)seçilmiş ve Vasıf Bey(Saruhan), Refik Bey(Konya), Asaf Bey(Hakkari) ve Cevdet Bey(Kütahya) üye seçilmiştir[860]. Meclis'te büyük tartışmalara sebep olan mektup sayesinde İstiklal mahkemeleri kurulmuş ve mektubu yayınlayanlar yargılanmıştır. Ayrıca bu olay 3 Mart 1924 tarihli hilâfetin kaldırılması kararın da önünü açmıştır[861]. Ankara'nın devre dışı bırakıldığı izlenimini oluşturan bu mektup, zaten Rauf Bey'in halifeyi ziyaret etmesi nedeniyle gergin olan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının daha kararlı bir adım atmasını sağlayacaktır[862]. Cumhuriyet'in ilanı ile basında bazı gazetecilerin muhalif yazıları hilâfetin ömrünü daha da kısaltmıştır. Ankara 8 Aralık'ta hükümet adına mektup olayını tahkik etmek için İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderme kararı almıştır[863].

13 Aralık'ta Fethi Bey'in riyasetinde toplanan Meclis oturumunda Rauf Bey İstanbul'a gönderilecek İstiklal Mahkemesi'nin yetkisine giren suçlar konusunda endişelerini bildirmiştir. Meclis'te bu tartışmalar devam ederken 8 Aralık itibariyle çalışmalarına başlamış, söz konusu gazetelerdeki haberler yeniden gözden geçirilmiştir. Gazetelerin sorumlu yazı işleri müdürlerinin gözaltına alınmalarına karar verilmiştir[864]. Bunun üzerine Emir Ali ve Ağa Han'ın İsmet Paşa'ya gönderdiği mektubun Başbakan'ın eline geçmeden Tanin, İkdâm ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanması ile "Hilâfetin hâkimiyeti iade ve temin ve bunun etrafında beslenen emeller ve ihtiraslar dışişlerine mutabık bir durum ihdas etmek amacıyla gönderilen bu mektubun yayınlanması yoluyla kamuoyunda ifsad ve karışıklık çıkarmak cüretinde" bulundukları gerekçesi ile gazetelerin sahipleri ve sorumlu müdürleri olan Hüseyin Cahid, Velid Ebuzziya, Ahmet

---

[859] *TBMM GCZ,* Devre II, C.IV, s.322-325.
[860] Necdet Öklem, *a.g.e.,*, s.51; Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri,* Ankara, 2009, s.176.
[861] Mim Kemal Öke, *Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Milli Mücadelesi,* Ankara, 1988, s. 125.
[862] Tayfun Atay, *a.g.m.,* s.226.
[863] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.201.
[864] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.231.

Cevdet ve Ömer İzzettin Beylerin vatana ihanet ve devletin iç ve dış güvenliğini bozmak, hükümeti devirmek suçlarından dolayı İstiklal Mahkemelerince haklarında yargılama yapmak amacı ile tutuklanmalarını bildirmiştir. Ayrıca Abdülmecid Efendi'nin Yaveri ve 10 Kasım 1923 tarihli "Bir Açık Arıza" başlıklı yazısı nedeniyle Lütfi Fikri Bey'de 15 Aralık'ta tutuklanmıştır[865].

10 Aralık 1923'te İstanbul'da olan İstiklal Mahkemesi bir bildiri yayınlamıştır. Buna göre: TBMM'nin milli davamızın başarısını engellemek isteyen iç ve dış düşmanların hain emellerine set çekmek için İstiklal Mahkemeleri Kanunun oluşturulduğunu ve değişik yerlerde görevlendirmiştir. Zafer ve kurtuluş üzerine mahkemelerin çalışmasına gerek kalmamıştı. Fakat son zamanlarda bazı kışkırtmacıların bozgunculuk yapmaya başlaması nedeniyle TBMM mahkemeleri yeniden kurmuştur. Cumhuriyetin varlığına ve ilkelerinin tersine hareket edenlerin mevcut kanunlarla cezalandırılacağını ve bu surette İstanbul halkının sükûn ve refahı sağlanacağı belirtilmiştir[866].

İstiklal Mahkemesi'nin görev yetkileri açısından Vakit gazetesinin 13 Kanun-u Evvel 1339(13 Aralık 1923) tarihli nüshasında "İstiklal Mahkemesinin selahiyeti bugün müzakere edilecek" başlığı altında Ankara'nın İstiklal Mahkemesine fevkalade selahiyetler vereceğini belirtmiştir[867]. Vakit gazetesinin 14 Kanun-u Evvel 1339(14 Aralık 1923) tarihli nüshasında "Hükümet mahkemeye fevkalade selahiyetler verilmesinde ısrar etti" başlığı altında TBMM'nin bu konu hakkındaki müzakerelerine yer vermiştir[868]. Vakit gazetesinin 16 Kanun-u Evvel 1339(16 Aralık 1923) tarihli nüshasında "İstiklal Mahkemesi'nin mevkufları Hıyanet-i Vataniye Kanununa tevfiken muhakeme etmeye karar verdi" başlığı altında tevkif edilen gazetecilerin vatana ihanet suçu ile mahkeme edileceğini bu konuda iddianamelerinin hazırlandığını belirtmiştir[869].

Sanıklara ilk olarak mektupların nasıl nereden nasıl geldiğini ve mektubu niçin yayınladıklarını sormuşlar ve her üç gazeteci de mektubun posta ile geldiğini ve yayınlandıktan sonra gördüklerini belirtmişlerdir. Velid Bey, Ağa Han ve Emir Ali'nin iç işlerimize karışmasını tasvip etmediğini belirtmişlerdir. Hüseyin Cahid bu belgeyi bir vesika olarak değerlendirdiğini ve bunun suç sayılıp İstiklal Mahkemesi'ne çıkabileceğini

---

[865] Ergün Aybars, *a.g.e.*, s.177.
[866] Necdet Öklem, *a.g.e.*, s.53.
[867] *Vakit Gazetesi*, 13 Kanun-u Evvel 1339, no:2141, s.1.
[868] *Vakit Gazetesi*, 14 Kanun-u Evvel 1339, no:2142, s.1; *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 14 Kanun-u Evvel 1339, no:994, s.2.
[869] *Vakit Gazetesi*, 16 Kanun-u Evvel 1339, no:2144, s.1.

düşünmediğini belirtmiştir[870]. Hüseyin Cahid hem hilâfet ile ilgili yazıları hem de bu mektup konusunda sorgulanmıştır. Hüseyin Cahid savunmasında halifeliğin Türkiye'de kalmasını istediğini ama halifelik var diye başkalarının gelip iç işlerimize karışması taraftarı olmadığını belirtmiştir[871]. Hüseyin Cahid ifadesinde "Ben sizden rahm(acımak) ve şefkat istemiyorum ben hain-i vatan değilim"[872] demiştir. Gazeteciler savunmalarında haberi yayınlamalarında Cumhuriyet'e karşı işlenmiş kasıtlı bir suç unsuru bulunmadığını ve güncel bir haber amacıyla yayınlandığı için Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamına girmeyeceği dile getirmişlerdir[873]. 2 Ocak 1924 tarihinde söz konusu mektubun yayınlanmasında gazete sahiplerinin ve müdürlerinin kasıtlı amaçları görülmediğinden tüm gazetecilerin beraatına karar verilmiştir[874]. Tanin gazetesinin 3 Kanun-u Sâni 1340(3 Ocak 1924) tarihli nüshasında beraat haberini "İstiklal Mahkemesi mevkuf gazetecilerin müttefiken beraatlarına karar verdi" başlığı altında celsenin yirmi beş dakika sürdüğünü, davanın şerefli bir şekilde sonuçlandığını ve heyecanını yenemeyen İstanbul halkının masum gazetecileri bağırlarına bastıklarını ifade etmiştir[875].

Lütfi Fikri Bey'in davası da basında geniş yer tutmuştur. İstiklal Mahkemesi Lütfi Fikri Bey'e halifeye hitaben yazdığı "Açık Arıza" yazısı ve halifenin istifa etmesini tasvib etmemesinin sebebi sorulmuştur[876]. Ayrıca hilâfet, meşrutiyet ve cumhuriyet hakkındaki fikrini sormuştur[877]. Lütfi Fikri Bey Hıyanet-i Vataniye Kanununun birinci maddesine tevfiken tecrimini(cürüm isnad etme) ve ikinci maddesine tevfiken tecziyesini(cezalandırma) talep etmiştir[878]. Lütfi Fikri Bey davası da 27 Aralık 1923 tarihinde sonuçlanmış ve Lütfi Fikri Bey'i "irfanını esbab-ı müşeddide" sayarak beş yıl kürek cezasına mahkum edilmiş ama mahkeme başkanı İhsan Bey karara katılmadığını bildirip cezanın affı için çalışacağını bildirmiştir[879]. Nitekim daha sonra 13 Şubat 1924'te Lütfi Fikri Bey'in affedildiği görülecektir[880].

---

[870] Necdet Öklem, *a.g.e.*, s.54.
[871] Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s.151.
[872] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 31 Kanun-u Evvel 1339, no:905, s.1.
[873] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.234.
[874] Ergün Aybars, *a.g.e.*, s.184-185.
[875] *Tanin Gazetesi,* 3 Kanun-u Sâni 1340, no:143, s.1.
[876] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 20 Kanun-u Evvel 1339, no:1000, s.1.
[877] *Vakit Gazetesi,* 20 Kanun-u Evvel 1339, no:2148, s.1.
[878] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 21 Kanun-u Evvel 1339, no:895, s.1.
[879] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.239-240.
[880] Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s. 153.

2.5. Gazeteciler Davası ve Basına Yansımaları

Ağa Han ve Emir Ali'nin mektuplarını yayınlayan gazetecilerin mahkemeleri gün gün gazetelerde takip edilmiştir. 10 Kanun-u Evvel 1339(10 Aralık 1923) tarihli Vakit gazetesinde "İkdâm, Tevhid-i Efkâr ve Tanin Başmuharrirleri ve Müdürlerinin Tevkifi" başlığı altında "İstanbul İstiklal Mahkemesi izamı(yollamak) meselesinin İstanbul'daki alelâde muhalefet ve serbesti neşriyatla alakası yoktur. İstiklal Mahkemesi, münhasıran vücudundan şüphe edilen cumhuriyet aleyhindeki teşkilata karşıdır. Mahkemenin salahiyeti vâs'idir(geniş). Yalnızca idam cezaları Meclis'e tasdik edilecektir" diyerek İstiklal Mahkemesinin görevini Fındıklı Sarayında yapacağı bildirmiştir. Ayrıca Meclis'in Emir Ali ve Ağa Han'ın mektupları hakkındaki içtimasından söz etmiştir. Hükümetin memleket içindeki hilâfet ve muhalefet etrafında gizli teşkilatlananları meydana çıkarmak için azami faaliyet sarf edeceğini belirtmiştir[881].

Vatan gazetesinin 10 Kanun-u Evvel 1339(10 Aralık 1923) tarihli nüshasında "Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla bu gün şehrimize bir İstiklal Mahkemesi geliyor" başlığı altında tevkif edilen gazete yazarlarının isimleri verilmiş ve İstiklal Mahkemesi için seçilen başkan ve diğer üyelerin resimlerine yer verilmiştir. "Ağa Han ve Emir Ali Samimi Değiller" başlığı altında "iki Hint ricali bugün hilâfetin Türk siyasi teşkilatından ayrılmasına itiraz ettikleri halde evvelce bu kararı şiddetle alkışlamışlardı" diyerek saltanat ve hilâfetin ayrılması kararını alkışlayan bu zatların şimdi hilâfet yükseltmek için çalışmalarının inandırıcı olmadığını belirtmiştir[882].

Ahmet Emin'in "Dünkü Tevkifler" adlı makalesinde gazetecilere yapılan tevkiflerden bahsettikten sonra İsmet Paşa'nın Meclis'teki Emir Ali ve Ağa Han'ın mektupları ile ilgili konuşmasına yer vermiştir. Ülkemizde yeni ilan edilen bir Cumhuriyet ve üzerine birçok tenkitlerin yapıldığı bu dönemde bu mektuplara böyle bir tepki verilmesi doğaldır demiş ve Emir Ali ve Ağa Han'ın 1 Kasım kararlarına verdiği tepki ile bugünkü mektupları arasında zıtlık olduğunu belirtmiştir. "Memleketimizde dahili münakaşalar cereyan ettiği bir sırada işlerimize müdahale etmesi şüpheler ve infialler uyandıracak mahiyette bir harekettir. Bilhassa Ankara'da bulunan zemindarların(yönetici) hepsinin dimağında mütareke esnasındaki İngiliz entrikaları derin izler bırakmıştır" diyerek bu olayda İngiliz etkilerinden bahsetmiştir. Mektupların yayınlandığı üç gazetenin gazetecilik görevlerini yaptıklarını ve mesuliyet varsa bunun

[881] *Vakit Gazetesi*, 10 Kanun-u Evvel 1339, no:2138, s.1.
[882] *Vatan Gazetesi*, 10 Kanun-u Evvel 1339, no:239, s.1.

Ağa Han ve Emir Ali'ye ait olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca gazetecilerin tevkifleri konusunda da araştırma yapılmadan tevkif edilmeleri eleştirilmiştir. İstiklal mahkemesi İstanbul'da var olduğu söylenen gizli teşkilatlarla ilgilenmelidir demiştir[883].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 10 Kanun-u Evvel 1339(10 Aralık 1923) tarihli nüshasında "Mektup Hadisesinin Tahlili" adlı makalede Ağa Han'ın İsmailiye mezhebinden olduğu, bu mektubu yazanların asıl gayelerinin İslâm toplumunu ikiye bölmek olduğunu, bu iki zatında İngiltere'ye bağlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu mektup içerik açısından "Ehl-i sünnete hilâfet dersi vermek ve Türkiye'nin dahiliyesine müdahale etmek" olarak görülmüştür[884].

11 Kanun-u Evvel 1339(11 Aralık 1923) tarihli gazeteler İstiklal Mahkemelerinin İstanbul'a geldiğinden, İstiklal Mahkemelerinin görev ve yetkilerinden bahsedilmiştir[885].

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 12 Kanun-u Evvel 1339(12 Aralık 1923) tarihli nüshasında mahkeme ile ilgili haberleri "İstiklal Mahkemesi dün mevkufları ilk defa isticap etti" başlığı altında anlatmıştır. Ayrıca "Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubu meselesi" başlıklı makalede öncelikle Tanin ve İkdâm gazetelerinde sonrada Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayınlanan mektubun neşri bir ceza gerektirirse bunu İstiklal mahkemesinin karar vereceğini belirtmiştir. Bu mektupları yayınlamak bu mektupta yazılanları tasvip etmek anlamına gelmediğini söylemiştir[886].

Vakit gazetesinin 12 Kanun-u Evvel 1339(12 Aralık 1923) tarihli nüshasında Mehmet Asım'ın "Ağa Han'ın Mektubunun Neşri" adlı makalesinde İsmet Paşa'nın eline geçmeden üç gazete de neşredilen bu mektubun İstiklal Mahkemelerince nasıl değerlendireceğini üzerine bazı fikirler beyan etmiştir. Neşredilen bu mektubun altında hiçbir mütaalanın olmadığını belirtmiş ve mektubun gazetelere nasıl ulaştığı hakkında fikirlerini ifade etmiştir[887]. Ayrıca Vakit gazetesi aynı gün "İstiklal mahkemesi mevkifleri Hıyanet-i Vataniye Kanununa tevfiken muhakeme etmeye karar verdi" başlığı altında mahkeme ile ilgili haberleri vermeye devam etmiştir[888].

Tanin gazetesinin 13 Kanun-u Evvel 1339(13 Aralık 1923) tarihli nüshasında "Ağa Han'ın Mektubu" başlığı altında bu mektubun Tanin gazetesine nasıl geldiğini

---

883 Ahmet Emin, "Dünkü Tevkifler", *Vatan Gazetesi,* 10 Kanun-u Evvel 1339, no:239, s.1.
884 *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 10 Kanun-u Evvel 1339, no:990, s.1.
885 *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 11 Kanun-u Evvel 1339, no:991, s.1; *Vatan Gazetesi,* 10 Kanun-u Evvel 1339, no:239, s.1; *Vakit Gazetesi,* 10 Kanun-u Evvel 1339, no:2138, s.1.
886 *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 12 Kanun-u Evvel 1339, no:886, s.1.
887 Mehmet Asım, "Ağa Han'ın Metubunun Neşriyatı", *Vakit Gazetesi,* 12 Kanun-u Evvel 1339, no:2140, s.1.
888 *Vakit Gazetesi,* 12 Kanun-u Evvel 1339, no:2140, s.1.

anlatmıştır. Mektup 4 Kanun-u Evvel gecesi posta ile Tanin gazetesine gönderildiğini ve İngiltere damgalı olduğunu belirtmiştir. Mektupta "Hilâfet meselesine dair Ağa Han ile Emir Ali tarafından Ankara'da Türkiye Baş Vekiline gönderilmiş olan bir mektubun kopyasıdır" şeklinde bir yazı çıkmıştır. Hüseyin Cahid Bey'in de herkes gibi ertesi gün gazete de bu yazıyı gördüğünü belirtmiştir[889].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi "Ağa Han Kimdi, Ne Oldu?" başlıklı yazı dizisini 13 Aralık'ta başlatmış ve 26 Aralık'a kadar sürdürmüştür[890].

Mektup İstiklal Mahkemesine konu olunca Ağa Han 17 Aralık 1923 tarihinde[891] "London Times" gazetesine bir açıklama yapmıştır. Hüseyin Cahid'de bu açıklamanın mahkemede okunmasını istemiştir. Bu açıklama "Ankara Hükümeti'nin mektubumuzu neşreden üç İstanbul başmuharririni vatana hıyanet suçu ile tevkif etmesi, beni bu müdafaa yazısını yazmaya mecbur etti" diye başlamış ve Türkiye'de haklarında çıkan iddiaları cevaplamıştır. Mektuplarını İngiliz tahrik ve telkinleri ile yazmadıklarını belirtmiştir. Bu mektubu Türkiye'de halife taraftarlarına yardım için yazdıkları iddiasını yalanlamıştır[892]. Ağa Han mezheplerin farklı olmasına rağmen İslâm birliğinin muhafazası daha önemli olduğunu ve mezheplerin ve siyasetin üstünde bir hilâfet makamının bulunmasını istediğini, Hilâfetin Türkiye'de Osmanoğullarında kalması gerektiğine inandığını ifade etmiştir[893].

Tevhid-i Efkâr gazetesi 21 Kanun-u Evvel 1339(21 Aralık 1923) tarihli nüshasında "Times"ın şayan-ı dikkat bir makalesi" başlığı altında "inanmak lazım geliyorsa Times diyorki: Bizim hilâfet meselesi ile hiçbir alakamız olmadığını en sarih ve müsbet bir lisanla beyan ederiz", Times'da yayınlanan "Halife ve İslâm" serlevhalı(başlıklı) bir makaleye yer vermiştir. Bu makalede ehl-i sünnetten iki kişinin fikirleri Türk Hükümeti ve Meclisine göndermekte hiçbir yolsuzluk olmadığını fakat bunu İstanbul gazetelerinde neşretmek pek doğru olmadığını ifade etmiş ve mektuptaki meselelerin Müslümanlar için önemli olabileceğini ama bunu yine Müslümanların çözebileceğini belirtmiştir. Halifenin intihabı ve selahiyeti ile alakadar olmadıklarını, tebaasındaki ne milyonlarca Ehl-i Sünnet ve ne de milyonlarca Katolik kilisesine mensup kişilerin dini işlerine karışmadıklarını, cemaatlerin dini işlerine müdahaleden

---

[889] *Tanin Gazetesi*, 13 Kanun-u Evvel 1339, no:420, s.1.
[890] Faruk Alpkaya, *a.g.e.*, s.179.
[891] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.202.
[892] Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s.149-150.
[893] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.202.

sakındıklarını bildirmiştir[894]. Aynı makaleye Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de "Ağa Han Hadisesi-İngiltere'deki Tesiratı", "İngiltere bile mahûd mektupların İstanbul gazetelerinde neşrini münasebetsiz bulmaktadır" başlıkları altında yer vermiştir[895].

18 Aralık 1923'te Tanin'de Hint Müslümanlarının adına Hint Hilâfet Komitesi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya yolladığı mektup yayınlanmıştır. İslâmlığın gelişmesinde hilâfetin önemine vurgu yapılan bu mektubun böyle gergin bir ortamda yayınlanması dikkat çekicidir[896]. Hâkimiyet-i Milliye 18 Kanun-u Evvel 1339(18 Aralık 1923) tarihli nüshasında bu mektuba "Hint Müslümanlarından Reisicumhurumuza" başlığı altında yer vermiştir. Bu mektupta Hint Müslümanları, Türkiye Cumhuriyetini ve hilâfetin tanımlanan şeklini terkiyet-i İslâmiyenin (İslâmiyet'in yükselmesi) umudu olarak tanıdıklarını belirtmişlerdir[897].

Dünyada da geniş yankılar uyandıran bu mektup "Türkiye Halifelik Yüzünden Büyük Karışıklık İçinde" başlığı altında New Yok Times'da yayınlanmıştır. Amerikan basını halifeliğin kaldırılmasını emperyalist ülkelerin bir karabasan olarak gördüğü uyanışın ürünü olarak yorumlamıştır[898].

2.6. Mustafa Kemal Paşa'nın Gazetecilerle Buluşması ve Hilafet Makamı

28 Kasım 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa hastalanmış ve dinlenmek amaçlı 2 Ocak 1924'te İzmir'e gitmiştir. Mustafa Kemal İzmir'de dinlenir ve çeşitli ziyaretler yaparken Heyet-i Vekilede bütçe tasarı üzerinde çalışmalarını tamamlamıştır[899].

1924 yılı başlarında Türk basınında Sultan Vahdettin ve Şerif Hüseyin hakkında bazı haberler yapılmıştır. 17 Ocak 1924(17 Kanun-u Sâni 1340) tarihli Anadolu'da Yenigün gazetesinde "Vahdettin Neler Söylüyordu?" başlığı altında Sultan Vahdettin'in San Remo'da Daily Express gazetesindeki bir mülakatına yer vermiştir. Muhabir saltanat ve hilâfetin tefriki hakkında ne düşünüyorsunuz? sorusuna Sultan Vahdettin "Benim burada olmam saltanat ve hilâfetin ayrılığına taraftar olmama bir delildir" demiştir. "Hukuk-u İslâm'ı müdafaa hakkında ne gibi teşebbüsatta bulunuyorsunuz?" sorusuna "Ankara'daki müfritler bu hukuku tahdid etmişlerdir. Bu müfritler karşısında mevkim

---

[894] *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 21 Kanun-u Evvel 1339, no:965, s.1.
[895] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 21 Kanun-u Evvel 1339, no:1001, s.1.
[896] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.233.
[897] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 18 Kanun-u Evvel 1339, no:998, s.1; *Tanin Gazetesi*, 18 Kanun-u Evvel 1339, no:425, s.1.
[898] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.169.
[899] Faruk Alpkaya, *a.g.e.*, s.191-195.

mehd-i İslâm'a küffarın taarruzu karşısında Hz. Muhammed'in vaziyetine benzemektedir" demiştir. Bu haberin hemen altında "Kral Hüseyin namına hutbe okutturacakmış" başlığı altında Hicaz Kralı Hüseyin'in Kudüs ziyaretinde emr-i vaki yapmaya çalıştığını ama muvaffak olamadığını yazmıştır[900]. Bundan bir gün sonra 18 Kanun-u Sâni 1340 tarihli Anadolu'da Yenigün gazetesinde Yunus Nadi Bey'in "İki İngiliz Uşağı: Vahdettin ve Hüseyin" adlı makalesinde dünkü haberlerde yer alan bu iki kişiyi "Sanki ikisi de aynı ecnebi hizmet ve zatına koşulmuş bir çift hayvanlardır. Estağfirullah İslâm'ın ulviyeti ve milletin şan ve azameti düşünüldükçe bu iki alçağı masum hayvanlara benzetmek bile nazarımızda küfürdür" diyerek Sultan Vahdettin ve Kral Hüseyin'in İngilizler tarihi münasebetlerinden örnek vermiştir. Dışarda bu gibi olaylar gerçekleşirken, Türk milleti artık biliyor ki "Saltanat şekli bertaraf edilmiş ve hâkimiyet bilakaydüşart Türk milletine irca olmuştur", "Hilâfet İslâmî bir müessese olmaktan ziyade saltanat levazımından birini teşkil eden bir süs ve dolap olmuştur", "dünya Müslümanlarının saadeti bizim için önemli olsa da bu konuda temenniyatı fiiliyata çevirmek başka devletlerin iç işlerine karışmak manasına geleceği bizce meçhul değildir" diyerek bu konuda sarf edecek zamanımız ve paramızın olmadığını belirtmiştir. İngiltere'de artık para ile tuttuğu uşaklara boş hayallerini gerçekleştirmeye çalışmamasını tavsiye etmiştir[901].

Basında bu olaylar tartışılırken, Cumhurbaşkanı 22 Ocak 1924 tarihinde Başbakan İsmet Paşa'dan bir telgraf almıştır. Bu telgrafta Halifenin Başkatibi, hükümete bir yazı yazarak Abdülmecid Efendi'nin bazı şikayetlerini bildirmiştir. Buna göre: Bir müddetten beri basında hilâfet makamı ve halifenin şahsına sebepsiz olarak saygısız ve kırıcı yayınlar yapılmaktadır. İstanbul'a gelen hükümet ileri gelenleri ve resmi heyetler halife ile temastan uzak duruyorlar, Halife bundan teessür duyarak bir memurunu Ankara'ya göndererek veya Ankara'dan güvenilir birinin İstanbul'a yollanması ile hislerini bildirmeyi tasarlamış ama bunun yanlış anlaşılacağı endişesi ile vazgeçmiştir. Hilâfet hazinesinin kaldıramayacağı giderler için 15 Nisan 1923 tarihli hükümet yazısının incelenmesini istemiştir. Mustafa Kemal bu telgrafa aynı gün cevap yazmıştır. Buna göre: "Hilâfet makamı ve halifenin ve siyaset açısından hiçbir manası yoktur. Hakkındaki kötü yorumların zeminini halife oluşturmaktadır. Cuma günleri selamlık alayları yapıyor ve

---

900 *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 17 Kanun-u Sâni 1340, no:1016, s.1.

901 Yunus Nadi, "İki İngiliz Uşağı: Vahdettin ve Hüseyin", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 18 Kanun-u Sâni 1340, no:1017, s.1.

yabancı temsilcilere memur göndererek temaslarda bulunuyor, debdebeli gezintiler yapıyor. Halife ve bütün cihan bilmelidir ki halife ve halifelik makamının gerçekte din ve siyaset bakımından hiçbir manası yoktur. Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet adamları ve resmi heyetlerle görüşme talepleri Cumhuriyet'in istiklaline açık bir saldırıdır. Halifeye hayatını geçindirmek için Türkiye Cumhurbaşkanı'nın ödeneğinden daha aşağı bir ödenek yeterlidir maksat debdebe ve haşmet değil insan gibi yaşamaktır". Mustafa Kemal telgrafın sonunda hükümete direktiflerde bulunmuştur. Buna göre: Halifenin oturacağı yer hükümet tarafından belirlenmeli çünkü İstanbul'da birçok saray ve içindeki kıymetli eşyalar kayboluyor hükümet buna el atmalıdır. Halifenin saltanat hayallerinde olmaması için halifelik kadrosu gözden geçirilmelidir[902]. Telgraftaki güçlü sözlerden Mustafa Kemal'in halifelikle ilgili sorunların çözümü için gereken uygulama hakkında düşüncesinin kesinleştiği anlaşılmıştı. Ankara'ya dönüşü son adımın atılacağı tarih olacağı görülmüştür[903]. İsmet Paşa hilâfet müessesesinin Cumhuriyet'in yanında yürümesini mahzurlu ve imkansız görmüş ve hilâfet meselesinin siyaset sahnesine çıkmasını halifenin bu müracaatlarındaki taleplerinden olduğunu belirtmiştir[904].

Mustafa Kemal hilâfetin kaldırılmasını fırkada karara bağlatmadan önce basın, üniversite ve ordu ile kurduğu ilişkilerle destek aramıştır. Gazetecilerle buluşmasında hükümet yanlısı başyazarlarla birlikte eski sanıkları da bir araya getirmeye çalışmıştır[905].

İstanbul basını ile arasındaki soğukluğu kapatmak için Mustafa Kemal İzmir gezisinden yararlanarak 5 Şubat 1924 tarihinde gazetecilerle buluşmaya karar vermiştir. İzmir'e İkdâm gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid, Tevhid-i Efkâr gazetesinin sahibi Velid Ebuzziya, Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadak, İleri gazetesi sahibi Celal Nuri, Vakit gazetesi başyazarı Mehmet Asım, Tercüman-ı Hakikat gazetesi başyazarı Hüseyin Şükrü ve Vatan gazetesinden Ahmet Emin Beyler çağrılmıştır. Fakat 1 Şubat 1924 tarihinde Velid Ebuzziya'nın Tevhid-i Efkâr'da bu toplantının Mustafa Kemal'in baskısı ile yapıldığını yazması üzerine İzmir'e geldiği halde Velid Ebuzziya toplantıya alınmamıştır[906]. Vatan gazetesi 6 Şubat 1340(6 Şubat 1924) tarihli nüshasında "Reisicumhur Hazretlerinin Gazetecilerle Dört Saat Mülakatı" başlığı altında gazetecilerin mülakattan memnun ve müteşekkir ayrıldıklarını

---

[902] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.571-573; Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.,* s.153-155; Necdet Öklem, *a.g.e.,* s.57-59; İsmet İnönü, *a.g.e.,* s.449-450.
[903] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.182.
[904] İsmet İnönü, *a.g.e.,* s.449.
[905] Mete Tunçay, *a.g.e.,* s.84.
[906] Ergün Aybars, *a.g.e.,* s.194.

belirtmiştir ve Tevhid-i Efkâr gazetesinin başyazarı Velid Bey'in 1 Şubat 1340 tarihli yazısı nedeniyle mülakata kabul edilmediğini ifade etmiştir[907].

Toplantıda Mustafa Kemal Paşa gazetecilere "İstanbul'da oturan halife hakkında ne düşünüyorsunuz? Saltanat kaldırıldıktan sonra halifeliğin korunmasında tehlike görmez misiniz? diye sormuş aldığı yanıtlardan memnun olmamış ve saltanatın kaldırılmasından sonra, halifeliğin varlığının anlamsızlığını anlatmıştır[908]. Mustafa Kemal Paşa "Sultanların boğdukları zannolunan ruhu millet, saltanat tac ve tahtı parçalanarak ihya edildi. Milletin tekayyuzuna, milletin terakki ve tekâmül ve istidadına güvenerek, milletin azminden asla şüphe etmeyerek Cumhuriyet'in bütün icabını yapacağız", "Türkiye matbuatı milletin hakiki şada ve iradesinin tecelligahı olan Cumhuriyet'in etrafında çelikten bir kale vücuda getirecektir. Bu fikir kalesi zihniyet kalesidir. Erbab-ı matbuattan bunu talep etmek Cumhuriyet'in hakkıdır. Bugün milletin samimi olarak müttehit ve mütenasit bulunması zaruridir. Umumun selameti ve saadeti bundadır. Mücadele bitmemiştir. Bu hakikati milletin kulağına, milletin vicdanına lüzumu gibi isalde matbuatın vazifesi çok mühimdir" demiştir[909]. Böylece Mustafa Kemal daha bitmemiş olan mücadelede ve yeni yapılacak inkılaplarda gazetecilerin desteğinin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Basının halkı aydınlatması ile tüm Türkiye'nin bütünlüğünün sağlanmasının kolay olacağını belirtmiştir. Ayrıca gazetecilerin rejime sahip çıkmalarını istemiştir.

Mustafa Kemal'in bu konuşmalarından sonra gazeteciler adına Hüseyin Cahid söz almıştır. Hüseyin Cahid II. Abdülhamid'den beri beslenen emellerin gerçekleşmesinden duyduğu sevinci dile getirirken basının görevini elbette yerine getireceğini söylemiştir[910]. Bu emellerin gerçekleşmesinde sadece milletin istidadı değil aynı zamanda milli bir rehberin öncülüğünde meydana geldiğini belirtmiş ve cumhuriyetin yerleşmesi için çelikten daha sağlam kaleler vücuda getirdiklerinin fakat bazen maksatlarda değil de ifadelerde su-i tefehhüm(yanlış anlama) olduğunu fakat esasta hiçbir itilafın olmadığını söylemiştir. Hürriyetin zor şartlarda tesis edildiğini fakat muhafazasında büyük bir musamahakarlıkla mümkün olacağını ve bunu Gazi Paşa Hazretlerinde görmekten

[907] *Vatan Gazetesi,* 5 Şubat 1340, no:296, s.1.
[908] Hasan Türker, "Basında Hanedan-ı Hilâfet Tartışmaları ve Hilâfetin Kaldırılması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* C.3, S.8, İzmir, 1999, s76-77.
[909] Nimet Arsan, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* C.III, s.170; *Vatan Gazetesi,* 6 Şubat 1340, no:297, s.1; *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 7 Şubat 1340, no:1031, s.1; *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 7 Şubat 1340, no:1048, s.1.
[910] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.176.

bahtiyar olduğunu belirtmiştir[911]. Mustafa Kemal'in halifeliğin kaldırılacağını söylemesine tek itiraz Hüseyin Cahid'den gelmiştir[912].Hüseyin Cahid hilâfet müessesesinin Türk milletinde kalmasını ülke yararına olduğunu öne sürmüştür. Bu görüşmeden sonra Hüseyin Cahid "Mustafa Kemal Paşa hilâfeti kaldırmaya karar vermiş bulunuyordu. Anayasa değişirken hilâfete dokunmayışı, muhakkak ki dokunmak istemediğinden değil dokunmak o dakika elinden gelmediğinden ileri gelmişti" demiştir[913].

Vatan gazetesinin 8 Şubat 1340(8 Şubat 1924) tarihli nüshasında Ahmet Emin'in "Mülakatın Bıraktığı İntibalar" başlıklı yazısında Mustafa Kemal Paşa'nın mülakatın hiçbir kısmının neşredilmemesi konusunda gazetecilerden önceden söz aldığını belirtmiş ve "Bu söze istinaden şimdilik şimdilik siyasi esrar ad edilebilecek birçok ahvali gazeteciler için mucib iftihar bir itimat göstererek hikaye etmemişlerdir" demiştir. Bu nedenle de kendi de işittiklerini tekrar etmeyeceğini ama genel olarak edindiği intibaları paylaşacağını belirtmiştir. "Türk milleti son derece müşkül vazifeler karşısında bulunuyor. Bugünkü vazifelerimizle asgari terakki ve tekâmül hedeflerimiz arasındaki mesafeyi ölçünce birden bire ümitsizliğe kapılmamak çok güçtür. Çünkü ellerimizdeki kuvvetler göreceğimiz işler gayri mütenasib(uygun olmayan) bir derecede küçüktür. Böyle bir vaziyette bulunan bir millet elde mevcud her kudret vasıtayı sıkı bir surette tevhid etmekte ve milli bir rehber riyaseti altında birleşmekten başka hiçbir surette muvaffakiyet temin edemez. Bizim büyük bir milli rehberimiz vardır. Bu rehber dehasını, çelik gibi azmini husuletine sığmaz müşkilat karşısında isbat etmiş, en ümitsiz dakikamızda bu milleti mağlup, aciz ve esir mevkiinden hâkim ve tamamıyla müstakil bir mevkiye çıkarmıştır" demiş ve Milli Mücadele'nin kazanılmasında en büyük öneme sahip olan Mustafa Kemal Paşa'nın rehberliği millet için bir ihtiyaç olduğunu belirtmiştir[914]. Mülakatın basında yer almaması nedeniyle Ahmet Emin Bey duydukları inkılapların milli bir rehberin öncülüğünde Türkiye'nin yükselmesini fayda sağlayacağını ifade etmiştir.

Gazeteciler Cumhurbaşkanı'nın yanından çok olumlu izlenimlerle ayrılmışlar ve onu öven yazılar yazmışlardır. Ancak bu anlaşma ve uzlaşma havası uzun sürmemiştir. Ahmet Emin Yalman'a göre Hüseyin Cahid barışı bozmuş, Cumhurbaşkanınca kabul

---

[911] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 7 Şubat 1340, no:1039, s.1.
[912] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.206.
[913] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.242.
[914] Ahmet Emin, "Mülakatın Bıraktığı İntibalar", *Vatan*, 8 Şubat 1340, no:299, s.1

edilmeyen Velit Bey hırçınlaşmıştır ve bu da 1925-1936 yılları arasında memlekette gerçek manada tek bir gazete bile kalmamasına yol açtığını söylemiştir[915].

Üniversite temsilcileri ile yapılan görüşmede üniversite ihtiyaçları üzerinde görüşmek üzere İstanbul'dan gelen bir kurul Ankara'ya gelmişti. Rektör İsmail Hakkı Baltacıoğlu başkanlığındaki bu kurulda Edebiyat Fakültesi Dekanı Fuat Köprülü, Hukuk Fakültesi Dekanı Hasan Tahsin Aynizade, Tıp Fakültesi Dekanı Dr. Vaset ve Fen Fakültesi Müderrisi Şükrü Beylerden oluşan Darülfünun heyetini Başbakan İsmet Paşa İzmir'e götürmüştür[916]. Mustafa Kemal "Terbiye milli mi olmalı, dini mi?" sorusuna "Din içtimai bir müessesedir. Realitede yaşamaktadır. Fakat devlet onu kurumlarında öğretmeye mecbur değildir. Devlet terbiyesinin karakteri ancak milli olmalıdır. İnkılap maarif müesseselerini laikleştirmelidir[917]. Baltacıoğlu bu görüşmede halifelik ile ilgili "Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçtiği zaman zenginlik ve makam yollarının bir yana bırakarak ölümle beraber geleceğe şan ve şeref götüren millet yolunu seçtiğini ve bu yolda ilerlerken kökü yüzyıllara giden bir yobazlık ağacının dallarının budadığını fakat zehirli ağacın kökünü kazımak gerekir" demiştir[918]. Cumhurbaşkanı çok memnun olarak halifeliği kaldırma niyetini ima ile[919] İsmet Paşa'ya "Görüyor musun Paşa geç bile kalmışız, bak ilim adamı ne diyor" demiştir[920].

2.7. Harp Oyunu ve Hilâfet Hakkında Kesin Kararın Verilmesi

Harp Oyunları birçok devlette askeri kuvvetlerin bilimsel ve mesleki bilgilerini geliştirme amacı taşıyan bir uluslararası askeri gelenektir[921]. Halifeliğin kaldırılmasından önceki günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın nabız yoklamalarından en önemlisi de 15-20 Şubat 1924 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen "Harp Oyunları" dolayısıyla komutanlarla görüşmesi olmuştur. Askeri bakımdan manevraların amacı, Mussoli'nin Yunanlılarla güç birliği ederek kıyılarımıza bir saldırıda bulunursa, Türk ordusunun savunmada başarılı olup olamayacağını anlatmaktı. Fakat askerlik ilişkileri süren Cumhurbaşkanı ve Başbakan bu vesile ile bir araya geldikleri Ordu Müfettişleri ve Kolordu Komutanlarının iç ve dış politikada izlemek istedikleri yol hakkında onaylarını

---

[915] Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.85.
[916] Mahmut Goloğlu, *Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?*, Ankara, 1973, s.55.
[917] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.243.
[918] Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s.55.
[919] Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.86.
[920] Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s.55.
[921] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.177.

almayı gerekli görmüştür[922]. 13 Şubat günü Başbakan İsmet Paşa, Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp ve Mareşal Fevzi Çakmak da İzmir'e gelmiştir[923]. 15 Şubat günü Mustafa Kemal Paşa'nın ve İsmet Paşa'nın nutukları ile harp oyunları başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa "Türkiye Cumhuriyeti, istiklal ve hâkimiyeti müdafaada müsamahakâr olamaz"[924] demiş ve muzafferiyetlerle dolu muharebelerin neticelerini tetkik olunacağını söylemiş ve cihanın vaziyet ve muvazene-i siyasiyesi ve vaziyet-i hariciyemiz hakkında Baş Vekil İsmet Paşa'ya mütalaalarını sormuştur[925]. İsmet Paşa'da siyasi vaziyet hakkında bir saatlik beyanat bulunmasına müteakiben ordu müfettişleri ve kolordu kumandanlarının iştiraki ile üç saat devam eden müzakerat cereyan etmiştir[926]. Ordu ve hükümetin önemli isimlerinin bir araya geldikleri bu görüşmeler sonunda hilâfetin kaldırılması gereğinde görüşler birleşmiştir. Aynı zamanda Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırmak ve eğitim öğretimin birleştirilmesi kararları alınmıştır[927]. Harp oyununa Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'da katılmıştır. 21 Şubat gecesi Ali Fuat Paşa ile yapılan görüşmede "Yeni senede mühim icraatlarımız olacak. Bunları Ankara'daki arkadaşlarımızla müzakere ettikten sonra hemen icraata geçeceğiz. Osmanlı hanedanının Türkiye'den çıkarılmaları, Şer'iye ve Evkaf, Erkan-ı Harbiye-i Vekâletinin kaldırılması, müstakil bir Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğinin kurulması, tedrisatın birleştirilmesi gibi. Siz bunlara ne dersiniz" demiştir[928]. Ali Fuat Paşa "Buyurduğunuz esaslar laiklik ve demokratik prensipler icabındadır. Bunların hemen tatbikinden yanayım. Halifelik konusunda saltanatın kaldırılıp halifelikten ayrılırken halifeliğin durumu hakkında ya susulacak ya da halifelik TBMM'nin manevi kişiliğinde mevcuttur denilecekti. Bu yapılmadığına göre ve iki otorite aynı sınır içinde yaşayamayacağına göre halifelik kaldırılmalı ve Osmanlı hanedanı Türkiye'den ihraç edilmelidir. Bahis konusu olan diğer mesele din ve ordunun siyaset cereyanları ile alakadar olmaması bakımından çok mühimdir" demiştir[929]. Ali Fuat Paşa ve Kazım Karabekir başta olmak üzere komutanlardan aldığı olumlu yanıtlardan ordunun Türk devriminden desteğini esirgemeyeceği anlaşılmıştır[930].

---

922 Mete Tunçay, *a.g.e.,* s.86.
923 Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.,* s.155.
924 *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 17 Şubat 1340, no:1039, s.1.
925 *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 17 Şubat 1340, no:1048, s.1.
926 *Vatan Gazetesi*, 17 Şubat 1340, no:308, s.1; *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 17 Şubat 1340, no:1039, s.1.
927 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.573.
928 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam-Mustafa Kemal(1922-1938),* C.3, İstanbul, 1999, s.161
929 Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.,* s.157-158.
930 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.178.

Mustafa Kemal hilâfetin kaldırılmasında Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve Kazım Karabekir'in kendisiyle aynı fikirde olduğunu belirtmiştir. Buna rağmen Kazım Karabekir hilâfetin ilgasını ve Osmanlı hanedanının yurtdışına çıkarılmasını gazetelerden öğrendiğini ifade etmiştir. Kazım Karabekir İzmir Harp Oyunlarının siyasi bir oyun olduğunu ve asıl meselenin hilâfetin ilgası olduğunu belirtmiştir. Böyle önemli bir meselenin tatbikinin kendisinden ve diğer vekillerden habersiz bir şekilde oldubitti şeklinde birkaç kişinin reyine dayanarak yapılmasını hiç hoş karşılamadığını söylemiştir. Kazım Karabekir'in 19 Mart 1924 tarihinde İstanbul'da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'yı evinde ziyaret etmiş ve İzmir'deki Harp Oyunu esnasında hilâfetin kaldırılmasına ordu karar vermiş gibi yansıtıldığını ve kendisi ile birlikte bazı arkadaşlara tek bir kelime söylenmediği halde bir kısım kumandan ve askerlere detaylı malumat verildiğini belirtmiştir[931].

Mustafa Kemal Paşa 22 Şubat günü yaptığı konuşmada "Türkiye yalnız iki şeye güvenir. Biri milletin kararı, diğeri en elim ve en müşkül şeriat içinde dünyanın takdiratına bihakkın kesbi liyakat eden ordumuzun kahramanlığı, bu iki şeye güvenir" demiştir[932]. Bu sözleri ile Mustafa Kemal bu önemli geçitte ordu ve Meclis'ten destek beklediğini belirtmiş ayrıca Türk ordusunun Cumhuriyeti koruma ve yüceltme amaçlı yapılan bütün kararların destekçisi olduğunu tüm dünyaya duyurmuştur[933]. "En büyük tehlike karşısında, uçurumun kenarına gelmişken bu kadar büyük hayatiyet ve kabiliyet gösteren azim ve ruh gösteren milletimizin masun ve mesut yaşamaya istihkahı vardır. Bunu bütün mevcudiyetimizle temine çalışacağız. Bizi bu maksata vusuldan meneden mevani vardır. Bunlarla mücadele mevziinde bulunuyoruz. Fakat her şeye rağmen memleket ve milleti mesut etmekten ibaret olan maksat behemahal hasıl olacaktır. Çünkü bu maksat hakkın da maksutudur" demiştir[934]. Bu sözleriyle Türk ulusunu iç işlerine karışılmasına yol açan ayrıca ulus içinde bütünleşmeyi sarsıp bölücülük yaratan halifeliğin artık kaldırılacağını ifade etmiştir[935]. Mustafa Kemal Paşa 23 Şubat günü

[931] Şarika Gedikli Berber, "Kazım Karabekir'in Saltanat ve Hilâfetin İlgasına Olan Tavrının Düşündürdükleri", *International Journal of Social Science*, C.6, S.4, 2013, s.454-455.

[932] Nimet Arsan, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.III, s.173; *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 24 Şubat 1340, no:1054, s.1; *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 24 Şubat 1340, no:1045, s.1.

[933] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.179.

[934] Nimet Arsan, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.III, s.173 vd; *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi* 24 Şubat 1340, no:1054, s.1; Anadolu'da Yenigün, 24 Şubat 1340, no:1045, s.1.

[935] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.178.

Meclis'in açılışını yapmak için Ankara'ya geri dönmüş ve gereken kişilere kararını bildirmiştir[936].

2.8. Bütçe Görüşmeleri ve Basında Hilâfet Makamı

Mustafa Kemal Paşa'nın hilâfetin kaldırılmasından yana olduğuna kuşku yoktu fakat gerekli ortamın oluşmasını beklemeyi bildiği bir gerçektir ve o bir hesap adamıdır. Basındaki tartışmalar, Emir Ali ve Ağa Han'ın mektupları, İstanbul İstiklal Mahkemeleri derken, halifenin tahsisatının arttırılmasını talep etmiştir. Bu telgraf Mustafa Kemal'e beklenen zamanın geldiğini haber vermiştir[937]. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'de bulunduğu günlerde halifenin ödeneğinde artış istemesi ile ortaya çıkan "Hanedan Tahsisatı" konusu, Abdülmecit Efendi'nin başvurusunu izleyen günlerde, daha bütçe görüşmeleri başlamadan Başbakan ve İzmir'de bulunan Cumhurbaşkanı arasında gidip gelen telgraflarda görüşülmüştür. Halife ve Osmanlı hanedanına devlet bütçesinden ayrılan ödenek oldukça yüklü bir yekün tutmaktaydı. Saltanatın kaldırılması ile anlamsız kalan ödenek Türk ulusunun özverili kısıntıları ile sağlanıyordu. Bütçe tasarıları hazırlanırken değiştirilmeyen bütçe sıralamasında halifelik ödeneği, Cumhuriyetin duyurulmasından önce olduğu gibi göstergenin ilk basamağında yer almış öbür ödenekler hatta TBMM ödeneği bile halife ödeneğinin arkasında kalmıştı[938].

Hilâfetin kaldırılması için artık karar alınmak üzere idi. Bu amaçla yeni yılın bütçesi ile ilgili karar alınırken hilâfet bütçesi üzerine çeşitli tartışmalar başlamıştır. Cumhurbaşkanlığı ödeneğini bile ikinci planda bırakan halife bütçesi ulusal değerlerle çelişiyordu. Basında da hilâfet bütçesi ile ilgili tartışmalar başlamıştı. Mustafa Kemal'in gazeteciler ile İzmir'de buluşması devam ederken İleri gazetesinin başyazarı Celal Nuri Bey 5 Şubat 1340(5 Şubat 1924) "Saltanatın Tasfiyesi, Hanedan Sultanına Hala Aylık Verecek miyiz?" başlıklı yazısında bütçede hanedan üyeleri için pay ayrılmasını eleştirmiştir. Celal Nuri Bey makalesinde bütçeyi hazırlayanlara Cumhuriyet'in aristokrasiyi kabul ediyorsa neden hanedan üyelerine bu kadar az maaş veriyor, etmiyorsa neden bu kadar maaşı veriyor diye sormuştur. Cumhuriyet ile hanedan zümresi arasındaki ilişkide yanlışlıklar olduğunu ve Cumhuriyet rejimini aristokrasi ile bağdaşmadığını söylemiştir. Celal Nuri Bey "Bir hür Cumhuriyette herkes müsavidir(eşittir). Sabık

---

[936] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.573.
[937] Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-II", *Toplumsal Tarih,* S.12, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.45.
[938] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.179.

hanedan efradı da bu müsavattan müstefittir. Bunlarda sizin gibi benim gibi rızıklarını kendileri emin etmek hak ve şereflerine haizdirler. Bunlara böyle hakir ve hasis ve vazife mukabili olmayan maaşlar tahsis etmek muvafık olamaz. Bunlar ya sizin gibi, benim gibi ve her Türk gibi yaşamalıdır ve yahut Cumhuriyetle aristokrasi kabil-i telif şeyler ise kendilerine daha başka muamele edilmelidir. Fakat kuvvetle ve şiddetle zannediyoruz ki Cumhuriyet zümre imtiyazları itilaf kabul etmez. Bu itibar ile prens manasına efendi hazretleri hele hele sultan hazretleri gibi unvanlar birer galattır(yanlışlık). Bu Cumhuriyette paye, elkab, unvan fahri maaş olmaz. Cumhuriyet halk devleti demektir. Bir aile lehine bir imtiyaz cumhurun ruhuna mugayirdir" diyerek Cumhuriyet rejiminde eşitliğin esas olduğunu ve saltanatın kaldırılıp Cumhuriyet'in ilan edildiği ülkemizde ayrıcalıklı bir sınıfın olmaması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Celal Nuri Türk milletinin Osmanlı hanedanına gerekli nezaketi gösterdiğini belirtip "Sabık hazine-i hassaya ait emlaktan mevcut hanedana bir miktar mülk verilmeli ve hanedanın hazine-i milletle olan alakası kesilmelidir" demiş ve giderek sayısı artacak olan hanedan ailesi hazineden hep maaş bekleyeceklerini ve iş görmeyeceklerini bu nedenle artık lazım gelenin yapılıp hesabın kesilmesi gerektiğini belirtmiştir[939]. Devletin üzerindeki yükün artık kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir.

6 Şubat tarihli Akşam gazetesinde Yakup Kadri Bey "Bir Muvazaa mı?" başlıklı yazısında Muvazene-i Maliye Encümeni tarafından hazırlanan bütçede TBMM ve Reisicumhur kâlemlerinden kesilerek hilâfet kâlemine aktarma yapıldığını, ayrıca bütçenin hilâfet kâleminde saltanata ait lakap ve unvanların kullanılmasını Cumhuriyete yönelik bir muvazaa olarak değerlendirmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de bu haberi "Vatan Matbuatı" başlığıyla vermiştir[940]. Yakup Kadri makalesinde hanedana ve Cumhuriyete ayrılan bütçeler karşılaştırılmış ve "Bunlar birer vatandaş mıdırlar? Hayır zira kendilerine bir vatandaşın haiz olduğu hukukun fevkinde bir takım hukuk ve imtiyaz verilmiştir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin hakiki banileri olan şehitlerin anaları ve çocukları bile bu hukuk ve imtiyaza malik değillerdir. Bu devlet o anaların hangisine 30 lira maaş veriyor? Halbuki 30 lira hanedan bütçesinde asgari maaştır" demiş ve Muvazene Maliye Encümeni Meclis'in Cumhurbaşkanlığının bütçesinden kısılarak hanedan bütçesine aktarılmasını ülkede ayrıcalıklı bir sınıfın varlığını kabul ettiğini gösterdiğini

---

[939] Celal Nuri, "Saltanatın Tasfiyesi, Hanedanın Sultanına Hala Aylık Verecek miyiz?", *İleri Gazetesi,* 5 Şubat 1340, no:2144, s.1.
[940] Faruk Alpkaya, *a.g.e.,* s.202.

belirtmiştir. Ayrıca hanedan üyeleri için kullanılan unvanlar eleştirilmiş ve yazar vatan haini olarak nitelendirdiği Vahdettin'in kızlarının sultan hazretleri unvanıyla anılmalarını da eleştirmiştir[941]. 9 Şubat'ta Muvazene-i Maliye Encümeni Saruhan Mebusu Reşat Bey bu yazıları eleştirmiş ve "Encümenimizi, saltanat-ı ferdiye ve Cumhuriyet idaresi arasında bir muvazaa yapıyor diye ağır töhmetlerde bırakmıştır" demiştir[942]. Ayrıca "Encümen hiçbir makamın ve kuvvetin emri ve reyi altında esir değildir. Hatır için makale yazılır fakat hatır için bütçe yapılmaz"[943] demiştir.

9 Şubat 1924 yılında Muvazene-i Maliye Encümeni 1924 mali yılı bütçesi üzerindeki çalışmasını tamamlayarak Muvazene-i Umumiye Kanununu TBMM riyasetine sunmuştur. 1924 mali yılına ait bütçenin Meclis'te görüşülmesine ise 20 Şubat'ta başlanmıştır[944]. İzmir'de Harp Oyunları yapılırken Meclis'e sunulmak üzere hazırlanan 1924 yılı bütçesinin fasılları içinde hanedan ödeneğinin kabarık olduğunu gören bütçe komisyonunun uygun gördüğü kesintileri yaparak hazırladığı bütçe tasarısı Meclis'te görüşülmeye başlanmadan Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey genel bir açıklama yapmıştır. Açıklamasında tasarıda TBMM ödeneğinin 400.000, Cumhurbaşkanlığı ödeneğinin 247.000 lira olduğunu belirten Abdülhalik Bey komisyonun yaptığı 100.000 lira kısıntıyla hanedan ödeneğinin 331.000 liraya düşürüldüğünü kamuoyuna bildirmiştir. Bütçedeki kısıntı ödeneğinin arttırılmasını isteyen halifeye ve kendilerini halifelik hakkında söz sahibi sayarak Türkiye'nin iç işlerine karışmaya kalkanlara verilen yanıt olmuştur. Ayrıca Maliye Bakanı bu tutarları açıklayarak Türk ulusu için hiçbir etkinliği olmayan bir kuruma ülkenin kısıtlı olanaklarıyla hazırlanan bütçede ayrılan büyük yeri gözler önüne sermiştir[945].

Bu arada gazetelerde hükümette değişikliklerin yapılacağına dair haberler yayınlanmaya başlanmıştır. 21 Şubat 1340 tarihli Tanin gazetesi hükümet içinde muhalif kesimin giderek kuvvetlendiğini ve devletin ihtiyacı olan ıslahatı ve ilerlemeyi gerçekleştirecek tedbirler çerçevesinde Mart'ta TBMM'nin seneyi devriyesinden sonra kabinenin esaslı bir tasfiyeye uğrayacağını belirtmiştir. "İşbaşında terakki ve teceddüde cidden taraftar asri bir devlet binası kurmak hususundaki her türlü mevaniyi(engeller) iktihama(güçlükleri yenmek) azmetmiş, aynı zamanda mütecanis bir heyet-i vekile

---

941 Yakup Kadri, "Bir Muvazaa mı?, *Akşam Gazetesi,* 6 Şubat 1340, no:, s.1.
942 Faruk Alpkaya, *a.g.e.,* s.202.
943 *Vatan Gazetesi,* 10 Şubat 1340, no:301, s.1.
944 Faruk Alpkaya, *a.g.e.,* s.206 vd.
945 Seçil Karal Akgün, *a.g.e,* s.182.

bulunmadıkça tasavvur edilen ıslahat ve terakkiyatı tatbike imkan olmadığına kanaat getirmiş, bu kanaat yakın zamanların tecrübelerinden sonra bir kat daha kuvvet alarak nihayet tasfiye ihtiyacını zaruri hale getirmiştir" diyerek kabinenin esaslı tasfiyesinin yakın zamanda olacağını ifade etmiştir[946]. Aynı konu hakkında Tevhid-i Efkâr gazetesi 23 Şubat 1340 tarihli nüshasında "Kabinede Esaslı Bir Tasfiye Yapılacak mı?" başlığı altında kabinede Mart ayında yapılacak tasfiyelerden bahsetmiş ve "Fırka azası meyanında da aynı esaslar dairesinde mühim bir tasfiyenin yapılacak ve muhafazakârlar ile teceddüdperverler ayrılacakmış" diyerek hem kabinede hem fırkada ıslahatların istenildiği derecede gerçekleştirilmesi için tasfiyeler yapılacağını bildirmiştir[947]. 24 Şubat 1340(24 Şubat 1924) tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde kabinede İsmet Paşanın değişmeyeceğini ve kabinede yapılacak değişikliklerin nasıl olacağı hakkında yorumlar yapılmıştır[948]. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 26 Şubat 1340(26 Şubat 1924) tarihli nüshasında "Kabine Tadilatı" başlıklı yazıda Anadolu Ajansı hükümette değişiklik yapılacağına dair haberlerin yalan olduğunu bildirmiştir[949].

Bütçe görüşmelerine bütçenin geneli hakkındaki konuşmalarla 23 Şubat günü devam edilmiştir. 24 Şubat'ta Maliye Vekili hazırlanan bir aylık geçici bütçeyi Heyet-i Vekiliye'ye sunmuşlardır[950]. 25 Şubat 1924 tarihinde Meclis'te bütçe görüşmelerine devam edilmiştir. İzmir Mebusu Şükrü Bey büyük bir harp yaptıklarını ve milletin şimdi büyük bir ihtilal beklediğini söylemiştir. Diğer vekâletlerin bütçelerini değerlendirdikten sonra sözü Şer'iye Vekâletine getirmiştir. Şer'iye Vekâletinin siyasetten ayrılmasını yani dini siyasetin oyuncağı olmaktan kurtarmanın Meclis'in bir vazifesi olduğunu belirtmiştir. Vakıfların hükümet içinde hükümet gibi davrandıklarını ifade etmiştir. Kanunların milli olmasını ve Arap harflerinin kalkmasını önermiştir[951]. Anadolu'da Yenigün gazetesinin 26 Şubat 1340(26 Şubat 1924) tarihli nüshasında Yunus Nadi'nin "Milletin Ruhu" başlıklı makalesinde Şükrü Bey'in konuşmalarına yer vermiştir. Şükrü Bey konuşurken onu susturmaya çalışanları eleştirmiştir. Cumhuriyet idaresinde halkın ve halk namına mebusların hakikatleri tereddüt etmeden söylemesi en önemli görevleri olduğunu belirtmiş ve Şükrü Bey'in de bunu yaptığını ifade etmiştir. "Mademki Cumhuriyet hayatındayız bundan sonra yürüyecek yegane tarz-ı harekette işte bundan

---

946 *Tanin Gazetesi,* 21 Şubat 1340, no:200, s.1.
947 *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 23 Şubat 1340, no:3987, s.1.
948 *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 24 Şubat 1340, no:3988, s.1.
949 *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 26 Şubat 1340, no:1056, s.1.
950 Faruk Alpkaya, *a.g.e.,* s.214.
951 *TBMM ZC,* Devre II, C.VI, s.329 vd.

başka bir şey olmayacaktır. Çünkü Cumhuriyet en son şeklinde ancak milletin ruhu diye ifade olunabilir. Milletin ruhu ise ancak samimiyet âleminde ve yalnız samimiyetle tecelli eder. Dün olan bu idi, ondan çok memnunuz" diyerek Şükrü Bey'in halka karşı samimiyetle ile fikirlerini açıkladığını belirtmiştir[952]. Tanin gazetesi 26 Şubat 1340 tarihli nüshasında Şükrü Bey'in konuşmalarına yer vermiştir. Habere göre din ile siyasetin ayrılmasını ilk defa Meclis'te dile getiren İzmir Mebusu Şükrü Bey'in fikirlerini tüm hücumlara karşı savunduğunu ve Şer'iye Vekâletinin kabineden ayrılması gerektiğini ifade ettiğini belirtmiştir. Meclis'teki tartışmalar sonunda TBMM'nin muhafazakâr ve liberal olarak iki gruba ayrıldığı muhafazakârların ellerinde herhangi bir güçlerinin olmadığını ve Mart ayında birçok hadisenin şahidi olacağımızı haber vermiştir[953].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 27 Şubat 1340(27 Şubat 1924) tarihli nüshasında "İnkılabın Mübrem(kaçınılmaz) Mantığı" başlığı altında Şükrü Bey'in konuşmalarına yer vermiştir. Saraçoğlu Şükrü Bey'in bütçe görüşmelerindeki konuşmalarında susturulmak istense de konuşmasını yaptığını belirtmiştir. Milli Mücadele döneminde hilâfet makamının ve bab-ı meşihat makamının küffar ile ittifak ettiğini ve bu nedenle milletin hanedana karşı kin ve nefret duygularının uyandığını belirtmiştir. Milletin başında bu hanedan oldukça memleketin ve dinin emniyetin hasıl olamayacağını ve bu nedenle bunları birer birer söküp atmaya karar verdiğini ifade etmiştir. "Bu suretle inkılaba atılmış olan millet ilk hutvede fa'alen icrâ-i hıyanet eden Vahdettin ile Şeyhülislâm Sabri'yi attı. İkinci hutvede hanedandan hükümdarlık selahiyetini tezvi' ederek kendi üzerine aldı. Üçüncü merhalede millet bu hükümranlığı usulünü vazi' etmekle ifade etti. Fakat iş bununla bitti mi? İnkılap artık son merhalesine vasıl oldu mu? Her şeyi olmuş bitmiş gibi tasavvur edenler tarihteki tahlil kanunundan bi haberdirler. Hükümranlık hukukunun millete intikali ve bu intikalin Cumhuriyet usulü tarzında ifadesi ile hükümranlık hakikaten tahkiki arasında henüz fasılalar vardır" diyerek bir taraftan İstanbul'da makam-ı hilâfetin mevcud olduğunu ve eskiden olduğu gibi aynı saraylarda yaşadıkları aynı merasimler, teşrifatlar, alaylar, debdebelere sahip oldukları belirtilmiş ve milletin kayıtsız şartsız hâkimiyetini zedeleyecek bazı tezat uygulamaların var olduğunu ifade etmiştir. İnkılabın henüz tam ve son mantıki neticelerine gelinmediğini Şükrü Bey'in ve diğerlerinin olayı kendi zihniyetlerine göre mana vermeye çalışmaları inkılabın henüz tamamlanmamasından kaynaklandığını ifade etmiştir. İnsanların zihinlerindeki endişe ve

---

[952] Yunus Nadi, "Milletin Ruhu", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 26 Şubat 1340, no:1047, s.1.
[953] *Tanin Gazetesi,* 26 Şubat 1340, no:205, s.1.

ızdırapların ancak inkılabın açık ve istikametinin aşikâr olması ile sağlanacağını ve belirsizliklerin ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. "Hedefe ne kadar çabuk vasıl olursa o derece memleket ve milletin menafi-i aliyesi nokta-i nazarında hayırlı olur! Zira istikamet alınmak artık arkaya bakmadan tereddütsüz ileriye doğru yürümek, yalnız bu sayede kabil olacaktır" [954] diyerek ortadaki belirsizlikten kurtulup inkılabın kesin ve son hali verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

25 Şubat'ta Meclis'te İstanbul Milletvekili Yusuf Akçura Bey de söz almıştır. Yusuf Akçura Bey Meclis'in 27 Eylül 1923 tarihli içtimasında hilâfete ayrılan bütçe üzerine hilâfet bütçesindeki hanedan mensuplarına ayrılan payın gördüğünde Halk Fırkasının Nizamnamesinin ikinci maddesindeki "Halkçılar hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ilâahirihi fertlerdir" deniliyordu. Nizamnameye muhalif olarak bir hizmet mukabilinde olmaksızın bazı kimselere maaş tahsis etmek muvafık olur mu? diye sormuştur. Bu konunun 1340 bütçesine bırakılması konusunda anlaşılmış ve sonraya bırakılmıştır[955]. 25 Şubat 1924 tarihli içtimasında Yusuf Akçura Bey hilâfet bütçesinin ayrıntısına baktığında 22 erkek 49 kadının isimleri sayıldığını ve bu kişilerin kim olduğu ve neden buraya adlarının yazıldığına anlam veremediğini belirtmiştir. Halk Fırkasının Nizamnamesindeki 2. maddeye atıfta bulunarak halkçıların hiçbir aile, hiçbir zümre veya hiçbir ferdin imtiyazını kabul etmeyeceğini ifade etmiştir. Halk Fırkasına mensup vekillerin bu garip bütçeyi sunmalarını anlamadığını belirtmiştir. Hanedanı hilâfete tahsisat ayırmak Cumhuriyetin ve Fırkanın esaslarına aykırı bir uygulamadır demiştir. Yusuf Akçura Bey halifenin bir memur olarak sayılıp bütçe ayrılabileceğini ama sayılan diğer isimlere halktan zorlukla toplanan paranın verilmesinin hangi esaslara dayandırıldığını sormuştur. Hanedan üyelerine verilen unvanlara da değinerek "Eski zaman hatırası olan bu unvanlar artık bugün yoktur. Durum böyleyken tutup da ne iş yaptığı, ne hizmet gördüğü ve ne gibi bir fazileti olduğu bilinmeyen tamamen meçhulümüz olan bir adamın ismi Alaaddin Beyefendi Hazretleri diye resmi bütçede nasıl yazılabilir. Sonra sair hanedan azayı kiramı hazaratı deniyor. Biz reisimize hazretleri demiyoruz bey diyoruz. Tutup da ne yaptıkları meçhul, memlekete hizmetleri olmayan bu adamlara niçin diyoruz. Efendiler, sonra birtakım kadınlar, erkekler bir hayli insanlar var. Bunlara para veriyoruz. Hatırıma geldi, sonra bunlara para verişimizin sebebi belki kanlarında –milyonda bir olmak üzere- Türk

---

[954] "İnkılabın Mübrem Mantığı", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 27 Şubat 1340, no:1057, s.1.
[955] *TBMM ZC,* Devre II, C.III, s.328.

milletine hizmet etmiş olan Yavuz'un veya Fatih'in kanından bir kan vardır. Ondan sonra gelen Vahdettin'in kanı bir haylisinde çoktur. Vahdettin'in kızı oğlu burada para alıyor" demiş ve ilerde fesh edildiğinde hiç kimsenin bu kurum lehine oy vermeyeceğini ve bugünden itibaren bu kişilerin üzerindeki unvanların kaldırılmasını istemiştir[956].

26 Şubat 1924 günü Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa Şer'iye Vekâletine giderek Fevzi Efendi ile görüşmüştür[957]. Bu görüşme ile ilgili olarak Tevhid-i Efkâr gazetesi 27 Şubat 1340(27 Şubat 1924) tarihli nüshasında "Bazı Mebuslar Hilâfetin Büyük Millet Meclisi'ne Geçmesini İstiyorlar" başlığı altında Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın Şeriye Vekili Mustafa Fevzi Paşa'yı ziyaret ettiklerini ve bir buçuk saatlik bir mülakat yaptıklarını belirtmiştir. Ayrıca "Mülakatta görüşülen mesail her ne kadar malum değil ise de hilâfet, Şeriye ve Evkaf'ın devlet işlerinden tefriki yani dinle siyasetin ayrılması meselesinin görüşüldüğü zannolunmaktadır. Şehrimiz mahafili bu mülakata fevkalade bir ehemmiyet atfetmektedir. Din ve devlet işleri burada günün en mühim meselesi olmuştur. Bütün mebuslar yalnız bu mesele ile meşgul olmaktadırlar. Bazı mebuslar arasında hasıl olan bir cereyana göre hilâfetin milletin yegane mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nin nefsinde cem edilmesi arzu edilmektedir. Fakat din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması münakaşası olduğu bir sırada bu fikir taraftarlarının ihraz-ı galebe edip edemeyecekleri hakkında hiçbir şey söylenemez" diyerek her şeyin Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart'ta yapacağı nutukta belli olacağını bildirmiştir[958]. 27 Şubat 1340(27 Şubat 1924) tarihli Anadolu'da Yenigün gazetesinde Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın Şeriye Vekili Fevzi Paşa ile görüşmelerine yer vermiştir. Ayrıca aynı gün gazetede "Meclis'in Ekseriyeti Kat'i Islahat Fikrinde" başlığı altında "hanedan ve Şeriye bütçelerinde mühim müzakerata şahit olacağız. Gaye idare-i maslahat zihniyeti ile mücadeledir" diyerek bir milletvekilinin açıklamalarına yer vermiştir. Buna göre: "Hanedan, Şeriye ve Evkaf bütçelerinde radikal ıslahata vücut verecek münakaşalara şahit olacağız. Ekseriyetin temayülü kat'i ıslahat yapmaktır.

27 Şubat 1340(27 Şubat 1924) tarihli İleri gazetesinde "Türkiye Cumhuriyeti Yeni ve Mühim Kararların Arifesinde Bulunuyor" başlığı altında gelişmelerin önemine dikkat çekmiştir. Aynı gazetede Celal Nuri imzalı başyazısında laikliğe ve ulusal eğitimin önemine dikkat çekmiştir. Celal Nuri yazısında "Milli hükümet harekatına mani olması

---

956 *TBMM ZC,* Devre II, C.VI, Ankara, 1968, s.345-346, *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 26 Şubat 1340, no:3990, s.1.

957 *Vatan Gazetesi,* 27 Şubat 1340, no:318, s.1.

958 *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 27 Şubat 1340, no:3991, s.1.

mutasevver bütün hailleri kaldırarak işe başlayacaktır. Hilâfet yalnız Cumhuriyetimizin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiçtir" demiş ve eğitim ve laiklik konusunda "Terbiye-i Umumiye yeknesaktır ve millidir. Ulum-u Şeriye ancak mekatib-i mahsusadan okutulur. Şimdiki medreseler ise bize milli ve hatta dini terbiyeyi vermeye bile müsait değildir" demiş. Her Türk'ün eğitimini aynı milli mektepte görmesini ve umumi ve milli terbiyeyi aldıktan sonra din ilimi almak isteyenlerin din ilimlerinin okutulacağı bir fakülteye gitmeleri gerektiğini yoksa şimdiki usul ile ancak dünyadan bihaber mütedenni, mütereddi, gayri muassır bir takım kimselerin türeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca "Din vicdana aittir; kul işe mabut arasında vasıta yoktur. Kezalik din hiçbir vakit bir alet-i ihtiras ve intifa, bir vasıta-i iktisadiye, bir şube-i siyaset olamaz" demiştir[959].

Vakit gazetesinin 27 Şubat 1340(27 Şubat 1924) tarihli nüshasında "Reisicumhur Hazretleri Şer'iye Vekâleti'nde" başlığı altında hilâfet ve hanedan meselesinin bütçe müzakeresinde hal edileceğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart nutkunda Şer'iye Vekâletinin mukadderatının belirleneceği ifade edilmiştir[960].

Vatan gazetesinin 27 Şubat 1340(27 Şubat 1924) tarihli nüshasında Ahmet Emin'in "Şer'iye Vekâletinin Mevkiî" başlıklı makalesinde Şer'iye Vekâletinin Tanzimat dönemi liberalleri tarafından dini meseleleri nüfuzları altında bulundurmak ve göz boyamak amaçlı meşihat adı altında bir makam icat ettiklerini ve kabinede bu vekâlete yer verdiklerini belirtmiştir. Zamanında II. Abdülhamid'in ve İttihatçılarında bu makama sıkı sıkıya bağlı olduklarını ve siyasi bir kuvvet olarak bu makamın kullanıldığını ve zamanla dini meselelerin politikaya alet olduğunu ifade etmiştir. Meclis'te muhafazakârların "kabinede bir Şer'iye Vekili bulunsun ve bu vekil bir siyasi fırka vasıtası ile intihab edilerek o fırkanın bir aleti vaziyetinde kalsın" dediklerini ama Şer'iye Vekilinin vazifelerinin siyasetle alakalı olmadığını ve sadece dinin politikaya alet olmasına neden olduğunu belirtmiştir. Mesele dini devletten ayırmak değil dinin politikaya alet olmasını önlemek olduğunu bu nedenle Şer'iye Vekâletinin siyasetten ayrılmasının isabetli bir karar olacağını ifade etmiştir[961].

Meclis'in 27 Şubat 1924 tarihli içtimasında Muvazene-i Maliye Encümeni Ali Cenani Bey, bütçede yer alan konulardaki eleştirileri cevaplandırmıştır. Sıra Yusuf Akçura'nın itiraz ettiği hilâfet bütçesine gelmiştir. Ali Cenani Bey "Efendiler bu bütçe

---

[959] Hasan Türker, *a.g.m.,* s.80.
[960] *Vakit Gazetesi,* 27 Şubat 1340, no:2217, s.1.
[961] Ahmet Emin, "Şer'iye Vekâletinin Mevkiî", *Vatan Gazetesi,* 27 Şubat 1340, no:318, s.1.

encümenimize geldiği zaman buraya konmuş olan bazı unvan, tâbirata biz atfı ehemmiyet etmedik ve onda bir kıymet bulmadık. Biz o bütçenin mahiyetini müzakere ettik. Arkadaşlarımızdan birçoğu cezrî olarak muvazene-i umumiyeden o bütçenin tamamen tayyını(kaldırmak) teklif etti" demiş ve uzun müzakereler sonucunda bütçenin belirlendiğini ve Meclis'e sunulduğunu belirtmiştir. Meclis'in Yusuf Akçura Bey'in isteklerini onaylaması durumunda buna karşı çıkılmayacağını belirtmiştir[962].

Aynı gün Saruhan Milletvekili Vasıf Bey söz almış ve bütçenin bir devletin siyaset i umumiyesini ve bilhassa dahili siyasetini ve dahili siyasetinde tatbik edeceği hususu ve esasları gösteren önemli bir düsturdur demiştir. Bütçeyi tetkik ederken bize bu bütçeyi getiren hükümetin Cumhuriyetimizin umdeleri ve esasları ile ne kadar uyum içinde olduğunu bilmek gerekir diyerek sözü hilâfet bütçesine getirmiştir. Vasıf Bey mütarekenin feci günlerinde Türk milletinin kendi varlığını kurtarmak için yüksek bir cihad yaptığını ve bu cihad neticesinde düşmanlarını ve düşmanla beraber yürüyen sultanı yıktığını, 2 Teşrin-i Sâni kararları ile saltanatın ebediyen gömdüğünü ifade etmiştir. "İkinci Meclis Cumhuriyet'i ilan etti ve bundan sonra Türklüğün mukadderatına yalnız milletin vâzıülyed olabileceğini(eline alabileceği) katiyetle, vuzuh ile bütün cihana ve bütün millete bildirdi. Bunu ilan eden 1 Teşrin-i Sâni kararı –bilmiyorum arkadaşlar hangi esbabın tesiri tahtındadır ki- natamam kaldı" demiş ve Cumhuriyet'in ilan edildiği zaman Cumhuriyetin ruhunu ve esaslarını tehdit edebilecek olan hilâfet makamının ortadan kaldırılmasına lüzum görülmediğini ama Cumhuriyet'in ilanından sonra bu müessese yine eski saltanatını elde etmek arzusuna düştüğünü ifade etmiştir. Vasıf Bey tehlikeli olan bu durumu tasvir etmiş ve "Halife camiye selamlığa giderken hala rikab yapmaktadır. Sağında süvari, solunda müzik arkasında askeri bölükleri ile debdebe ve tantana ile selamlık resmine gitmektedir. Saltanatı yıktık fakat saltanatın millet karşısında timsali olan saray bütün haşmeti ve debdebesi ile yaşıyor. Ne yazık ki haşmetin ve debdebenin menbaı olan parayı bu zavallı ve bağrı yanık millet veriyor" demiştir. Fitne ocağı olarak tabir ettiği hilâfetin, bizi yıkmak için zayıf bir anda ortaya çıkacağını ve Türk kanının dökülmesi sonucu vebalin Meclis'in omuzlarında olacağını belirtmiştir. Vasıf Bey, altı yedi asır evvel Hristiyanların İslâmiyeti cihandan kaldırmak için Müslümanların kanlarını döktüklerinde halifelerin Bağdat saraylarında keyif içinde yaşadıklarında Hristiyanları Türk hükümdarlarının durdurduğunu ve "O halde arkadaşlar, elinde cismani

---

962 *TBMM ZC,* Devre II, C.VI, s.405.

bir kudret olmayan herhangi bir tehacümün karşısında yine sarayına kapanmaktan başka elinden bir şey gelmeyen halifenin Türk Cumhuriyeti'nin aziz siyaseti dahilinde manası nedir? diye sormuştur[963].

Vasıf Bey hilâfete ayrılan bütçeye karşı çıkmış ve vatan ve dinin bir taarruza uğrayacağı zaman bu durumu ancak Meclis-i Ali'nin kurtaracağını belirtmiş ve hilâfetin sadece tarihi bir anane olduğunu, artık şekilden vazgeçip varlığımızı tehlikeye düşürüp kanlı ihtilallere ve karışıklıklara girmememiz gerektiğini belirtmiştir. "Türk Cumhuriyeti'nin ve bu Meclis-i Ali'nin tasdik edeceği bütçede, hilâfetin yeri yoktur. Hilâfet için tek bir tahsisat bu milletten alınarak verilemez" demiş ve hilâfet makamının yarın yine ülkemizi esir düşüreceği ve birçok Türk'ün kanının dökülmesine sebep olacağını ifade ettikten sonra tüm milletvekillerinden bütçede hilâfete ayrılacak tahsisata karşı olmalarını istemiştir. Cumhuriyeti tesis eden milletlerin birçoğunun tehlike ihtimaline karşı hanedan üyelerini yurt dışına çıkaran kanunlar yaptıklarını belirterek Türk milletin refahını temin için de gerekli önlemlerin alınması gerektiğini söylemiştir. Osmanlı'yı kurtarmak için yapılan ıslahatlar ile meydana gelen ikiliklerin Türkiye Cumhuriyetini de tehlikeye sokmasına izin verilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Allah'ın tüm insanlığa gönderdiği dini kuralların siyasete alet edildiğinde o milletlerin dağıldığını ve din ve ordunun siyasetten ayrılması gerektiğini anlatmış ve laik bir düzenin kurulmasını savunmuştur[964]. Vasıf Bey konuşmasında 3 Mart'ta Meclis tarafından kabul edilen yasaların çerçevesini çizmiştir. Tanin gazetesinin 28 Şubat 1340(28 Şubat 1924) tarihli nüshasında Vasıf Efendi'nin İzmir Milletvekili Şükrü Bey'in 25 Şubat'ta yaptığı konuşmasında değindiği Şer'iye ve Evkaf Vekâletinin hükümetten çıkarılmasını isteyen dileğini savunmuş ve Vasıf Bey'in konuşmalarına yer verilmiştir[965].

Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Bey de hilâfet bütçesi hakkında konuşmak için söz almıştır. Mazhar Müfit Bey her cülusta saltanata hakkı olan herkesi öldüren ve sarayı kasaphaneye çeviren ve Milli Mücadele'de yüz binlerce Müslüman ve Türk'ün kanı akarken düşmanla ittifak yapan bu hanedana milletin para vermeyeceğini belirtmiştir. Bu milletin dini ve memleketi için kanını dökerken memleketi harabeye çeviren düşmanla beraber hareket eden "Vahdettin gibi bir hainin ailesine elbette bir para bile vermez" demiştir. Hanedan üyeleri içerisinde zayıf bir ihtimal olsa da unvanlarına bel bağlayıp

---

963 *TBMM ZC,* Devre II, C.VI, s.413-414.
964 *TBMM ZC,* Devre II, C.VI, s.414-417.
965 Hasan Türker, *a.g.m.,*s.80-81.

saltanata ümit besleyecek adamlar olabilir bunu kökünden kazımak gerektiğini söylemiştir. "Bütçenin içine hak sahibi olanlar girecektir ve hak sahibi de vatandaştır ve bütçe vatandaşa mahsus bir bütçedir. Mademki bu adamlar ne hak sahibidir ne vatandaştır, bütçede de yeri yoktur" diyerek hanedanı hain-i vatan ilan ederek sadece bütçede değil "Halis Türk ve Müslüman vatandaşlara mahsus olan bu mübarek Türkiye Cumhuriyeti memleketinde de yeri yoktur" demiştir[966]. Daha sonra söz alan Mehmet Emin Bey Türk milletinin kollarındaki zinciri parçaladığını fakat daha kırılacak hurafeler, ananeler ve eski bir mazi olduğunu belirtmiştir. Türkiye inkılabının henüz tamamlanamadığını saltanatın yıkıldığını ama hala saray ve saltanatın var olduğunu belirtmiştir. Mehmet Emin Bey Allah ve Peygamber varken İslâm dininin başka bir aracıya gerek duymadığını ve İslâm dininde Hristiyanlıkta olduğu gibi papalığa ihtiyaç olmadığını belirtmiştir[967].

28-29 Şubat 1924 tarihli gazeteler Meclis'teki bütçe görüşmelerine ve özellikle hilâfet tahsisatına yer vermiştir. Bütçe görüşmeleri topluma yansıdıkça kendi ceplerinden çıkan haksız ödeneği ve kendilerine fatura edilen hanedan harcamalarını açıkça görmüşlerdir. Gerek Meclis görüşmelerinin günlük gazetelerde yer alması gerek konu ile ilgili yazıların gün gün yayınlanmasıyla kamuoyu artık halifeliğin kaldırılacağını anlamış ve karara hazırlanmıştır. Hatta Abdülmecid Efendi ve hanedan üyeleri de durumu kabullenmişlerdi. Halifeliğin kaldırılması sadece bir kurumun kaldırılması ile değil bazı bakanlıkların da kaldırılacağı ve hanedanın yurt dışına çıkarılacağı artık olağan boyuta gelmiştir. Ayrıca bu kararın Meclis'te büyük çoğunluk tarafından desteklendiği de ortaya çıkmıştır[968].

Anadolu'da Yenigün gazetesinin 28 Şubat 1340(28 Şubat 1924) tarihli nüshasında "1340 Bütçesinin Müzakeratı Mühim Bir Safhaya Girmiştir" başlığı altında hilâfet bütçesinin bütçeden çıkarılacağını belirtmiş ve Ali Cenani ve Vasıf Bey'in Meclis'teki konuşmalarına yer vermiştir. "İnkılabın İkmaline Doğru Kuvvetli Bir Cereyan" başlığı altında Meclis'teki müzakerelerden anlaşılacağına göre on gün içinde mühim kararların alınacağı ifade edilmiştir. Bütçe görüşmeleri sonunda hilâfetin kaldırılıp din ile siyasetin birbirinden ayrılacağını belirtmiştir[969]. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 28 Şubat 1340(28 Şubat 1924) tarihli nüshasında "Dünkü Vuzûh"(Aydınlık, açıklık) başlığı altında Vasıf

---

[966] *TBMM ZC,* Devre II, C.VI, s.429-430.
[967] *TBMM ZC,* Devre II, C.VI, s.430-431.
[968] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.186.
[969] *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 28 Şubat 1340, no:1049 s.1.

Bey’in Cumhuriyet bütçesindeki hanedan bütçesi üzerine tenkitlerine yer vermiştir. Vasıf Bey söylediklerinin iyice tenkit edildiğinde samimiyetle paylaştığı fikirleri ile herkesi ikna ettiğini ve sislerin dağılıp ufkun gözüktüğünü ifade edilmiştir. Zamanla saltanat rüyalarına tekrar dalacak olan bu aileye Cumhuriyet neden para ödüyor diye sorulmuştur. İslâm âleminden zerre fayda görmeyen ve zamanında düşmanla ittifak etmiş bu müessese Türk milletinin üzerine bir yük olduğunu belirtilmiştir. “Bütçe müzakeresi devam ederken okunan nutuklardan sonra, dün Vasıf Bey’in teşrihi karşısında da kanaat ettik ki eksik bir bütçeden tam bir devlet çıkaracağız. Cumhuriyet’in ilk bütçesinin böyle bir nasibi varmış” diyerek Cumhuriyet ile bağdaşmayan bu müessesenin artık sonu geldiğini söylemiştir[970].

Tanin gazetesinin 28 Şubat 1340(28 Şubat 1924) tarihli nüshasında “Hilâfetin Osmanlı Hanedanında Bekası Caiz Görülmüyor” başlığı altındaki haberde, bütçe görüşmeleri sırasındaki Vasıf Bey’in demokrasiyi ilan eden memleketlerde hanedan ailesinin memleket dahilinde olmaktan men edildiğini bizim de bunu yapmamız gerektiğini ve hilâfet için verecek beş paramız olmadığını söylediğini belirterek tartışmaların hilâfet için tahsisat verilmemesi, Osmanlı hanedanının memleketten ihracı, hilâfetin Meclis’e intikali veya Meclis’in bir halife intihabı üzerinde toplandığını belirtmiştir. Bu fikirlerden hangisinin kabul edileceğinin bilinmediği ama Osmanlı hanedanının elinden hilâfetin alınacağının kesin olduğunu ifade etmiştir[971].

Vakit gazetesinin 28 Şubat 1340(28 Şubat 1924) tarihli nüshasında “Devlet Teşkilatındaki Gayr-ı Tabiliklerin İzalesine(ortadan kaldırmak) Doğru Atılmış Son Adımlar” başlığı altında Büyük Millet Meclisi’nde halife ve hanedan tahsisatının kat’ı(kesmek), hanedanın memleketten çıkarılması, Şer’iye Vekâletinin ilgası ile vazifenin tevzi’i, Erkan-ı Harbiye’nin kabineden ihracı mevzu bahis oldu diyerek Meclis’teki görüşmelere yer vermiştir. Cumhurbaşkanı’nın 1 Mart’ta Meclis’in açılış nutkunda inkılabın zaruri kıldığı cezri(köklü) değişikliklere doğru kat’i kararların ihtiva eden bir konuşma yapacağı bildirilmiştir[972]. Vatan gazetesinin 28 Şubat 1340(28 Şubat 1924) tarihli nüshasında “Büyük Millet Meclisi Kat’i ve Tarihi Kararlar İttihâz Etmek Üzeredir” başlığı altında Saruhan Mebusu Vasıf Bey’in Cumhuriyeti tehdit eden hilâfet makamının kaldırılması ve hanedan azalarının memleket haricine çıkarılması, tedrisatın

[970] “Dünkü Vuzûh”, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 28 Şubat 1340, no:1058, s.1.
[971] Mehmet Demiryürek, “Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-II”, s.45.
[972] *Vakit Gazetesi,* 28 Şubat 1340, no:2218, s.1.

tevhidi, Şer'iye Vekâletinin ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye riyasetinin kabinenin dışına çıkarılmasını talep ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Mazhar Müfit ve Emin Beylerin de bu bağlamda yaptıkları konuşmalar ile şiddetle alkışlandıklarını belirtmiştir[973].

Tevhid-i Efkâr gazetesi de 28 Şubat 1340(28 Şubat 1924) tarihli nüshasında "Vasıf Bey, Hanedan-ı Osmaniyenin Türkiye'den İhracını Talep Etti" başlığı altında kesin kararın Mustafa Kemal'in 1 Mart tarihli nutkunda belirlenecek olsa da hilâfetin Osmanlı hanedanında kalmasına izin verilmeyeceğini belirtmiş ve Vasıf Bey'in konuşmalarına yer vermiştir. Ayrıca Tevhid-i Efkâr gazetesi hilâfetin ya Meclis'in şahs-i maneviyatında toplanacağını ya da Meclis'in intihab edeceği bir zatı halife seçeceğini duyurmuş[974].

29 Şubat tarihli gazetelerde hilâfetin kaldırılacağına dair haberler yer almıştır. Bu inkılaba kimsenin karşı gelmeyeceği ve çoğu milletvekilinin de bu konuda hemfikir olduğu da haberleri de gazetelerde yer almıştır. Tevhid-i Efkâr gazetesinin 29 Şubat 1340(29 Şubat 1924) tarihli nüshasında "Meclis'te Hilâfet Meselesinin Son Şekli" başlığı altında "Liberal Partisi Hilâfetin Külliyen İlgasına Karar Verdi" diyerek Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da liberaller ile aynı fikirde olduğunu yazmıştır. Gazete 28 Şubat'taki nüshada yazdığı halifenin ya Meclis'in şahs-ı manevisinde toplanacağı ya da bir halifenin seçileceği haberini, hilâfetin külliyen kaldırılacağı olarak düzeltmiştir. Meclis'te muhafazakârların yeterince kuvvetli olmadığını ve hilâfetin kaldırılmasına muhaliflerinde razı olacağını belirtmiştir[975]. Tevhid-i Efkâr gazetesinin aynı günkü nüshasında "Hilâfet Hanedanının Türkiye'den İhracı Hakkında Afyonkarahisarı Ali Bey ile Mülakat" başlığı altında Ali Bey'in inkılabın gayesini açıklarken inkılabın birinci safhasının milletin fedakârlıklarına ve şükranına layık bir şekilde icra ve temin edildiği ve inkılabın ikinci aşamasının icra ve ikmali için mevcut engelleri bertaraf etmek mecburiyetindeyiz demiştir. Ayrıca "Son iki asırdan beri milleti felaketten felakete sevk etmekte amil-i muallak olmuş olan hanedan meselesi ile buna merbut olan hususat-ı sairenin halledilmek zamanının geldiğini kabul etmek zaruridir" diyerek vatanın menfaati için bu meselelerin çözümünün gerçekleşmesi gerektiğini söylemiştir. Avrupa'da Türkiye Cumhuriyetini "mahiyet-i diniye-yi ha'iz bir cumhuriyet" olarak nitelendirildiğini de ifade etmiştir. "İstanbul'daki Diğer Mebuslar Ne Diyor" başlığı altında Menteşe Mebusu

---

[973] *Vatan Gazetesi,* 28 Şubat 1340, no:319, s.1.
[974] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 28 Şubat 1340, no:3992, s.1.
[975] "Meclis'te Hilâfetin Son Şekli", *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 29 Şubat 1340, no:3993, s.1.

Şükrü Bey'in "Halifeyi çıkaracağız. Hilâfet tahsisatına muvazenede müzakere edilirken ben bu tahsisatın itasının aleyhinde bulundum. Gerçi kendileri için tesiri mühim olacaktır. Fakat memleketin menfaati bu noktadadır. Arkadaşlar bazıları hilâfetin Büyük Millet Meclisi'ne mündemiç(içine almak) olduğunu ileri sürüyorlardı. Ben bununda aleyhinde bulundum. Bu da doğru değildir. Hilâfeti isteyenler vardır. Onları terk edebiliriz. Sabık hanedanın İstanbul'da bulunması gayet tehlikelidir. Zira bunlar Türkiye hudutları dahilinde bulundukça ilk fırsattan istifadeye şitab(koşmak) edeceklerdir" demiştir. Aydın Mebusu Zeki Bey bu cereyanı gayet tabii bulduğunu, Ergani Mebusu İhsan Bey ise bu inkılabın suretle neticelendirilmesini istediğini ifade etmiştir[976].

29 Şubat 1340(29 Şubat 1924) tarihli Anadolu'da Yenigün gazetesi "Mühim Günlerin Arifelerinde" başlığı altında hilâfetin ilgasına ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile Şer'iye Vekâletinin Heyet-i Vekileden ihracına şimdiden emr-i vaki nazarıyla bakıldığını belirtmiştir. İçinde bulunduğumuz günlerin millete büyük saadetler temin eden Cumhuriyet'in daha büyük feyz ve inkişaflarla kat'i merahil edilmesini temin edecek yeni ve muazzam mukarreratın arifelerini teşkil eden çok büyük günler olduğunu ifade etmiştir[977]. 29 Şubat 1340(29 Şubat 1924) tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin "Yeni Sahifeler" başlıklı makalesinde Cumhuriyetimizin ilk bütçesinin müzakeresi Türk tarihinin bir dönüm noktası olarak kaydedileceğini belirtmiştir. Meclis'teki bütçe tartışmalarına değinmiş ve hilâfet bütçesi hakkında "aç ve çıplak Türk köylüsünün ellerinden alınan milyonlarca para neye ve kimlere verilecektir? Memleketi esaret altında bırakan, memleketin şeref ve haysiyeti ile oynayan ve düşmanla ittifak edip Anadolu üzerine hilâfet ordusu gönderenlere mi?" diye sormuştur. Dinin siyasetten arınması gerektiğinden bahsetmiş bütçe görüşmelerinde dile getirilen kararların alınması inkılap mantığının mübrem neticesi olarak gösterilmiştir. "İnkılap yapmak devleti yeni baştan kurmak, millete yeni bir istikamet vermek demektir" diyerek devletin işte bu meselelerin çözmezse ne inkılap yapabileceğini ne de halka bir istikamet veremeyeceğini belirtmiştir. "İstanbul'da millet bütçesinden tahsisat alan bir hanedan ve Ankara'da da bir Cumhuriyet yan yana bulundukça ne memleket muvazenesini ne de millet huzur ve sükûnunu bulur! Keza din ve ordu, siyasete fiilen iştirak ettikçe, kimsede yarın için itimad kalmaz, binaenaleyh inkılap devrine nihayet vermek ve dimağ ve zihinde emniyet, huzur ve sükûn telkin ederek, herkese emin ve itimad ile kendi işi ve gücü ile iştigal eylemek imkanını

---

[976] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 29 Şubat 1340, no:3993, s.1

[977] "Mühim Günlerin Arifelerinde", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 29 Şubat 1340, no:1050, s.1.

temin etmek için, inkılabın bu cihetleri ikmal olunmalıdır. Ve tekrar ediyoruz ne kadar süratle yapılırsa memleket için o derece hayırlı olur"[978] diyerek inkılabın tamamlanması için bütçe müzakerelerinde alınan kararlar için atılacak adımlarda acele edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Tanin gazetesinin 29 Şubat 1340(29 Şubat 1924) tarihli nüshasında "Liberallerin çoğunluğundan oluşan bir grup hilâfetin tamamen ilgasına karar vermişler, hatta bir layiha bile hazırlamışlardır. Bu grup İslâm tarihinde hilâfetin emaret ve hükümetten ibaret olduğunu bildirmişlerdir. Liberallerin başarılı olacakları muhakkaktır. Öyle anlaşılıyor ki, hilâfet yakında tamamen kaldırılacaktır. Muhafazakârların her şeyi kabul edecekleri ve liberallere iştirak edecekleri hissediliyor"[979] diyerek Hilâfetin kaldırılmasının yakında gerçekleşeceği ifade edilmiştir.

Hanedan üyeleri gelişmeleri endişe ile takip etmişlerdir. Şubat 1924 sonlarında Şehzade Vasıb Efendi, Halife Abdülmecid Efendi ile görüşerek sürgün edilmeleri konusunda hanedan olarak ne yapacaklarını hangi ülkeye gideceklerini sormuştur. Abdülmecid Efendi bu konuda hiçbir şey bilmediğini ama hanedan üyelerine on senelik maaşlarının Cumhuriyet hükümeti tarafından topluca ödeneceğini ümit ettiğini söylemiştir[980]. 27 Şubat 1924 akşamı İstanbul'da hanedanın ileri gelenleri toplanmışlardır. Halife başkanlığındaki bu toplantının sonuçları hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bu toplantıyı Anadolu'da Yenigün gazetesi 29 Şubat 1340(29 Şubat 1924) tarihli nüshasında "Halife ile Akrabası Sarayda Toplanmışlar" başlığı altında vermiştir[981]. Vakit gazetesi de 29 Şubat 1340(29 Şubat 1924) tarihli nüshasında hilâfet sarayında Damad Şerif ve Halid Paşalar ile bazı hanedan azasından mürekkeb bir içtimanın akd edildiğini bildirmiştir[982]. Vatan gazetesi 29 Şubat 1340(28 Şubat 1924) tarihli nüshasında hanedanın bu toplantısını "Hanedan Erkânının Dolmabahçe'de İçtiması" olarak vermiştir[983]. Tanin gazetesinin 29 Şubat 1340(29 Şubat 1924) tarihli nüshasında "Halife Sarayında" başlığı altında hilâfetin kaldırılacağı haberleri üzerine hanedanın erkek üyelerinin Avrupa'ya gitmek için hazırlıklara başladıklarını, kadınların ise memlekette kalarak kocalarından ve yakınlarından kalan malların tasarrufu ile meşgul olacaklarını ancak ailenin bir kısmının kendilerine resmi tebliğ bulunulmadan

[978] "Yeni Sahifeler", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,*29 Şubat 1340, no:1059, s.1.
[979] Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-II", s.46.
[980] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.209.
[981] *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 29 Şubat 1340, no:1050, s.1.
[982] *Vakit Gazetesi,* 29 Şubat 1340, no:2219, s.1.
[983] "Hanedan Erkanının Dolmabahçe'de İçtiması", *Vatan Gazetesi*, 29 Şubat 1340, no:320, s.1.

İstanbul'dan ayrılma taraftarı olmadıklarını ve sarayda durumu görüşmek için bir toplantının yapılacağından bahsedilmiştir. Ayrıca hanedan üyeleri, Meclis'in aileleri hakkında aldıkları karardan müteessir olduklarını ama Meclis'in kararına uyacaklarını ve alınan kararın memleketin hakkında hayırlı olmasını istediklerini belirtmişlerdir[984].

29 Şubat 1340(28 Şubat 1924) tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde "Dolmabahçe Sarayında Vaziyet" başlığı altında hanedan-ı hilâfetin Türkiye'den ihracı haberleri üzerine hanedan azalarının telaş ve heyecan içinde ne yapacaklarını şaşırdıklarını belirtmiştir. Ayrıca Halifenin gazetelerdeki haberleri okuduktan sonra sükûn ile verilecek karara intizardan başka yapacağı bir şeyin olmadığını belirttiği yazılmıştır. Halifenin istifa edeceği haberlerinin doğru olmadığı ve halifenin TBMM'nin kesin kararını vermeden istifa etmeyeceği bildirilmiştir[985]. Seda-yı Hak gazetesi de gelişmeler üzerine halifenin istifa edeceği söylentilerinin çıktığını ancak bu haberin henüz resmi olarak teyit edilmediğini bildirmiştir[986].

Basında yer alan haberlerden sonra Halife Abdülmecid Efendi, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bir telgraf göndermiştir. 29 Şubat 1340 tarihli bu telgrafta; "Büyük ve necip Türk milletinin her ne sıfatta olursa olsun saadet ve tealisine hizmet etmek küçük yaşımdan beri gaye-i siyasete karışmayarak diyanet yolunda ifa edeceğim hakkında TBMM'ne karşı tahriren verdiğim sözden kıl kadar inhiraf etmedim. TBMM'nin benim ve Osmanlı hanedanı için ne karar vereceğini bilemem, takdir-i ilahiye itikadım vardır. Ancak hükümet-i cumhuriyetimizin başına bela olmak hakkındaki isnadatın mahza iftira olduğuna Allah-ı Azimüşşanı işhat ederim" demiştir. Cuma selamlığı, kıyafeti gibi hususların bütün teferruatını hükümetin tensibi ile tanzim edildiğini ve buna mızıka ve süvari bölüklerinin de dahil olduğunu söylemiştir. TBMM'deki münakaşalarda hanedan hakkında suizanda bulunulduğunu ifade eden Abdülmecid Efendi, Hristiyan hükümdarlar gibi başka ülkelerde akrabalarının olmadığını bu nedenle hanedan vatandan çıktıktan sonra hakir ve zelil olacağını ve Türk milletinin halife ve ailesini ağyara(yabancılara) el açmasını kabul etmeyeceğini ifade etmiştir. Halife Abdülmecid ertesi gün 1 Mart 1340 tarihinde bu telgrafına zeyl olarak da TBMM başkanlığına gönderdiği telgrafta hilâfetin ilga edilmesinin âlem-i İslâm ile bağların kopması anlamına geleceğini, böyle bir vakanın İslâm vicdanına büyük zarar vereceğini, Hristiyan âlemince İslâm'ın terakkiye mani

---

984 Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-II", s.47.
985 "Dolmabahçe Sarayında Vaziyet", *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 29 Şubat 1340, no:3993, s.2.
986 Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-II", s.46.

olduğu yolundaki iddialarını teyid anlamına geleceği ve millet hayatında pek hazin bir hadise olacağını söylemiş ve karar alınmadan evvel bunları hatırlatmayı kendine farz addettiğini yazmıştır[987].

29 Şubat tarihli gazetelerde bu haberler yer alırken dikkat çekici bir gelişme daha yaşanmıştır ve bir ilk olarak Ayasofya'da okunan Cuma hutbesinde halifenin ismi anılmamıştır. Yaşananlar karşısında halife ve çevresinde yorum yapılmaması İstanbul'da da kurumun akibeti hakkında yakın gelecekte yaşanacakların tahmin edildiğini göstermiştir[988]. Tevhid-i Efkâr gazetesinin 1 Mart 1340(1 Mart 1924) tarihli nüshasında "Dünkü Cuma Namazı Merasimi Nasıl Oldu?" başlığı altında halife hazretlerinin Dolmabahçe Camisinde cuma namazını kıldığını ve muharrirlerin Halife'nin simasında büyük bir teessür gördüklerini söylemiştir. Halifenin istifa haberlerinin doğru olmadığını ve cuma namazında musiki çalınmadığını belirtmiştir[989]. Vatan gazetesinin 1 Mart 1340(1 Mart 1924) tarihli nüshasında hilâfetin birkaç güne kadar tarihe karışması büyük bir olasılık olduğundan halk törene büyük ilgi göstermiştir. Fakat son kez yapılan bu törende Abdülmecid Efendi'nin bindiği arabayı iki atın çekmesi, debdebe ve ihtişam araçlarından biri olan bando takımının bulunmayışı da dikkatlerden kaçmamıştır[990].

Vakit gazetesinin 1 Mart 1340(1 Mart 1924) tarihli nüshasında manşeti "Bugün Türkiye Büyük Millet Meclisi Yeni Bir Faaliyet Yılının Eşiğine Ayak Basıyor" şeklinde atmıştır. "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Bugün Türk Hayatında Mühim Bir Vaka' Teşkil Edecek Olan Tarihi Bir Nutuk Söyleyecektir" başlığı altında "Hilâfetin ilgasına, Şer'iye Vekili ile Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisinin kabineden ihracına ve Tevhid-i Tedrisat ve muhakeme dair birkaç günden beri mevzû' bahis olan mukarreratın bugünkü nutuk ile şekl-i kat'i-yi iktisab etmeleri çok muhtemeldir" demiştir. Birkaç gündür gazetelerde yer alan konuların açıklığa kavuşması için Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis açılış nutku beklendiğini belirtmiştir[991].

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 1 Mart 1340(1 Mart 1924) tarihli nüshasında "Gazi Paşa'nın Bugün İrâd Edeceği Vaziyeti Tevzi Edecek" başlığı altında "Ankara'da hilâfetin ilgasına ve diğer verilecek kararlara şimdiden emr-i vaki nazarıyla bakılıyor" açıklaması yapılmış ve hilâfet ve diğer konularda henüz kesinleşmiş bir kararın olmadığını

[987] Fahri Çoker, "Olaylara ve Kişilere Farklı Bir Bakış-Hilâfetin Kaldırılması ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması", *Toplumsal Tarih,* S.66, İstanbul, 1999, s.8-9; Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s.208.
[988] Namık Sinan Turan, *a.g.e.,* s.249.
[989] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 1 Mart 1340, no:3994, s.1.
[990] Hasan Türker, *a.g.m.,* s.82.
[991] *Vakit Gazetesi,* 1 Mart 1340, no:2220, s.1.

belirtmiştir. “Mustafa Kemal Paşa’nın nutkunun muhteviyatı maziden bir hatıra olarak kalan halife ve makam-ı hilâfetin artık Türk tarihinden silinmesi esasını ihtiva ediyor” şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca din ve hükümetin ayrılacağı, Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’nin siyasetten ayrılması, Erkan-ı Harbiye Umumiye riyasetinin Heyet-i Vekile’den ayrılması diğer konular olduğu ve hanedan üyelerinin yurtdışında sefalete düşmemeleri için gerekli önlemlerin alınacağını da duyurmuştur[992]. Tanin gazetesi 1 Mart 1340(1 Mart 1924) tarihli nüshasında hilâfetin kaldırılması için Meclis’te çoğunluğun olduğunu ve Meclis’te Cumhuriyet’in istikrarı için hilâfetin devamının hiçbir faydası olmayacağını fikrinin benimsendiğini belirtmiştir. Tanin gazetesinin saraya gönderdiği muhabir, ikinci Mabeyinci Münif Bey ile görüşmüş ve Münif Bey’in Halife’nin TBMM’nin verdiği karara uyacağını belirtmiştir[993].

2.9. Hilâfetin Kaldırılması ve Basına Yansımaları

2.9.1. Mustafa Kemal Paşa’nın 1 Mart 1924 Nutku ve Basına Yansımaları

TBMM ikinci dönem ilk toplantı yılına 1 Mart 1924’te Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın yaptığı açılış konuşması ile başlamıştır. Son aylarda çok önemli olayların duyarlılığını yansıtan konuşma Cumhuriyet’in varlığını tehdit edebilecek, toplumsal birlik ve dayanışma içinde gelişmesini engelleyebilecek tehlikelere karşı alınması gereken önlemleri içermiştir. Ülkemizin çağdaş uygarlığa doğru güvenle ilerleyebilmesi için eğitimin gerekliliği, ulusun kültür ve bilgi düzeyini yükseltmenin zorunluluğu ve bunların yaptırımını sağlamak için dinin siyasetten ayrılmasını kapsamıştır[994].

Mustafa Kemal Paşa’nın 1 Mart 1924 nutkunda şu üç noktayı özellikle belirtmiştir: “Millet Cumhuriyet’in bugün ve gelecekte bütün saldırılardan kesin ve ebedi olarak korunmasını istemektedir. Milletin isteği, Cumhuriyet’in denenmiş ve olumlu sonuçlar görülmüş olan bütün esaslara bir an önce ve tam olarak dayandırılması şeklinde ifade edilebilir. Millet kamuoyunda tespit edilen eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ilkesinin bir an önce uygulanmasını gerekli görüyoruz. Müslümanlığın yüzyıllardan beri yapılageldiği üzere bir siyaset vasıtası olarak kullanılmaktan kurtarılmasının ve yüceltilmesinin şart olduğu gerçeğini de görmüş bulunuyoruz[995]. Kutsal ve Tanrısal inanışımızı ve vicdanımızı karışık ve türlü renge giren ve her türlü çıkar ve ihtirasların

---

[992] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 1 Mart 1340, no:3994, s.1.
[993] Mehmet Demiryürek, “Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-II”, s.47.
[994] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.193.
[995] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.573-574.

tecelli sahnesi olan politikadan ve politikanın bütün kötülüklerinden bir an önce ve kesinlikle masun bulundurmak, milletin dünya ve ahirette mutluluğunu emrettiği bir zarurettir. Ancak bu suretle İslâm dininin yücelikleri meydana çıkar"[996]. Cumhurbaşkanı'nın bu konuşması günlerdir yapılan tartışmaların bir özeti niteliğinde olup hilâfetin sonunun geldiğini ortaya koyarken, Meclis'e de gerekli girişimlerin yapılması konusunda verilmiş bir direktif özelliği taşımaktadır[997].

Basında çıkan haberlerin doğruluğunu ispatlamak için gazeteler Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart Meclis'i açış nutkunu beklemişlerdir. Alınacak önemli kararlarda nasıl bir yol izleneceğine dair ipuçları gazetelerde paylaşılsa da kesin kararın en yetkili kişi olan Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından çıkan sözlerle şekillenip kesinleşeceği biliniyordu. Bu yüzden gazetelerin 2 Mart 1924 tarihli nüshaları merakla beklenen bu nutkun ayrıntılarına yer vermişlerdir. Ayrıca 2 Mart gazeteleri haberlerin sarayda nasıl karşılık bulduğu hakkında da haberlere yer vermişlerdir.

Vakit gazetesinin 2 Mart 1340(2 Mart 1924) tarihli nüshasında "Reis-i Cumhur Hazretleri Nutuklarında Diyanetin Vasıta-i Siyaset Olmaktan Kurtulması Lüzumunu Söyledi" başlığı altında "Hanedan azalarının en başına 60 bin, diğerlerine 10 biner lira harcırah verilecek" denilmiştir. Gazete teklif edilecek kanunun şekillendiğini belirtmiş ve hilafetin kaldırılıp hanedanın yurt dışına çıkarılacağını, Şer'iye Vekâletinin kaldırılacağını ve öğretimin birleştirileceğini belirtmiştir. Ayrıca Hüseyin Necati'nin haberinde Halk Fırkası Grup toplantısında bu meselelerin görüşüleceğini ve hanedanın yurt dışına çıkarılmasına kesin gözüyle bakıldığını belirtmiştir. Meclis'in muhafazasında ruhani mahiyette bir hilâfet makamının varlığı abes olarak telakki edileceğini ifade etmiştir. Ayrıca gazete Mustafa Kemal'in 1 Mart nutkunu da yayınlamıştır[998]. Vakit gazetesi 2 Mart nüshasında "Hilâfet Sarayında" başlığı altında dünde sükûnet ve intizar ile geçti diyerek sarayın milletin alacağı karar uyacağını belirtmiştir. Ayrıca gazetede hanedanın yurt dışına çıktığında tercihlerinin bir Müslüman ülke olacağını ve bu ülkenin Mısır olabileceğini iddia etmiştir[999].

Tevhid-i Efkâr gazetesi 2 Mart 1340(2 Mart 1924) tarihli nüshasında "Gazi Paşa, Dün Mühim Beyanatta Bulundu Fakat Hilâfetin Lağvından Serâhaten Bahsetmedi" başlığı altında hilâfet meselesi diğer asri teceddüd ve ıslahat mesaili bugünkü Fırka

[996] Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s.159.
[997] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.249-250.
[998] *Vakit Gazetesi*, 2 Mart 1340, no:2221, s.1.
[999] *Vakit Gazetesi*, 2 Mart 1340, no:2221, s.2.

içtimasında müzakere edilecek diyerek hilâfet ile ilgili kesin kararın Fırka toplantısında konuşulacağını haber vermiştir. Gazete 1 Mart nutkunu aynen yayınlamıştır. Ayrıca "Al-i Osman'ın Kadın Azası da Gidecek" başlığı altında sabık şehzadelerle beraber Türkiye'den ihraç edilecek sabık sultanları sayısının otuz altı olduğunu bildirmiş ve sultanların isimlerinin listesine yer vermiştir. Gazete bir gün evvel de sabık şehzadelerin listesini vermiştir[1000]. Seda-yı Hak gazetesi 2 Mart 1924 tarihli nüshasında İstanbul muhabirinin verdiği haberle halife ve hilâfet ailesine mensup erkeklerden başka bütün sultanlar ve damatlarında hudud haricine çıkarılması fikrine kesin gözüyle bakıldığını ve yurtdışına çıkacaklara yalnızca harcırah verileceğini ve başka tahsisatın yapılmayacağını belirtmiştir[1001].

Anadolu'da Yenigün gazetesi 2 Mart 1340(2 Mart 1924) tarihli nüshasında 1 Mart nutkuna yer vermiş ve "Milletin Müşterek Arzusu ve Hakiki Temayülü: Hilâfet Mülgadır" başlığı altında bazı milletvekillerinin hazırladığı kanun teklifinden söz edilmiştir. Buna göre "Halife hal' edilmeli, milleti kemiren hanedan sürüsü memleketten kovulmalıdır, din ile siyaset, ordu ile siyaset ayrılmalı ve bütün mekâtib tevhit edilmelidir" açıklaması altında Fırka Grup toplantısında görüşülecek konularla inkılabımızda tam ve kâmil adımlar atılacağı ifade edilmiştir[1002]. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 2 Mart 1340(2 Mart 1924) tarihli nüshasında "Halife İslâm Diyarında İkamet Edecek" başlığı altında halifenin yurtdışına çıkarılacağını ve gideceği ülkenin bir İslâm ülkesi olacağını ve bu ülkenin de büyük olasılıkla Mısır olacağını belirtmiştir[1003].

Cumhuriyetin ilanına büyük tepki gösteren Hüseyin Cahid, 2 Mart 1340 tarihli Tanin gazetesindeki makalesinde hilâfetle ile ilgili kesin kararın ne olduğunun hala bilinmediğinden yakınmaktadır. Makalesinde halifeliğin kaldırılması şıkkının yanı sıra yeni bir halife seçiminin olasılığından veya halifeliğin Meclis'in manevi şahsiyetinde olduğunun duyurulabileceğinden söz etmiştir. Ancak Meclis'in halifeliği üstüne alması veya yeni bir halife seçmesi gerici hatta reformu yıkıcı bir adım olduğunun altını çizerek, vatansever bir kararla halifeliğin kaldırılmasının en doğru karar olduğunu anlatarak, kararın hayırlı olmasını istemiştir. Meclis'in bütçe görüşmeleri durumu aydınlatmakta önemli bir yer tutmuş ve halifeliğe bağlılığı ile bilinen birçok kişinin fikri değişmiştir[1004].

1000 *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 2 Mart 1340, no:3995, s.1.
1001 Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-II", s.47.
1002 *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 2 Mart 1340, no:1051, s.1.
1003 "Halife İslâm Diyarında İkamet Edecek", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 2 Mart 1340, no:1060, s.2.
1004 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.194.

Tanin gazetesinin 2 Mart tarihli nüshasında İsmail Müştak imzalı yazısında 2 Mart'ta yapılacak Fırka toplantısında alınacak kararlara yer vermiştir. Buna göre: Hilâfet kaldırılacak, hanedan yurt dışına çıkarılacak, yurtdışına çıkarılacak hanedan üyelerine üç yüz bin lirayı aşmayacak şekilde tazminat verilecek, hanedan üyelerinin mallarının tasfiyesi için bir yıllık süre tanınacak ve bu süre içinde tasfiyeler gerçekleşmezse bu işin devlet eliyle yapılacağı kararlarının alınacağını bildirmiştir[1005].

Vatan, Hâkimiyet-i Milliye ve Açıksöz gazeteleri de 2 Mart 1340(2 Mart 1924) tarihli nüshalarında Mustafa Kemal'in 1 Mart nutkuna yer vermişlerdir[1006]. Vatan gazetesi 2 Mart tarihli nüshasında Ahmet Emin'in "Türk Milleti Artık Kabusu Yaşayamaz" adlı makalesinde Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'i açış nutkundan bahsetmiştir. "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin irad buyurdukları nutku memlekette tam manasıyla yeni medeni hayatın temel taşıdır. Bugüne kadar Türk milleti teceddüd içtimaları karşısında bocalamış, medeni hayata ait isabın yarısını kabul etmenin kafi olduğunu, şahsi kuvveti muhafaza etmek için cehalet ve taassubun bütün vehim hurafelerine itbağ icap ettiğini zannetmişlerdir" diyerek sulhu oluşturmak ve taassuba bağlı görünmek Türk milletinin mukadderatına kabus olarak çöktüğünü ve eskinin kaldırıldığını ama yeninin tesis edilemediğini belirtmiştir. Halkın yaşamak için gösterdiği fedakârlıklara rağmen umumi hayat renksiz ve riyakârlığa doğru gittiğini, halkın bir kısmının gerçeği göremediğini kiminin de bunu söyleyemediğini ifade etmiştir. Bu nedenle kâbus bulutlarını yutacak hem siyasi hem içtimai hayatın serbest bir şekilde ilerlemesi hem de dini meselelerde yükselmeyi sağlayacak cesur ve gayret sahibi bir kişiye ihtiyaç olduğunu belirtmiş ve bu kişinin Mustafa Kemal Paşa olduğunu "Milli beka mücadelesine pişva yeni tarihin bu şerefli dakikasında ifa etmek Gazi Paşa'ya tesadüf etti" diyerek açıklamıştır. Mustafa Kemal'in nutkunun da tayin edilen hedefe ulaşmak için artık yeni anlayışta yeri olmayan usullerin bir tarafa itip engellerin kaldırılıp inkişafın gerçekleşmesinin sağlanması gerektiğini vurgulamıştır.

Ahmet Emin makalesinde Mustafa Kemal Paşa'nın nutkunda açık olarak hilâfet meselesinden bahsetmediğini fakat Meclis'in çözmesi için bırakılan meseleler arasında bu meselenin olduğunu da belirtmiştir. Fırka içtimasında ilga, hanedan ve memleket haricine ihraç konuları hakkında kanun teklifinin yapılacağını ve bunun hükümet şeklini

---

[1005] Hasan Türker, *a.g.m.*, s.84.

[1006] *Vatan Gazetesi,* 2 Mart 1340, no:322, s.1; *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 2 Mart 1340, no:1060, s.1; *Açıksöz Gazetesi,* 2 Mart 1340, no:1015, s.1.

değiştiren her devlette zaruri olduğunu ifade etmiştir. “Medeniyet ailesinden hariç kalmamıza sebep Müslüman olmamız değil, devlet makinesi içinde teokrasiyi yaşatmamız, Türkiye’nin serbest inkişafının tam icabatı kabulden imtina etmemizdir” diyerek Türkiye’nin gerilemesine neden olanın devlet yönetiminde dine yer vermek olduğunu vurgulamıştır. Eğitimde ve adalette gerekli düzenlemelerin yapılması ve dinin siyasete alet olmasından kurtarılması gerektiğinden bahsetmiştir. Dinin dünyevi uhrevi saadeti temin vazifesini serbestçe ifa etmesinin sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. İktisadi işler varken şimdi sırası mıydı? diyenlere Ahmet Emin “Eski hanedan halife namıyla saltanat sürdükçe kimse Cumhuriyet’in bekasına itimat etmeyecektir” diye cevap vermiştir. Memleketin herhangi bir yerindeki gayritabiliğin iktisadi inkişafa engel olacağını belirtmiştir[1007]. Hilâfet meselesinin çözümünü rejimin geleceği açısından önemli bulan yazar, dinin siyasetin aleti olmasından kurtulup artık insanların dünyevi ve uhrevi sorunlarla ilgilenmesi gerektiğini belirtmiş ve rejim değiştiren her toplumda hanedanın yurt dışına çıkarılmasının doğal bir durum olduğunu, halifenin varlığının Türkiye’de her türlü ilerlemeyi engelleyeceğini belirtmiştir.

Vatan gazetesinin 2 Mart tarihli nüshasında “Meclis’teki Müzakeratın Saraylardaki Akisleri” başlığı altında şehzadelerin karara karşı sessiz kaldıklarını ama Abdülhalim Efendi’nin bugünkü vaziyetin mazideki hataların bir neticesi olduğunu söylediğini haber vermiştir. “Hilâfetin İlgası ve Ecnebi Muhafilinin Mutalâatı” başlığı altında yabancı gazetecilerin çektikleri telgraflarda son inkılaptan takdirle bahsettiklerini ve birçok muhabirin Türkiye’nin artık tamamıyla bir demokratik Cumhuriyet olmak istediğini belirtmiştir. Fransızca “İstanbul” gazetesinin gelişmelerin sıradan bir ıslahat olmadığını ve Türk hükümetinin siyasi, sosyal ve dini müesseselerinde bir ihtilal olduğunu ve dini esaslara dayalı hükümetin kaldırılacağını haber vermiştir. İngilizce “Orient News” gazetesi “Hilâfet Meselesi” serlevhalı makalesinde “Bir gazetenin yazdığı gibi memleket mazi ile ve sabık saltanat tarzı idaresi ile kat’i alaka etmek istiyor. Birçok sultanlar memlekete hıyanet ettiler diyor. Ancak Cumhuriyet terakkiyata doğru hutveler(adım) atacak” demiş ve yapılacak ıslahatlarda gelenekler itibara alınmayacağını belirterek bir mebusun Allah ile aramıza vasıta kabul etmeyeceğiz sözüne yer vermiştir[1008].

[1007] Ahmet Emin, “Türk Milleti Artık Kabus İçinde Yaşayamaz”, *Vatan Gazetesi,* 2 Mart 1340, no:322, s.1.
[1008] *Vatan Gazetesi,* 2 Mart 1340, no:322, s.2.

Konya gazetelerinden Babalık gazetesinin 2 Mart 1924 tarihli nüshasında Mehmet Muhlis'in "Fikri İnkılabın Arifesinde Miyiz?" başlıklı makalesinde kabinede yeni değişikliklere gidileceği ve Şer'iye Vekâketi'nin kabineden ayrılacağını bildirmiştir. Böylece laik Cumhuriyet hükümetinde zaruri olan din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılacağını ifade etmiştir. Dini konuların kabinede olmasına ihtiyaç olmadığını ve bu nedenle Şeri'ye Vekâleti'ne ihtiyaç olmadığını belirtmiştir[1009].

2.9.2. TBMM'nde 3 Mart Oturumu ve Basına Yansımaları

2.9.2.1. Halk Fırkasının 2 Mart Toplantısı ve Hilâfetle İlgili Teklifin Şekillenmesi

2 Mart 1924 tarihinde Halk Fırka Grubu Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni rejimin ideolojik yapısını belirleme konusunda en önemli kararlardan birine imza atmak üzere toplanmışlardır. İmparatorluğun siyasi yapısı içinde dört yüz yılı aşkın kendisine yer edinmiş, İslâm dünyasının liderliği iddiasına bağlı olarak biçimlenerek varlığını sürdürmüş bir kurumun, hilâfetin akıbetini görüşmek üzere toplanan gruba İsmet Paşa başkanlık etmiştir[1010]. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart'ta yaptığı Meclis'in açılış konuşmasında işaret ettiği üç konu üzerinde tartışılmış ve anlaşmaya varılmıştır[1011]. 2 Mart Fırka Grup toplantısında ilk olarak Urfa Mebusu Şeyh Safvet Efendi ve rüfekasının hazırladığı 12 maddelik hilâfetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının Türkiye dışına çıkarılması ile ilgili kanun teklifi görüşülmüştür.

Kanun teklifi okunduktan sonra bazı mebuslar konu hakkındaki görüşlerini açıklamışlardır. Karesi mebusu Süreyya Bey ben Türk ve Müslümanım ancak şu noktayı işaret etmek isterim ki "belki Hüdavendigar'a belki Yavuzlara belki Fatihlere hürmeten elan bi-gayri hakkın hanedan nam-ı mübeccelini kendisine izafe etmekte olduğumuz, bu suretle hata ettiğimiz hanedan evlatlarının benden olmadıklarını, Türk ve Müslüman olmadıklarını zannediyorum" diyerek, sözlerine başlamıştır. Hanedanın daima milletin aleyhine ve zararına karar verdiklerini, Müslüman evlatlarının hanedan lehinde tek bir kelime konuşmayacaklarını belirtmiştir. Süreyya Bey şimdi değil daha önceden halifenin hal olduğunu belirterek, on yedi ay evvel hilâfet saltanat ile bağlarını kestiğinde halife hal olmuştur demiştir. Bugün hilâfet meselesinin olmadığını, imamet ve emaret meselesi

---

1009 Yusuf Sert, *a.g.e.*, s.74.
1010 Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.250.
1011 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.574.

mevcut olduğunu ifade etmiştir. Buna karşılık Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey emir'ül-müminінin Cumhurbaşkanı'nın olması gerektiğini söylemiştir. Daha sonra on iki madde görüşülmeye başlanmıştır. Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi yıllardır Türklerin omuzlarında taşıdıkları hilâfeti Türkiye'nin omuzlarından atması Türkiye'nin menfaatine değildir demiş ve İngiltere'nin Şerif Hüseyin'i halife yapmaya çalıştıkları bir zamanda böyle bir kararın alınmasının tehlikeli sonuçlara yol açacağını belirtmiştir. Konya Mebusu Musa Kazım Efendi toplumun gözünde önemli bir yeri olan ve İslâm'da birliğin sembolü olan hilâfet müessesesinin terkedilmesinin herhangi bir sebebi olmadığını ve Cumhurbaşkanı'nın hilâfeti üstlenmesinde hiçbir mahzuru olmadığını belirtmiştir.

Daha sonra sözü Adliye Vekili Seyyit Bey almıştır. Meselenin mühim olduğunu ve bu inkılabın tarihimizdeki hatta âlem-i İslâm'daki en büyük inkılabın olduğunu belirtmiştir. Amacının meselesinin dini cihetini açıklamak olduğunu siyasi boyutunu Meclis'in halledeceğini belirtmiştir. Hilâfet meselesinin dini değil dünyevi bir mesele olduğunu ve Kur'an ve sünnette hilâfete dair geniş hükümlerin bulunmadığını ifade etmiştir. Ne Kur'an-ı Kerim'de ne de Peygamber Efendimizin hadislerinde hilâfet müessesesi ve halife seçimi hakkında net bilgilerin olmadığını belirtmiştir. Hilafet-i hakikinin Hûlefa-i Raşidin olduğunu ve sonrasında gelen halifelerin hilâfetinin saltanat-ı kahireden başka bir şey olmadığını, hilâfetin kaldırılmasının İslâm âleminde hiçbir tesiri olmayacağını, hilâfetin milletle halife arasında akdedilmiş bir vekâletten başka bir şey olmadığını bildirmiştir. Seyyid Bey'e göre dünya üzerindeki Müslümanların arasındaki iyi ilişkiler hilâfetten değil din kardeşliğinden gelmiştir. Buna göre halife unvanındaki kişinin tüm Müslümanların sorumluluğunu taşıması büyük bir külfet getirmesi de hilâfetin gereksizliğini ortaya çıkarmıştır. Artık İsviçre ve Alman kanunlarını çevirmek yerine kendi kanunlarımızı oluşturmalıyız demiştir[1012].

Seyyid Bey'in konuşmalarından sonra celseye ara verilmiş ve yeni celse Kastamonu Mebusu Halit Bey'in İsmet Paşa sorduğu "İlga-yı hilâfetin mesail-i siyasiyede tesirini nasıl düşünüyorsunuz?" ve "İstanbul'un bizde kalmasında makarr-ı hilâfet olmasının büyük tesiri olduğu malumdur. Bu babda fikirleriniz nedir?" sorularla başlamıştır. İsmet Paşa hilâfetin kaldırılması ile iki başlılığın kalkacağını ve hilâfetin Türkiye üzerinde hiçbir hakkının olmadığını belirtmiştir. İstanbul'un Türk milletine ait olduğunu vurgulamıştır. Birinci maddede yapılan değişiklikle madde "Halife hal

[1012] Yücel Demirel, Osman Zeki Konur; *CHP Grup Toplantısı Tutanakları(1923-1924),* İstanbul, 2002, s.397 vd.

edilmiştir. Hilâfet, hükümet ve Cumhuriyet mana ve mevhumunda esasen mündemiç olduğundan hilâfet makamı mülgadır" şeklinde kabul edilmiştir[1013]. Diğer maddelerle ilgili değişiklikler yapıldıktan sonra Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının Şer'iye ve Evkâf Vekâleti'nin ve Erkan-ı Harbiye Vekâleti'nin kaldırılması ilgili kanun teklifi ve Manisa Mebusu Vasıf Bey ve elli arkadaşının eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ile ilgili teklifleri görüşülmüştür[1014].

3 Mart 1924 tarihli gazeteler 2 Mart 1924 tarihli Halk Fırkasının toplantısından bahsetmişlerdir. Günlerdir netleşmesi beklenen kararların artık kesin bir dille ifade edildiği fırka içtiması ile alınacak kararlar hakkında herkes net bilgilere ulaşmıştır.

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 3 Mart 1340(3 Mart 1924) tarihli nüshasında "Fırkada Halifenin Hal'i, Makam-ı Hilâfetin İlgası Kabul Olundu" başlığı altında "Hilâfet, hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan makam-ı hilâfet ilga edilmiştir. Hilâfet bazı Mebuslar tarafından Gazi Paşa'ya teklif edilmişse de Paşa reddetmiştir" diyerek 2 Mart'ta fırka içtimasında verilen "Hilâfetin Kaldırılması ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması" adlı on iki maddelik kanun teklifine yer vermiştir[1015]. Ayrıca gazetede "Halife Hazretlerinin Ankara'ya Müracaatı" başlığı altında halifenin Ankara'ya çektiği telgrafa ve buna Ankara'nın verdiği cevaba yer verilmiştir. Buna Abdülmecid Efendi Ankara'ya çektiği telgrafta hilâfetin ilga edilmemesini istemiş, altı asırlık bu toprakların fatih ve sahibi olan hanedanın yurtdışına çıkarılmamasını istemiş ve hilâfetin ilgası ecnebilerin İslâm dininin ilerlemeye engel olduğu fikirlerine hak verilmesi demek olacağını ve müracaatın nihayetinde kendisinin parasız bırakılmamasını istemiştir. Ankara'nın verdiği cevapta "Milletin kat'i kararı karşısında bu gibi itirazlara mahal olmadığı gibi itirazlar nazar-ı itibara alınmayacaktır" demiştir. Haberin sonunda artık hilâfetten bahsetmek ve siyasete ve idareye dini bulaştırmanın hıyanet-i vataniye ad edileceği belirtilmiştir. Aynı gazetede "Saraylar Hazine-i Maliyeye Devredilecek" başlığı altında sarayların hazine-i maliyeye devredileceği, hanedan azalarının şahsi servetleri hakkında kararın henüz netleşmediği belirtilmiş. Halife hanedan üyelerinin nereye gönderileceği hakkında henüz kesin bilginin olmadığını ve basında çıkan İtalya'ya veya Mısır'a gideceklerine dair bilgilerin henüz netleşmediğinden bahsedilmiştir. Sarayda Al-

1013 Yücel Demirel, Osman Zeki Konur; *a.g.e.,* s.437 vd.
1014 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.574.
1015 *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 3 Mart 1340, no:3996, s.1.

i Osman'dan 32 erkek, 35 kadının bulunduğu ve 200 kadar kadının mevcut olduğu belirtilmiştir[1016].

Vatan gazetesinin 3 Mart 1340(3 Mart 1924) tarihli nüshasında "Halk Fırkası dün dört mühim celse akdederek teklif edilen kanunları müzakere ve kabul etmiştir. Meclis Bugün Öğleden Sonra İçtima Edecektir" başlığı altında "Dünkü içtimanın başlıca mukarreratı şöyledir: Hilâfet ilga edilmiştir. Hanedan mensubu, sultan zadeler ve zevceleri vefat etmiş bile olsa damatlarda dahil olduğu halde hudud-u hariciyeye çıkarılacaktır. Hudud-u hariciyeye çıkarılacak hanedan mensubuna verilecek meblağı tesbit için hükümete selahiyet verilmiştir. Şer'iye Vekâleti'nin ilgası, Evkâf'ın tarz-ı idaresi, Tedrisatın tevhidi ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti'nin ilgası hakkındaki kanunlar kabul edilmiştir" açıklaması yapıldıktan sonra dört celsede konuşulanlara yer verilmiştir[1017]. Vatan gazetesinin 3 Mart tarihli nüshasında Ahmet Emin'in "Gazi Paşa'nın Nutku, Sarih Bir Ok Bir Hedef" adlı makalesinde Ankara'daki memurların hilafetin ilgası ile İstanbul'a gidileceğine sevindikleri ama Gazi Paşa'nın teyidi ve Ankara'nın ebedi merkez olduğunu belirtmesi ile sükut-u hayale uğradıklarını belirtmiştir[1018]. Aynı gün Ahmet Emin'in "Ankara Yolunda İlk İntibalar" başlığı altındaki yazısına "Hilâfet denilen kuvvet harici siyaset nokta-i nazarında faideli mi, zaruri mi, mucib(gerekli) mi? ve eski hanedanın memlekette ibkasının mahzurları soruları ile başlamıştır. Ahmet Emin İstanbul'dan Ankara'ya giden trende yedi gazeteci ile yaptıkları konuşmalardan bahsetmiştir. Gazetecilerin hilâfetle ilgili münakaşalarında birçok Müslüman ülkesinde hilâfet selahiyeti dini bir vasıta değil tamamıyla milliyetperverlikten ibaret olduğunu ve siyasi bir silah olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Hindistan'daki gayrimüslimlerin hilâfete Müslümanlardan daha fazla ehemmiyet vermelerinin bundan dolayı olduğu ifade edilmiştir. Sekiz on milyonluk Türk'ün bu husustaki vaziyeti nedir? sorusuna hilâfet Türklerin kuvvetinin bir siyasi itibar vasıtası diye kullanılması olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle hilâfetin Türklere hiçbir faydası yoktur birçok zararı vardır denilmiştir. Hiçbir müstakil Müslüman devlet hilâfet sayesinde iç işlerine müdahale ettirmek istemezler ama hilâfet nedeniyle Türkiye'nin iç işlerine karışıldığı belirtilmiştir. Hilâfetin haricin bizim memleketimizde entrikalar yapmasında bir köprü olabileceğini ve dahilde de siyasi olarak kullanılabileceği gibi sebeplerle hanedanın tüm

---

[1016] *Tevhid-i EfkârGazetesi*, 3 Mart 1340, no:3996, s.2.
[1017] *Vatan Gazetesi*, 3 Mart 1340, no:323, s.1.
[1018] Ahmet Emin, "Gazi Paşa'nın Nutku, Sarih Bir Ok Bir Hedef", *Vatan Gazetesi*, 3 Mart 1340, no:323, s.1.

mensuplarının ülkeden çıkarılması gerektiği konusunda fikirlerini paylaşmışlardır. Hükümet şeklini değiştiren toplumlarda hanedan üyelerinin yurtdışına çıkarılması tarihi bir tecrübedir ve 1 Kasım 1922 kararlarında hilâfetin hanedanda bırakılması hata olarak gösterilmiştir[1019].

3 Mart 1340(3 Mart 1924) tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde "Dün Fırkada, Hilâfet, Şer'iye ve Evkâf ve Erkan-ı Harbiye Vekâletlerinin Takarrür Eyledi" başlığı altında bu üç mühim kanun teklifi için on saatlik bir müzakerat yapılmasına rağmen mühim itirazların olmadığını belirtmiş ve tekliflerin bugünkü celsede görüşüleceğini duyurmuştur. Haberde üç kanun teklifinin ayrıntılarına yer vermiştir[1020].

2.9.2.2. TBMM'nde 3 Mart Oturumu ve Hilâfetin Kaldırılması

2 Mart 1924 tarihindeki Halk Fırkası toplantısında son şeklini alan teklifler 3 Mart 1924 Meclis içtimasında görüşülmeye başlanmıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa saltanatın kaldırılmasında sık sık konuşmalara katılsa da Cumhurbaşkanı seçildikten sonra artık yalnızca Meclis açılış konuşmaları için kürsüye çıkmıştır ve hilâfet gündeme alındığında müzakereleri locasından izlemiştir. 3 Mart 1924 oturumu Fethi Bey'in başkanlığında başlamıştır[1021]. Meclis toplantısının gündeminde üç yasa tasarısı vardı bunlardan ilki Şeyh Safvet Efendi ve elli üç arkadaşının "Hilâfetin İlgası ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Haricine Çıkarılmasına Dair" kanun teklifi olmuştur. Ancak önce hükümetin teklifi ile diğer iki kanun teklifi görüşülmüştür. İlk olarak Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının "Şer'iye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye Bakanlıklarının Kaldırılmasına Dair Kanun Teklifi" görüşülmüş ve 429 nolu yasa kabul edilmiştir. İkinci olarak da Manisa Mebusu Vasıf Bey ve Arkadaşlarının "Öğretim Birliği Hakkındaki Kanun Teklifi" görüşülmüş ve 430 nolu yasa olarak kabul edilmiştir ve birinci celse kapatılmıştır. İkinci celse ise Şeyh Safvet Efendi ve elli üç arkadaşının "Hilâfetin İlgası ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Haricine Çıkarılmasına Dair" kanun teklifi ile başlamıştır[1022]. Buna göre:

[1019] Ahmet Emin, "Ankara Yolunda İlk İntibalar", *Vatan Gazetesi,* 3 Mart 1340, no:323, s.2.
[1020] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 3 Mart 1340, no:1061, s.1.
[1021] Necdet Öklem, *Hilâfetin Sonu,* s.69.
[1022] *TBMM ZC,* Devre II, C.VII, Ankara, 1970, s.21-27; Reşat Genç, *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar(3 Mart 1924 tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları),* Ankara, 1998, s.5-29.

Riyaset-i Celileye

"Türkiye Cumhuriyeti dahilinde makam-ı hilâfetin vücudu Türkiye'yi dahili ve harici siyasette iki başlı olmaktan kurtaramadı. İstiklalinde ve hayat-ı milliyesinde müşareket kabul etmeyen Türkiye'nin zahiren ve zımnen bile olsa ikiliğe tahammülü yoktur. Asırlardan beri Türk milletinin sebeb-i felaketi ve'n-nihaye filen ve ahden bir Türk İmparatorluğunun vasıta-i inkırazı olan hanedanın hilâfet kisvesi altında Türkiye'nin mevcudiyetine daha müessir bir tehlike olacağı tecarüb-i mütehammilane ile katiyen sabit olmuştur. bu hanedanın Türk milleti ile münasebettar olan her vaziyet ve kuvveti mevcudiyet-i milliyemiz için muhaza tehlikedir. Esasen hilâfet, emaret evâil-i İslâmda hükümet ve mana ve vazifesinde ihdas edilmiş olduğundan dünyevi ve uhrevi bilcümle vezaif-i mütevecciheyi ifa ile mükellef olan zaman-ı hazır hükümet-i İslâmiyesinin yanında ayrıca bir hilâfetin sebeb-i mevcudiyeti yoktur. Hakikat bundan ibarettir. Türk milleti selametini muhafaza etmek için hakikate ittibadan başka bir hatt-ı hareket ihtiyar edemez. Teraküm edegelen teşevvüşatın vazıh ve kati bir surette halli için mevadd-ı âtiyeden derakab müstacalen müzakeresiyle kanuniyet kesb etmesini teklif ederiz" şeklinde başlamıştır[1023] ve "Hilâfetin İlgası ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memalik-i Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun Teklifi" okunmuştur. Buna göre:

1. madde: Halife hal edilmiştir. Hilâfet, hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilâfet makamı mülgadır.
2. madde: Mahlu halife ve Osmanlı saltanat-ı münderisesi hanedanın erkek, kadın bilcümle azası ve damatlar Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnudurlar(yasaktır). Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellid(doğan) kimseler de Al-i Osman'dan addedilirler.
3. madde: İkinci maddede mezkûr kimseler işbu kanunun ilanı tarihinden itibaren azami on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecburdurlar.
4. madde: İkinci maddede mezkûr kimselerin Türk Vatandaşlık sıfatı ve hukuku merfudur(kaldırılmıştır).
5. madde: Bundan böyle ikinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti dahilinde emval-i gayri menkuleye tasarruf edemezler. İlişkilerinin kat'ı için

[1023] Yücel Demirel, Osman Zeki Konur; *a.g.e.,* s.393-394.

bir sene müddetle bilvekâle mehâkim-i devlete müracaat edebilirler. Bu müddetin mürurundan sonra hiçbir mahkemeye hakk-ı müracaatları yoktur.

6. madde: İkinci maddede mezkûr kimselere masarif-i seferiyelerine mukabil bir defaya mahsus ve derece-i servetlerine göre mütefavit olmak üzere hükümetçe tespit edilecek mebaliğ ita olunacaktır.
7. madde: İkinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilindeki bilcümle emval-i gayri menkulelerini bir sene zarfında hükümetin malumat ve muvaffakıyetiyle tasfiyeye mecburdurlar. Mezkûr emval-i gayr-i menkuleyi tasfiye etmedikleri halde bunlar hükümet marifetiyle tasfiye olunarak bedelleri kendilerine verilecektir.
8. madde: Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilinde tapuya merbut emval-i gayr-i menkuleleri millete intikal etmiştir.
9. madde: Mülga padişahlık sarayları, kasırları, ve emakin-i sairesi dahilindeki mefruşat, takımlar, tablolar, asar-ı nefise ve sair bilumum emval-i menkule millete intikal etmiştir.
10. madde: Emlak-ı hakaniye namı altında evvelce millete devredilen emlak ile beraber mülga padişahlığa ait bilcümle emlak ve sabık hazine-i hümayun, muhteviyatlarıyla birlikte saray ve kasırlar ve mebani ve arazi millete intikal etmiştir.
11. madde: Millete intikal eden emval-i menkule ve gayri menkulenin tespit ve muhafazası için bir nizamname tanzim edilecektir.
12. madde: İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren meriyyü'l icradır.
13. madde: İşbu kanunun icrayı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur[1024].

Kanun teklifinin okunmasından sonra müzakereler Rize Milletvekili Ekrem Bey'in konuşmasıyla başlamıştır. Ekrem Bey saltanat devrinde sırf bir aileye mensubiyetinden dolayı dört beş yaşlarında çocukların önünde insanların eğilmek zorunda bırakan Osmanlı düzenini eleştirmiş ve saltanatın kaldırıldığı halde aynı debdebenin devam etmesine karşı çıkılması gerektiğini ifade etmiştir. Ekrem Bey "Milleti uşak olarak kullanan bu saltanatın devrildiği halde garip olan şurasıdır ki, hala biz gözümüzün önünde bu ailenin hilâfet kisvesi altında aynı debdebeyi sürmesine tahammül

[1024] *TBMM ZC*, Devre II, C.VII, s.27-28.

etmek ve rıza göstermek safderunluğunda bulunuyoruz. Bir gün gelecek istikbalde bu gününün tarihini yazan müverrihler Anadolu'da Türk istiklalini kazanmak için boğaz boğaza gelirken İstanbul'da onun düşmanı ile dans eden bu hanedan-ı aileyi derhal tard etmediğimizden dolayı hayret edeceklerdir. Tarih bize gösterir ki, bu zevat her zaman bu tahta bütün kuvvetleriyle sarılmışlardır ve onu elde etmek için icabında Türk milletinin boğaz boğaza gelmelerini istemişlerdir" diyerek ve padişahların yaptığı fenalıklardan bahsetmiştir. Millete hizmet etmiş birçok sadrazam olmasına rağmen millete hizmet etmiş padişahın az olduğunu ve padişahların tahtlarına ihtiras ve menfaatleri ile bağlı olduklarını ve padişahların Türk milletinin geri kalmasına sebep olduklarını vurgulamıştır. Padişahların sadece bir yerleri işgal edip zapt ettiklerini bu memleketlere medeniyet açısından hiçbir şey vermediklerini belirtmiştir. Padişahların yaptığı cinayetlerden bahsetmiş ve memleketi iyi idare eden sadrazamların sebepsiz yere katledildiklerini ifade etmiş ve baştan aşağı ihtiras ve cinayetlerle dolu olan bu aile hiç düşünmeksizin derhal hududu hariciyeye çıkarılmalıdır demiştir. Ekrem Bey hilâfet konusunda "Mazisi cinayetlerle dolu ve Türk milletine hizmet etmemiş olan bu ailenin hilâfet ile münasebeti nedir?" diye sormuş ve hilâfetin artık oynayacağı siyasi bir rolünün kalmadığını belirtmiştir[1025].

Meclis müzakereleri devam ederken Ekrem Bey'den sonra sözü Halk Fırkasının azası olmayan Gümüşhane Mebusu Zeki Bey almıştır. Zeki Bey Memleketin birçok sorunu varken hilâfet meselesinin konuşulmasının zamanı gelmediğini ve halka sorulmadan böyle bir kararın alınmasının doğru olmadığını ve bir dayatma olduğunu ifade etmiştir. "Memleketimin siyaseti dahiliye ve hariciyesi namına hilâfetin ilgasını kabul ederek bugünkü vaziyet dahilinde bu müthiş kuvveti düşmanların kucağına atmayalım" demiştir. Zeki Bey'in konuşmaları birçok kişinin itirazına uğramış ve konuşması defalarca kesilmiştir[1026]. Karahisarı Sahib Milletvekili İzzet Ulvi Bey dünyada her şeyin tekâmüle uğradığını ve manevi şeylerde de tekâmül olduğunu belirtmiş ve hükümet müessesesinde de tekâmülün olacağını belirtmiştir. İzzet Ulvi Bey "Efendiler biz mutlâkiyetin kanlı hükümdarların idaresi altında zulmü altında yaşamaya layık millet olmadığımızı çoktan ispat ettik" diyerek, bugün Cumhuriyet'in binlerce insanın kanı pahasına ilan edildiğini ve hala kürsüden hilâfetin kalkmasına karşı olanları görünce hayrete düştüğünü açıklamıştır. Hilâfet imaretten, hükümetten ayrı değildir.

[1025] *TBMM ZC,* Devre II, C.VII, s.28-30.
[1026] *TBMM ZC,* Devre II, C.VII, s.31-33.

“Cumhuriyet’i ilan ettikten sonra böyle bir unvan mahiyetinde olan hilâfeti bırakacak olursak bir gün mutlaka saltanata gidecektir. Çünkü tarihte hükümetsiz halife yoktur” diyerek, Cumhuriyet’in ilan edildiği bir ortamda hilafetin olması ilerde hilâfetin etrafında saltanatı diriltmeye çalışanların olacağını ifade etmiştir. Bu amaçla hilâfetin ilgası ve hanedanın yurt dışına çıkarılmasında geç bile kalındığını belirtmiştir. Bu kararın milletin selameti ve ileride kan akıtılmaması için alınması gereken önemli bir karar önemli bir karar olduğunu belirtmiştir[1027].

Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey Hz. Peygamberin benden otuz yıl sonra hilâfet yoktur sözünü bir mucize olarak değerlendirmiştir. II. Abdülhamid’in bu hakikati İslâm’ın hakikatinin altına gömdüğünü ve dünyada sahih bir hilâfetin var olduğuna dair dünyayı aldattığını belirtmiştir. Hilâfetin kalkmasına karşı olan Zeki Bey’i eleştirerek, “Hilâfetin ilgası deniliyor arkadaşlar. Ben hilâfetin ilgasını kabul etmiyorum arkadaşlar. Hilâfet ilga edilmiyor. Hilâfet makamı kaldırılıyor. Halbuki hilâfet mevcuttur arkadaşlar. İmamet de burada, hilâfette burada”[1028] diyerek milletin Meclisi’nin her türlü makamdan üstün olduğunu ve milletin tek temsilcisi olarak bu görevi Meclis’in üstlendiğini belirtmiştir. Tunalı Hilmi Bey’den sonra takrir kabul edildi ve başkan müzakerenin kafi olduğu belirterek birinci maddeye geçilmesini uygun bulmuştur.

Bundan sonra Konya Milletvekili Şeyh Safvet Efendi ilk sözü almıştır. “Cumhuriyet idaresinin en önemli vazifesinin İslâmiyet’i korumak olduğunu, Dört Halife devrinden bu güne hilafet meselesinin hakkıyla tetkik edilmediğini ama Cumhuriyet’in Türkiye halkında ispat eylediği rüşt ile hilâfet meselesinin mahiyetini artık bütün âlem-i İslâm’a karşı tahlil ve ilan edecek vaziyette bulunduğunu belirtmiştir. Hilâfetin halk arasında herhangi bir sülalenin veya bir şahsın ırsen sahip olmasını bir İslâmi ihtiyaç olarak görüldüğünü ve İslâm dininin gerçeklerinin halkın seviyesinde anlatılmadığından halkın hilâfet sistemine karşı çıkmadığını belirtmiştir. Hz. Peygamber’in “hilâfet yani adil ve kaim bir hükümet benden sonra otuz seneye kadardır” sözü ile bu otuz senenin Hz. Ali’nin halifeliğinin bitimi ile sonlandığını ve Emevi yönetimi ile hak ve adaletin sarsıldığını belirtmiştir. Hz. Peygamber’den sonra adil ve hak üzere kaim bir hükümetin idare-i cumhuriyede bulunduğunu ifade etmiş ve “mademki bugün hak ve adil üzere icrayı hükümet ancak cumhuriyet ile kaimdir ve idare-i hazıramız da hamdolsun bir idare-i cumhuriyettir. Hilâfetin mahiyeti aklen ve mantıken Büyük Millet Meclisi’nin şahsı

1027 *TBMM ZC*, Devre II, C.VII, s.33.
1028 *TBMM ZC*, Devre II, C.VII, s.34.

manevisinden tamamıyla tecelli etmiş bulunuyor" diyerek hilâfetin varlığı bir halet-i garibe olarak nitelendirmiştir. Bu mesele hakkında kararın Meclis'e ait olduğunu ve birinci maddenin kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir[1029].

Hilâfetin kaldırılmasına karşı bir görüş olarak Kastamonu Milletvekili Halit Bey söz almıştır. Halit Bey, Şeyh Safvet Efendi'nin görüşlerine katıldığını hilâfetin şer'i hükümlere göre kaldırılmasında bir engelin olmadığını ama bin üç yüz senelik bir müessesenin kaldırılmasında biraz düşünülmesi gerektiğini söylemiştir. Cihet-i Şer'iyesinde hiçbir mahzur yoktur yalnız siyasi nokta-i nazarında sakıncaları olduğunu İstiklal Savaşının ilan edildiğinde hilâfetin de kurtarılacağından bahsedilip birçok meşarih ve ulemayı Meclis'e getirdik bu makamı kaldırmak halk arasında iyi karşılanmaz demiştir. İslâm âleminde özellikle Arapların bize ihanet ettiğini söylüyoruz bu bizim yanlış siyaset uygulamamızdandır. Halit Bey hanedanı savunmadığını sadece hilâfet makamı hakkında maruzatta bulunduğunu söylemiştir. Asırlardır idaremizdeki bir kurumun, hilâfetin Türkiye'nin bekası için gerekli olduğunu belirterek hilâfetin mülga edilmesi kararına karşı çıktığını belirtmiştir[1030]. Meclis'te hilâfetin kaldırılmasına karşı olan görüşler Zeki Bey ve Halit Bey'e aittir. Bu iki kişi dışında bu karara itiraz eden kişi olmamıştır. Zeki Bey saltanatın kaldırılmasında, Ankara'nın başkent oluşunda da olumsuz fikirler sunmuştur. Halit Bey de geleneklerine bağlı bir kişiydi ve halifeliğin yine Meclis'in manevi kişiliğinde kalmasını istemiştir[1031].

Halit Beyden sonra Saruhan Milletvekili Vasıf Bey söz almıştır. Vasıf Bey "Cumhuriyeti ilan eden bir milletin siyasi idaresi içinde hilâfetin bekasının ne kadar muzır olduğunu bütçenin heyet-i umumiyesinin müzakeresi esnasında söylemiştim" diyerek başladığı konuşmasını Zeki ve Halit Beylerin hilâfet ile ilgili görüşlerine karşı söz almak istediğini belirtmiştir. Zeki ve Halit Beylerin hilâfetin ilgasının bizim umdelerimize aykırı olduğunu belirtmişler. Halbuki Cumhuriyeti ilan eden bir milletin saltanat iddia edebilecek hiçbir kuvvete meydan vermemesi gerektiğini ifade etmiştir. Cumhuriyeti ilan eden bir milletin en önemli görevinin kendi mevcudiyetini tehlikeye sokacak ikiliklere fırsat vermemek ve sultanlığa timsal olabilecek bütün müesseseleri yıkmak olduğunu vurgulamıştır. Zeki Bey'i kastederek "Büyük Meclis'in milleti hilâfet ordularına rağmen, hilâfetin ihanetine rağmen, milleti zilletten, esaretten, ölümden kurtaran bu büyük

---

[1029] *TBMM ZC,* Devre II, C.VII, s.34-35.
[1030] *TBMM ZC,* Devre II, C.VII, s.35-36.
[1031] Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.,* s.163.

Meclis'e ruhi intibaı karşısında, ruhu tecelliyatı karşısında biraz daha mütevazi biraz daha hürmetkar olsun" demiştir.

Zeki ve Halit Bey'in hilâfetin ilgasının dahili ve harici siyasette önemli olduğunu söylediklerini "belki kendilerinin iki sene evvelki olayları unuttuklarını ama bu milletin kalbi iki sene evvel hilâfet namına Türk'ü boğazlamak için gelen orduları, neşredilen fetvaları unutmazlar" demiştir. Hilâfetin iç siyasetimizde de tehlike arz ettiğini ve düşmanla beraber hareket ettiğini belirtmiştir. Zeki Bey'in dediği gibi bir ittihad-ı İslâm varsa hilâfetin bütün ruhları birleştirdiği gerçekse cihat fetvaları sonunda Müslümanlar neden Türk'ü boğazlamışlardır. Hilâfetin dış siyasetteki faydası nedir? diye Zeki Bey'e sormuştur. Zeki Bey'in milletin arzusunun cumhuriyet ve yenilenme olduğunu söylediği halde Cumhuriyeti zaafa uğratacak bu müesseseyi milletin başına bela olarak göstermekten kendini alamadığını ve milletin isteklerini kötüye kullandıklarını vurgulamıştır. Vasıf Bey büyük zorluklarla başlanan milli mücadelenin ilk dönemlerinde hilâfeti kurtarma ifadelerinin bu iki kişi tarafından hatırlatılması ve sözden dönüldüğünü iddia etmelerine karşı çıkmış ve padişahın hilâfeti milli mücadeleyi bitirmek için silah olarak kullandığını belirtmiştir. Padişahın Sakarya'ya kadar gelen Yunan ordularını hilâfet ordusu olduğunu gösteren beyannameler neşrettiğini, milli mücadeleyi yapanları kafir ilan eden fetvalar neşrettiğini bu nedenle tehlikeli bir makam olduğunu vurgulamıştır. "Konya isyanı, Yozgat isyanı, Bolu isyanı ve İzmit'e gelen kuvvetler halifenin muzır(zararlı) fetvalarına muzır telkinatlarına dini alet ederek kardeşlerimizi aldatarak din namına husule getirdikleri iğtişaşlardır(karışıklık)" diyerek bu kardeşlerimizin halifenin oyununa geldiğini "O zavallı, cahil, masum kalplere hilâfet muzır bir zehir olarak atmıştır ve o zehrin feci elemli neticeleridir ki binlerce Türk kanının akmasına neden olmuştur" bu kadar hain bir müesseseyi bugün devam ettirmenin imkanı olmadığını ifade etmiştir. Ne kadar muhalefet yapılsa da dün ilan edilen Cumhuriyet bu kurumun kaldırılması ile bütün muzır tesirlerden korunacağını vurgulamıştır[1032].

Son olarak söz alan İzmir Milletvekili Seyyid Bey'in aynı zamanda Adliye Vekili de olduğundan ayrıca sözlerinin bir din bilgininin açıklamaları olarak yaklaşıldığından Meclis'in aldığı kararın rasgele mi yoksa bilinçli mi alındığı kaygısını öne sürerek yaptığı uzun ve aydınlatıcı açıklama büyük bir ilgi ile dinlenmiştir[1033]. Hilâfetin kaldırılmasının büyük bir inkılap olduğunu hilâfet sorununun dinsel ve siyasal yönünün iyice bilinirse

[1032] *TBMM ZC,* Devre II, C.VII, s.36-40.
[1033] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.210.

Meclis'in yapmak istediği daha rahat anlaşılır, demiş ve meselenin dinsel yönünü açıklayacağını siyasi yönünü ise Meclis'in halledeceğini belirtmiştir. Hilâfet meselesinin dini değil dünyevi bir mesele olduğunu belirtmiştir. Seyyid Bey, Kuran'da hilâfet hakkında hiçbir ayetin bulunmadığını ve Kuran'da ülke yönetiminde iki ana ilke olduğu söylemiştir. Bunlardan biri meşveret kaidesidir ki bunu Kuran bin üç yüz yıl önce koymuştur. Danışarak iş görmek Allah'ın beğendiği bir usuldür demiştir. İkinci ilke emir sahibi olana itaat ediniz ki bu anarşiyi ve hükümetsizliği yok etmek için olduğunu belirtmiştir. Seyyid Bey Kuran'da "halife" ve "imam" kelimelerin var olduğunu halife olarak Hz. Davut'tan bahsedildiğini halife olarak yeryüzünde adaleti sağlaması istendiğini ifade etmiştir. İmam olarak da Hz. İbrahim'den bahsedildiğini ve imamın önde giden insanlara yol gösteren kişi olduğunu belirtmiştir[1034].

Seyyid Bey halifelik sorununu dinsel olmaktan çok siyasi bir sorun olduğunu bu yüzden din belgelerinde bu konu ile ilgili ayrıntılı bilginin olmadığını ifade etmiştir. Halifelik politik bir sorun olduğunu, zamana ve alışkanlıklara göre değiştiğini vurgulamıştır. Bu nedenle Hz. Peygamberimiz bu konuda bir şey söylemediğini ve halifelik işlerini ümmetine bıraktığını belirtmiştir. Hz. Peygamber'in kendinden sonra halife tayin etmediğini etseydi halife seçimi için münakaşaların yaşanmayacağını belirtmiştir. Dört Halife nasıl seçildiği hakkında bilgi vermiştir. Hz. Peygamber'in hilâfet ile ilgili olarak "Benden sonra hilâfet otuz senedir ondan sonrası ısırıcı saltanata munkalip olur" hadisini açıklamış ve Hûlefa-i Raşidin Devrinden sonra hilâfet döneminin kapandığını belirtmiştir. Kuran ve hadislerde hilâfet ile ilgili başka bir açıklamanın olmadığını belirtmiştir. Seyyid Bey, Kuran ve hadisten sonra din bilginlerinin bu sorun üzerindeki görüşlerini açıklamıştır. İslâm'ın doğru yolunda bulunan dört mezhebin konu ile ilgili görüşlerine yer vermiştir. Şafi, Hanbeli, Maliki mezheplerinin görüşü Hanefi mezhebi ile farklılık göstermektedir. Mezheplerin görüşlerini "Şafi, Hanbeli ve Maliki mezhepleri halife olacak zatın müctehid derecesinde alim olmasını, tam bir adaletle muttasıf bulunmasını ve her halde Kureyş'ten olmasını şart ederler" ve "Hanefi mezhebi ise şeraiti hilâfet hilafet hakkında biraz müsamahakardırlar. Mesela halifenin müçtehit olması şart değildir. Alim olması kafidir diyorlar. Kezalik halife tariki adaletten infirah edince kendiliğinden münazil olmaz, azledilmesi lazım gelir diyorlar. Mahaza bu dört mezhebin dördüde hilafetin şeraiti esasiyesinde mesela halifenin alim ve adil olmasında

---

[1034] *TBMM ZC*, Devre II, C.VII, s.40-42.

ittifak ediyorlar. Alim ve adil olmayan bir zata halife demiyorlar. Mülkü Sultan diyorlar" şeklinde açıklamıştır[1035].

Seyyid Bey Emevi ve Abbasi halifelerinin zor ve kuvvet kullanılarak halife olduklarını onların halifeliklerinin sultanlıktan ibaret olduğunu belirtmiştir. "Osmanlı halifelerinin ise sultanlığa aşırı istek ve açgözlülüklerinden nice temiz ve günahsız şehzade kanı döktükleri herkes tarafından bilinir" demiş ve Hûlefa-i Raşidin'in hakların korunmasına çok değer verdiklerini ama bunların Müslümanların haklarını zorla aldıklarını vurgulamıştır. "Şimdi insaf edelim, böyle bir zulüm ve tegallübe hilâfet denilebilir mi? İslâmiyet gibi ali bir din böyle saltanat-ı kahireyi kabul eder mi? Adli mutlak olan Cenab-ı Hak Layenalüahd'izzalimin buyuruyor. Böyle kahir ve müstebit bir hükümeti dini İslâm'a nispet ederek adına hilâfet-i İslâm demek yar ve ağyara karşı İslâmiyet'i tahkir olur. Bu nevi hükümetler hilâfet değil Hazreti Risaletpenah Efendimizin buyurduğu gibi ısırıcı saltanattan ibarettir" diyerek Osmanlı halifelerinin gerçek bir halife olmadıklarını ve gerçek halifeliğin Hûlefa-i Raşidin devrinde olduğunu ve onlardan sonra Peygamberimizin Efendimizin ısırıcı dediği zorba sultanlıkların kurulduğunu ifade etmiştir. Seyyid Bey halifeliği gerçek halifelik ve görünüşte halifelik olarak ikiye ayırmıştır. Gerçek halifelik Hûlefa-i Raşidin olduğunu, görünüşteki halifelik ise Hûlefa-i Raşidin'den sonra gelen sultanlıklar olduğunu belirtmiştir[1036].

İslâm'ın insanlara kutsallık vermediğini ve "İslâm dini bir takım eşhası halifedir diye başınıza oturtmak ve ona taparcasına bir takım kutsiyetler vermek kabul eder mi? buna imkan yoktur, İslâmiyet bunlardan münezzehtir, mütealidir" diyerek bu kudsiyetin sultanların yaptıkları kötülükleri örtmek için kullandıkları ve bazı dalkavukların saf kişilere aşıladığı bir hurafe olduğunu vurgulamıştır. Müslümanların birbirine yardım etmesi dinin gereğidir biz hilâfeti kaldırsak da yardımın süreceğini belirtmiştir. Hilâfetin hükümetle millet arasında bir veklet olduğunu "Hilâfet bir nevi vekâlettir. Milletle halife arasında akdedilmiş olan vekaâletten başka bir şey değildir. Millet müvekkildir, halife onun vekilidir. Halife ve intihab ve ona biat etmek akdi vekâleti icab etmektir" sözleriyle açıklamıştır[1037].

Seyyid Bey, halk arasında halife olmazsa Cuma namazı olmaz diyenlere Allah ile kul arasına hiçbir aracı giremez demiş ve İslâm dininde ruhbanlığın olmadığını

[1035] *TBMM ZC,* Devre II, C.VII, s.43-44.
[1036] *TBMM ZC,* Devre II, C.VII, s.44.
[1037] *TBMM ZC,* Devre II, C.VII, s.50-51.

belirtmiştir. Papa Hz. İsa'nın hata yapmaz vekilidir fakat İslâmiyet'te böyle bir şey yoktur. Hiçbir kişi Hz. Peygamber'in şeriatla ilgili hükümler koymakta vekili değildir. Allah ile insan arasında açık bir yol vardır ve bu yolda hiçbir vasıtaya ihtiyaç yoktur[1038] diyerek halifenin dini açıdan İslâm dininde yeri olmadığını ifade etmiştir. Hutbelerde padişahların halifelerin adının söylenmesi sonradan ortaya çıkmış bir adet olduğunu belirtmiş ve Hûlefa-i Raşidin devrinde hutbelerde kimsenin adının söylenmediğini ifade etmiş. Hutbelerde padişah veya halife adı vermek dini bir gelenek değil siyasi ve yönetim ile ilgili bir durum olduğunu vurgulamıştır. Hutbe halkı uyarmak ve aydınlatmak için verilir bir kişinin adını söylemek için değil demiştir[1039].

Hilâfetin kaldırılmasında milletin gerçekleri anlayamayacağını iddia edenlere de Seyyid Bey bunun sorumluluğunun alimlerde olduğunu milletin aydınlatılması gerektiğini belirtmiştir. "Bundan sonra anlatalım, ikaz edelim, irşat ve tenvir edelim ve bu zavallı memleketi artık yürütelim. Hilâfet, hilâfet diye çökmüş gitmişiz. Harap ve turab olmuşuz. Ne malımız, ne canımız, ne mülkümüz kalmış. Bütün memleket yoksulluk içinde kalmıştır. Bütün âlemi medeniyet almış yürümüş, tariki terakkide dev adımlarıyla gidiyor" diyerek İslâm'ın bu kadar terakkiperver bir din olmasına rağmen milletin geri kalmasına müteessir olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Seyyid Bey milletin örf ve adetine uygun kanunlar istediğini belirtmiştir[1040].

Seyyid Bey hilâfet meselesini açıklarken Kuran, sünnet ve çeşitli alimlerin görüşlerinden faydalanarak konuyu detaylı bir şekilde açıklamıştır. Hûlefa-i Raşidin devrinde oluşan müessesenin bu devirden sonra artık saltanata dönüştüğünü belirtmiştir. Osmanlı Devletinde de bir güç ifadesi olarak kullanılan halife unvanının gereği gibi ifa edilmediğini belirtmiştir. İslâmiyet'te ruhbaniyetin olmadığını ve hilâfetin kaldırılmasının dini yönden herhangi bir zarar getirmeyeceğini vurgulamıştır. Hilâfetin kaldırılmasının İslâm dünyasında önemli bir yankıya neden olacağını düşünmediğini belirtmiştir. Cihat fetvasına karşılık vermeyen İslâm âleminin çoğu yerinde Osmanlı hilâfetini kabul etmediklerini ifade etmiştir. Bir İslâm bilgini olarak Seyyid Bey'in tatminkâr konuşması meselenin dini açıdan açıklığa kavuşmasına yardımcı olmuştur. Zaten hilâfetin kaldırılması ve hanedanın yurt dışına çıkarılması kanunu da bir din alimi olan Şeyh Safvet Efendi tarafından yapılmıştı. Seyyid Bey'in de uzun ve açıklayıcı

[1038] Reşat Genç, *a.g.e.*, s.141.
[1039] *TBMM ZC*, Devre II, C.VII, s.57.
[1040] *TBMM ZC*, Devre II, C.VII, s.60.

konuşması da meseleye dini açıdan verilecek tepkileri yumuşatmıştır. Hilâfet Türk milletinin omuzunda bir yük olarak görülmüş ve dini bir dayanağı olmayan bu müessesenin kaldırılması için Kuran ve sünnet destekli açıklamalar yapılmıştır.

Seyyid Bey'den sonra sözü Başbakan İsmet Paşa almıştır ve halifelik makamının kaldırılması konusunda tartışmalarda siyasi ve dini olarak iki noktaya dokunulduğunu ve dini tartışmalarda bütün konuşmacıların lehte olarak görüş birliği içinde olduklarını belirtmiştir. Hilâfetin kaldırılmasının İslâmi hükümlerin korunmasında herhangi bir eksiklik oluşturmayacağını ifade etmiştir. Hilâfetin kaldırılsa da Türkiye Cumhuriyeti İslâmiyet'in bütün hüküm ve işlemlerinin gereği gibi yürütülmesini sağlayacaktır demiştir. Siyasi yönden hilâfet makamının yerinde durması şehitlerimiz için büyük saygısızlık olacağını ve Milli Mücadele sırasında halifenin yaptıklarının bu makamın artık yetersiz olduğunu belirtmiştir[1041].

İsmet Paşa hilâfetin kaldırılmasının dış politikada olumsuz etkiler oluşturmayacağını vurgulamıştır. İstanbul'un hilâfet merkezi olduğu için Türklerde bırakıldığı iddiasını Osmanlı İmparatorluğunun çöküş anlarında elem verici aşamaları sindirmemiz için bu teorinin oluşturulduğunu aslında İstanbul'un Türklere bırakılmadığını ve işgal altında olduğunu belirtmiştir. İstanbul halifelik makamının fetvasına karşı isyan edip zafer kazananların sayesinde Türklerin elinde kaldığını ifade etmiştir[1042].

İsmet Paşa hilâfetin kaldırılması konusunda "lehte ve aleyhte fikirlerini beyan eden hatipler siyasette Türkiye'nin dahili ve harici siyasetinde mevcut olan şimdiki şeklin, iki başlı manzarasını tebarüz etmiştir. Şehitlerin hükümlerine, şehitlerin hatıratına hürmet memleketin İstiklal Mücahedesinde sarf ettiği bütün gayretlere dini ve mantıki bir neticeyi temin etmek istiklali esası üzerine karar vermenizle kaimdir" diyerek Meclis'in alacağı kararın milletimizin saadeti için bir vesile olacağını ve samimiyetle tatbik edileceğini ifade etmiştir. İsmet Paşa müzakere kafi olduğunu belirtmiş ve birinci madde kabul edilmiştir[1043].

Birinci maddenin kabulünden sonra diğer maddeler görüşülmeye başlanmıştır. On üç maddelik bu kanun teklifinin yalnız ikinci maddesi üzerinde değişiklik istenmişti. İkinci maddedeki kadınlar ve damatların sınır dışı edilmesi teklifinin değiştirilmesi

---

[1041] Reşat Genç, *a.g.e.*, s.163-164.
[1042] *TBMM ZC*, Devre II, C.VII, s.63.
[1043] *TBMM ZC*, Devre II, C.VII, s.65.

istenmiştir[1044]. Buna karşılık Bozok Milletvekili Süleyman Sırrı Bey 1 Kasım kararları ile elinden saltanatı alınan bu ailenin elinde hilâfet halen durduğunu ve manevi bir saltanat kurduklarını belirtmiştir. Daha evvel hazırladıkları hilâfet ordusunu bugün olmazsa yarın tekrar teşkil edeceklerini belirtmiştir. Bu konuşmanın devamında Cebelibereket Milletvekili İhsan Bey "Ölülerinin kemiklerini bile mezardan çıkarıp atmak lazım gelir" diyerek hanedana olan tepkinin ne kadar büyük olduğunu belirtmiştir[1045] ve karar değiştirilmemiştir. İkinci maddenin kabulünden sonra diğer maddeler aynen kabul edilmiş ve 431 nolu "Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması" hakkında kanun kabul edilmiştir. Bu kanunun kabulü ile halife görevinden uzaklaştırılmış ve hilâfet makamı kaldırılmıştır. Uzaklaştırılan halife ve tarihten izi silinmiş Osmanlı hanedanının bütün mensuplarına Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde oturma hakkı süresiz olarak yasaklanmıştır[1046]. Müslüman vatandaşların inanç ve ibadet işleri ile uğraşmak ve dini kuruluşları yönetmek için Başbakanlığa bağlı Diyanet işleri Bakanlığı kurulmuştur. İsmet Paşa hatıralarında hilâfetin kaldırılmasında daha fazla mukavemet görüldüğünü saltanatın kaldırılmasının daha kolay olduğunu belirtmiştir. Çünkü hilâfetin baki kalması Meclis'teki saltanat yanlılarını tatmin etmiş, vakti gelince hilâfet şekli altında hükümdar idaresinin yeniden canlanacağını ümit etmişlerdir[1047].

Hilâfetin kaldırılması yabancı ülkelere 4 Mart 1924 tarihinde İsmet Paşa tarafından duyurulmuştur[1048]. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa hilâfetin kaldırılması kararının alınması ile Ankara'da bulunan Tanin, Vakit ve Tevhid-i Efkâr gibi İstanbul gazetecilerini kabul etmiştir ve "Son günlerde Meclis'te ittihaz olunan mukadderat milletçe tabiî ve hakiki bir suretle zaten arzu edilmekte olan hususattır. Bunları fevkalade telakki etmeye mahal yoktur. Millet lisan-ı halife tabiî tarzda bunları istiyordu. Hakiki halas ve selamete ve saadete karar vermiş olan bir milletten de başka türlü temayüle intizar edilemezdi. Herhalde bu mukarrerat memleket ve millet için çok hayırlıdır ve pek az zamanda bütün bu iyilikler tebarüz edecektir. Mazideki tarz-ı harekete ait nedametler bu suretle telafi olunacaktır"[1049] şeklinde bir açıklama yapmıştır. Ayrıca Baş Vekil İsmet

---

[1044] Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s.174.
[1045] *TBMM ZC,* Devre II, C.VII, s.66.
[1046] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.574-575.
[1047] İsmet İnönü, *a.g.e.*, s.451.
[1048] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.215.
[1049] "Reis-i Cumhur Hazretlerinin İstanbul Matbuatı Erkanına Beyanatı" *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 5 Mart 1340, no:1063, s.1; "Reisicumhur'un Gazetecilere Beyanatı", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 5 Mart 1340, no:1054, s.1; *İkdâm Gazetesi*, 5 Mart 1340, no:9671, s.1; *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 5 Mart 1340, no:3998, s.1.

Paşa ile gazetecileri yaptığı görüşmede gazetecilere "Meclis memleketin muhtaç olduğu ıslahatı vuzuh ile görüyor. Milletin telakki ve inkişafına ve hüsnü idaresine matuf tedabiri süratle tatbik etmek temayülündedir"[1050] demiştir. Hilâfet makamının ilga edildiğinin halka duyurulması için Dahiliye Vekâletinden Valilik, Kaymakamlıklara, Müftülere tebligat yapılmıştır[1051].

Hilâfetin kaldırılması ile ilgili kanun görüşülürken Meclis'te büyük tartışmalar yaşanmamış, hilâfetin kaldırılması ve hanedanın yurt dışına çıkarılması kanunu kabul edilmiştir. Çünkü hilâfetin kaldırılması için şartların olgunlaşması beklenmiştir ve hilâfetin kaldırılması belli aşamalardan geçerek gerçekleşmiştir. Hilâfetin kaldırılmasının ilk adımı 1922 yılında saltanatın kaldırılması ile olmuştur. Saltanat kaldırılırken hilâfetin korunmasında o dönemin şartları etkili olmuştur. Nitekim iç politikada dengeler henüz hilâfetsiz bir düzene geçişe elverişli değildi. Ayrıca dış politika alanında bir yandan Barış Konferansı tedirginliği yaşanırken, öbür yandan da İslâm ülkelerini kollama niyeti ağır basmıştı[1052]. Saltanatın ilgasından sonra içi boş bir gömlek olarak on beş ay kadar yaşayan hilâfeti yerinde bırakmak saltanatın bir fırsattan istifade ederek bu boş gömleğin içine girmesine izin vermek olarak görülmüştür[1053].

Saltanatın kaldırılıp hilâfetin varlığını devam ettirmesinin tehlike olarak görülmesinin nedeni geleneksel siyaset taraftarlarının halifenin etrafında siyaset yapmaya başlamaları ve bu durumun halifeyi siyasal bir rakip haline getirmesinden kaynaklanmıştır. Halife din adına kendisine sadakat isterken, milli devlet ise milli hâkimiyet ilkesine ve onu savunan kurum olan TBMM'ne karşı itaat ve sadakat istemiştir[1054]. Cumhuriyet'in ilanı ise hilâfetin kaldırılmasının ikinci adımı sayılmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile halifelik iyice tedirginlik oluşturan bir makam haline gelmiştir. Halifeliğin hükümdarlık yetkisi olmaması nedeniyle ona "hükümdarlık yetkisi olmayan devlet başkanı" lakabı takılmıştı ama Cumhurbaşkanının yanında ikinci bir devlet başkanına da yer verilmemişti[1055].

Cumhuriyet'in ilanından sonra hilâfet makamı Cumhuriyet'e gölge edebilecek, Cumhuriyet'in ilanından memnun olmayanların siyasi ihtiraslarına alet olabilecek bir

---

[1050] *Tanin Gazetesi*, 5 Mart 1340, no:213, s.1.
[1051] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.224.
[1052] Bülent Tanör, *a.g.e.*, 285.
[1053] Ömer Rıza, "Hilâfetin İlgası", *Resimli Şark,* Fevkalade Nüsha, no:35, 29 Ekim 1933 s.26.
[1054] Nuri Yazıcı, "Yeni Türkiye Devleti'nin Temel Değerlerinde Egemenlik-Millet Unsuru", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Atatürk Yolu Dergisi,* Ankara, 2001, S:27-28, s.388.
[1055] Bülent Tanör, *a.g.e.*, 286.

mahiyet göstermesi nedeniyle rejim için tehlikeli görülmüştür. Hilâfetin son dönemlerinde Türkiye'deki muhalif unsurlar hilâfeti alternatif bir makam olarak görmüşlerdir. İstiklalinde ve milli hayatında ortaklık kabul etmeyen Türkiye'nin dolaylı veya kısmen bile olsa ikiliğe tahammülü olmaması nedeniyle olay bir rejim problemi olarak görülmüştür ve hilâfet kaldırılmıştır[1056]. 3 Mart 1924'de hilâfet kaldırılması ve hanedan üyelerinin Türkiye'den ayrılması suretiyle siyasi otoritede tartışılmaz bir teklik sağlanmıştır[1057].

Halifelik milli hâkimiyet prensibinden çıkarılan sonuca göre kaldırılmıştır. Fakat her şeyden önce halifeliğin kaldırılışı Türkiye Cumhuriyeti'nin "dini demokrasilik" özelliğine son vermiştir. İslâmiyet'in kuruluşunu takip eden yıllardan beri süregelen tartışmaları Türk sosyal çevresinden çıkarıp atmış. Zaten İslâm dünyası da meseleyi çözememiştir. 1926'da Kahire'de ve Mekke'de, 1931'de Kudüs'te, 1932'de Madras'ta, 1945'te Cenevre'de bu amaçla yapılan toplantılar hiçbir sonuç vermemiştir. Zamanımız için gerekli sayılmayacak, fonksiyonunu yapamamış olan fakat dokunulmaz sayılan, aslında özü boşalmış bir müessesenin kaldırılışı bir gerçeği ortaya koyan kesin ve devrimci bir hareket olmuştur. Teokratik bir yapının sonu olmuştur. Bununla beraber laik bir demokrasiye götüren yolun bütün engelleri ortadan kaldırılmış değildir[1058]. Muhafazakâr kesim laik kesime karşı fırsat buldukça tavır almaya devam etmiştir.

Halifeliğin kaldırılmasının Türkiye içinde görünürde çok büyük bir infial oluşturduğu görülmemiştir. Halk katında da çıkan herhangi bir tepkisel hareketlilik söz konusu değildir[1059]. Ayrıca çoğu kişi tarafından hilâfet yoluna sarf olunan para, edilen harpler, yapılan fedakârlıklar, Türk'ün milli müdafaası hakiki temeddün ve terakki için harcanmış olsaydı, bugün Avrupa'nın en kuvvetli devleti ve en müterakki milleti olurduk, görüşü hâkim olmuştur. Hilâfet sevdasının bizi asırlarca en koyu bir taassubun, en karanlık bir cehaletin derinliklerinde uyuttuğunu savunanlar da olmuştur[1060].

Halifeliğin kaldırılması ile bir dönem kapanmış ve laikliği temel ilkeler arasında belirleyen yeni rejim için önemli bir kazanım olmuştur[1061].Türkiye'de din ve devlet münasebetleri tarihine baktığımızda bunun üç devreye ayrıldığını ve birbirinden farklı üç

[1056] Rahmi Doğanay, "Saltanattan Cumhuriyete İmparatorluktan Milli Devlete", s.13.
[1057] Nuri Yazıcı, *a.g.m.*, s.389.
[1058] Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.147-148.
[1059] Tayfun Atay, *a.g.m.*, s.226.
[1060] Mecdi Derviş, "Padişahlıktan Sonra Hilâfetin İlgası", *Resimli Şark,* Fevkalade Nüsha, no:35, 29 Ekim 1933, s.17.
[1061] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.261.

sistem arz ettiği görülür. Birinci devir “dine bağlı devlet” sistemidir ki bu devir Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan daha doğrusu Yavuz Sultan Selim ile halifeliğin Osmanlı Devleti’ne geçişinden Tanzimat Fermanı’na kadar olan devri kapsamaktadır. İkinci devir 1839 Tanzimat Fermanı’ndan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurulmasına kadar olan “yarı dini devlet” sistemidir. Tanzimat Fermanı ile devlet idaresinde laikleştirme başlamış ve şer’i hukukun yanında laik bir hukuk oluşturulmuştur. Üçüncü devir ise 1924’ten günümüze kadar gelen “devlete bağlı din” sistemidir. Bu sistemde devlet adamları din üzerinde en üstün söz ve selahiyet sahibidir[1062].

2.9.2.3. TBMM’nin 3 Mart 1924 Oturumunun Türk Basınındaki Yansımaları

4 Mart 1924 tarihli gazeteler hilâfetin kaldırılması ile ilgili kanunun kabul edilmesi ve halife ve hanedan üyelerinin yurtdışına çıkarılması ile ilgili konulara yer vermiştir. Hilâfetin kaldırılması kararı karşısında saraydaki durumda gazetelerde yer almıştır. Hilâfetin kaldırılması kararına tutuculuğu ile bilinen gazeteler bile olumsuz tepki göstermemişlerdir. Nitekim hilâfetten bahsetmenin hıyanet-i vatan sayılmasının da bu tepkiler üzerinde etkisi olmuştur.

Vatan gazetesinin 4 Mart 1340(4 Mart 1924) tarihli nüshasının manşeti “Büyük Millet Meclisi dün gürültülü bir müzakereden sonra hilâfetin, Şer’iye ve Evkâf Vekâletinin ilgası ve tedrisatın tevhidi hakkındaki kanunları aynen kabul etmiştir. İki celse arasında Halk Fırkası bir içtima akd etmiş ve Gazi Paşa bu içtimada bulunarak hanedanın kadın azasıyla damatları ve sultan zadelerin hudud-u haricine çıkarılmaktan istisna edilmelerini teklif etmiştir. Fırka hararetli müzakerat neticesinde bu teklifi kabul etmemiştir” (Bkz. Ek-10) şeklinde atmıştır. Hilâfetin ilgası konusunda Meclis’te hararetli münakaşaların olduğunu belirten gazete Zeki Bey’in hilâfetin kaldırılmasının aleyhindeki sözlerinin tepki topladığı belirtilmiştir[1063].

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 4 Mart 1340 tarihli nüshasında manşetini “Makam-ı hilâfetin ilgası, Şer’iye Vekâletinin, Erkan-ı Harbiye Riyasetinin kabineden ihracı, tevhid-i tedrisat layihaları Meclis’te kabul edildi” (Bkz. Ek-11) şeklinde atmıştır. Gazete Mustafa Kemal Paşa’nın hanedanın sultan ve damatlarının yurtdışına çıkarılmasında istisna edilmesi teklifinin kabul edilmediğini duyurmuştur. Hilâfetin ilgası konusunda

---

[1062] Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik,* İstanbul, 2009, s.179 vd.

[1063] *Vatan Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:324, s.1.

Gümüşhane Mebusu Zeki Bey ve Kastamonu Mebusu Halit Bey'in itirazlarının olduğunu ifade etmiş ve Meclis müzakerelerine yer vermiştir[1064]. Ayrıca Tevhid-i Efkâr gazetesinde "Hilâfet Tarihine Bir Nazarı Umumi" başlığı altında Peygamberimizin vefatından itibaren gelen halifelerin listesine yer verilmiştir. Hûlefa-i Raşidin, Emeviler, Abbasiler dönemindeki halifelere saltanat tarihlerine yer vermişlerdir. Abbasilerin yıkılmasından sonraki devri hilâfetin Osmanlı'ya geçişine kadar saltanatsız halifeler olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı halifelerine yer verilmiş ve Abdülmecid Efendi'de saltanatsız halife olarak değerlendirilmiştir[1065].

Vakit gazetesinin 4 Mart 1340(4 Mart 1924) tarihli nüshasında "Büyük Millet Meclisi ikinci celsesinde hilâfetin ilga kanununu kabul etti" başlığı altında hal' kararının Abdülmecid Efendi'ye resmen tebliğ edildiğini ve 14 Mart'tan itibaren Türk toprağında hilâfet hanedanından sultanlar dahil olmak üzere hiç kimsenin kalmayacağını duyurmuştur[1066]. Ayrıca gazete Meclis'in 3 Mart oturumunu aynen yayınlamıştır. Gazetede Mehmet Asım'ın "İmparatorluğun Tasfiyesi" başlıklı makalesine "Cumhuriyet idaresi, kendi mevcudiyeti içinde gayri kabil temsil gördüğü hasrı bertaraf etmeğe karar vermiş. Bu kararın icrası, Osmanlı tarihinin kat'i bir tasfiyesi demektir" şeklinde başlamış ve Cumhuriyet idaresinin mevcudiyeti tehdit edecek eski usul tehditlerin kaldırılacağını ifade etmiştir. "Cumhuriyet idaresinin her halde bir takım noksanlıkları vardır. Bu noksanlıkların ikmali için bugün ilga olacak teşkilatlardan müstahdim(hizmette kullanılan) olanlardan elbette istifade olunacaktır" demiş ve eski idarenin bazı usullerinin zamanla layık olan şekline dönüştürüleceğini ifade edilmiştir[1067].

Tanin gazetesinin 4 Mart 1340(4 Mart 1924) tarihli gazetesinde Meclis'te hilâfetin kaldırılması ile ilgili görüşmelerde muhalif olarak Zeki ve Halit Beylerin konuştuğunu yazmıştır. Ayrıca bazı muhafazakâr milletvekillerinden Musa Kazım, Abdullah Azmi ve İbrahim Efendi'nin Meclis'te bulunmadıklarını belirtmiştir. Meclis'te bulunan diğer muhafazakâr milletvekillerinin de hilâfetin kaldırılması kararına olumlu oy kullandıklarını belirtmiştir[1068].

Anadolu'da Yenigün gazetesinde 4 Mart 1340(4 Mart 1924) "Fırka, hilâfetin ilgasına ve hanedanın ihracı tekliflerini kabul etti" başlığı altında Meclis'in

---

1064 *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:3997, s.1.
1065 *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:3997, s.2.
1066 *Vakit Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:2223, s.1.
1067 Mehmet Asım, "İmparatorluğun Tasfiyesi", *Vakit Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:2223, s.1.
1068 *Tanin Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:212, s.1.

müzakerelerine yer vermiştir[1069]. Yunus Nadi'nin "Yeni İ'tila(yükselme) Devri" başlıklı makalesinde yeni alınan kararlarla yeni bir devre girildiğini belirtmiş ve milletin kat'i hâkimiyetine sahip olan Cumhuriyet'in karşısındaki hilâfeti "saltanat heyulası(korkunç hayal)" olarak nitelendirmiştir. Türk milletinin hariçte kazandığı zaferin ardından artık dahildeki istiklalini ve hürriyetini kısıtlayan konular hakkında karar verdiğini belirtmiştir. "Milletimizin efendisi biziz, başka efendilere hatta gölgelerine dahi tahammülümüz yoktur" diyerek milletin kayıtsız şartsız hâkimiyetinin esas olduğu Cumhuriyet'te hanedana yer olmadığını ifade etmiştir. Millete ihanet eden ve düşmanla işbirliği yapan bu hanedanın fırsat bulduğunda yine ihanet edeceğini vurgulamıştır. Yunus Nadi makalesini " Türk milleti artık baş belası başka halife ve sultan ve hakan kabul edemez; çünkü halife de kendisidir, hakan ve sultan da kendisidir" şeklinde bitirerek artık Türk milletinin hâkimiyeti üzerinde hiçbir şahsi saltanatın yer alamayacağını belirtmiştir[1070].

İkdâm gazetesinin 4 Mart 1340(4 Mart 1924) tarihli nüshasında "Meclis tarihimizde yeni bir fasıl açan dört kanunu da aynen kabul etti" başlığı atmış ve müzakerelerdeki konuşmalara birinci ve ikinci sayfasında yer vermiştir[1071]. İkdam gazetesi 4 Mart 1340(4 Mart 1924) tarihli nüshasında "Son Mühim Kararlar" başlıklı yazıda Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirdiği hilâfet bugün son halifeden bu unvanın alınması ile TBMM tarafından kaldırılmıştır, diyerek başlamış ve yalnız şarkta değil garpta da ehemmiyeti inkar edilemeyecek bu müessesenin her şeyini yenilemek isteyen Türkiye Cumhuriyeti tarafından terk edildiğini ifade etmiştir. "Bu beş asırlık müessesenin ortadan kaldırılmasına karşı hiçbir makul itiraz serd edilmesi hiçbir nokta-i nazarda kıymeti olamaz" diyerek hilâfetin kaldırılmasının âlem-i İslâm ile bağları gevşeteceğini fakat bunun ikinci derece bir sorun olduğunu belirtmiştir. İkdâm gazetesindeki bu yazı "Âlem-i İslâm onun tarihe geçtiğini sükûn ile telakki edecektir" şeklinde bitirmiştir[1072]. Hilâfetin kaldırılması muhafazakâr bir gazete olan İkdâm tarafından olumsuz eleştirilmemiştir.

İleri gazetesi de 4 Mart tarihli nüshasında durumu okuyucularına "Tarihimizde yeni bir sahife-i inkılap açacak olan kanunlar dün Büyük Millet Meclisi'nde birçok münakaşalardan sonra kabul edilmiştir" şeklinde duyurmuştur[1073]. Tanin gazetesi de 4

[1069] *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:1054, s.1.
[1070] Yunus Nadi, "Yeni İ'tila Devri", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:1054, s.1.
[1071] *İkdâm Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:9670, s.1.
[1072] "Son Mühim Kararlar", *İkdâm Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:9670, s.1.
[1073] Hasan Türker, *a.g.m.,* s.86.

Mart nüshasında hilâfetin kaldırılmasının Türkiye ile İslâm dünyası arasındaki bağı gevşeteceğinin tartışma götürecek bir konu olmakla birlikte ikinci derece bir sorun olduğunu, Kurtuluş Savaşı süresinde halifeliğin zaten tamamen unutulduğunu gittikçe de etkisini yitirdiğini, böylece tarihe karışmasının İslâm dünyasında mutlaka sükûnetle karşılanacağı görüşüne yer vermiştir[1074]. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 4 Mart 1340(4 Mart 1924) tarihli nüshasında manşeti "Dün Büyük Millet Meclisi makam-ı hilâfetin, Şer'iye ve Evkâf Vekâletinin ilgası hakkındaki kanunları kabul eyledi" şeklinde atmış ve müzakerelere ikinci, üçüncü ve dördüncü sayfalarında yer vermiştir[1075].

İleri gazetesi 5 Mart 1340(5 Mart 1924) tarihli nüshasında Suphi Nuri'nin "Yeni İnkılap Nasıl Oldu?" başlığı altındaki yazısında hilâfetin kaldırış öyküsünün perde arkasını anlatmıştır. Mustafa Kemal'in hilâfetin kaldırılması kararınını daha evvelden aldığını belirtmiş ve "Son inkılap safhasının tarihçesi malumdur. Reis-i Cumhur hazretleri İzmir'e gitmezden evvel zaten bugünkü fikir ve kanaatleri birkaç sevdiği mebus ve vekile söylemiş idi. İzmir'de Harp Oyunları için toplanan kumandanlara da bu işlerden bahsetmişti. Ankara'ya kemal-i sıhhatle avdetlerinde çoktan beri hazırlanan yeni inkılabın bir saat evvel kuvveden fiile çıkarılması için Celal Nuri, Yunus Nadi, Vasıf Beyler malum olan kanun layihalarının tanzimine memur olmuşlardır" diyerek kanun için yapılan hazırlıklardan bahsetmiştir. Layihaların Gelibolu Milletvekili Celal Nuri'nin kâleminden çıktığını ve fırka içtimasında müzakere edildiğini ve "Zaten herkesin maksudu birdi, herkes aynı şeyleri istiyor idi. Bunun ile beraber fırkada bir hayli münakaşa olmuştur" diyerek müzakerelerin yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya halifelik teklifinde bulunulsada Cumhurbaşkanının bu teklifi reddettiğini belirtmiştir. Suphi Nuri hilâfetin kaldırılması teklifine daha önce fırkadan çıkarılan Halit ve Zeki Bey'in cılız muhalefetlerinin yetersiz kaldığını vurgulamıştır[1076].

4 Mart 1924 tarihli Babalık gazetesinde Mehmet Muhlis'in yazdığı "İnkılap Karşısında Rüseâ-i İdare" adlı makalesinde "Şeri'ye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması, eğitimde ikiliğin giderilmesi ve dinin siyasetten ayrılması inkılapları Türk milleti tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak bu teorik gelişmenin uygulama sahasında kendini gösterebilmesi için iyi yetişmiş, aydın, azimli ve karakterli ve bilgili idarecilere

---

[1074] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.237-238.
[1075] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 4 Mart 1340, no:1062, s.1.
[1076] Hasan Türker, *a.g.m.*, s.86-87.

ihtiyaç vardır. Ankara'nın aldığı kararları Anadolu'nun her yerinde uygulayabilecek idareciler var mıdır? Pek sanmıyorum. Maalesef idarecilerin çoğu eski eğitimle yetişmiş insanlardır. Bu idareciler yapılan inkılapları her zaman kıskanacak ve elinden gelen kötülüğü yapacaktır" demiştir ve inkılapları uygulayabilecek yeni idarecilere ihtiyaç olduğundan bahsetmiştir[1077].

Vakit gazetesi 6 Mart 1340(6 Mart 1924) tarihli nüshasında "Bugünkü nüshamız Millet Meclisi'nin hilâfetin ilgası hakkındaki tarihi müzakeresini muhteva alarak altı sayfa çıkmıştır" diyerek birinci sayfasından haber vermiş[1078] ve ikinci sayfadan itibaren bu müzakerelere yer vermiştir.

2.9.3. Mustafa Kemal Paşa'ya Halifelik Teklifi

Hilâfetin kaldırılması ile ilgili kanun yayınlanmış olsa da hilâfet kurumunun sürmesini ve halifeliğin kaldırılmasındansa Mustafa Kemal Paşa'nın halife olarak kalmasını isteyenler olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın kaldırılması yasallaşmış bir unvanın kendisine verildiğinde sürdürülebileceğine inanılmış hatta buna yurt dışında da sıcak bakılmıştır[1079]. Halifelik makamının muhafazasında dini ve siyasi menfaat ve zaruret bulunduğunu düşünen bir takım kişiler, halifelikle ilgili kararların alındığı son dakikalarda Mustafa Kemal Paşa'ya halifelik önerisinde bulunmuşlardır. Ancak bu öneri derhal geri çevrilmiştir[1080].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 5 Mart 1340(5 Mart 1924) tarihli nüshasında "Bir Tekzip" başlığı altında birçok gazetede yer alan bazı muhafazakârların Mustafa Kemal Paşa'ya hilâfet makamını teklif ettiği ve Mustafa Kemal Paşa'nında bunu reddettiği haberinin doğru olduğunu ifade etmiştir. "Osmanlı padişahları böyle bir mevkiyi gasb etmek için babalarını kardeşlerini ve oğullarını boğdurdular. Hep bildiğimiz bir tarihi açmaya ne gerek var?" diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın halife olma teklifi reddettiğini belirtmişlerdir. Cumhuriyet fikrinin, şahıstan, makamdan daha yüksek, daha mübarek ve kudretli olduğunu belirtmiş ve "Cumhuriyet saltanat demek olan hilâfetle imtizaç etmeyeceğini bildirmekle yalnız şahsi bir feragat değil, esaslı bir fark göstermiştir. O farkta Cumhuriyet'in kendi başına doğmuş, kendi başına yetişmiş olduğu gibi yine kendi

[1077] Yusuf Sert, *a.g.e.*, s.75-76.
[1078] *Vakit Gazetesi*, 6 Mart 1340, no:2223, s.1.
[1079] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.216.
[1080] Mesut Çapa, "Mustafa Kemal Paşa'ya Halifelik Önerisi", *Toplumsal Tarih,* C.1, S.14, İstanbul, 1994, s.14.

başına yükseleceği bir kuvvet olduğunu ispat etmektedir"[1081] diyerek Cumhuriyet'in milletin iradesi dışında hiçbir kuvvete bel bağlamayacağını ve kendi doğruları ile ilerleyeceğini vurgulamıştır. Bu makale Mustafa Kemal Paşa'ya karşı daha evvelden yapılan "saltanata gidiyoruz" suçlamalarına karşı bir cevap niteliğindedir.

TBMM'nin hilâfeti kaldırdığı zaman din bilginlerinden Antalya Milletvekili Rasih Efendi Kızılay adına Hindistan'da bulunan bir heyetin başkanlığını yapıyordu. Rasih Efendi Mısır'a uğrayarak Ankara'ya dönmüştür. Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istemiş[1082] ve bir rapor sunmuştur. Bu rapora göre Hindistan ve Mısır'daki erkân ve ulema tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın halife olması istenmiş ve Rasih Hoca'yı bu istekleri konusunda vekil tayin etmişlerdir. Bu teklif ve ricaları 30 Nisan 1340(1924) tarihli raporunda "Mücahid-i azam Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri hilâfeti deruhte ve kabul buyurarak biz esir insanları tefrikadan vikaye buyurmalıdır. Tefrikamızdan düşmanlarımız istifa edecektir, Türkleri bunların şerrinden nasıl kurtarmış ise bizim dahi halasımıza sebep olacaktır. Biz Hintliler bu hususta ne Mısırlılar ne Hicazlılar ne de Suriye ve Iraklılar ile teşrik-i mesai edemeyiz, onlar da bizim gibi esirdirler, bu hususta hakk-ı kelâ ve reyleri yoktur. Emir buyurdukları takdirde Türkiye'de akdolunacak bir kongreye iştiraka hazırız, mamafih kongreye de ihtiyaç yoktur, mücahid-i azam Gazi Hazretlerinin kararları muta olacaktır" şeklinde sunmuştur[1083].

Mustafa Kemal Paşa, Rasih Hoca'ya verdiği cevapta önce Müslümanların bağlılıkları ve sevgileri için teşekkür ettikten sonra "Zat-ı aliniz din bilginlerindensiniz. Halifenin devlet başkanı olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları olan halkın bana ulaştırdığınız dilek ve tekliflerini nasıl kabul edebilirim. Kabul ettim desem, buna o halkların başında bulunanlar razı olur mu? Halifenin emir ve yasakları yerine getirilmelidir. Beni halife yapmak isteyenler emirlerimi yerine getirebilecekler mi? durum böyle olunca anlamı ve fonksiyonu olmayan asılsız bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?" demiş ve Müslümanları hala hilâfet korkuluğu altında aldatmak gayretinde bulunanları Müslüman ve Türk düşmanı olarak değerlendirmiş ve böyle bir oyuna kapılmanın da gaflet ve cahillik olduğunu belirtmiştir. Sözlerini "Müslümanları ve Türkleri bu kerteye düşmüş sanmak ve İslâm dünyasının vicdan temizliğinden, ahlak ve

[1081] "Bir Tekzip", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:1063, s.1.
[1082] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.,* s.575.
[1083] Mesut Çapa, *a.g.m.,* s.17.

karakterindeki incelikten, alçakça ve canice maksatlar için yararlanma yolunu tutmak, artık o kadar kolay olmayacaktır. Küstahlığında bir derecesi vardır[1084] şeklinde bitirmiştir.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın halifeliği üstlenmesi için yapılan öneriye bu kadar sert cevap vermesi böyle bir önerinin tekrarlanmamasını sağlamıştır[1085].

2.9.4. Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması Kararı ve Türk Basınındaki Yansımaları

Gazeteler bir taraftan Meclis'teki hilâfetin kaldırılması müzakerelerine ilk sayfadan yer verirken bu kararın sarayda nasıl tesir ettiğini ve kararın Halife Abdülmecid'e nasıl tebliğ edildiğine de yer vermişlerdir.

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 4 Mart 1924 tarihli nüshasında "Karar Abdülmecid Hazretlerine Tebliğ Edildi" başlığı altında dün gece İstanbul Valisi Haydar Bey, Polis Müdürü Saadettin Bey ve Emniyet Umumi Müdürü Muhiddin Bey Polis Müdürlüğünde içtima ederek gece geç vakte kadar Dahiliye Vekâletinden gelecek emri beklemişler ve on buçukta Dahiliye Vekâletinden gelen şifre ile Meclis'in hilâfetin ilgası ile ilgili aldığı kararın Haydar Bey tarafından tebliğ etmesi istenmiş ve saat on birde Abdülmecid Efendi'ye Büyük Millet Meclisi'nin aldığı karar tebliğ edilmiştir[1086].

Vatan gazetesinin 4 Mart 1924 tarihli nüshasında Dolmabahçe Sarayı'nın dün polisler tarafından kordon altına alındığını bildirmiştir. "Halife'nin ikametgâhı olan Dolmabahçe Sarayı'nda dün adeta karanlık bir manzara irad etmiştir. İhtişamlı Osmanlı sultanları tarafından debdebe tantana ile girip çıktıkları kapılarda ikişer ikişer polisler ahz mevki eylemişti" diyerek sarayın durumunu anlatmıştır. Başmabeyinci Hikmet Bey ve Başkatip bazı gazetecilerin sorularını yanıtlamıştır. Buna göre Abdülmecid Efendi'nin Ankara'ya telgraf çektiğini işittiğini ama telgrafın cevabının gelmediğini söylemiş, Halife Abdülmecid Efendi'nin nereye gideceği sorularına ise bir Müslüman memlekete tercihen Mısır'a gitmek istediklerini söylemiştir. Halife'nin, Vahdettin'in yanına mı gideceği sorusuna Vahdettin vatanına ihanet etmiştir, Abdülmecid Efendi vatanına ihanet etmemiştir, onlar beraber yaşayamazlar demiştir[1087].

[1084] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.575-576.
[1085] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.218.
[1086] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 4 Mart 1340, no:3997, s.1; *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 4 Mart 1340, no:1054, s.1.
[1087] *Vatan Gazetesi*, 4 Mart 1340, no:324, s.1-2; *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 4 Mart 1340, no:3997, s.1-2; *Vakit Gazetesi*, 4 Mart 1340, no:2223, s.1.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 4 Mart 1924 tarihli nüshasında "Saraylarda Telaş ve Seyahat Hazırlıkları" başlığı altında "Büyük Millet Meclisi tarafından hilâfetin ilga edildiği hakkındaki haberler üzerine Abdülmecid Efendi Mısır'a gitmeye karar verdiğini ve kendisine iki haremi, oğlu(Ömer Faruk Efendi), kızı(Darüşşehvar Sultan), iki ağa ve iki hizmetçisi refakat edeceği belirtilmiştir. Diğer hanedan azalarının nereye gidecekleri henüz belli değildir. Memleketi terk etmeleri ile ilgili Meclis'in kararını Vali Haydar Bey tebliğ edecektir" şeklinde açıklama yapılmıştır. Saraylarda hareket için hazırlıklar devam ederken alacaklıların alacaklarını talep etmek için saraya müracaat ettikleri belirtmiştir. Abdülmecid Efendi'nin geceleri uyumadığı, gündüzleri kütüphanesinde istirahat ettiğini ve başmabeyincisi dışında kimse ile konuşmadığını bildirmiştir[1088]. Vakit gazetesi de 4 Mart tarihli nüshasında Halife Abdülmecid'in geceyi intizarla, düşünceyle ve müstakbel hayatını tetkik ile geçirmiştir. Halife'nin Başmabeyincisi Hikmet Bey dışında kimseyi huzuruna kabul etmediğini belirtmiştir[1089].

4 Mart 1924 gazetelerinde kararın tebliğ edildiği konu edilmiş ama 5 Mart 1924 tarihli gazeteler konuyu daha ayrıntılı işlemişlerdir. Abdülmecid Eefendi'nin nasıl yurt dışına çıkarıldığı ve hal' kararının mahlu halifeye nasıl tebliğ edildiği hakkında daha detaylı bilgiler yer almıştır.

TBMM'nin aldığı karara göre hanedana sınır dışına çıkmaları için on gün süre verilmişti ama Abdülmecid Efendi'nin bu süreyi İstanbul'da geçirmesi tehlikeli görülmüştü. Sadece yurt çapında değil dünya çapında önemli ve cüretkâr bir karar alınmıştı bu kararın yıpratılmasını engellemek için hemen uygulatılmıştı[1090].

Vatan gazetesinin 5 Mart 1340(5 Mart 1924) tarihli nüshası manşetini "Sabık Halife Abdülmecid Efendi dün akşam Simplon Ekspres katarı ile İsviçre'nin merkezi olan Bern şehrine müteveccihen hareket etmiştir. Hükümet Abdülmecid Efendi'ye yol masrafından başka 15.000 lira avans vermiştir" (Bkz. Ek-13) şeklinde atmış ve haberin devamında TBMM'nin aldığı kararın saraya tebliğ hakkında ayrıntılara yer vermiştir. Abdülmecid Efendi'ye Meclis kararının evvelki gün tebliğ edildiği ve sabık Halife'nin dün sabah beşte otomobille ve Polis müdürü Saadettin Bey refakatinde Çatalca'ya nakil olduğunu, Halife ve maiyeti için Ekpres katarında bir vagon tahsis edildiğini ve

[1088] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:1062, s.1; *Vakit Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:2223, s.1; *İkdâm Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:9670, s.2.
[1089] *Vakit Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:2223, s.1.
[1090] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.218-219.

Abdülmecid Efendi'nin beraberinde üç kamyon eşya götürdüğünü yazmıştır[1091]. İkdam gazetesinin aynı gün "Abdülmecid Efendi Dün Gece Hudud Haricine Çıkarıldı" başlığı altında konuyu ele almıştır[1092].Vakit gazetesinin 5 Mart 1340(5 Mart 1924) tarihli nüshasında manşetini "Hal' ve hilâfetin ilgası kararı Abdülmecid Efendi'ye Evvelki gece İstanbul Valisi tarafından tebliğ edildi" (Bkz. Ek-12) şeklinde atmıştır[1093]. Aynı gün Tevhid-i Efkâr gazetesi manşeti ise "Mahlu Halife Dün Sabah Dolmabahçe Sarayından Çatalcaya, Akşam Üzeri de Oradan Trenle Hudud Haricine Sevk Edildi" şeklinde olmuştur[1094]. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de "Abdülmecid Efendi Hudud Haricine Çıkarıldı"başlığı altında haberi vermiştir[1095].

Hilâfetin kaldırılmasına ilişkin kanunun kabul edildiği 3 Mart 1924'ün akşamı durum İstanbul Valisi Haydar Bey'e telefonla bildirilmiştir. Kanunun kabul edilmesi ve uygulamaya geçilmesinden on gün önce gerekli tedbirler alınmıştır. Halife ve Osmanlı hanedanının yurtdışına çıkarılacağı çok gizli olmakla beraber bazı yetkililere bildirilmiştir. Vali Haydar Bey, Polis Müdürü Saadettin Bey, Halife Abdülmecid Efendi ile beraber, sarayı destekleyen bir kısım gazeteci ve tanınmış simanın takibi ve gerektiğinde tevkif edilmeleri için çalışmalara başlanmıştır. Gazeteciler arasında Ahmet Cevdet Bey, Hüseyin Cahid Bey ve Velid Ebuzziya Bey'de vardı. Bu kişiler halifenin sürülmesine karşı çıkabilir ve aleyhte yayın yapabilirlerdi[1096].

Gazetelere göre Abdülmecid Efendi ve hanedanın hudud-u hariciye çıkarılışı şöyle olmuştur: Dolmabahçe Sarayı karadan ve denizden polisler tarafından taht-ı muhafazaya alınmıştır. Saraydaki telefon santralleride zabıta tarafından kesilmiştir. İstanbul Valisi Haydar Bey, Polis Müdürü Saadettin Bey ve Emniyet Umum Müdürü Muhittin Bey kararın bildirilmesi için saraya gitmişlerdir ve sarayın Seccadecibaşı Şükrü Bey vasıtasıyla Abdülmecid Efendi'ye haber gönderilmiştir. Sarayın bazı dairelerinin mühürlenmesi için Beyoğlu Belediye Müdürü Hamit Bey de sarayda bulunmuştur. Hilâfetin kaldırılacağı haberini duyduğundan beri Abdülmecid Efendi vaktini sarayın üst katındaki kütüphanede geçirmektedir. Saadettin Bey ve Haydar Bey haberi tebliğ ettiğinde Abdülmecid Efendi haberi sükûnet ile karşılamıştır ve "Ben esasen devlet ve milletin saadetinden başka bir şey düşünmüyorum. Bugünde buna dua ediyorum. Ben

---

[1091] *Vatan Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:325, s.1.
[1092] *İkdâm Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:9671, s.1.
[1093] *Vakit Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:2224, s.1.
[1094] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:3998, s.1.
[1095] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:1063, s.1.
[1096] O. Gazi Aşiroğlu, *Son Halife Abdülmecid,* İstanbul, 2011, s.87-88.

giderim devlet ve memleket bahtiyar olsun” demiştir[1097]. Ayrıca bazı kaynaklarda TBMM’nin kararının Halife Abdülmecid’e tebliğ edildikten sonra Halife’nin bazı itirazları olduğunu ama kararın uygulandığını belirtmiştir. Abdülmecid Efendi’nin Millet Meclisi’nin böyle bir karar aldığına ihtimal vermediğini söylemiş ve saltanattan millet için feragat ettiğini ama hilâfetin kendisine ehl-i İslâm’ın emaneti olduğunu ve bu sözlerinin Ankara’ya bildirilmesini istemiştir. Vali bu isteğinin yerine getirilemeyeceğini söylemiş ve gerekirse zor kullanılacağını belirtmiştir. Halife Haydar Bey ve Saadettin Bey’e nereye gönderileceklerini sormuş ve bunun kendi arzularına bırakıldığı ve emirlerine verilen trenin kendilerini Balkan hududuna bırakacağını bildirmişlerdir[1098].

Abdülmecid Efendi bazı tedabir ve ikmal için kendisine iki gün verilmesini istese de Ankara’dan gelen tebligatın pek kati olduğunu ve hemen İstanbul’u terk etmelerinin lazım geldiği söylenmiştir[1099]. Tebliğ esnasında Saadettin Bey ve Haydar Bey Abdülmecid Efendi’ye fevkalade hürmet göstermişlerdir. Sarayda seyahat hazırlıkları başlamıştır. Kararın tebliğ esnasında Seryaver Cemal Paşa ve yaverlerden Saim ve Şükrü Beylerde sarayda bulunmuşlardır. Baş Mabeyinci Hikmet Bey ve Saray Nazırı Cevad Paşalarda saraya gelmişlerdir. Haber harem dairelerinede verilmiş ve haremde telaş kopmuştur. Kadınlar ve bendegan sessizce ağlamışlardır. İki saat içinde şahsi eşya ve çamaşır gibi eşyaların olduğu çantalar hazırlanmış ve kamyonlara yüklenmiş fakat saray teşrifatna el sürülmemiştir[1100].

Polis Müdürü Saadettin Bey’in yanında Abdülmecid Efendi ailesi ile görüşmeleri ve hazırlıkları yapmıştır. Ayrıca Abdülmecid Efendi Türk hükümetinin dinle ve halifelikle ilişkisi kalmadığına göre Kutsal Emanetleri de beraberinde götürmek istemiştir. Vali Bey bu eşyaların Halife’nin kişisel eşyaları olmadığını ve Kutsal Emanetlerin Türk milletine geçtiğini söylemiştir[1101]. Abdülmecid Efendiye yanında istediği kişileri götürebileceği söylenmiştir. Abdülmecid Efendi’nin yanında iki eşi Şehsuvar ve Hayrünnisa hanımlar, odalığı İkbal, oğlu Ömer Faruk, kızı Darüşşehvar Hanım, katib-i hususisi Salih Keramet Bey, katipleri Selahattin ve Hüseyin Nakip Beyler ve özel doktoru Selahattin Bey yer almıştır[1102]. Ömer Faruk Efendi’nin zevcesi

---

[1097] *Vatan Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:325, s.1.
[1098] O. Gazi Aşiroğlu, *a.g.e.*, s.87 vd. ; Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.222-223.
[1099] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:1063, s.1; *Vatan Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:325, s.1.
[1100] *Vatan Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:325, s.1.
[1101] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.220.
[1102] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.223; *Anadolu’da Yenigün Gazetesi*, 5 Mart 1340, no:1054, s.1; *Vatan Gazetesi*, 5 Mart 1340, no:325, s.1, *İkdâm Gazetesi*, 5 Mart 1340, no:9671, s.1; *Vakit Gazetesi*, 5 Mart 1340, no:2224, s.1; *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 5 Mart 1340, no:3998, s.1.

hastalığından dolayı iyileşinceye kadar İstanbul'da kalmıştır[1103]. Abdülmecid Efendi saraydan ayrılırken "Ben hain-i vatan değilim" demiş ve kendisine yaklaşan muhabire "Ne yapalım millet ve memleket yaşasın" demiştir[1104]. Ayrıca Polis Müdürü Saadettin Beyi yanına çağırarak "Ben milletime daima hıdmetkâr ve hürmetkârımdır. Yine de öyleyim. Bütün endişe ve gayem millet ve memleketin saadeti ve selameti idi. Bu emel ve gaye bundan sonra da payidar olacaktır. Ben yaşadıkça Türk'ün ve Türklüğün saadeti ve selameti için dua edeceğim. Öldükten sonra da kemiklerim bu vazifeyi ilelebet ifa edecektir"[1105] dedikten sonra Abdülmecid Efendi Polis Müdürüne "Madem memleket için çalışıyorsunuz Allah muvaffak etsin"[1106] demiştir. Abdülmecid Efendi ve yanındakiler otomobillere binmiş ve onlara Çatalca'ya kadar Saadettin Bey refakat etmiştir. Otomobilin hareketinden sonra Vali Haydar Bey ve Emniyet Müdürü Muhittin Bey sarayda kalmış ve harem dairelerini mühürlemiştir. Polis Müdürü tarafından verilen son tebliğde hanedan erkânından erkeklerin iki güne bazılarının yarın akşama kadar, kadınların ve Sultanzadelerin azami bir hafta içinde hudud haricine çıkarılacağı bildirilmiştir. Abdülhalim ve Vasıb Efendi'nin İtalya'ya gideceği de haberde yer almıştır[1107].

Hanedanın İstanbul'dan ihracı hususunda İstanbul'a gelmiş olan Emniyet Umumi Müdürü Muhittin Bey İstanbul matbuat mümessillerine Polis Müdürlüğü binası içinde Halife Abdülmecid ve ailesinin İstanbul'dan ihracı hakkında izahat vermiştir. Muhittin Bey Halife Abdülmecid'in hal' ve İstanbul'dan ihracı haberinin dün akşam(3 Mart) saat dokuzu çeyrek geçe Dahiliye Vekâletinden geldiğini ve Vali Haydar Bey, Polis Müdürü Saadettin Bey, Merkez Kumandanı Atıf Beyler ile beraber saat on bir de saraya gittiklerini ve kararı Haydar Bey ve Saadettin Bey'in Abdülmecid Efendi'ye verdiklerini belirtmiştir. Abdülmecid Efendi'nin hazırlıklar için iki gün istediğini ama sarayı saat beşte terk etmeleri gerektiği için saat beşe kadar hazırlandıklarını tamamlayıp beş buçukta saraydan ayrıldıklarını ifade etmiştir. İlk kafile olarak on kişinin gittiğini ve onlara on altı otomobil ve iki kamyon tahsis edildiğini belirtmiştir. Hanedanın yanına aldığı eşyaların elbise ve çamaşırdan ibaret olduğunu ve sarayın kıymetli ve tarihi eşyaları; gümüş ve çini takımlar, tarihi şamdanlar ve halıların sarayda kaldığını muhafazaya alındığını, zaten Topkapı

[1103] *Vatan Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:325, s.1.
[1104] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.225.
[1105] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:3998, s.1; *Vatan Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:325, s.1; *İkdâm Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:9671, s.1; *Vakit Gazetesi*, 5 Mart 1340, no:2224, s.2.
[1106] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 5 Mart 1340, no:3998, s.1.
[1107] *Vatan Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:325, s.1.

sarayının ve emanetlerin de muhafaza altında olduğu ve hazinenin Ankara'ya nakil edildiğini açıklamıştır. Ayrıca Abdülmecid Efendi'nin saraydan ayrılırken 30-40 bin lira değerindeki nişan ve sairelerini yanına aldığını bildirmiştir. Halife ve ailesinin Yenikapı, Samatya, Yedikule tarikiyle Çatalca'ya sevk edildiği Hükümetin arzusu ile Simplon Ekspresi ile hareket edecekleri açıklanmıştır. Abdülmecid Efendi'nin gideceği yer Bern olarak belirlendiği ve diğer hanedan üyelerinin istedikleri yere gitmekte serbest oldukları belirtilmiştir. Muhittin Bey'in açıklamasında hükümetin Abdülmecid Efendi ve ailesine şimdilik 15 bin lira verdiği ve hanedanın diğer erkek ve kadın azalarına biner lira verileceği, Abdülmecid Efendi'ye verilecek para Türkiye bankası tarafından İngiliz parasına çevrildiği ve Çatalca'da teslim edileceğini beyan etmiştir. Kanun damatlarında ihracını kabul ettiğinden hanedanın erkek azalarının Perşembe akşamına kadar İstanbul'u terk etmeye mecbur olduklarını belirtip damatların adlarını açıklamıştır[1108].

On gün içinde İstanbul'u terk etmeleri gereken hanedan üyelerinin sayısı kadınlar dahil 100 kişi[1109] olduğu ve istedikleri yere gidecekleri ancak aciz olanların darülacezeye koyulacağı hasta olanlarında iyileştikten sonra ihraç edileceği de belirtilmiştir. Aynı zamanda hanedan azalarının emval-i şahsiyeleri kanun mucibince bir sene zarfında tasfiye edilecek ve hanedan üyelerinin vekilleri tarafından tasfiye muamelesi ifa edileceği de bildirilmiştir. Ayrıca Muhittin Bey saraydaki eşyaların mühürlendiğini ve bütün kapılar kapandığını belirtmiş fakat Dolmabahçe Sarayının ise Darülfünun'a tahsis edileceği veyahut burada Gazi Paşa'nın ikamet edeceği hakkında malumata sahip olmadığını da açıklamıştır[1110].

Halife ve yanındakilerin masraflarını karşılamak için 10.000 Sterlin verilmesi TBMM tarafından benimsenmiş ve bu paranın on taksitle ödenmesi öngörülmüştür. İlk taksit olan 2000 Sterlin ve pasaportlar büyük bir zarfa konulup İstanbul Valisine teslim edilmiştir. Halife Çatalca'da trene bindirilince paket verilmiştir[1111]. Abdülmecid Efendi'nin son sözleri "Cenab-ı Hak mülk-ü millete, devlete zeval vermesin. Hayırlısını ihsan eylesin" şeklinde olmuştur[1112]. Halife ve hanedan üyelerinin hudud haricine

---

1108 *Vatan Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:325, s.2.
1109 *İkdâm Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:9671, s.2; *Vatan Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:325, s.2; *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:3998, s.1.
1110 *Vatan Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:325, s.2.
1111 O. Gazi Aşiroğlu, *a.g.e.,* s.24.
1112 Necdet Öklem, *a.g.e.,* s.125.

çıkarıldığı gece görevli olan polislerden Razi Yalkın bu olayı anılarında "Gece Yarısı Operasyonu" olarak adlandırmıştır[1113].

Kafilenin bineceği Simplon Ekspresi ancak gece yarısına doğru Çatalca'ya ulaşmıştır. Abdülmecid Efendi ve yanındakiler 8 Mart'ta İsviçre'de Territet'te Grand Hotel'e yerleşmişlerdir[1114]. Hotel sancak direğine İsviçre bayrağı yanına Türk bayrağı çekmiştir[1115].

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 6 Mart 1340(6 Mart 1924) tarihli nüshasında "Abdülmecid Efendi'nin Hudud-u Milli Haricinde Son Beyanatı" adlı başlığı altında Abdülmecid Efendi'nin hudud haricine çıkarıldığında gazetecilerin ısrarı ile trenin kompartımanının koridorunda verdiği beyanata yer vermiştir. Abdülmecid Efendi beyanatında milletin kararına karşı durmayacağını belirtip "Şimdilik İsviçre'ye gidiyorum. Bilahare başka bir yerde ikamet etmek için karar vereceğim. İhtirasat-ı ecnebiyeye alet olmayacağım. Vaktimi sanayi-i nefise(güzel sanatlar) ile meşgul olarak geçireceğim. Ecnebi gazetecilere bir şey söylememeye karar verdim. Daha fazla bir şey söylememekte beni mazur görün"[1116] demiştir. Sabık halifenin bu sözleri söylerken müteessir olduğu ama bir gece evvelki asabiyetinin olmadığı da belirtilmiştir[1117].

Anadolu'da Yenigün gazetesinin 6 Mart 1340(6 Mart 1924) tarihli nüshasında Emniyet Müdürü Muhittin Bey'in Abdülmecid Efendi'nin bu sabah hudud-u milli haricine çıkarıldığına dair Polis Müdürü Saadettin Bey'den bir telgraf geldiğini Akşam gazetesi muhabirine söylemiştir. Akşam gazetesi sabık hanedan azası Enver Paşa'nın haremi Naciye Sultan ile zevci ve kerimeleri Paris'e, Arif Hikmet Paşa ile zevcelerinin İskenderiye'ye gideceğini yazmaktadır. Celaleddin ve refika ve mahdumlarının İskenderiye'ye damat Refik Bey'in Avusturya'ya gideceği bildirilmiştir. Hanedanın diğer erkek üyelerinin behemahal yarın akşama kadar gitmiş olcaklarını yazmıştır[1118]. Vatan gaztesinin 7 Mart 1340(7 Mart 1924) tarihli nüshasında "Dün Hanedan Erkânından Bilcümle Erkekler Hareket Ettiler" başlığı altında sabık hanedan erkânının dün akşam kadar pasaport işlemleri ile uğraştıklarını şehzadelerin bir kısmının Avrupa'ya gideceklerini açıklamıştır. Mısır Devletinin henüz karar vermediğini ve Fransa'nın

---

[1113] O. Gazi Aşiroğlu, *a.g.e.*, s.87.
[1114] Fahri Çoker, *a.g.m.*, s.11.
[1115] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.224.
[1116] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 6 Mart 1340, no:3999, s.1; *Vatan Gazetesi,* 6 Mart 1340, no:326, s.1; *Vakit Gazetesi,* 6 Mart 1340, no:2225, s.1.
[1117] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 6 Mart 1340, no:3999, s.1.
[1118] *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 6 Mart 1340, no:1056, s.1

Suriye'ye gidecekleri kabul kararı aldığını belirtmiştir. Altmış kadar hanedan üyesinin gittiğini ve İstanbul'da çok az hanedan üyesinin kaldığını bildirmiştir[1119]. İkdâm gazetesi 7 Mart 1340(7 Mart 1924) tarihli nüshasında "Osmanlı Hanedanının Erkek Azaları İstanbul'u Kâmilen Terk Ettiler" başlığı altında hanedan üyelerinin erkek üyelerinin dün akşam tamamen ülkeyi terk ettiklerini ve hanedanın kadın üyelerine ise Salı gününe kadar müsaade edildiğini bildirmiştir[1120]. 9 Mart 1340(9 Mart 1924) tarihli Vatan gazetesi İngilizlerin, Mısır Hükümetinin hanedan erkânını kabul etmediği haberini tebliğ ettiğini bildirmiştir[1121]. Tevhid-i Efkâr gazetesinin 13 Mart 1340(13 Mart 1924) tarihli nüshasında hudud haricine çıkarılacak hanedan üyesi kalmadığını belirtmiştir[1122].

İkdâm gazetesinin 6 Mart 1340(6 Mart 1924) tarihli nüshasında saraylara ait eşyaların çıkarılmaması için sarayların muhafaza altında olduklarını ve binlerce liralık eşyaların yok pahasına satıldığını ve sarayların çarşı yerlerine döndüğünü belirtmiştir[1123]. Ayrıca sarayların tedkiki için bir komisyonun kurulacağını yazmıştır. Vali Haydar Bey'in riyaseti altında saraylardaki zi-kıymet(kıymetli) eşyayı tesbit etmek üzere dört kişiden mürekkeb bir komisyonun faaliyete başlayacağını beyan etmiştir[1124]. Komiyon kurulunca ilk içtimasını Haydar Bey nezdinde yapmıştır. Vali Bey komisyonu Dolmabahçe sarayına götürmüş ve sarayın muhafazasından bu heyet sorumlu tutulmuştur[1125]. 9 Mart 1340(9 Mart 1924) tarihli Vatan gazetesi saraylardaki eşyaların tahriri için beş komisyon teşkil edildiği ve her saraya bir müdür tayin edildiğini duyurmuştur[1126].

Vakit gazetesinin 7 Mart 1340(7 Mart 1924) tarihli nüshasında "Saraylar Ne Olacak?" başlığı altında Topkapı Sarayının müze olacağı, Dolmabahçe Sarayı hakkında kesin kararın alınmadığını belirtmiştir[1127]. Aynı gün Vakit gazetesinde "Saray Kapıları Birer Birer Kapanıyor" başlığı altında hanedan azalarına verilen mühletin son günü olduğu için dün muhtelif damatlar ve sabık sultan ve şehzade konakları pazar halini aldığını yazmıştır[1128]. Vatan gazetesinin 7 Mart 1340(7 Mart 1924) tarihli nüshasında "Eşya Satışı Yağma Halini Aldı" başlığı altında dün birçok fırsat düşkünü komisyoncular

---

[1119] *Vatan Gazetesi,* 7 Mart 1340, no:327, s.1.
[1120] *İkdâm Gazetesi,* 7 Mart 1340, no:9673, s.1.
[1121] *Vatan Gazetesi,* 9 Mart 1340, no:329, s.1.
[1122] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 13 Mart 1340, no:4006, s.2.
[1123] *İkdâm Gazetesi,* 6 Mart 1340, no:9672, s.1.
[1124] *İkdâm Gazetesi,* 6 Mart 1340, no:9672, s.2.
[1125] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 7 Mart 1340, no:4000, s.3.
[1126] *Vatan Gazetesi,* 9 Mart 1340, no:329, s.2.
[1127] *Vakit Gazetesi,* 7 Mart 1340, no:2226, s.1.
[1128] *Vakit Gazetesi,* 7 Mart 1340, no:2226, s.3.

saraya üşüştükleri ve eşyaları yok pahasına aldıklarını açıklamıştır[1129]. 8 Mart 1340(8 Mart 1924) tarihli Vakit gazetesi saray önlerinin müzayedelere döndüğünü ve saray önlerinde eşya satışlarına devam edildiğini yazmıştır[1130]. 8 Mart 1340 tarihli Resimli Gazete birinci sayfasında hilâfetin kaldırılması haberini "İnkılâbımızın Büyük Eseri" başlığı altında "Tarihin eli inkılâpları ağır ağır hazırlar, bir gün eserini meydana getirir, içtimaî inkılâbımızın büyük eseri, dini dünyanın elinden kurtarmak, milleti endişeden kurtarmak için hanedanı tehlikesiz bir hale getiriyoruz" şeklinde vermiştir. Ayrıca gazetenin birinci sayfasında en üstte Sultan Abdülmecid zamanından beri milletin mukadderatına hükmeden Dolmabahçe Sarayı'nın resmine, ortada Abdürrahim Efendi, Ömer Faruk Efendi, Tevfik Efendi ve Abdülkadir Efendi gibi bazı hanedan azalarının resmine ve en altta da Abdülmecid Efendi'nin dairesinden alınan son resme yer verilmiştir. (Bkz. Ek-14) Ayrıca yine aynı gün "Güzel Saraylar Artık Milletin Malı Oldu" başlığı altında milletin kesesinden çıkan paralar ile yapılan muhteşem sarayların resimlerine yer verilerek tanıtılmaya çalışılmıştır[1131].

Vakit gazetesi 8 Mart 1340(8 Mart 1924) tarihli nüshasında "Sabık Hilâfet Hanedanının Masarif-i Seferiyeleri" başlığı altında sabık hanedan azalarının intihap ettikleri yerlere kadar azimetleri için polis müdürü tarafından sarf edilen bir liste halinde verilmiştir. Buna göre "Abdülmecid Efendi ve ailesine 1879 lira, Naciya Sultan ve zevci Kamil Bey'e 804 lira, Naile Sultan ve zevci Arif Hikmet Paşa'ya 390 lira, Fatma Zehra Sultan ve Damat Selami Bey'e 113 lira, Ömer Hilmi Efendi ve Ailesine 99 lira, Damat Mehmet Ali Bey'e 252 lira, Şehzade Nurettin Efendi'ye 100 lira, Ahmet Nihat ve Ali Vasıf Efendilere 289 lira, Şehzade Mehmet Efendi ve ailesine 120 lira, Şehzade Ahmet Nurettin Efendi'ye 184 lira, Rafia Sultan ve zevci Ali Fuat Bey'e 144 lira, Emine Atiye Sultan ve zevci Hami Bey'e 188 lira, Rukiye Sultan ve damadı Şerif Abdülmecid Efendi 249 lira, Adile Sultan ve kerimesi 197 lira, Damat Haydar Bey'e 126 lira, Nesibe Sultan ve zevci Celal Paşa'ya 370 lira, Damat Mehmet Bey'e 108 lira, Fatma Sultan ve zevci Refik Bey'e 71 lira, İbrahim Tevfik Efendi ve ailesine 774 lira verilmiştir[1132].

[1129] *Vatan Gazetesi,* 7 Mart 1340, no:327, s.2.
[1130] *Vakit Gazetesi,* 8 Mart 1340, no:2227, s.1.
[1131] *Resimli Gazete,* 8 Mart 1340, S.27, s.4 vd.
[1132] *Vakit Gazetesi,* 8 Mart 1340, no:2227, s.1.

İkdâm gazetesinin 9 Mart 1340(9 Mart 1924) tarihli nüshasında Abdülmecid Efendi ve ailesinin İsviçre'nin Montrö şehrinin civarında Leman Gölü kıyısında "Terite" kasabasına vasıl olduğunu ve Palas Oteline(Grand Hotel) nazil olduğunu yazmıştır[1133].

Hanedanın diğer üyeleri de 11 Mart akşamına kadar vapur, tren ve başka ulaştırma araçları ile İstanbul'dan ayrılmış ve Avrupa, Ortadoğu ve Arap ülkelerinin çeşitli kentlerine gitmişlerdir[1134]. Sürgüne gönderilen hanedan üyelerinin sayısı 155'ti ama kendi isteği ile bu kafileye katılan 9 kişi ile birlikte rakam 164 olmuştur[1135].

İkdâm gazetesinin 13 Mart 1340(13 Mart 1924) tarihli nüshasında "Abdülmecid Efendi İsviçre'de Kalamayacak mı?" başlığı altında Dail Mail gazetesinin İsviçre muhabiri İsviçre'de bir gazetenin Abdülmecid Efendi'nin müteaddid(birden çok) zevcesi olmasından dolayı taaddüd(birden fazla) zevcatın kanunen yasak olduğu İsviçre'de Abdülmecid Efendi'nin ikamet edip edemeyeceğinin İsviçre Meclisi'nde görüşüleceğini bildirmiştir[1136]. Vakit gazetesi 14 Mart 1340(14 Mart 1924) tarihli nüshasında Abdülmecid Efendi'nin İtalya'dan davet aldığını fakat kendisinin Fransa'ya gitme niyetinde olduğu haberleri alındığını ama teyid edilmediğini bildirmiştir. Abdülmecid Efendi'nin İsviçre'de kaldığı otelin zabıtalarla muhafaza edildiğini ama Abdülmecid Efendi'nin siyasetle ilgilenmediği için zabıtaya muhtaç olmadığını söylediğini de belirtmiştir[1137]. İsviçre'nin çok pahalı olması nedeniyle Ekim ayında Fransa'nın Nice şehrine geçmişlerdir[1138]. Abdülmecid Efendi 23 Ağustos 1944 tarihinde Paris'te vefat etmiştir[1139] ve Medine'de defnedilmiştir. Ülkeden çıkarılan hanedan üyelerinden kadınlara 1952, erkeklere 1974 tarihinde çıkarılan kanunlarla Türkiye'ye dönebilme ve vatandaş olabilme hakları yeniden verilmiştir[1140].

2.9.5. Hilâfet Müessesesinin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yansımaları

Anadolu'da Yenigün gazetesinin 5 Mart 1340(5 Mart 1924) tarihli nüshasında "Cumhuriyet ve Memleket" başlığa altında hilâfetin kaldırılmasını memleketin içinde ve

---

[1133] *İkdâm Gazetesi,* 9 Mart 1340, no:9675, s.2; *Vakit Gazetesi,* 10 Mart 1340, no:2229, s.2; *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 10 Mart 1340, no:1068, s.1; *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,* 10 Mart 1340, no:4003, s.1.
[1134] Fahri Çoker, *a.g.m.*, s.11.
[1135] Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi,* s.114.
[1136] İkdâm, 13 Mart 1340, no:9679, s.1.
[1137] Vakit, 14 Mart 1340, no:2233, s.2.
[1138] O. Gazi Aşiroğlu, *a.g.e.*, s.122 vd.
[1139] Necdet Öklem, *a.g.e.*, s.125.
[1140] Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yansımaları-III", *Toplumsal Tarih,* S.13, İstanbul, 1994, s.57.

dışındaki akislerine değinmiştir. "Cumhuriyet ve Memleket" makalesine "Yani tam ve kâmil Cumhuriyet ve memleket…" şeklinde başlamıştır. Makaleye "Bu yeni manzara bambaşka ulviyetleri(yücelikleri) haiz yeni bir hane yeni bir saha ve yeni bir tarihtir" diye devam etmiştir. Meclis'in hilâfeti kaldırılması ile milletin altı yüz yıl süren ağır bir kabustan kurtulduğunu belirtmiştir. Özellikle son bir asırlık tarihimizin son on onbeş yılda çok dehşetli facialarla karşılaştığımızı ve mübarek Anadolu topraklarında tam ve kâmil istiklalin yerleşmesini büyük bir sevinçle izlediğini söylemiştir. Osmanlı imparatorlarının zalim olduklarından ve Türk milletini cehalete sürüklediğinden bahsetmiştir. Türk milleti bugüne büyük eziyetler çekerek ve büyük fedakârlıklar yaparak geldiğini vurgulamıştır. Hilâfet davası adı altında çok fazla Türk gencinin hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Türk milletinin Osmanlı hanedanını siyasi yetkileri olmayan hilâfet arkasında saf tuttuklarını görünce "kulaklarından yakalayarak dışarıya fırlatmış bu suretle milli hayatın mazisine ait bir intimaamdan(bağlılık) ziyade istikbaline ait bir selametin kati', en sarih ve en zaruri icablarına tabi'i olmuştur" diyerek bundan sonra Türk halkı herhangi bir imparator veya halife için hayatını tehlikeye sokmayacağını ifade etmiştir[1141].

Açıksöz gazetesinin 5 Mart 1340(5 Mart 1924) tarihli nüshasında Fazlı Berki'nin "Hilâfet Lağv Olundu" makalesine "Başımızda bir hanedan var idi. Bunlar hilâfet ve saltanatı nefislerinde cem' etmiş idi" diye başlamış ve kanun-i esasinin bu aileye verdiği kutsiyetten bahsetmiştir. Türk milletinin kimseye vermediği kadar değer verdiği bu hanedanın kendini İslâm âleminin reisi saydığı ama zevk ve sefada vakitlerini geçirdiklerini belirtmiştir. Milletin üzerine hilâfet ordusu gönderen bu hanedanın elinde oyuncak olan hilâfet makamı bir milyon şehit veren millet tarafından alındığını ifade etmiştir. Yazar İslâmiyette ruhbaniyetin olmadığını ve halk ile Allah arasına hiçbir vasıtanın giremeyeceğini ve "Huzur ve sükûna muhtaç olan her dem hâkimiyet-i milliye alehinde isyan olan bir müessesenin bekasına ruy-ı rıza göstermez idi" diyerek milletin hilâfetin valığını hâkimiyet-i milliyeye zarar olarak gördüğünü vurgulamıştır. Hilâfetin devamını devlette ikilik olarak gören yazar hanedanın Türkiye'den gönderilmesi ile devletin büyük bir felaketten kurtulduğunu belirtmiştir[1142].

Vakit gazetesi 5 Mart 1340(5 Mart 1924) tarihli nüshasında hilâfetin kaldırılmasını "İnkılabın kudretli eli tarihimizden bir sayfa daha çıkarmıştır. Bazen ağır,

---

[1141] Yunus Nadi, "Cumhuriyet ve Memleket", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:1054, s.1.
[1142] Fazıl Berki, "Hilâfet Lağv Olundu", *Açıksöz Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:1018, s.1.

bazen sarih fakat hiç durmadan tırmanıyoruz bizi maziye bağlayan bir zinciri daha kestik"[1143] şeklinde yorumlamıştır. Vakit gazetesinde aynı gün Ahmet Rasim'in "Hulefâ-i Osmani" başlığı altındaki makalesinde Osmanlı saltanatının hâkimiyet-i milliye esasının ilanı ile zaten çöktüğünü ve hanedanın varlığı hilâfet makamının dini bir yetki ile bu hanedana verilmesi nedeniyle devam ettiğini belirtmiştir. Millet Cumhuriyet tarzını kabul ve ilan ettiği andan itibaren saltanat varislerinin memleket üzerindeki haklarını iskat ettiğini ve şimdi de hilâfeti iskat ettiğini ifade etmiştir. Makalenin devamında hilâfet kurumunun oluşumu ve hilâfetin Osmanlı Devleti'ne geçişine kadar gelişimi anlatılmıştır. Osmanlı hilâfetinin tarihçesine yer verilmiş ve Osmanlı halifelerinin hilâfet sürelerine yer verilmiştir[1144].

İzmir'de yayınlanan Seda-yı Hak gazetesinin 5 Mart 1924 tarihli nüshasında Meclis'in aldığı hilâfetin kaldırılması kararının "Asırların yapamadığını, tasavvur ve tahayyülü bile insanları ürküten inkılabı kuvveden fiile çıkarmıştır" diyerek büyük bir inkılabın yapıldığını belirtmiş ama yazının devamında inkılabın gecikmiş olsa da ani bir kararla alındığını da belirtmiştir. Ayrıca "Mütemeddin devletlerle bir safta yürüyebilmek için onların asırlar zarfında katettikleri mesafeyi biz seneler içerisinde atlamak ıztırarındayız(mecburiyet)" diyerek kararın zaruri olduğunu vurgulamıştır. İzmir'de yayınlanan bir diğer gazete olan Yeni Turan gazetesi 4 Mart 1924 tarihli nüshasında "Hilâfet Kongresi" başlığı altında İzmir'de bir hilâfet kongresinin toplanacağı haberini vermiştir. Fakat 5 Mart'ta Seda-yı Hak gazetesi böyle bir kongrenin toplanacağına dair bir bilginin olmadığını okuyucuları ile paylaşmış ve 6 Mart 1924 tarihli nüshasında "Ateşle Oynama" başlığı altında Yeni Turan gazetesini eleştirmeye devam etmiştir. Şeyh Sunusi'nin İzmir'e gelmesi ile hilâfet kongresinin hiçbir alakası olmadığını bildirmiştir. Seda-yı Hak'ın verdiği habere göre gazete yaptığı bu asılsız haberden dolayı kapatılmıştır. Tanin gazetesi de 8 Mart 1924 tarihli nüshasında Yeni Turan'ın bu haberini "Garip Bir Havadis" olarak haber yapmıştır[1145].

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 6 Mart 1340(6 Mart 1924) tarihli nüshasında "Son İnkılaptan Sonra" adlı başyazısında 3 Mart'ta yapılan inkılabın memleket hakkında hayırlı olmasını temenni etmiş fakat sadece temenni etmenin yetmediğini istenilen gayeye doğru yürümek ve ilerlemek gerektiğini ve asıl hedefin milletin refah ve saadeti olduğunu

[1143] *Vakit Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:2224, s.1
[1144] Ahmet Rasim, "Hulefâ-i Osmani", *Vakit Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:2224, s.2.
[1145] Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yansımaları-III", s.60-61.

belirtmiştir. Bu inkılabın bir emr-i vaki olduğunu ve bundan sonra yapacak bir şeyin olmadığını ve bu inkılabın hayırlı olması için milletin refahı ve saadeti için çalışılması gerektiğini ifade etmiştir. Yapılan inkılap terakki ve teceddüd olmadığı ve bu inkılap ile terakki ve teceddüde hail(engel) ad edilen maniler ortadan kalktığını belirtmiştir. "İlga edilen müesseseler teceddüd ve terakki diyarına gitmek isteyen bir yolcuyu durduran kale duvarı kapısı farz edilirse bugünkü vaziyet yalnız kale kapısının ve duvarının yıkılması veya açılmaması demektir. Yolcu henüz kapının eşiğindedir teceddüd ve terakki diyarı ise görünmekle beraber çok uzaktadır" diyerek istenilen hedefe ulaşmak için henüz daha yolun başında olduğumuzu vurgulamıştır. Her inkılapta olduğu gibi bu inkılapta da asıl gayeye muvaffak olmak için tatbikata itina edilmelidir artık ortada terakkiye mani olacak bir engel yoktur. İnkılabı yapmakta gösterilen azmi inkılabın gayesini ulaşmak içinde gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu görüşünü de makalenin sonunda paylaştığı Hüseyin Cahid Bey'in "Bundan sonra medeniyet yolunda yürümek isterken ayaklarımıza dolaşacak ve bizi yerimizde alıkoyacak hiçbir mani kalmamıştır" sözü ile desteklemiştir. Artık inkılabı gerçek manada yerleştirmek için azimle yürümeli ve süratle yükselmeliyiz. Eğer yine yerimizde sayarsak bunda herhangi bir mazaretin olmayacağını belirtmiştir[1146].

İzmir'de yayınlanan Türk'ün Sesi gazetesinde Avni Nafiz'in "En Yeni ve İlk Müspet İnkılabımız" başlıklı makalesinde padişahlığın hanedandan alındığı halde hilâfetin bu hanedanda bırakılmasının manasız olduğundan bahsetmiş ve Osmanlı sülalesinin İslâm ruhuna ve ümmetin menfaatine yaraşır vasıf ve meziyetlere sahip olmadığını belirtmiştir. Ayrıca "O kana saltanat hırsı o kadar sinmiştir ki, asri ihtiyaçlara tevafuk edecek yolda hilâfet ilim ve seciyesini onlara zerk etmek mahal-i ender bir muhaldir(boş söz). Türkiye Cumhuriyeti'nin hilâfeti ilga suretiyle ittihaz ettiği kararın büyüklüğü bundan sonra daha da ulvi neticelerle bilfiil tahakkuk edecektir"[1147] diyerek bu inkılapla hem hilâfetten hemde bu hilâfet vasfını yerine getiremeyen hanedandan kurtulduğumuzu ifade etmiştir.

Anadolu'da Yenigün gazetesinin 6 Mart 1340(6 Mart 1924) tarihli nüshasında "Lüzumundan Çok Fazla Yaşayan Bir Hanedan" başlığı altında hilâfetin kaldırılacağının Şubat ayının sonunda yavaş yavaş duyulduğu anda bu kararı hem heyecanla karşılayankarın olduğunu hem de bu müesseseye manevi bir kudsiyet yükleyenler arasında endişe ile karşılayanların olduğunu belirtmiş. "Hilâfet müessesesi vicdanlar için

---

[1146] "Son İnkılaptan Sonra", *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 6 Mart 1340, no:3999, s.1.
[1147] Hasan Türker, *a.g.m.*, s.89.

artık o kadar çoktan beri ölü bir müessese olmuş ki şimdi onun defni mevzu bahis olduğu zaman bütün tabutların arkasından esirgenmeyen gözyaşları, feryadlar ve figanlar burada yok gibidir" diyerek halk arasında bu müessesenin kalkmasına büyük bir tepkinin olmadığını yalnız eski İstanbulluların asırlardır devam eden bir geleneğe bağlı olmalarından dolayı bir şaşkınlık yaşadıklarını ifade etmiştir. Osmanlı hanedanının gereğinden fazla yaşadığını belirten yazar Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu gibi devletlerin on asırdan beri tarih sayfasından çıktıklarını yeni tarzda devletlerin kurulduğunu vurgulamıştır. Hilâfet müessesesininde yirminci asıra kadar nasıl geldiğini sormuştur. Osmanlı hanedanının kanında Yavuz Sultan Selim'in kanın olduğu için bu kadar tarihi hassasiyetle davranıldığını ama Sultan Vahdettin'in de aynı kandan olduğunu ifade etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in de babasına isyan ettiği ve geleneklere ayrı davrandığı Yavuz Sultan Selim arasında bir fark görmediğini belirtmiştir. Artık Cumhuriyetin parlamasıyla bütün vicdanlarda solmuş bir müessenin defnine hazırlanırken "Yavuz'un kanı" diye bir köhne düşünceleri içeren bir masalın peşinde gitmenin kafi olduğunu ve artık hakikati görmenin zamanı geldiğini ifade etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı uygulamalarla Türklükten uzaklaştıklarını Fatih Sultan Mehmet'in hanedanı idam ettirdiği ve ecnebi uşaklarını sadrazam yaptıklarını belirtip kendi soyunu inkar ettiğinden bahsetmiştir. "İmparatorluğun yaşaması için Osmanlı'nın hâkim Türk'ün mahdum(efendi) olması lazımdı" diyerek Türk hâkimiyeti ile Osmanlı hanedanı bir arada yaşayamayacağını çünkü aralarında altı asırlık bir menfaatler tezadı olduğunu vurgulamıştır. Artık tarihi bir masal gibi değil iyi ve doğru okumamız gerektiğini ve tarihi tarihi şahısların yaptıklarını doğru tetkik etmemizi ifade etmiştir[1148].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 7 Mart 1924 tarihli nüshasında Yeni Adana gazetesinde alıntı yapılan "Ya Hep Ya Hiç" başlıklı yazıda hilâfetin varlığının ülkede bir çıbanbaşı olarak değerlendirildiğini ifade etmiş ve terakki adımlarımızı işgal eden köhne ve lüzumsuz müesseselerin bizi asri bir devlet olmaktan geri bıraktığını ifade etmiştir. Cuma hutbelerinde Emirülmüminin olarak adı geçen halifeye cumhuriyetin ilan edildiği bir ortamda ne işi olduğunu sormuş ve hepimizin İslâm olduğumuzu ve hepimizin Allah ve Peygamber'i olduğunu "hiçkimse hiçbir nam ve sıfatla Allah'a Peygamber'e karşı

[1148] M. N., "Lüzumundan Çok Fazla Yaşayan Bir Hanedan", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 6 Mart 1340, no:1056, s.2.

beslediğimiz alaka ve merbutiyete fuzuli tasavvut etmemelidir” diyerek Allah ve kulun arasına hiçkimsenin giremeyeceğini belirtmiştir[1149].

Anadolu’da Yenigün gazetesinin 7 Mart 1340(7 Mart 1924) tarihli nüshasında Yunus Nadi’nin “Yeni Ufk, Yeni Hükümet” adlı makalesine hilâfein kaldırılmasını “Son kabul edilen kanunlar ile tahsil(aşikâr eylemek) eden vaziyet malumdur: Saltanatın hortlamaya mahya bir heyulası olmaktan başka hiçbir mana ve mahiyeti olmayan hilâfet ilga edildi” şeklinde yorumlamıştır ve hilâfetin kaldırıldığı kanunla beraber yapılan diğer inkılaplardan bahsetmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken Meclis’te hükümet istifa etmiş ve yeni hükümeti tekrar İsmet Paşa’nın kurduğunu ve yeni hükümetin mahiyetinden ve hedeflerinden bahsetmiştir[1150].

7 Mart tarihli Babalık gazetesinde Mehmet Muhlis “İnkılabın Ruhu” adlı makalesinde hilâfetin ilgası ve Şer’iye Evkâf Vekâleti’nin kaldırılması ile Türk inkılabının yükselmesi ve ilerlemesini görmekteyiz. İnkılabımızın düşmanları Türkler hakkında “Bunlar olsa olsa şekli idarenin tebeddülünden(değişikliğinden) ibarettir. Nitekim on beş senelik meşrutiyet memlekete yeni asri bir hayatın kapısını açmamıştır. Bunlarda o kabiliyet yoktur” demektedirler. Oysa yaptığımız inkılaplarla biz medeni dünyaya her türlü yenilik ve yükselmeyi kabul ettiğimizi onaylattık. Önemli olan yeniliğe hazır olan ruhu açmayı bilmek ve yenilik ortamını oluşturabilmektir. İşte bu son inkılabı yapan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bu ortamı oluşturan inkılapçılardır, demiştir[1151].

Tevhid-i Efkâr gazetesinde 7 Mart 1924 tarihinde İstanbul Müftüsü Mehmet Fehmi Efendi’nin hilâfetin kaldırılması ile ilgili açıklamalarına yer vermiştir. Mehmet Fehmi Efendi “Başımızda memleketin müniran ve mütefekkirininden mürekkep bir Heyet-i Vekile ve onların başında da Reis-i Cumhurumuz Mustafa Kemal Paşa vardır. Bizim mademki bütün hukukumuzu Heyet-i Vekile’ye vermişiz, onların her mukadderatını başımızın üstünde tutmaya mecburuz. Eğer hilâfeti ilga edeceğiz derse bizde o karara tabi olarak ses çıkarmayacağız. Binaaleyh Heyat-i Vekilemizin verdiği mukarreratı hepimiz kemal-i imtihan ve itimat ile ittiba edeceğiz. Hutbe meselesine gelince, halk katiyyen “halife yoktur, Cuma namazında onun ismi zikr edilmeyeceği için namazımız sahih olmaz” diye düşünmemelidir. Esasen halifenin isminin hutbelerde zikri

---

[1149] Hasan Türker, *a.g.m.*, s.88-89.
[1150] Yunus Nadi, “Yeni Ufk, Yeni Hükümet”, *Anadolu’da Yenigün Gazetesi*, 7 Mart 1340, no:1057, s.1.
[1151] Yusuf Sert, *a.g.e.*, s.77.

gerek Peygamberimiz, gerek çeheryar-ı güzin(Hûlefa-i Raşidin) hazeratı zamanında yoktu. Yalnız Hz. Ali'nin halifeliği zamanında Basra Valisi bulunan Hazreti Abdullah İbni Abbas bir hutbe esnasında "Allahumme Ensar-ı Aliyyen"(Allah'ım Ali'ye yardım et) demiş ve ondan sonra hutbelerde halifeyi zikr etmek adet olmuştur. Eğer şimdi halife kalkarsa Cuma ve Bayram hutbelerinde "Allah'ım Ensarü hükümeten vel ümmetül İslâmiye"(Allah'ım hükümetimize ve İslâm dünyasına yardım et) demek çok doğru ve muhip bir fikir olacağına kaniyim" diye açıklama yapmıştır. İstanbul Müftüsünün bu beyanatı halkı aydınlatmış, inkılabı desteklemiş ve zihinlerdeki karışıklığı engellemiştir[1152].

İstanbul'da Cuma hutbelerinde yalnız Türk milleti ve Cumhuriyet'in selameti ve saadeti için dua edilmiştir. İstanbul Evkâf Müdürlüğü tarafından imam ve hatiplere tebliğ edilmiş ve bu konuda hatiplerden imza alınmıştır[1153]. Tevhid-i Efkâr gazetesinin 8 Mart 1340(8 Mart 1924) tarihli nüshasında "Dün Cuma Hutbeleri Nasıl Okundu?" başlığı altında "Dün hutbeler ilk defa isim zikr edilmeksizin yalnız Türk milletinin ve Cumhuriyeti'nin selameti ve saadeti din-i mübin İslam'ın şeref ve tealisi için dua edilmiştir. İstanbul Müftülüğü, Evkâf Müdürü ve Polis Müdürü Cuma namazında okunacak hutbelerin ne şekilde olması lazım geldiğine dair ayrı ayrı tebligatta bulunmuşlardır" açıklaması yapılmıştır. Böylece ilk kez hutbelerde halife hilâfetten bahsedilmediğini ve yalnız Türk milletinin selameti ve saadeti din-i Mübin İslâm'ın şerefi ve tealisi için dua edildiği belirtilmiştir. Haberin devamında Ayasofya Camisinde okunan hutbenin bir kısmına yer verilmiştir. Hutbede "Duamızı müstecab ile ya Rabbel-âlemin. Rabbim hükümetimize ve millet-i İslamiyeye nusret(yardım) ver ve İslâm'ın şevketini idare ile cem-i reayası üzerinde sancağını ala eyle. Türkiye Devleti ve Cumhuriyeti'ne istinaden millet-i Muhammediyeyi yükselt" denilmiş[1154] ve hilâfet ve halife yerine Türk Devleti ve Cumhuriyeti'nden bahsedilmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 9 Mart 1340(9 Mart 1924) tarihli nüshasında camilerde Cuma namazından hutbesinde halife yerine milletin ve Cumhuriyetin saadeti için dua edildiğini bildirmiştir[1155].

Anadolu'da Yenigün gazetesinin 8 Mart 1340(8 Mart 1924) tarihli nüshasında Yunus Nadi'nin ikinci kez aynı başlıkla yayınladığı "Cumhuriyet ve Memleket" makalesinde hilâfetin kaldırılmasının dışardaki akislerinden bahsetmiştir. Hilâfet manevi

---

[1152] Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-II", s.49-50.
[1153] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.224.
[1154] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 8 Mart 1340, no:4001, s.1.
[1155] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 9 Mart 1340, no:1067, s.1; *Açıksöz,* 11 Mart 1340, no:1024, s.1.

bir şekle bürünmüş bir saltanat heyulası olarak değerlendirilmiştir. Hilâfeti kaldırmamızı bütün dünyanın takdirkarane bir hayretle karşıladığını belirtmiştir. Dünya Harbinden sonra Milli Mücadele dönemindeki azmi dünyada şaşkınlık oluşturmuş ama yine de saltanata bağlı kalmamızı istemişlerdir. Avrupa bu başarıları görmezden gelerek bunların hepsi iyi de Türkiye eski Türkiye demiştir. Avrupa'nın Türkiye'nin Cumhuriyetini alelacaib(tuhaf) bir devlet tarzı olarak tasvir ettiklerini ifade etmiştir. Halbuki Türkiye'de millet hâkimiyeti esastı bu nedenle Türkiye gözünü kırpmadan iki üç zarfında milletin azim ve kararı ile hilâfeti kaldırarak tüm âlemi şaşırtmıştır. Yazar "Düne kadar şark, Amerika ve Avrupa gözünde sihir ve efsun ile dolu bir âlem olarak görülüyordu Türk milletinin kudretli eli ile bugün bütün o perdeler yırtılmış bulunuyor" demiş ve Türkiye'nin artık dünya nazarında esrarlı bir âlem değil, zihniyet itibariyle tamamen garbi bir düşünceye hâkim azimkâr bir memleket olduğunu vurgulamıştır[1156].

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 8 Mart 1340(8 Mart 1924) tarihli nüshasında "Hicaz Emiri ile Mısır Hükümdarı Hilâfete Namzet mi?" başlığı altında İngiliz gazetelerinin hilâfet için Mısır Kralı Fuad'ın Hicaz Kralı Hüseyin'e rakip çıktığını yazmıştır. Habere göre "Hilâfetin İstiklali" hakkında "Morning Post" gazetesi Kral Hüseyin'in uzun bir müddet Amman'da ikamet etmesinin büyük merak uyandırdığını ve diğer taraftanda 1919'da Osmanlı'dan ayrılan toprakların halledilmemesi üzerine bir Arap Federasyonu teşkil edilmesi için zaman harcandığını belirtmiştir. Kral Hüseyin'in Amman'ı ziyareti münasebetiyle hilâfet meselesinin mevzu bahis olduğunu ve Kral Hüseyin'e halifelere verilen "Emirül Müminin" unvanının verileceği belirtilmiştir. Halife namzetliği için sadece Kral Hüseyin'in değil Mısır Kralı Fuad'ın da aday olacağını ama bunu kendi halkından bile taraftar bulamadığını yazmıştır. Gazetede Hint Müslümanlarının Kral Hüseyin'e taraftar olmadıklarını ama Medine'nin Kral Hüseyin'in elinde olması ve Türkiye'nin hilâfeti kaldırması nedeniyle Kral Hüseyin'in halife ilan edilmesinin kuvvetli olduğunu açıklamıştır[1157].

Vakit gazetesi de 9 Mart 1340(9 Mart 1924) tarihli nüshasında Mehmet Asım'ın "İngiltere'den Bir Ses" başlıklı makalesinde İngiltere'nin TBMM'nin aldığı hilâfeti kaldırma kararını "Daily Telegraph" kendini bir Müslüman gazetesi gibi farzederek nefretle eleştirdiğinden bahsetmiştir. İslâm âleminde büyük münakaşaların çıktığını belirten gazetenin bu tavrı bu inkılabın gerçekleşmesinin ne kadar isabetli bir karar

---

[1156] Yunus Nadi, "Cumhuriyet ve Memleket", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 8 Mart 1340, no:1058, s.1.
[1157] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 8 Mart 1340, no:4001, s.2.

olduğunu ispatladığını belirtmiştir. İngiltere'nin entrikalarına zemin hazırlamak için bu kurumu kullandığı ve Türk milletini birbirine düşürüp İslâm dünyasında karışıklık çıkarmak için bu kadar tepki gösterdiklerini ifade etmiştir[1158]. Daily Telegraph gazetesi bu yazısında Türkiye'nin hilâfeti kaldırmak uygarlaşacağını sanması büyük bir hata olarak görülmüş ve başkentin Ankara'ya taşınması Türkiye'nin yanılgısının en büyük kanıtı olarak görülmüştür. Bu kurum sayesinde büyük bir devlet sayılan Türkiye'nin artık üçüncü sınıf bir Tatar devletçiği sayılacağını iddia etmiştir[1159]. Aynı gün gazetede Kral Hüseyin'e 6 Mart 1340 tarihli bir telgrafta halifeliğin Kral Hüseyin'e teklif edildiğini ve Kral Hüseyin'in de bu teklifi kabul ettiği belirtilmiştir[1160]. Ayrıca 9 Mart gazetelerinde hilâfetin ilgası ile ilgili olarak Baş Vekil İsmet Paşa'ya Hindistan'dan İslâmabad Müslümanları namına Ahmedi Cami İmamından gelen tebrik telgraflarına yer vermişlerdir. Bu telgraf "Hilâfetin ilgasını tebrik ederim. Allah terakkiperver Türkiye'yi mazhar ve saadet eylesin" şeklindedir[1161]. Fransız gazetelerden bazıları hilâfetin ilga kararının Türkiye'nin terakkisi nokta-i nazarında alındığını bildirirken "Jurnal" gazetesi bu kararla İngilizlerin ekmeğine yağ sürüldüğünü ve İngilizlerin bir halife seçip bu halifeyi ellerinde alet edecekleri iddia etmişlerdir[1162].

Anadolu'da Yenigün gazetesinin 8 Mart 1340(8 Mart 1924) tarihli nüshasında "Hilâfetin Son Günleri Nasıl Geçti?" başlığı altında on üç asırlık hilâfet kurumunun "Hilâfet kurumuş bir dal gibi kırılıp gidiyor. Veyahut olmuş bir meyve gibi kendiliğinden düşüyor" diyerek sona erdiğini belirtmiştir. Asırlardan beri hergün halife korkusu ile yatıp halife korkusuyla kalktığımızı, dünya ve ahiret saadetini halifeden beklediğimizi, haftada bir kez adını camilerde söylediğimizi ama hilâfet kalkınca beklenilen tesir ve heyecanın olmadığını bu kararın memnuniyetle karşılandığını ifade etmiştir. Artık hilâfet kurumunun kendini tasfiye ettiğini ve Türk milletinin Osmanlı hanedanına nazik davrandığını, son Halife Abdülmecid Efendi'nin Vahdettin gibi bir ruha sahip olmadığını için ülkeden ayrılışta büyük bir nezaket sergilendiğini belirtmiştir[1163].

Vatan gazetesinin 8 Mart 1340(8 Mart 1924) tarihli nüshasında Ahmet Emin'in "Haftalık Tarihçe" adlı yazısında bir hafta içinde olanları hayretle karşılamış ve mazinin yolumuz üzerinde biriktirdiği engellerden birçoğunun tasfiye edildiğini bildirmiştir.

[1158] Mehmet Asım, "İngiltere'den Bir Ses", *Vakit Gazetesi,* 9 Mart 1340, no:2228, s.1.
[1159] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.,* s.225.
[1160] *Vakit Gazetesi*, 9 Mart 1340, no:2228, s.1.
[1161] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 9 Mart 1340, no:1067, s.1; *Vakit Gazetesi*, 9 Mart 1340, no:2228, s.1.
[1162] *Vatan Gazetesi*, 9 Mart 1340, no:329, s.2; *Vakit Gazetesi*, 9 Mart 1340, no:2228, s.2.
[1163] M. N.; "Hilâfetin Son Günleri Nasıl Geçti?", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 8 Mart 1340, no:1058, s.2.

Bunların arasında hilâfet konusunda "Hiçbir vazifesi olmayan hilâfet makamının ilgası zaruri bir adımdır. Bu vasıta ile dini emperyalizm siyasetini takip etmenin hiçbir faidesi yoktur" diyerek artık hilâfet hülyalarından uyandığımızı belirtmiştir. Bu hülyaların içerde muntazam bir terakkiye izin vermediğini bu nedenle bu müessesenin kaldırılması çok lüzumlu bir davranış olduğunu ifade etmiştir. Hilâfetin kaldırılması ile hanedanında memleket haricine çıkarıdığını ve buna hiçbir akıl sahibinin karşı çıkmaması gerektiğini vurgulamıştır. Ahmet Emin, "Memleketi kendilerine has bir çiftlik görmeye alışanlar" olarak nitelendirdiği hanedanın memleketten çıkarılmasına itirazların nedenini tatbikattaki fenalıklara bağlamıştır. İtirazların nedenleri arasında, damat ve kadınların ihracının lüzumlu olup olmaması, memleketi terketmek için daha fazla mühlet verilmesi, hasta ve ihtiyarların ihraçtan istisna tutulması ve emvalin tasfiyesinde yardımcı olunması gibi hususlar olduğundan bahsetmiştir. Ahmet Emin düşmanlarımızın hilâfetin kaldırılmasına karşı çıkmamasını entrikalarını uygulamak için bu makamı kullanamayacaklarından olduğunu ifade etmiş ve "Daily Telegraph" gazetesinin siyasi muhabirinin hilâfetin kaldırılması hususundan bahsederken ateş püskürmesini bütün hesaplarının alt üst olmasına bağlamıştır[1164].

Vatan gazetesinin 9 Mart 1340(9 Mart 1924) tarihli nüshasında Ahmet Emin'in "Iztırab duyanlara acıyalım, fakat işin esasını gözden kaçırmayalım" başlığı altındaki makalesine hilâfetin ilgasına karşı tepkileri değerlendirerek başlamış ve "hilâfetin ilgasını tabiî görmeyenler etrafında derhal bir kudsiyet çemberi çevirmek itiyadında(alışkanlık) bulunan basit dimağların bile en küçük bir menfaat neticesinde anlıyorlarki hilâfet denilen makamın hiçbir dini mahiyeti yoktur, kısmen hükümdarların kuvvet ve nüfuz aleti, kısmen ecnebi hükümetlerin bir emperyalizm silahı olarak istimal(kullanmak) edilmiş bir siyasi vasıtadır" diyerek hilâfetin devlet ve millet adına hiçbir menfaati olmadığını hatta dahili siyasetine müdahale edilmesi için bir tehlike olduğundan bahsetmiştir. Bu siyasi vasıta olan kurumun ülkeye faydasından çok zararı olduğunu ifade etmiştir. Yazar bizim ülkemizin dışında nüfuz icra edemeyeceğimizi ama yabancı ülkelerin hilâfeti memleketimizde ikilik çıkarmak için bir alet olarak kullanacağını ifade etmiştir. Hanedan azalarını İstanbul'dan gidişi konusunda insanlar arasında merhamet hislerinin oluşturduğunu ama bu merhamet hislerinin vatanın asıl menfaatlerini unutturmaması gerektiğini belirmiştir. Hanedanın yurt dışına çıkarılmasında bazı hatalar olmasına

[1164] Ahmet Emin, "Haftalık Tarihçe", *Vatan Gazetesi*, 8 Mart 1340, no:328, s.1.

rağmen memleket mazinin felaketli zincirlerini kırmak ve ülkenin menfaatlerini düşünmek zorunda olduğumuzu hatırlatmaktadır[1165].

Resimli Gazete'nin 8 Mart 1340(8 Mart 1924) tarihli nüshasında üst tarafta Dolmabahçe Sarayı'nın resmi, orta tarafta hanedan üyelerinden Abdülrahim, Ömer Faruk, Abdülkadir, Tevfik ve Vasıb Efendilerin resimleri ve altta ise Abdülmecid Efendi'nin dairesindeki bir resme yer verilmiştir. Gazete "İnkılabın Büyük Eseri" başlığı ile "Tarihin eli inkılapları ağır ağır hazırlar, bir gün eserini meydana getirir. İçtimai inkılabımızın büyük eseri, dini diyanetten kurtarmak oluyor. Milleti endişeden kurtarmak içinde hanedanı etkisiz hale getiriyoruz" [1166] diyerek hilâfetin kaldırılmasını desteklemiş ve son zamanlardaki hilâfetin faydasından çok zararı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca gazetede "Şimdi Dindar Olduk" başlığı altında "Türk milleti Allah ile kendisi arasında vasıta hıdmetini görmeye memur adam tanımıyor. Bu karar ani bir heyecanın mahsulü değildir. Faidesiz uzuvların ölüme mahkum olması tabiyenin en bariz kaidesi olduğu içindir" diyerek artık hilâfet kurumun kaldırılmasının vaktinin geldiğini belirtmiştir. Ayrıca "Eğer halifeyi başında tutan bir cemaate saadet nasip olsaydı bizim de geçirdiğimiz bunca felaketlere bigane(kayıtsız, alakasız) kalkmaklığımız icab ederdi" diyerek yapılan inkılapla din ve dünya işlerinin birbirnden ayrıldığını da vurgulamıştır[1167].

Vatan gazetesi 10 Mart 1340(10 Mart 1924) tarihli nüshasında bir milletvekilinin inkılabın itimamı ve Cumhuriyetin tamamen tesisi için hilâfetin ilgasından başka yapılacak daha çok şeyin olduğunu söylemiş ve milletvekilinin "Hilâfetin ilgasından sonra patrikhanelerle hahambaşılıklarının manasını anlayamam"[1168] sözlerine yer vermiştir. Tevhid-i Efkâr gazetesinin 11 Mart 1340(11 Mart 1924) tarihli nüshasında hahambaşının ve patriklerin memleket hududu dışına çıkarılması için fırkada bir toplantı yapıldığı haberlerinin gerçek olmadığı tekzib edilmiştir. Bu konuda hahambaşılıklardan Türklerle Musevilerin bir sorunları olmadığını ve bu konuda ita-yı reye selahiyetlerinin olmadığını açıklaması yapılmıştır. Rum ve Ermeni patrikliği ve hahamhane hilâfetten sonra gayri müslim müessesat-ı ruhaniyesinin de ilga edileceği endişesine düşmüşlerdir[1169]. Vakit gazetesinin 13 Mart 1340(13 Mart 1924) tarihli nüshasında

---

[1165] Ahmet Emin, "Izdırab Duyanlara Acıyalım, Fakat İşin Esasını Gözden Kaçırmayalım", *Vatan Gazetesi*, 9 Mart 1340, no:329, s.1.
[1166] *Resimli Gazete*, 8 Mart 1340, S.27, s.1.
[1167] *Resimli Gazete*, 8 Mart 1340, S.27, s.2.
[1168] *Vatan Gazetesi*, 10 Mart 1340, no:330, s.1.
[1169] *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 11 Mart 1340, no:, s.1.

Mehmet Asım'ın "Patrikhane, Hahamhane" başlıklı makalesinde hilâfetin ilgası ile patrikhane ve hahamhanelerin durumunun ne olacağı hakkında kesin bir bilginin olmadığını belirtmiş ve "Hilâfet makamını tecviz(caiz görme) etmez iken aynı vaziyette Hristiyan müessesatının devamına hak gösterecek bir sebep bulmak elbette kabil değildir" demiştir[1170].

Vatan gazetesinin 11 Mart 1340(11 Mart 1924) tarihli nüshasında "Times" gazetesinin "Hilâfetten Sonra" başlıklı makalesine yer vermiştir. On üç asırlık bir müessesenin Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın irad ettiği bir nutuk üzerine nihayete erdiğini ve hilâfetin ilgasının sadece İslâm dünyasında değil Müslümanlardan gayri akvam üzerinde de büyük tesirleri olcağını belirtmiştir. Makalede hilâfetin Osmanlı'ya geçişinden ve saltanatın lağvı ile halifenin sadece Cuma Selamlığına çıkmaktan başka görevi olmadığından bahsedilmiştir. Hilâfetin kaldırılmasının muhafazakâr kesim tarafından sükûnetle karşılandığını ama memleket dışındaki Müslümanlar arasında büyük tesirleri olcağı tahmin edildiğini ifade etmiştir. Aynı gün Vatan gazetesinde TBMM'nin son kararından evvel her sene hanedan erkânı için yarım milyon liraya yakın para verildiği haberini yapmıştır. Haberin devamında Halife Abdülmecid ve hanedana verilen paranın cetveline yer verilmiştir. Böylece bütçemizin her sene yarım milyon lira tasarruf edeceğini de belirtmiştir[1171].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 12 Mart 1340(12 Mart 1924) tarihli nüshasında "İlga Karşısında Anadolu'nun Sevinci" başlığı altında memleketin en uzak köşelerinden tasvib telgrafları geldiğini ve Cumhuriyet fikrinin nasıl kökleştiğinin görüldüğünü ifade etmiştir. Haberin devamında bu telgraflara yer verilmiştir[1172]. 18 Mart 1340(18 Mart 1924) tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yine "Hilâfetin İlgası-Anadolu'nun Sevinci" başlığı altında Anadolu'dan gelen tebrik telgraflarına yer vermiştir. Bu telgraflar içinde Kastamonu'dan gelen telgrafta Kastamonu Milletvekili Halid Bey'in hilâfetin ilgası kararına itirazının şahsi fikri olduğunu ama Kastamonu halkının kararı tebrik ettiğini belirtmişlerdir[1173].

Anadolu'da Yenigün gazetesinin 12 Mart 1340(12 Mart 1340) tarihli nüshasında Yunus Nadi'nin "Yeni Sesler" başlıklı makalesinde hilâfetin ilga kararına yabancı basının verdiği tepkilerden bahsetmiştir. Yazar hilâfetin kaldırılmasını bu müessesenin saltanat

[1170] Mehmet Asım, "Patrikhane, Hahamhane", *Vakit Gazetesi,* 13 Mart 1340, no:2232, s.1.
[1171] *Vatan Gazetesi,* 11 Mart 1340, no:331, s.2.
[1172] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 12 Mart 1340, no:1070, s.1.
[1173] *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 18 Mart 1340, no:1076, s.1.

heyulasına devam etmesine bağlamıştır. Bu haliyle hilâfet müessesesinin Cumhuriyetle tam bir tezat içinde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda bu müessesenin manasız ve hatta zararlı olduğunu ama Avrupa matbuatında alınan bu kararın hatalı olduğuna dair makaleler yayınlandığını belirtmiştir. Avrupa matbuatındaki eleştirilerin Türkiye'nin iç işlerine karışmaktan başka bir şey olmadığını kararımızın hatalı olduğunu söyleyecek kadar ileri gittikleri vurgulamıştır. Yazara göre Avrupa matbuatının son kararlarımıza kararlarımıza karşı aleyhte yayınlarının sebebi bu müesseseden ecnebilerin kendi menfaatleri için ümit ettikleri istinadgahı açığa çıkarmış hatta bir gazetede Türk milleti dünya haritasından silmek için Yunanlılar kadar halife ve hilâfete de ihtiyacımız var demiştir. Bu yayınların hepsi İngilizlerin menfaatleri için yapıldığını belirtmiştir. Halbuki "Halife milletini boğmak için fetvalar beyannameler çıkarıyor üzerlerine hilâfet ordusu denilen maskaralıklarla iş görmeye çalışıyordu" ve Türk milletinin kuvvetleri bu maskaraları perperişan etmiştir. Halife Yunan kuvvetlerine bile halife ordusu demek ihanetinde bulunmuştu ve daha söylenecek birçok facialar var diyen yazar hilâfetin kaldırılmasının haklı sebepleri olduğundan bahsetmiş bu delillerle Avrupa'nın hilâfetin ilgasında başka sebepler aramaması gerektiğini vurgulamıştır[1174].

Tanin gazetesinin 12 Mart 1924 tarihli nüshasında imzasız bir mektuba yer verilmiştir. Bu mektubun Tan gazetesine yazıldığı da belirtilmiştir. Mektupta hilâfetin ilgası Türk inkişaf-ı millisinin zaruri ve mantıkî bir neticesi olarak adlandırılmıştır. Hilâfet bütçesi hakkında Meclis'te tartışmalar varken Abdülmecid'in tahsisatının arttırılmasına dair isteğine Cumhuriyaet'in hilâfeti lağv ederek cevap verdiğini ifade etmiştir. Hilâfet üzerinden bir saltanat tehlikesinin olması nedeniyle Meclis'te hilâfetin kaldırılması için müzakereler başladığını belirtmiş ve Meclis'te hilâfetin hiçbir zaman vazifesini yapmaya muvaffak olmadığına, İslâm milletlerini birleştiremediğine ve ödenen bedeller ile Türkiye'nin zayıf düştüğüne karar verildiğini anlatmıştır. Hilâfet nedeniyle Türkiye'de milliyet fikrinin oluşmadığı ve hilâfetin takip ettiği ittihad-ı İslâm siyasetinin asırlarca Türk milletinin ruhunda vatan mefkuresini ve milliyet hissini boğduğunu belirtmiştir. Artık Türkiye'nin sadece kendisini İslâmiyet'in hamisi yapan bu fikri artık reddettiğini, Türkiye'nin kendisi ile ne hissen ne ırken münasebeti olmayan başka miletler için harp etmek istemediğini ve bundan sonra diğer milletlerin lehinde ama kendinin daima aleyhinde olan bu dini siyaseti artık takip etmek istemediğinden bahsetmiştir.

[1174] Yunus Nadi, "Yeni Sesler", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 12 Mart 1340, no:1062, s.1.

Geçmişte hiçbir faydası olmayan bu kurumun gelecekte de hiçbir faydası olmayacağını ve hilâfetin kaldırılması ile teokratik hükümet fikrinin memleketten silineceğini vurgulamıştır[1175].

Yusuf Ziya ve Orhan Seyfi tarafından İstanbul'da yayınlanan haftalık siyasi mizah gazetesi olan Akbaba gazetesinin[1176] 13 Mart 1340(13 Mart 1924) tarihli nüshasında ilk sayfasında "Teceddüd fırtınası memleketteki köhne müesseseleri kökünden yıktı" (Bkz. Ek-15) açıklamasını yapmıştır. Ayrıca gazete "Sarayları Ne Yapmalı?" başlığı altında Osmanlı sultanlarının canları sıkıldıkça saray ve cami yaptıklarını belirterek şuan boş kalan sarayların mektep, hastane gibi hayırlı işlerde kullanılmasını teklif etmiştir[1177].

13 Mart 1924 tarihli Tanin gazetesinde Hüseyin Cahid'in yazdığı yazıda hilâfetin kaldırılmasında sonra hahamhane ve patrikhanelerinde kaldırılacağı haberlerine karşı bu kurumların hilâfet ile hiçbir alakası olmadığını ve hilâfeti kaldırmanın Müslümanlara ait bir hak olduğunu belirtmiştir. Başka dinlere ait kurumlarla ilgili icraatta bulunmanın vicdanen kabul görmeyeceğini ve dini ve ruhani bu kurumların karşısında kayıtsız ve tarafsız kalmamız gerektiğini ifade etmiş ve "Laik olalım fakat laiklikle mutaassıp olmayalım, müsaadekar olalım" demiştir. Aynı Tanin gazetesinde İsmail Müştak "Cumhuriyet Bir Adalet Müessesesidir" başlığı altında son inkılapları "Dini dünyadan ayıran ve Türk milletini hurafelerin kolları arasından ayırarak asri ve medeni bir varlığa kavuşturan büyük inkılap" olarak değerlendirmiştir. Karar alınırken Ankara'da olduğunu ve bazı kişilerin teşkilat-ı Esasiye'nin hilâfet ve saltanat kaydına sarılmak istediklerini ama artık Cumhuriyet'in herşeye hâkim olacağını belirtmiştir. "Nitekim hilâfet ve saltanat bu azmin önünde çekilmeye mecbur olmuştur" diyerek Meclis'in bu kararları alırken işin intikam haline dönüşmemesi için çok çalıştığına şahit olduğunu vurgulamıştır[1178].

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 15 Mart 1340(15 Mart 1924) tarihli nüshasında "Aleyhimizdeki Dedikodulara Karşı" adlı yazıda hilâfetin ilgası son günlerin en çok konuşulan konusu olduğunu ifade etmiştir. Bunun nedenini "Velev maddeten müteferrik(çeşitli), manende henüz tefrike(ayrı) halinde olsalarda dünya yüzünde yaşayan ve kutsi bir rabıta(bağ) ile birbirine merbut(bağlı) bulunan üç yüz milyon insana müteallik(alakalı) bir mesele olduktan başka âlem-i tesiratınıda alakadar ediyordu"

[1175] Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yansımaları-III", s.62-63.
[1176] E. Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları,* Ankara, 2010, s.170.
[1177] *Akbaba Gazetesi*, 13 Mart 1340, S.133, no:133, s.1.
[1178] Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yansımaları-III", s.59.

diyerek açıklamıştır. Dünya üzerinde Hristiyan ve Müslüman devletlerin birbirleriyle devamlı temas halinde olmaları veya komşu olmaları nedeniyle hilâfet meselesinin bütün dünyayı ilgilendiği vurgulanmıştır. Meselenin bu kadar âlem-i şümul ve beynelmilel olması nedeniyle son günlerde Avrupa'daki gazetelerinin bu konuya çok fazla yer verdiklerini belirtmiştir. Avrupa'da hilâfetin ilga kararını tasvib eden yazılar yazılsada daha çok tenkit yazıları yazılmıştır. Bunların içinde en büyük tenkidi İngiltere'nin yapmasını "İlga edilen hilâfet değilde Rum Patrikhanesi olsa idi, İngiliz gazeteleri ancak bu kadar tenkitde bulunurlardı" şeklinde değerlendirmiştir. Hilâfetin ilgası meselesini bir iç mesele olarak gördüğümüz için ve son inkılaptan sonra devlette istikrar ve huzuru sağlamak için Avrupa'da bu konuyu tenkit eden neşriyatı takip etmediğimizi belirtmiştir. Avrupalıların bu meselede olduğu yine hadiseleri kendi menfaatleri, kendi siyasetleri ve kendi keselerine göre muhakeme ettiklerini ifade ettikten sonra İngiltere gazetesi Daily Telegraph gibi Türk düşmanı olan bir gazetenin hilâfeti siyasi maksatlarına alet etmesini İslâmiyet'e fenalık etmek olarak yorumlanmıştır. Avrupa gazetelerinin Türkler aleyhindeki yazıların amacını kendi tebaalarındaki Müslümanlarla Türkleri birbirinden uzaklaştırmak ve aralarındaki ilişkiyi soğutmak maksadını taşıdığını belirtmiştir. Müslümanların kalplerinden Türkleri çıkarmak için Avrupalıların hilâfet taraftarı kesildiklerini vurgulamıştır. Bu nedenle hükümetimize düşen görevin son zaferimizle âlem-i İslâm'da yükselen nüfuzumuzu korumak ve Avrupalıların âlem-i İslâmı aleyhimize tahrik etmelerine izin vermemek olduğunu ifade etmiştir[1179].

Açıksöz gazetesinin 17 Mart 1340(17 Mart 1924) tarihli nüshasında "Halife ve Milletler" başlığı altında hilâfetin saltanattan başka bir şey olmadığını ve geçmişteki birçok halifeninde Firavun'un saltanatına benzer bir hal içinde olduğunu ifade etmiştir. Abdülmecid Efendi'nin de hilâfeti saltanat olarak algıladığını bize her tavrı ile anlattığını ve özellikle Abdülmecid Efendi'nin Cuma namazına giderken tıpkı bir zafer alayında arz-ı endam eder gibi davrandığını belirtmiştir[1180].

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 19 Mart 1340(19 Mart 1924) tarihli nüshasında "Şarka Veda" başlığı altında Tan gazetesinden Tevhid-i Efkâr gazetesine gelen mektuptan bahsetmiştir. Tan gazetesini bu mektubunda Türkiye'nin aldığı son kararlar ilgili mütaalada bulunmasından sonra Avrupa'nın bu kararlardan memnun olması gerektiğini yazmıştır. "Türkiye Cumhuriyeti'nin üç günde, eski Türkiye'nin üç asırda meydana

---

1179 "Aleyhimizdeki Dedikodulara Karşı", *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 15 Mart 1340, no:4008, s.1.
1180 H. F., "Halifeler ve Milletler", *Açıksöz Gazetesi*, 17 Mart 1340, no:1030, s.1.

getirmediğinden daha fazla ıslahat meydana vaz etmiştir" diyerek Meclis'in aldığı kararlarla kösteklerinden kurtulduğu ve Şarka veda ettiğini ifade etmiştir[1181].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 20 Mart 1340(20 Mart 1924) tarihli nüshasında "İbret-âmiz(İbret verici hadise) Bir Ders" başlıklı yazıda hilâfetin kaldırılması Hristiyan olmalarına rağmen İngiltere, Fransa ve İtalya devletleri üzerinde neden bu kadar derin izler bıraktığını tahlil edersek bunun ibret mahiyetinde bir ders olduğunu göreceğimizi ifade etmiştir. Bu üç devletin asırlardır kendi içlerindeki ruhani kuvvetin devlet işlerine müdahalesini çekemezken ve İslâmiyetle uzun asırlardır uğraşmaktalarken hilâfet meselesi ile neden bu kadar alakadar olduklarını garip ve hayret verici bir olay olarak değerlendirmiştir. Meselenin Türkiye için ibret-âmiz tarafı burada başladığını ve hilâfetin olması bu devletlere entrikaları için müsaid bir ortam sağladığını belirtmiştir. Saltanatın kaldırılmasında zaman da aynı endişelerin olduğunu ama hilâfet makamını yine eskisi gibi(Sultan Vahdettin zamanıdaki gibi) ellerinde oyuncak olarak kullanacaklarına inandıkları için bu kadar büyük tepki vermediklerini vurgulamıştır. Batılıların Vahdettin ile besledikleri hüsn-ü alakayı yeni halifeye intikal ettirmek istedikleri fakat hilâfet kaldırılınca ümitleri kırıldığından bu meseleye bu kadar büyük alaka gösterdiklerini ifade etmiştir. Gazetenin bu yazısında bu alakayı "Makam-ı Hilâfetin ilgası garb nazarında şarktada nihayet iltihaya(eğlence), garb için şimdiye kadar bir hulûl(içine gizlice girme) ve bir istila sermayesi olan bütün mevhum(aslı olmayan, evham) hâkimiyetin yıkılması diye midir?" şeklinde bir soru ile sormuş ve Batı'nın hilâfet meselesi ile ilgili endişesinin onların halife makamını kendileri için iktisadi hatta siyasi bir kuvvet olarak görmelerinden olduğunu ama hilâfetin kaldırılması ile bu kuvvetin kuruduğunu ve bu yüzden Batı'nın müteessir olduğunu ifade etmiştir. Batı'nın bu meseleye olan alakasının gerçek manada tahlil edildiğinde bunun ibret verici bir ders olduğunun görüleceğini vurgulayan yazı "Türk Efkâr-ı umumisi için bu hadise başlı başına bir ibret kitabı teşkil etmez mi? Bizi şimdiye kadar emip sömüren memleketimizi bir esarete maruz bırakan elyevm bile elimizi ayaklarımızı binbir zincir ile bağlamakta devam etmek isteyen ecnebiler hilâfet ve halife ile bu kadar alakadar olmaları, yalnız başına, bu bu makamın asırlardan beri bu millet ve memleket için ne kadar felaket olduğunu ifade etmez mi?"şeklinde bitirilmiştir[1182].

[1181] "Şarka Veda", *Tevhid-i Efkâr Gazetesi,*19 Mart 1340, no:4012, s.1.
[1182] "İbret-âmiz Bir Ders", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 20 Mart 1340, no:1078, s.1.

Milli Mecmua dergisinin 20 Mart 1340(20 Mart 1924) tarihli nüshasında Mehmet Emin Bey'in "Büyük İnkılap" başlıklı yazısında hilâfet ile ilgili alınan kararın büyük inkılap olarak değerlendirildiğini ve Meşrutiyet veya Cumhuriyet'in ilanının bile bu kadar derin bir tahavvülü ifade etmediğini belirtmiştir. Bu büyük inkılap ile devletin yeni bir devreye girdiğini ve devlet yönetiminde Tanzimattan beri dünyevi ve uhrevi kuvvetin birbiriyle mücadele ettiğini ifade etmiştir. Dünyevi mahiyetini kaybetmiş bir devletin yaşamasının imkansız olduğunu ve dini devletin üzerinde hâkim kılmak isteyenler hiss-i diniyede zarar verdiğini vurgulamıştır. Devleti dine bekçi yapmanın hiçbir faydasının olmadığını ve artık dinin hukuk ve devlet teşkilatını bırakmalı ve ferdin ruhunu kuvvetlendirilmesi ile uğraşılması gerektiği anlatmıştır. Ancak böyle olursa Peygamberimizin eseri payidar olacağını belirten yazar din namına devlet teşkilatına, hukuka ve ilme müdahale etmesi iman için zarardan başka bir şey olmadığını ifade etmiştir. Bunun için son inkılabın devletin hürriyetini temin ettiği gibi dini de asıl mecrasına sevk ederek ona da hürriyetini kazandırdığını vurgulamıştır. Yazar dinin devlet işlerinden ayrılmasınının iki taraf içinde zaruri olduğunu belirtmiş ve çağımızda dinin siyasete müdahale ettiği bir devlet teşkilatının ömrünün uzun olmayacağından bahsetmiştir[1183].

Vakit gazetesinin 24 Mart 1340(24 Mart 1924) tarihli nüshasında Mehmet Asım'ın "İlga Edilen Nedir?" başlıklı makalesinde TBMM'nin hilâfeti kaldırılması kararı hakkında memleket dışında Türkiye aleyhinde tahrik maksadıyla istifade etmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Türkiye'de Meclis'in aldığı kararda hilâfetin bir hükümet olduğu ve hali hazırda cumhuriyet esasına göre teşkil edilen bir hükümetin yanında ayrıca İstanbul'da bir hilâfet makamının gereksiz olması nedeniyle hilâfet ilga edildiğini ifade etmiştir. Hulefâ-i Raşidin devrinde seçilen halifeler hilâfet-i şahsiyeyi kurarken onların yanında milletvekillerinden oluşan bir hükümetin olmadığını ve sonrasında hilâfette soy usulünün geldiğini ve artık saltanata dönüştüğünü belirtmiştir. Makalede İstanbul'da sadece bir unvan olarak kaldığı halde düşmanlarımız tarafından aleyhimize kullanacağına inanılan bu makamın ilga edildiğini vurgulamıştır. Yazar makalede yaptığı izahatlardan sonra "İstanbul'daki makam-ı hilâfetin ilgası Türkiye'de hilâfetin ilgası demek değildir. Hilâfet bugün faalen Türkiye Cumhuriyetinde mevcuttur. Yalnız evvelki hilâfet-i şahsiye yerine hilafet-i cumhuriyet kaim olmuştur" demiş ve hilâfetin dini mevkisinden çok siyasi

[1183] Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yansımaları-III", s.63-64.

bir mevkisi olduğunu belirtmiştir. hilâfetin yanlış yorumlandığını ve halifenin Peygamber vekili olarak görüldüğünü ama hilâfetin dini değil siyasi bir mahiyeti olduğunu ve halifenin halkın reis olduğunu ve bu suretle hilâfetin Türkiye Cumhuriyeti'ne ait olduğunu vurgulamıştır [1184].

Hilâfetin kaldırılması konusunda en çok yorumu merak edilen Tanin gazetesinde olumsuz bir tartışmaya gidilmemiştir. Muhafazakâr gazeteler sadece İslâm dünyası ile bağların gevşeyeceğine dair bir endişenin olduğunu ama bunun da ikinci derece bir sorun olduğunu belirtmişlerdir. Hüseyin Cahid'in olaya bakışında son inkılapların üzerinde olumsuz bir fikir beyan ettiği görülmemiştir. Hüseyin Cahid'in 1930 yılında neşretmeye başladığı "Fikir Hareketleri" adlı bir dergide 29 Ekim 1930 tarihli "Hilâfet Meselesi" başlıklı makalesinde Seyyid Bey'in hilafetin kaldırılması hakkındaki kanun teklifi görüşülürken verdiği nutku ile paralel görüşler vermiştir. Hüseyin Cahid "Saltanat kaldırıldıktan ve Türk milleti hâkimiyetini eline alarak cumhuriyeti ilan ettikten sonra hilâfet müessesesinin siyasi bir alet makamında Türklerin elinde kalması memleket için faydalı olabileceği fikrine bir aralık bende sürüklenmiştim. Halbuki artık hiçbir yeri ve manası kalmamış olan bu müessese kendi milli hudutları dahilinde kendi terakkisine çalışmak ve beynelmilel sahada bir sulh ve medeniyet amili olmak isteyen Türk Cumhuriyeti'nin açık ve temiz siyasetine bir engel teşkil edecekti. Mazinin hataları ve delaletleri ile hesabı kat'î surette kesmek, gizli ve entrikalı siyasetlerden çekinmek, Türk Cumhuriyeti'nin harici siyaseti için hakiki kuvveti teşkil etmiştir"[1185] diyerek cumhuriyet ilan edildikten sonra bu müessesenin artık Türkiye Cumhuriyeti siyasetinde yeri olmadığını ve bir fayda getirmeyeceğini ifade etmiştir.

Hüseyin Cahid'in Fikir Hareketleri dergisinde 29 Ekim 1933 tarihinde yayınladığı bir makalesinde hilâfet ile ilgili görüşlerini açıklamıştır. Buna göre Hüseyin Cahid "Din bakımından hiçbir kıymeti ve yeri olmayan hilâfet acaba saltanat ve siyaset bakımından bir işe yaradı mı? Benim kanaatimce halife unvanı müstebit hükümdarların azamet ve gururunu okşamaktan başka hiçbir fayda temin etmemiştir. Halife unvanını takınan bir hükümdar, kuvvet sahibi oldukça bu kuvveti nisbetinde müessir olmuştur. Ellerinde hiçbir kuvvet kalmayan halifeler, Mısır sultanlarının himayesi altında, gösteriş kabilinden, Mısır'da yaşadılar. Ne nüfuzları oldu ne ehemmiyetleri. Osmanlı padişahları da halife idiler. Fakat Umumi Harp'te, Peygamber'in çocukları, Peygamber'in

---

[1184] Mehmet Asım, "İlga Edilen Nedir?", *Vakit Gazetesi*, 24 Mart 1340, no:2243, s.1.

[1185] Kadir Mısıroğlu, *Geçmişi ve Geleceği ile Hilâfet*, İstanbul, 2013, s.387.

Müslümanlığı kurduğu yerlerde kâfirlerle birleştiler ve halifeye isyan ettiler. Memleketimize hücum eden düşman askerleri içinde pek çok Müslüman vardı”[1186] diyerek siyasi açıdan hilâfetin Türkiye’ye hiçbir faydasının olmadığını ve Müslümanların Türkiye’yi zor zamanlarında yalnız bıraktığını vurgulamıştır.

Basında hilâfetin kaldırılmasına verilen tepkilere baktığımızda muhafazakâr gözüken Tanin, İkdâm ve Tevhid-i Efkâr gibi gazetelerin yayınlarında kararı destekleyen yazılar yazdıkları görülmüştür. Hilâfetin kaldırılmasından önce Tanin gazetesinde yazılan yazıların aksine hilâfetin kaldırılmasında sonra bu konuya önem vermemiştir. Tevhid-i Efkâr gazetesi ise haberlerinde inkılabın yapılmasından çok uygulanması konusunda fikir beyan etmiştir. Artık Cumhuriyet’in ilerlemesi için önündeki engellerin kalktığını artık önemli olanın doğru adımlar atılarak yapılan inkılabın hakkını vermek olduğunu belirtmiştir. Basında olumsuz tepkilerin olmamasının nedeni 15 Nisan 1923 tarihli karar ile TBMM kararlarına karşı muhalefetin vatan hainliği olarak algılanması ve İstiklal Mahkemelerinin İstanbul basınının gazetecilerini yargılaması da etkili olmuştur. Basında olumlu tepkilere baktığımızda hükümetin bir yayın organı gibi gözüken Hâkimiyet-i Milliye gazetesi başta olmak üzere Anadolu’da Yenigün, Vatan, İleri ve Vakit gazetesi inkılabı destekleyen yazılar yazmışlardır. Mart 1924 sonu itibariyle hilâfetin kaldırılması ile ilgili haberler gündemden düşmüş ve daha çok gazetelerde hilâfetin kaldırılması ile ilgili yabancı basında yer alan haberlere yer verilmiştir.

2.9.6. Abdülmecid Efendi’nin İslâm Dünyasına Beyannamesi ve Türk Basınındaki Yansımaları

Abdülmecid Efendi İsviçre’ye gittikten sonra pek çok Avrupalı gazeteci halife ile röportaj yapmak için teklifte bulunmuştur. Avrupa’da gazetelerde Halife’nin milletini çok sevdiği ve metin göründüğü yazılmıştır[1187]. Hilâfetin kaldırılması ve Halife Abdülmecid’in yurt dışına çıkarılması İslâm ülkelerinde beklendiği kadar büyük tepkilere yol açmamıştır. Abdülmecid Efendi’nin İsviçre’ye yerleşmesinden hemen sonra 10 Mart 1924 günü Mısır uleması İslâm dünyasına halifeliğin gerekliliği konusunda sert bir bildiri yayınlamıştır. Yine aynı gün Mısır, Hindistan, Endonezya Müslümanları adına Abdülmecid Efendi’ye halifeliğin kaldırılmasından dolayı duyulan üzüntüyü belirten

---

[1186] Mustafa Baydar, *a.g.e.*, s.187.
[1187] Cevdet Küçük, “Abdülmecid Efendi”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C.1, İstanbul, 1988, s.264.

telgraflar göndermiş[1188] ve konu hakkında ayrıntılı bilgi istenmiştir. Abdülmecid Efendi bu telgraflara bir cevap vermek amacıyla Reuter, Havas, Wolf ve Stephanie gibi haber ajansları vasıtasıyla 11 Mart'ta bir beyanname yayınlamıştır[1189].

17 Mart 1924 tarihli birçok gazetede Abdülmecid Efendi'nin beyannamesine ve akislerine yer verilmişlerdir. Gazeteler Tan gazetesinin yayınladığı makale ve beyanname metnini paylaşmışlardır. Vakit gazetesinin 17 Mart 1340(17 Mart 1924) tarihli nüshasında "Abdülmecid Efendi Boş Hülyalar Peşinde Koşuyor" başlığı altında sabık Halife Abdülmecid Efendi tarafından âlem-i İslâm'a hitaben bir beyanname neşredildiğinden haber alındığını ve Avrupa'daki gazetelerin yayınları sayesinde bu haberin teyidinin yapıldığını belirtmiştir. Haberde Abdülmecid Efendi'nin hudud haricine çıktığında Avrupalı gazetelerle mülakat yapmayıp beyanatta bulunmayacağı hatırlatılmıştır[1190]. Bu beyannameyi Anadolu'da Yenigün gazetesi "Abdülmecid'in Son Vesika-i İhaneti" başlığı altında vermiştir. Bu beyanname "Hilâfet gibi mukaddes bir müesseseyi lağvettiğini zanneden laik Ankara Cumhuriyeti beni sevgili memleketimden tard etti. Bu misafirperver topraklardan sadıkİslâm dünyasına pederane selamlarımı gönderiyorum. Millet Meclisi'nin ekseriyeti tarafından verilen bu kafirane karar ne İslâm ruhuna ne de İslâmiyet'in ali menfaatine tevafuk eder. Onun için bu kafirane kararın keenlemyekün metabesinde(zahmet) olduğunu İslâm âlemine tebliğ etmeyi en mübrem bir vazifem addederim. İslâm dünyasını davet ediyorum, bana bir an evvel bildirsinler, nerede bir din konferansı akt edilmek icab ederki müştereken bir karar ittihaz edilebilsin" şeklindedir. Bu beyanname "hanedanın ilk fırsatta Cumhuriyete suikastten geri durmayacağı hakkındaki endişelerin ne kadar haklı olduğunu" ortaya çıkarmıştır[1191]. Vakit gazeteside bu beyanname ile ilgili olarak hilâfetin siyasi bir hükümet olarak kullanılmasına karşı çıkmış ve İslâm ülkelerinin Türkiye'ye tevcihi yalnız hilâfet makamına bağlılıklarından olmadığını belirtmiştir. Sabık Halifenin protestolarının ne Türkiye ne de yabancı hâkimiyeti altındaki Müslümanları alakadar etmeyeceğini ifade etmiştir[1192]. Anadolu'da Yenigün gazetesi 17 Mart 1340(17 Mart 1924) tarihli nüshasında bu beyannameden bahsetmiş ve "giderken milletin kararına tabiyet edeceğim diyen bu adam da hain mevkiîne geçmiş"[1193] diyerek Abdülmecid Efendi'nin bu hareketini ihanet

---

[1188] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.223.
[1189] Cevdet Küçük, *a.g.m.*, s.264; Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.226.
[1190] *Vakit Gazetesi*, 17 Mart 1340, no:2236, s.1.
[1191] "Abdülmecid'in Son Vesika-i İhaneti", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 19 Mart 1340, no:1069, s.1.
[1192] *Vakit Gazetesi*, 17 Mart 1340, no:2236, s.2; *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 17 Mart 1340, no:1075, s.1.
[1193] *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 17 Mart 1340, no:1067, s.1.

olarak değerlendirmiştir. Tanin gazetesi Abdülmecid Efendi'nin beyanname neşretmesini protesto etmiş ve bu ailenin saltanatı kaybetmeye müstehak olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin de böyle bir propagandaya müsaade etmeyeceğini yazmıştır. Ayrıca Abdülmecid'e gönderilecek 100.000 liralık ödeneğin gönderilmemesini istemiştir[1194].

Abdülmecid Efendi'nin İsviçre'de yayınladığı beyannameyi Yunus Nadi "Ne Derin Gaflet!" başlıklı makalesinde değerlendirmiştir. Türk Cumhuriyetinin saltanat heyulasına karşı hilâfeti kaldırmasının ne kadar isabetli bir karar olduğunu Abdülmecid Efendi'nin bu beyannameyi yayınlaması ile daha yakından anlaşıldığını ve Abdülmecid Efendi'nin bu hareketinin birhiyanet olduğunu belirtmiştir. Türk milletinin sabık halifenin bu faaliyetlerini görünce "Meğer asırlarca başımızda ne melun bir bela varmış ve onu def etmekte ne kadar geç kalmışız" diye düşüneceklerini ve Türk milletinin hiçbir ailenin hiçbir sultanın esiri olmadıklarını ve olamayacakları vurgulamıştır. Düne kadar çocuklarını besleyen bu millete yapılan bu hareketin ihanet olduğunu ifade etmiştir. Dışarda birçok yerden tebrik alan devlete sabık halifenin kötü sözler kullanmasını derin bir gafletin ve ihanetin karıştığı şaşkınlık olarak nitelendirilmiştir[1195].

Ankara bu beyanattan rahatsız olmuş ve İsviçre'yi uyarmıştır[1196]. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 18 Mart 1340(18 Mart 1924) tarihli nüshasında "İsviçre Meclisinin Abdülmecid'e İhtarı" başlığı altında "İsviçre meclisi Abdülmecid'e aldığı son vaziyet dolayısıyla bir memur göndermiş ve siyasi propagandadan ictinab etmesini tavsiye etmiştir. Aksi takdirde İsviçre'de ikametine müsaade edilmeyeceği kendisine ihtar edilmiştir" şeklinde bir haber yayınlamıştır[1197]. Abdülmecid Efendi bunun üzerine TBMM Başkanlığına 27 Mart 1924 tarihde bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Abdülmecid Efendi âlem-i İslâm'a hitaben neşrettiği beyannamenin siyasi mahiyette anlaşıldığı halbuki kendisine yapılan müracaatlara ve içinde bulunulan müşkülattan kurtulmak için bir tavsiyeden başka bir şey olmadığını anlatmıştır. Mektupta Abdülmecid Efendi kendisinin üzerinde Müslümanların biatı olduğunu, cumhuriyet hükümeti ile ilgisi olmaksızın halifelik vazifesini yapacağını belirtmiştir. Ayrıca mektubunda vatana ve millete dua etmiştir[1198].

[1194] Yusuf Sert, *a.g.m.*, s.66.
[1195] Yunus Nadi, "Ne Derin Gaflet!", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 18 Mart 1340, no:1068, s.1.
[1196] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.226.
[1197] Hâkimiyet-i Milliye, 18 Mart 1340, no:1076, s.1.
[1198] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.226-227.

Abdülmecid Efendi bir taraftan da maddi sıkıntılarını çözmek için Salih Keramet Nigar'ı Fransa'ya gönderdi buradan olumlu sonuş alamayan Salih Keramet bu seferde İngiltere'ye gitmiştir. İngiltere'de görüşme olanağı bulduğu Seyyid Emir Ali'nin araya girmesi ile Haydarabad nizamından ayda 300 sterlin ödenek bağlatabilmiştir. Mısır'da Prens Ömer Tosun'un başkanlığında bir yardım heyeti Abdülmecid Efendi'ye Türkiye'den ayrılırken verilen paranın üç katı kadar bir parayı havale etmiştir[1199].

2.10. Hilâfetin Kaldırılmasının Yurt Dışındaki Yansımaları

2.10.1. İslâm Dünyasında Hilâfetin Kaldırılmasına Gösterilen Tepkiler

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının hilâfetin dış politika konusunda söz söyleme hakkı olmadığı görüşünde olsa da politik cephede İngiltere'ye karşı avantaj sağlayacak bir durumda gözden uzakta tutulmamıştı. 1920'li yılların başında henüz kutsallığını kaybetmeyen hilâfet büyük bir Müslüman tebaası olan İngiltere için de dış politikada önemli görülmüştür. Özellikle Hindistan Müslümanlarının görüşleri hilâfete değişik bir renk getirmiştir. 17 Şubat 1920'de "Bombay Büyük Hindistan Halifelik Kongresi"ne Türkiye'nin çağrılması ve Ocak 1923'te Hindistan Müslümanları tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya "Halifeliğin Kurtarıcısı" unvanı verilmesi önemsenmesi gereken bir gerçekti. Bu nedenle belli bir müddet hilâfetin kalması gerekli görülmüştür[1200].

1919-1924 yıları arasında beş yıl süren Hint Hilafet Hareketi, Hindistan'ın Bağımsızlığı için Hindularla işbirliği ve koordinasyon halinde İngilizlere karşı mücadele eden Hint Müslümanları etkinliğidir. Bir taraftan da adından anlaşılacağı gibi hilâfet konusuda Hindistan'ın bağımsızlığı konusuna eklemlemiştir[1201]. Hilâfetin kaldırılması kararının alınmasından sonra Hilâfet Komitesi adına başkan Şevket Ali Ankara'ya konuyu bir daha düşünmeleri için telgraf çekmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa hilâfetin hükmetmek olduğunu ve devam etmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış siyasetine müdahaleye fırsat oluşturacağından bütünüyle kapatıldığını belirtmiş ama bu seferde Mustafa Kemal Paşa'nın hilâfeti üstüne alması teklifini Türk Kızılay temsilcisi Rasih Bey ile göndermişlerse de Mustafa Kemal Paşa bu teklifi kabul etmemiştir[1202].

Halifelik makamının TBMM tarafından kaldırılması haberi Hindistan Müslümanları için tam anlamıyla şok olmuştur. Hindistanlı Müslümanları uğruna

---

[1199] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.230.
[1200] Herbert W. Duda, *a.g.e.*, s.140-141.
[1201] Tayfun Atay, *a.g.m.*, s.235.
[1202] Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.153 vd.

mücadele ettikleri hilâfetin Müslümanlarca yok edilmesine önce Mısır uleması ile protesto etmişlerdir. 11 Mart'ta Hilâfet Komitesi Başkanı Şevket Ali ve Cemiyet'ül Ulema Başkanı Kıyafullah, Bombay'da yayınladıkları bildiride Türkiye'nin tek başına tarihi ve İslâmî beynelmilel bir müesseseyi kaldıramayacağını ifade etmiş ve 15 Mart'ta Ezher uleması ile yayınladığı bildiride Ankara'nın icraatlarını bütünüyle reddettiklerini açıklamışlardır[1203]. Hilâfetin kaldırılması kararından sonra Emir Ali'nin Mart 1924'te L'llustration'da yayınlanan yazısında halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkarak "Hilâfet herhangi bir Müslim devletin milli müessesesi değildir ki, sırf o devletin kanunuyla ilga olunabilsin" demekteydi[1204].

Mısır'da yayınlanan Le Journal du Caire 29 Şubat 1924 tarihinde İslâmın yüceliğin simgesi olarak nitelendirilen hilâfet gücünden inananların gönlünde yaralar açarak vazgeçildiğini ifade etmiştir[1205]. Kahire'de yayınlana La liberte gazetesi yakın zamanda yaşanacakların İslâm kamuoyu vicdanında heyecana neden olcağını işaret etmiştir. Türk uleması alınan kararın şeriate uygun olduğunu söylese de bu kararın sıradan bir devrim olmadığını yazmıştır[1206].

1924 Mart ve Nisan aylarında Mokattam gazetesinde A. Sabri hilâfetin başkentinin işgal edildiği ve halifenin esir edildiği zamanlarda Müslümanların Türklere destek olmadıklarını ve Türklerin tek başına direndiklerini belirtmiştir. Türkler artık hilâfet için tek kuruş ve tek damla kan akıtmak istemiyor diye bu patırtı ne diye? diye soran yazar maksat hilâfet sancağını yere düşürmemek ise 300 milyon Müslüman varken sancak yere düşmez demiştir. İskenderiyeli Mehmet Said "El-Hilâfet vel Kemaliyum" başlığı altında Türklerin hasta adam sayılıp malları paylaşılırken, İngiliz ve Yunanlıların Türkleri yok etmeye çalıştılarında Müslümanlar neredeydi? Mustafa Kemal Paşa'ya kim yardım etti? diye sormuş ve hilâfet kendi ellerimizle kaybettiğimiz bir hazinedir demiştir. Bu görüşte olan kişiler hilâfetin geleceği konusunda sorumlulukları üstlenmesi gerektiğini savunmuştur[1207].

Almanya'daki "Berlin İslâm Cemaati"nin Ankara gönderdiği telgrafta 41 Müslüman ülkenin temsilcilerinden oluşan "Berlin İslâm Cemaati Şurası"nın olağanüstü bir toplantı yaparak hilafetin kaldırılmasının sonuçlarının görüşüldüğü ve bazı kararların

---

1203 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.235.
1204 Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.263.
1205 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.234.
1206 Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.272.
1207 Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.279-280.

alındığını belirtmiştir. Buna göre: Hilâfetin kaldırılması kararının İslamiyete aykırı olduğunu ve bu kararla uzaklaştırılan kişilere üzüldüklerini belirtmişlerdir. Ayrıca Müslümanların başında bir halifenin olmamasının mümkün olmadığını belirtip bir İslâm Kongresi toplanmasını talep etmiştir. Mustafa Kemal ve taraftarlarının İslâmiyete karşı düşmanca işlemleri için İslâm dünyasına başvurduklarını ve İslâm dünyasının Türkiye ile ilişkilerini kesmelerini istediklerini ifade etmiştir. Türkistan Müslümanları Taşkent'te Müftü Zührüddin Alam'ın Özbekistan gazetesinde yayınladığı "Âlem-i İslâm ve Hilâfet" başlıklı makalesinde TBMM'nin kararını onayladığını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin emperyalist halifeliğe dair yapılan entrikaları baltaladığını ifade etmiştir. Meşur Alim Musa Carullah "Pravda" gazetesi ile yaptığı söyleşide Türkiye'nin aldığı kararı alkışladığını belirtmiştir[1208].

3 Mart 1924 tarihli kararı alan Türkiye dünya Müslüman toplumları üzerindeki manevi nüfuzu olan hilâfeti kaldırmıştır ve bu kararla Türkiye ile Müslüman toplumları arasındaki "Dini Lider Müşterekliği"nin meydana getirdiği organik bağdan tamamen ayrılmıştır[1209]. Türkiye'nin hilâfeti kaldırmasının ardından 5 Mart 1924'te Hicaz Kralı Hüseyin 101 pare top atışı ile halifeliğini ilan etmiştir. Kral Hüseyin'in halifeliğine ilk itiraz 8 Mart'ta Hint Müslümanlarından gelmiştir. İngiliz yönetimindeki Hint Müslümanları Araplara karşı tavır almışlardır. Ayrıca halifenin Arap soyundan gelmesi gerektiğini onaylamamışlardır. Fransa İngiltere'nin desteklediği halifeyi tanımayacağını belirtmiş ve Fas Sultanını halife tanıyacaklarını bildirmişlerdir. Bir yandan da Mısır Kralı Fuad'ı halife olarak ilan etmiştir. Abdülmecid Efendi'nin sürgün edilişini izleyen birkaç gün içinde çeşitli ülkelerden 9 halife adayı belirlenmiştir[1210].

5 Mart'ta halifeliğini ilan eden Kral Hüseyin 11 Mart'ta Amman'da biatleri kabul etmiştir. Kral Hüseyin'in oğlu Ürdün Emiri Abdullah 13 Mart tarihli Manchester Guardian gazetesinde halifeliğin bir Arap müessesesi olduğunu, Peygamber'in Arap olduğu ve halifenin Arap olması gerektiğini ifade etmiştir. Diğer taraftan Osmanlı padişahları halife olarak hiçbir zaman kabul etmediklerini bildirmiştir[1211].Temmuz 1924'te Hac Kongresi toplayıp hilâfetini kabul ettirmek isteyen Kral Hüseyin büyük bir direnişle karşılaşmış ve Kral Hüseyin'in halifeliği kabul görmemiştir. Kongre'de hilâfet

---

[1208] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.231-232
[1209] Herbert W. Duda, *a.g.e.*, s.51.
[1210] Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.227 vd..
[1211] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.239-240.

konusuna değinilmemiştir. Kral Hüseyin'in başarısızlığı ile hilâfet konusunda Mısır Devleti ön plana çıkmıştır[1212].

Hilâfetin kaldırılması Türkiye'den çok dünyada daha büyük yankı uyandırmıştır. İslam dünyasında özellikle Mısır ve Hindistan'da tepkiler ve gösteriler olmuştur. 15 Mart'ta El-Ezher Şeyhi Türkiye'nin hilâfeti kaldırma kararını tanımadığını açıklamıştır. Burada bir çelişki dikkatleri çekmiştir. Mısır Devleti, bir yandan Türkiye'nin hilâfeti kaldırma kararını kabul etmemiş bir yandan da Abdülmecid Efendi'nin halifeliğinin sona erdiğini kabul etmiştir. Mısır'da hilafetin geleceğinin tartışılması için 25 Mart 1924 tarihinde Kahire'de bir toplantı düzenlemişlerdir. Bu toplantıda Abdülmecid Efendi ile ilgili "Prens Abdülmecid'in Müslümanların anâkında hiçbir biatı yoktur çünkü imametten şer'en maksut olan gaye mefkut ve zail olmuştur. Binaenaleyh memleketinde ikametten aciz olup ehl-i İslam tarafından memleketine iadesi gayri mümkün olan bu şahsın biadının daha Müslümanlar boynunda baki olduğunu ilan etmek, ne akıl ve hikmete muvafık ve ne İslâmiyet ve Müslümanların şerefine layıktır" kararı almışlardır[1213].

1924-1926 tarihleri arasında Mısır'da hilâfetin kaldırılmasına gösterilen tepkiler dinmemiştir. El-Ezher ulemasından Ali Abdürrazık 1925'te "El-İslâm ve Usulü'l Hukm"(İslâm ve Hükümet) adlı kitabında Mustafa Kemal'in ve Seyyit Bey'in saltanat ve hilâfet hakkındaki söylevlerindeki tez daha ileriye götürülerek İslâm'da hilâfetin çoktan kalktığını ve İslâm'da hilâfetin zorunlu bir makam olmadığını belirtmiştir[1214].

Mısır'ın hilâfet hareketi baştan beri sorunlu olmuştur. Yandaş ve karşıtların arasında yaşanan çatışma ortak bir tavrın alınmasını engellemiştir. Kral Fuad ve ulema işbirliği ile gelişen süreçte kendi içinde bölünmeler yaşanmıştı. Kral Fuad'ın hilâfetine seçimlerden zaferle çıkan Wafd Partisi üyeleri ve Hind Müslümanları adına Şevket Ali'de karşı çıkmıştır. Ayrıca 22 Mart tarihinde Vahdettin, El-Ezher şeyhine gönderdiği mektupta kendisinin hala halife olduğunu belirtmiştir.

Kahire'de toplanan "Hilâfet Kongresi" üstü örtük bir şekilde Kral Fuad'ı halife seçmeyi amaçlamış ve iki yıl boyunca El-Ezher uleması öncülüğünde ve sarayın gizli mali desteği ile sürdürülen bu inisiyatifin, zaman içinde bu amaca ulaşmanın imkansızlığı ile yüzleşe yüzleşe baştan mağlup bir havada Mayıs 1926'da toplanmıştır. Kongre hem İslâm dünyasının bütününün desteğini alamamış hem Mısır içindeki muhaliflerce

---

[1212] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.281 vd.

[1213] Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye'de Hilâfetin İlgası ve Mısır Ulemasının Tepkisi", *Toplumsa Tarih,* S.207, İstanbul, 2011, s.33-34.

[1214] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* İstanbul, 2002, s.543.

yıpratılmış hem de başta İngiltere olmak üzere Fransa ve İspanya gibi Müslümanların yaşadığı topraklarda hükmü geçen devletlerin manipülasyon ve empozeleri ile malul olmuştur. Kongre, halifeliğin Müslümanlar için zorunlu olduğu, halihazırda Müslümanlar arasında bu kuruma işlerlik kazandırmanın imkansız olduğu ve halifelik konusunun nasıl halledileceği konusunun ileriki kongrelerde halledilmesi kararını alarak kapanmıştır[1215]. Hilâfet ile ilgili Mısır'da yapılan Kahire Konferansını boykot eden Güney Asyalı Müslümanlardan hiçbir temsilci gitmemiş yalnızca Hindistan Hükümeti'ni temsilen bir gözlemcinin gittiğini görülmektedir. Güney Asya Müslümanlarının tavrı hilâfetin Haşimilere de Suudlara da geçmesini engellemiştir. Mustafa Kemal'i İslâm dünyasının en müstesna komutanı olarak değerlendiren Muhammed İkbal hilâfetin ilga edilmesinden dolayı çıkan patırtıları "Türkleri Müslüman dünyasından dışlama ve onları yalnızlığa itme gayreti" olarak nitelendirmiştir[1216].

Kral Hüseyin ve Kral Fuad'ın başarısız girişimlerinin ardında bir girişimde Hicaz'ın yeni sahibi ibni Suud'dan gelmiştir. 7 Mart'ta 1924'te Hicaz Kralı Hüseyin'in kendisini halife ilan etmesine İslâm dünyasından itirazlar gelmiş ve en şiddetli itirazı gösteren Suudiler yani Vehhabiler Taif'e saldırıp Mekke'yi ele geçirmiştir. Hüseyin tahtı oğlu Ali'ye bırakmış ve Aralık 1925 tarihinde Suudilerin yeni saldırısı ile Hicaz Suudilerin eline geçmiştir. Ocak 1926'da Necd Sultanı İbni Suud kendini Necd Sultanı ve Hicaz Kralı olarak ilan etmiştir. Suudiler 1926 yılı başında bir İslâm Kongresi düzenleyip hilâfet meselesini ele almak istemiş ama katılım az olmuş ve sonuç alınamamıştır[1217].

1931'de İngiliz manda yönetimindeki Filistin'de Kudüs Müftüsü Emin El-Hüseyni tarafından organize edilen ve Hindistan'dan Şevket Ali'nin destek olduğu kongrede hilâfet meselesi Abdülmecid Efendi'nin kongreye katılacağı iddiaları ile gündeme gelmiştir. Başlamadan büyük tepki toplayan kongreye tepkileri yatıştırmaya çalışılmış ve Abdülmecid Efendi'nin davet edilmediğini beyan etse de sonuç alınmadan kapanmıştır[1218].

İslâm dünyasının başarısız girişimleri birbiri ardına yaşanırken büyük güçler arasında gizliden gizliye bir çıkar çatışmaları yaşanmıştır. Bunun bir göstergesi olarak 1933 yılında Fransa'nın Fas Kralını halife ilan edeceği Fransız gazetelerinde yer

---

[1215] Tayfun Atay, *a.g.m.*, s.232.
[1216] Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.155 vd.
[1217] Fahir Armaoğlu, a.g.m., s.63-64.
[1218] Tayfun Atay, *a.g.m.*, s.233.

almıştır[1219]. 1926 yılında Kahire ve Mekke'de, 1931'de Kudüs'te, 1932'de Madras'ta, 1945'te Cenevre'de yapılan toplantılarda hiçbir sonuç çıkmamıştır[1220]. Hilâfetin kaldırılması İslâm dünyasında aslında gücünü yitirmiş ve ulusçuluk düşüncesinin hâkim olduğu bir çağda işlevi modernleşmeci çevrelerce tartışılır olmuş bir kurumun kaldırılmasından başka anlama gelmemekteydi.

Ankara Hükümeti tepkiler karşısında iki temaya vurgu yapmak istemiştir. Birinci konu alınan kararın İslâm dünyasına karşı bir hareket ya da buradan kopma anlamına gelmediğiydi. İkincisi ise yapılan şeyin İslâm'a aleyhte bir eylem olmadığının, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrıldığının kesin bir dille ifadesiydi. Mustafa Kemal Paşa İslâm dünyasına gönderdiği mesajda yeni bir dönemin eşiğinde olunduğunun altını çizmiştir. Bu mesajda halifelik etrafında birleşme hayallerinin bir tarafa bırakılmasını ve artık halifeliğin tarih olduğunu ve ulusal bağımsızlığımız için savaşmamız gerektiğini belirtmiştir. Bütün dikkatlerin halifelik bağlamında toplanıp saptırılmak istendiğini söylemiştir. Dünya üzerinde gerçek anlamda bağımsız İslâm devletinin az olduğunu ve meselenin hilâfet değil neden Afrikalı ve Asyalı İslâm Devletlerinin çoğunun Avrupa boyunduruğu altında olduğu anlamak olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal ulus devletleri çağında dinsel ve zamanı dolmuş kurumlarla bir yere varılamayacağına dikkat çekmiş vebağımsızlık için mücadele bugün İslâm Devletleri için en önemli hedef olması gerektiğini vurgulamıştır[1221].

2.10.2. Batılı Devletlerin Hilâfetin Kaldırılmasına Gösterdiği Tepkiler

İngiltere basınında hilâfetin kaldırılması geniş yer tutmuştur. Geniş Müslüman nüfusa sahip olan ve hilâfet makamı ile elli yıldır uğraşan İngiltere hilâfetin kaldırılması olayına anlam verememiştir[1222]. İngiltere'nin Türkiye temsilcisi Lindsay halifenin yurt dışına çıkarılacağını ve Türkiye Devleti'nin laik bir devlet olma yolunda hilâfet ve eğitimde çağdaşlaşma ile ilgili adımlar atacağını İngiltere'ye Şubat ayında bildirmiştir. İngiltere basını şaşkın ve öfkeli bir tavır almıştır. Daily Telegraph gazetesi "6 milyon nüfuslu Türkiye hilâfet sayesinde büyük devletlerarasında sayılıyordu. Bundan sonra bu devlet üçüncü sınıf bir Tatar devletçiği derecesine düşecektir. Mustafa Kemal minyatür bir Napolyon olarak kalacaktır" şeklinde yorumlamıştır. 4 Mart'ta Daily Mail gazetesi

---

[1219] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.288.
[1220] Mehmet Ö. Alkan, *a.g.m.*, s.34.
[1221] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.276 vd.
[1222] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.233.

"Müslümanların papası tahttan indirildi" şeklinde haber yapılmıştır[1223]. 4 Mart 1924 tarihli The Times gazetesi gelişmeleri teokratik yapıyı modern Cumhuriyete uydurma çabası olarak değerlendirmiştir[1224]. The Times, Türkiye'nin halifeden kurtulmasını bu kurumun gitgide "iç komplolar ve dış entrikalar merkezi"ne dönüşmesine bağlamıştır[1225].

İngiliz basınının aksi olarak Foreign Office yetkilisi Mr. D.G. Osborne hilâfetin kaldırılmasını önemli bir tarihi olay olarak göstermiş ve Türkiye'nin laiklik sınırı içinde eskiye ait her şeyi temizleyip taptaze bir hamle yapmaya kararlı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca "Tamamen barışçı yollarla muazzam bir ihtilal yapıldı. Kemal'in cesaretine, kararlığına ve devlet adamlığına hayran kalmamak elde değil" diyerek kararı desteklemiştir. İngiltere tebaası altında büyük bir Müslüman nüfus olduğu için kendini en büyük Müslüman devlet saymıştır ama İngiltere Hükümeti bu konuda ilgisiz bir tavır sergilemiştir. Özellikle Hint Müslümanları üzerinde nasıl bir etki oluşturacağı merakla beklenmiştir[1226]. Yabancı ülkelerde hilâfetin kaldırılması ile ilgili eleştirel yazıların yazılmasına karşı İsmet Paşa 20 Mart günü yabancı ülkelerin temsilciliklerine çektiği telgrafta İngiltere'nin hem Türk bağımsızlığına karşı bir silah olarak hem de sömürgelerindeki Müslümanları uyuşturmak için kullandıkları bu örgütün kaldırılmasını hazmedemediklerini ifade etmiştir[1227]. İngiltere hâkimiyeti altındaki Müslüman milletlerin Türkiye'yi örnek alması ve dini özgürlüklerden etkilemesinden korkmuştur.

Paris'te neşredilen Le journal gazetesi ise 4 Mart 1924 tarihli nüshasında kendi korumalrı altında olması için hilâfeti Araplara intikal ettirmeye çalışan ve İstanbul'un dini saygınlığını yıkmaya çalışan İngiltere bu kadar şansı hayal bile edemezdi demiştir. Fransa'daki Le Ere Nouvelle halifeliği Türklerin değil milliyetçilerin öldürdüğünü bildirmiştir[1228]. 7 Mart tarihli Le Temps gazetesinde batılı bir yaşamı kurmaya çalışan Türkiye dini siyasetten tamamen ayırıp bu laik düzeni kurmada önünde engel olan hilâfeti kaldırdığını yazmıştır. Ayrıca Türkiye'nin kendisini sadece İslâmiyetin koruyucusu sayan bu dinsel kurumu reddettiğini ve teokratik bir hükümet yapısını sildiğini belirtmiştir[1229].

8 Mart tarihli Le Petit Bleu gazetesinde Jean Hesse Kemalistler "Hür düşüncelerimizin öğrencileridir, halifeyi harcadıklarına göre gözleri yükseklerde

---

1223 Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.268-269.
1224 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.233.
1225 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.232.
1226 Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.269-270.
1227 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.236.
1228 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.234-235.
1229 Seçil Karal Akgün, *a.g.e.*, s.233.

öğrencilerdir" demiştir. Fransa basınında hilâfetin konumunu tam olarak tanımlayamamış, hatta bazı gazetelerde hilâfet papalık ile eş anlamlı tutulmuştur. Fransa basınında 8 Mart tarihinde L'Echo ve Paris gazetelerinde Claude Farrere İngiltere ve Hüseyin'in oyunlarına karşı Fransa'nın Halife Abdülmecid Efendi'ye Vatikan papaları benzerinde halifelik fonksiyonlarını yerine getireceği bir Müslüman toprağı(Cerbe Adası) sunmalıdır demiştir. Fransa basınında 15 Mart tarihli Le Temps gazetesi Türkiye muhabiri Paul Gentinson "Hoşçakal Doğu" başlıklı yazısında "Türkiye kuşkusuz günümüz Müslümanlarının yaptığı en büyük ahlaki ve düşünsel özgürleştirme çabasını gerçekleştirdi" demiştir. 16 Mart'ta Maurice Pernot, François ve Pierre Mille gibi yazarlar 3 Mart kararlarını sempati ile karşılamıştır[1230]. Telegraph gazetesi Ankara'nın takip ettiği programın ülkedeki panislamist hareketi bitirdiğini yazmıştır. Ayrıca gazete İngiliz Fransız çekişmesinden olsa gerek Türkiye'nin İslâm dünyasından elini çekmesini memnuniyetle karşılamış ve Fransa'nın Kuzey Afrika'da Fas'ta bir hilâfet makamı kuracağını yazmıştır[1231].

Batılı basın çevrelerinin üzerinde birleştiği ortak nokta kararın laikleşme yönünde atılmış önemli bir adım olduğudur. Fransız Les Debats gazetesi "Türbanlı Meclis'in yerini modern görünümlü bir Meclis'in aldığını" belirtmiş ve laikliğin rejimin temelleri arasına alındığını vurgulamıştır. Direnik adlı Sofya gazetesi G.D. Galabov'un 9 Mart tarihli başyazısında son günlerde Türkiye'de yıldırım hızıyla yapılan reformların Batı'da yanlış anlaşıldığı ve alınan kararların İslâm dininin doğmaları ile uyum içinde olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca yazısında kararlar alınırken yapılan Seyyid Bey'in Meclis'teki konuşmalarına yer vermiştir. Yazar alınan kararların devrimci eylemler olmadığını gerçek bir reformlar olduğunu ifade etmiştir[1232]. 1933 yılında bir Fransız gazetesi Fas Sultanını halife yapma fikrini ortaya atmıştır. Bu girişim Hicaz ve Mısır'da hilâfetin tekrar ihya edilmesini engelleyen İngiltere'ye karşı bir misilleme olarak görülmüştür[1233].

Hilâfetin kaldırılmasının Amerika basınında yansımalarına baktığımızda New York Tribune gazetesi bu kurumun Türkiye'nin yaptığı devrimlere karşı komplo uygulayıp karşı devrim hareketi olarak halifeliğin kullanılabileceğini yazmıştır. Cumhuriyet rejiminde Türklerin dini fanatizminin silindiğini ve artık eski ve yeni Türkiye arasında bir uçurumun olduğunu belirtmiştir. New York Times gazetesi "İngiltere ve

---

[1230] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.267-268.
[1231] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.234.
[1232] Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.270-271.
[1233] Tayfun Atay, *a.g.m.*, s.233.

Hilâfet" başlığı altında halifeliğin kaldırılması ile İngiltere'nin neden telaşa kapıldığını sormuştur. Aslında İngiltere'nin memnun olması gerekirdi ama Kral Hüseyin ve Kral Fuat'ın halifeliği karşısında İngiltere, Hindistan'daki duruma hâkim olmayacağına inandığını yazmıştır. Christian Science Monitor gazetesi Türkiye'nin bu kararı ile İslâm dünyasının parçalanacağını yazmıştır[1234].

Halifeliğin kaldırılması kararını izleyen hamleler, din işlerinin devlet hayatından çıkarılması, Türk Medeni Kanunun kabulü, giyim ve kuşamın medenileştirilmesi ve kadınlara bazı haklar tanınması içte ve dışta pek olumlu karşılanmış ve İslâm âlemi de bu kararları anlayışla karşılamıştır. Bu nedenle hiçbir İslâm devleti ve cemaati kukla bir halifeyi ortaya çıkarma gafletinde bulunmamuştır[1235].

Halifeliğin kaldırılmasını izleyen haftalarda bu kurumun Müslüman toplumlar üzerinde birleştirici bir kimliği olmadığı hatta Türkiye dışında sürdürülmeye kalktığında İslâm dünyasında büyük bölünmelere yol açacağı tekrar gözler önüne serilmiştir. Halifeliği eline geçirmek isteyen her ülkenin bir takım yabancı oyunlara alet olup yabancı emellere hizmet ederken, kişisel çıkarlar sağlamayı da umarak hareket ettiklerini ortaya koymuştur. Ayrıca Arap ülkelerinin her birinin çıkarları amacıyla kıyasıya rekabete girerek makamı ele geçirmeye çalışmaları bu kurumun din ile bir ilgisinin olmadığınını ortaya çıkarmıştır. Bu da Türkiye'de bu kurumun devlet içinde yersizliği ve bazı entrikalara alet olabileceği gözler önüne serilmiştir[1236].

[1234] Bilal N. Şimşir, "Halifesiz 50 Yıl", *Cumhuriyet,* 29 Mart 1974.
[1235] Naşit Hakkı Uluğ, *Halifeliğin Sonu,* s.198.
[1236] Seçil Karal Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik(1924-1928),* s.230.

SONUÇ

Hilâfet kurumu Hz. Muhammed’in vefatından sonra oluşmuştur. Hz. Peygamber’den sonra İslâm toplumunun liderliği iddiasıyla şekillenen bir kurumdur ve Hz. Peygamber’den sonraki devlet başkanlığı kurumunu da ifade etmiştir. Halife Müslümanların imamlığını yapmakla görevli sayılmıştır. Müslümanlara imamlık yapmanın amacı; onları iyiliğe yöneltmek, kötülüklerden sakındırmak, soy ve sülaleye bakmaksızın dini emir ve yasaklara riayet etmek hususunda örnek olmaktır.

İlk halife seçiminde kimin halife olacağı hususunda tartışmalar yapılmıştır. Arap kabileleri arasındaki mücadeleden dolayı halifenin hangi kabileden olacağı tartışma konusu olmuştur ve sonunda Kureyş kabilesinde karar kılınmıştır. Hûlefa-i Raşidin devrinde halifeler istişare usulüyle başa geçmişlerdir. Hûlefa-i Raşidin devrinden sonra ise bu makam Emevi ve Abbasiler devrinde saltanat haline dönüşmüştür. 10. yüzyıldan itibaren tek halife devri bitmiş ve İslâm dünyasında üç halife ortaya çıkmıştır. Bunlar, Şiî Fatimi halifesi, Abbasi halifesi ve Endülüs Emevi halifesi olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

Abbasi halifeleri 10. yüzyıldan itibaren önce Büveyhoğulları sonra Selçuklular’ın gölgesinde yaşamışlardır. 1258’de Moğollar’ın Bağdat’ı ele geçirip Abbasilere son vermesi ile Mısır’da Memlükler’in idaresinde sembolik olarak varlığını devam ettirmiştir.

Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethetmesiyle kutsal emanetler ve hilâfet Osmanlı Devleti’ne geçmiştir. Hilâfet sorumluluğunu en uzun süre taşıyan hanedan Osmanlı Devleti olmuştur. Özellikle halifenin Kureyş’ten olma şartını Osmanlılar’ın taşımaması nedeniyle Osmanlı hilâfeti üzerine çeşitli yorumlar yapılmıştır fakat Osmanlı Devleti’nin o dönemde İslâm dünyasının lideri konumunda olması nedeniyle ulema Osmanlı Devleti’nin hilâfetini meşru görmüştür. Hilâfet 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile ilk kez uluslararası bir güç olarak kullanılmıştır. Kırım halkı dini yönden Osmanlı halifesine bağlı kalacağı antlaşmada belirtilmiştir. Tanzimat Fermanı’nın öngördüğü “İttihad-ı Anasır” ve “eşitlik” hedefleri nedeniyle hilâfet ve saltanat arasındaki denge bozulmuştur.

II. Abdülhamid’e kadar Osmanlı sultanları halifeliği bir unvan olarak kullanmışlardır. II. Abdülhamid döneminde ise hilâfet İslâmcılık ile beraber bir devlet politikası olarak görülmüştür ve böylece halifeliğin tüm İslâm coğrafyasındaki birleştirici gücünden yararlanılmak istenmiştir. Otuz yıllık saltanatı boyunca II. Abdülhamid İslâm dünyasını Osmanlı hilâfeti etrafında birleştirmeye çalışmış ve ortak bir kamuoyu

oluşturmaya çalışmıştır. Fakat Balkanlarda ve Araplar arasında taraftar bulan Milliyetçilik akımı bu politikayı başarısız kılmıştır.

Hilâfetin ilk ciddi kullanımı Birinci Dünya Savaşı'nda yayınlanan "cihad fetvası" ile olmuştur. Fakat cihad fetvasına İslâm dünyasından beklenen cevap gelmemiştir. Osmanlı'nın müttefiki Almanya cihad fetvası ile tüm İslâm dünyasının Osmanlı Devleti'nin yanında olacağına inanmıştı. Fakat İslâm dünyasında cihad fetvası gereken karşılığı görmediği gibi Arap dünyasında İngilizlerin de desteğiyle Şerif Hüseyin halifeliğini ilan etmiştir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sürecinde de özelikle batılı devletler tarafından sömürgeleri üzerinde halifenin nüfuzunu kullanmaya çalışılmıştır. Hatta Osmanlı halifesi dışında bir halife çıkarmak için uğraşmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milli Mücadele döneminde milli güçler halifeyi ve sultanı kurtarma sloganına sarılmışlardır. Fakat Milli Mücadele döneminde halifelik makamının pek de faydasını görememişlerdir. İstanbul Hükümeti ve Sultan Vahdettin İtilaf Devletlerinin de zorlamasıyla Milli Mücadele'ye destek olmamıştır. Milli Mücadele Döneminde Ankara Hükümeti bin bir güçlükle vatanı savunmasına rağmen barış görüşmelerine İtilaf Devletleri İstanbul Hükümeti'ni de çağırmıştır. Ankara Hükümeti bu ikiliği ortadan kaldırmak için saltanatın kaldırılmasına karar vermiştir. Hilâfetin kaldırılmasının ilk basamağı olan saltanatın kaldırılmasına basında olumsuz bir tepki gösterilmemiştir. Olumsuz tepkilerin olmamasının nedenleri arasında Sultan Vahdettin'in Milli Mücadele'yi gerçekleştiren kuvvetlerin üstüne "Hilâfet Ordusu" adında bir ordu göndermesi, İngilizlerle işbirliği yapması gibi nedenler etkili olmuştur. Ayrıca saltanatın kaldırılıp hilâfetin yerinde kalması da tepkilerin azalmasına neden olmuştur. Basında Sultan Vahdettin'in vatana ihanet ettiği ve Türkiye'nin düşmanları ile işbirliği yaptığı anlatılmıştır. Saltanat kaldırıldıktan sonra Sultan Vahdettin'in İngilizlere sığınarak ülkeyi terk etmesi ile siyasi yetkileri olmayan ve sadece dini yetkileri olan bir halife seçilmiştir. Böylece Abdülmecid Efendi TBMM tarafından seçilen ilk ve tek halife olmuştur. Basında Sultan Vahdettin'in istifası beklenirken onun ülkeyi terk etmesi Sultan Vahdettin'in son ihaneti olarak değerlendirilmiştir. Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesi de basında memnuniyetle karşılanmıştır. Abdülmecid Efendi'nin halifeliğe layık bir kişi olduğu da gazetelerde yer almıştır.

Abdülmecid Efendi on beş aylık hilâfeti döneminde ilk zamanlar TBMM ile olumlu ilişkiler kurmuştur. Bazı muhafazakâr gazeteler de halifeyi bir sultan gibi göstermişlerdir. Cumhuriyetin ilanı ve devlet başkanı olarak Mustafa Kemal'in

Cumhurbaşkanı seçilmesi hilâfet taraftarı olan kişilerin tepkisine neden olmuştur. Devlet reisi olarak halifeyi gören kesim Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanlığına karşı çıkmışlardır. Saltanat kaldırıldığında bir meclis vardı ve bir de halife vardı ama şimdi Cumhurbaşkanı seçimi ile devletin başkanı belli olmuştu. Artık hilâfetin yetkileri tartışılmaya başlanmış ve hilâfetin devlet içindeki yeri ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu dönemde bazı milletvekillerinin Halife Abdülmecid'i ziyaret etmeleri büyük tepki toplamıştır. Halifenin Türkiye Cumhuriyeti içinde olması devlette bir iki başlılık olduğunu göstermiştir. Muhafazakâr gazetelerden özellikle Tanin ve Tevhid-i Efkâr gazeteleri hilâfet meselesi ile ilgili makaleler yazmaya başlamışlardır. Basında yayılan Abdülmecid Efendi'nin istifa edeceği haberleri üzerine Abdülmecid Efendi tekzib yayınlasa da bazı muhafazakâr gazeteler bu haberlere büyük tepki göstermiştir. Özellikle Tanin gazetesinde yayınlanan Lütfi Fikri Bey'in Halife Abdülmecid'e istifa etmemesi için yazdığı mektup hükümet yanlısı Hâkimiyet-i Milliye ve Anadolu'da Yenigün gibi gazetelerde büyük tepkilere neden olmuştur.

Türk basınının saltanatın kaldırılması, Sultan Vahdettin'in ülkeyi terk etmesi ve Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesi konusunda hemfikir oldukları görülmüştür. Türk basınında muhalefet hilâfetin kaldırılacağının sezilmesi ile başlamıştır. Cumhuriyetin ilanı ve devlet reisi olarak bir Cumhurbaşkanının seçilmesi basında kutuplaşmayı daha da arttırmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra gazetelerde hilâfetin vaziyeti, halifenin yetkileri hakkında birçok kişi fikir beyan etmiştir. Bunlardan en önemlilerinden biri de Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid Beydir. Hüseyin Cahid Bey kendini cumhuriyetçi olarak nitelendirse de cumhuriyetin ilanından sonra hilâfet kaldırılmaması adına birçok makale yazmıştır. Hüseyin Cahid Bey halifelik kaldırılırsa üç yüz milyonluk Müslüman dünyasında Türkiye'nin hiçbir söz hakkının olmayacağını iddia etmiştir.

Bu sıralarda İsmet Paşa'ya ve Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen ama onlara ulaşmadan Tanin, İkdâm ve Tevhid-i Efkâr gibi gazetelerde yayınlanan Emir Ali ve Ağa Han'ın mektupları Türkiye Cumhuriyeti'nin iç işlerine müdahale olarak görülmüştür ve bu mektubu yayınlayan gazete sahipleri İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır. Emir Ali ve Ağa Han mektupları hilâfetin geleceği için tavsiyeler olarak nitelendirilse de mektuptaki ifadeler Türkiye'nin iç ve dış işlerine müdahale amacı taşıdığı belirtilmiştir.

İstiklal Mahkemesi'nde gazetecilerin davası sonuçlanması ve gazetecilerin serbest kalmasının ardından Mustafa Kemal Paşa 1924 yılının ilk günlerinde basının önemli temsilcileri ile bir görüşme yapmıştır. Mustafa Kemal yaptığı görüşmelerde gazetecilerin

hilâfet ile ilgili neler düşündüğünü öğrenmek istemiştir. Bunun ardından Mustafa Kemal Harp Oyunları sırasında hilâfetin kaldırılması fikrini arkadaşları ile paylaşmıştır. Zira bu günlerde Halife Abdülmecid hilâfet tahsisatının arttırılması ve yabancı temsilcileri kabul etme yetkisi istediğini hükümete bildirmişti. Bu olaylar hilâfetin kaldırılması sürecine hız katmış ve yeni yılın bütçesi hazırlanırken hilâfetin tahsisatı da gündeme gelmiş ve hilâfetin kaldırılması ile ilgili bir kanun teklifi oluşturulmuştur. Gazeteler Şubat ayının sonundan itibaren hilâfetin kaldırılacağı ve hanedanın yurt dışına çıkarılacağı konusunda haberler yapmıştır. Gazeteler duyumlarının kesinleşmesi için Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart Meclisi açılış nutkunu beklemişlerdir. 3 Mart 1924 günü artık TBMM hilâfetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılması ile ilgili kanunu kabul etmiş ve vakit kaybetmeden Abdülmecid Efendi ve hanedan yurt dışına çıkarılmıştır.

Basında hilâfetin kaldırılmasına büyük tepki gösterilmemiştir. Hâkimiyet-i Milliye ve Anadolu'da Yenigün gibi hükümet taraftarı gazeteler hilâfet mekanizmasının çoktan beri işlemediğini ve hilâfetin Müslümanlar arasında önemsiz bir konumda olduğunu ifade etmişlerdir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi halifenin eski debdebesinde yaşamasının devlet içinde ikilik oluşturduğunu ifade etmiştir. Ayrıca hilâfetin kaldırılmasını da cumhuriyet fikrinin kökleşmesi olarak değerlendirmiştir. Hilâfetin kaldırılmasından yana tavır sergileyen Vatan gazetesi halkın bu olayı olumlu karşıladığını ifade etmiş ve Ahmet Emin yazılarında halifeliğin türlü siyasi emellere alet olmasını önlemek amacıyla hilâfetin kaldırılmasının zorunlu olduğunu yazmıştır. Ahmet Emin de hilâfeti Türkiye'nin ilerlemesinde bir engel olarak görmüştür. Anadolu'da Yenigün gazetesi hilâfeti cumhuriyetin içinde anlamsız bir kurum olarak değerlendirmiştir. Akşam gazetesi halifelik bütçesini eleştirmiş ve Türkiye'de ayrıcalıklı bir sınıfın olmaması gerektiğini vurgulamıştır. İleri gazetesi hilafet bütçesini eleştirmiş ve hilâfetin kaldırılmasını olumlu bir hareket olarak değerlendirmiştir. Vakit gazetesi de hilâfetin kaldırılmasını İmparatorluğun tasfiyesi olarak ifade etmiştir ve hilâfetin kaldırılmasını devlet teşkilatı içinde gayri tabiliklerin izolesine doğru atılan bir adım olarak değerlendirmiştir. Akşam gazetesi de hilâfet bütçesini eleştirmiş ve hilâfetin eski bir hatıra olmaktan başka vazifesi kalmadığını yazmıştır.

Tevhid-i Efkâr, Tanin ve İkdâm gibi hilâfet taraftarı gazeteler olayı olağan bir durum olarak değerlendirmiş ve olumsuz eleştirilerde bulunmamıştır. Sadece Tevhid-i Efkâr gazetesi hilâfetin kaldırılma kararını emr-i vaki olarak değerlendirse de hilâfetin

kaldırılması ile devletin ilerlemesi önündeki engellerin kaldırıldığını ifade etmiştir. Tanin gazetesi hilâfetin kaldırılması ile İslâm dünyası ile bağların gevşeyeceğini ama bunun ikinci derece bir sorun olduğunu paylaşmıştır. Alınan kararın devlet ve millet için hayırlı olmasını dilemiştir. İkdam gazetesi beş asırlık bu müessesenin kaldırılmasına kimsenin makul bir itiraz getiremeyeceğini ve İslâm âleminin bu kararı sükûnet ile karşılayacağını belirtmiştir.

Basında hilâfetin Türk milletinin ruhunda vatan ve millet fikirlerinin oluşmasını engellediği belirtilmiştir. Bu inkılap ile din ve dünya ilişkilerini birbirinden ayırarak laik bir yönetim kurulmaya çalışılmıştır. Hilâfet kaldırıldığında eski gücünden yoksun olduğu belirtilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Türkiye devleti içinde ulusal olmayan değerleri çıkarıp toplumun ve kurumların ulusallaşmasını ve yeni cumhuriyetin çağdaş ülkeler arasına katılmasını sağlamaya çalışmıştır. Hilâfetin kaldırılması ile ilgili karar İslam dünyasında ilk anda şaşkınlığa neden olmuştur. Hilâfet makamını siyasi amaçları için kullanmak isteyen kişiler çıksa da bu Müslümanlar arasında kabul edilmemiştir. Yabancı basında hilâfetin kaldırılması hakkında en büyük eleştiriyi İngiltere yapmıştır çünkü İngiltere sömürge ülkelerinde hilâfet makamını kendi çıkarları için kullanmayı amaçlamıştır. Türk basınında hilâfet konusu 1924 yılının Mart ayı sonuna gelindiğinde gündemden düşmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

I. RESMİ KAYNAKLAR

1. TBMM Gizli Celse Zabıtları

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, C.1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, C.II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, C.III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre II, C. IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

2. TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.III, TBMM Matbaası, Ankara, 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.V, TBMM Matbaası, Ankara, 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.VII, TBMM Matbaası, Ankara, 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.VIII, TBMM Matbaası, Ankara, 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.XI, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.XIV, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.XVIII, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.XXI, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.XXIV, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.XXV, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.XXVI, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.XXVII, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C. XXVIII, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.I, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.III, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.VI, TBMM Matbaası, Ankara, 1968.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.VII, TBMM Matbaası, Ankara, 1970.

II. GAZETELER

1. Açıksöz Gazetesi (Kastamonu)

Açıksöz Gazetesi, 1 Teşrin-i Sâni 1338, no:621.

Açıksöz Gazetesi, 4 Teşrin-i Sâni 1338, no:624.

Açıksöz Gazetesi, 5 Teşrin-i Sâni 1338, no:625.

Açıksöz Gazetesi, 6 Teşrin-i Sâni 1338, no:626.

Açıksöz Gazetesi, 11 Teşrin-i Sâni 1338, no:632.

Açıksöz Gazetesi, 16 Teşrin-i Sâni 1338, no:636.

Açıksöz Gazetesi, 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:639.

Açıksöz Gazetesi, 20 Teşrin-i Sâni 1338, no:640.

Abdülahad Nuri, "Halife Kaçırma Oyunu", *Açıksöz Gazetesi,* 20 Teşrin-i Sâni 1338, no:640.

Açıksöz Gazetesi, 26 Teşrin-i Sâni 1338, no:646.

Açıksöz Gazetesi, 2 Mart 1340, no:1015.

Fazıl Berki, "Hilâfet Lağv Olundu", *Açıksöz Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:1018.

Açıksöz Gazetesi, 11 Mart 1340, no:1024.

H. F., "Halifeler ve Milletler", *Açıksöz Gazetesi,* 17 Mart 1340, no:1030.

2. Akbaba Gazetesi (İstanbul)

Akbaba Gazetesi, 13 Mart 1340, S.133, no:133.

3. Akşam Gazetesi (İstanbul)

Necmettin Sadak, "Tekâmüle Karşı konulamaz", *Akşam Gazetesi,* , 26 Eylül 1339, no:1784.

Akşam Gazetesi, 31 Teşrin-i Evvel 1339, no:1819.

Yakup Kadri, "Bir Muvazaa mı?, *Akşam Gazetesi,* 6 Şubat 1340, no:1917.

Akşam Gazetesi, 11 Şubat 1340, no:1922.

4. Anadolu'da Yenigün Gazetesi (Ankara)

Anadolu'da Yenigün Gazetesi, 1 Teşrin-i Sâni 1338, no:634.

Yunus Nadi, "Millet Hâ'il Tanımıyor", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 1 Teşrin-i Sâni, no:634.

Anadolu'da Yenigün Gazetesi, 2 Teşrin-i Sâni 1338, no:635.

Anadolu'da Yenigün Gazetesi, 5 Teşrin-i Sâni 1338, no:638.

Anadolu'da Yenigün Gazetesi, 14 Teşrin-i Sâni 1338, no:647.

Anadolu'da Yenigün Gazetesi, 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:650.

Yunus Nadi, “İnkılapçı Türkiye”, *Anadolu’da Yenigün Gazetesi,* 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:650.

Yunus Nadi, “Hükümet ve Hilâfet”, *Anadolu’da Yenigün Gazetesi,* 21 Teşrin-i Sâni 1338, no:652.

Yunus Nadi, “Türkiye İçin Cumhuriyet Tarihi bir Zarurettir”, *Anadolu’da Yenigün Gazetesi,* 2 Teşrin-i Sâni 1339, no:946.

Anadolu’da Yenigün Gazetesi, 2 Teşrin-i Sâni 1339, no:946.

Anadolu’da Yenigün Gazetesi, 21 Kanun-u Evvel 1339, no:965.

Anadolu’da Yenigün Gazetesi, 17 Kanun-u Sâni 1340, no:1016.

Yunus Nadi, “İki İngiliz Uşağı: Vahdettin ve Hüseyin”, *Anadolu’da Yenigün Gazetesi,* 18 Kanun-u Sâni 1340, no:1017.

Anadolu’da Yenigün Gazetesi, 7 Şubat 1340, no:1031.

Anadolu’da Yenigün Gazetesi, 17 Şubat 1340, no:1039.

Anadolu’da Yenigün Gazetesi, 24 Şubat 1340, no:1045.

Yunus Nadi, “Milletin Ruhu”, *Anadolu’da Yenigün Gazetesi,* 26 Şubat 1340, no:1047.

Anadolu’da Yenigün Gazetesi, 28 Şubat 1340, no:1049.

Anadolu’da Yenigün Gazetesi, 29 Şubat 1340, no:1050.

“Mühim Günlerin Arifelerinde”, *Anadolu’da Yenigün Gazetesi*, 29 Şubat 1340, no:1050.

Anadolu’da Yenigün Gazetesi, 2 Mart 1340, no:1051.

Anadolu’da Yenigün Gazetesi, 4 Mart 1340, no:1054.

Yunus Nadi, “Yeni İ’tila Devri”, *Anadolu’da Yenigün Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:1054.

Anadolu’da Yenigün Gazetesi, 5 Mart 1340, no:1054.

“Reis-i Cumhur Hazretlerinin İstanbul Matbuatı Erkânına Beyanatı” *Anadolu’da Yenigün Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:1054.

Yunus Nadi, “Cumhuriyet ve Memleket”, *Anadolu’da Yenigün Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:1054.

Anadolu’da Yenigün Gazetesi, 6 Mart 1340, no:1056.

M. N., “Lüzumundan Çok Fazla Yaşayan Bir Hanedan”, *Anadolu’da Yenigün Gazetesi,* 6 Mart 1340, no:1056.

Yunus Nadi, "Yeni Ufk, Yeni Hükümet", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 7 Mart 1340, no:1057.

Yunus Nadi, "Cumhuriyet ve Memleket", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 8 Mart 1340, no:1058.

M. N.; "Hilâfetin Son Günleri Nasıl Geçti?", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 8 Mart 1340, no:1058.

Yunus Nadi, "Yeni Sesler", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 12 Mart 1340, no:1062.

Anadolu'da Yenigün Gazetesi, 17 Mart 1340, no:1067.

Yunus Nadi, "Ne Derin Gaflet!", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 18 Mart 1340, no:1068.

"Abdülmecid'in Son Vesika-i İhaneti", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi,* 19 Mart 1340, no:1069.

5. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi (Ankara)

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 31 Teşrin-i Evvel 1338, no:648.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 1 Teşrin-i Sâni 1338, no:649.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 2 Teşrin-i Sâni 1338, no:650.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 5 Teşrin-i Sâni 1338, no:653.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 7 Teşrin-i Sâni 1338, no:655.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 8 Teşrin-i Sâni 1338, no:656.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 15 Teşrin-i Sâni 1338, no:663.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:667.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 20 Teşrin-i Sâni 1338, no:668.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 25 Teşrin-i Sâni 1338, no:673.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 27 Eylül 1339, no:920.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 30 Teşrin-i Evvel 1339, no:953.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 2 Teşrin-i Sâni 1339, no:956.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 4 Teşrin-i Sâni 1339, no:958.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 9 Teşrin-i Sâni 1339, no:963.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 10 Kanun-u Evvel 1339, no:990.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 11 Kanun-u Evvel 1339, no:991.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 12 Kanun-u Evvel 1339, no:992.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 14 Kanun-u Evvel 1339, no:994.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 18 Kanun-u Evvel 1339, no:998.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 20 Kanun-u Evvel 1339, no:1000.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 21 Kanun-u Evvel 1339, no:1001.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 7 Şubat 1340, no:1039.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 17 Şubat 1340, no:1048.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 24 Şubat 1340, no:1054.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 26 Şubat 1340, no:1056.

"İnkılabın Mübrem Mantığı", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 27 Şubat 1340, no:1057.

"Dünkü Vuzûh", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 28 Şubat 1340, no:1058.

"Yeni Sahifeler", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,*29 Şubat 1340, no:1059.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 2 Mart 1340, no:1060.

"Halife İslâm Diyarında İkamet Edecek", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 2 Mart 1340, no:1060.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 3 Mart 1340, no:1061.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 4 Mart 1340, no:1062.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 5 Mart 1340, no:1063.

"Bir Tekzip", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:1063.

"Reis-i Cumhur'un Gazetecilere Beyanatı", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 5 Mart 1340, no:1063.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 9 Mart 1340, no:1067.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 10 Mart 1340, no:1068.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 12 Mart 1340, no:1070.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 17 Mart 1340, no:1075.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 18 Mart 1340, no:1076.

"İbret-âmiz Bir Ders", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi,* 20 Mart 1340, no:1078.

6. İkdâm Gazetesi (İstanbul)

İkdâm Gazetesi, 2 Teşrin-i Sâni 1338, no:9209.

İkdâm Gazetesi, 3 Teşrin-i Sâni 1338, no:9210.

Yakup Kadri, "İrade-i Milliye'nin İnkişafı", *İkdâm Gazetesi,* 4 Teşrin-i Sâni 1338, no:9211.

İkdâm Gazetesi, 5 Teşrin-i Sâni 1338, no:9212.

İkdâm Gazetesi, 7 Teşrin-i Sâni 1338, no:9214.

İkdâm Gazetesi, 8 Teşrin-i Sâni 1338, no:9215.

İkdâm Gazetesi, 14 Teşrin-i Sâni 1338, no:9221.

İkdâm Gazetesi, 18 Teşrin-i Sâni 1338, no:9225.

İkdâm Gazetesi, 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:9226.

İkdâm Gazetesi, 20 Teşrin-i Sâni 1338, no:9227.

Yakup Kadri, "Halife-i Müslimin Abdülmecid Hazretleri", *İkdâm Gazetesi,* 21 Teşrin-i Sâni 1338, no:9228.

İkdâm Gazetesi, 22 Teşrin-i Sâni 1338, no:9229.

İkdâm Gazetesi, 23 Teşrin-i Sâni 1338, no:9230.

İkdâm Gazetesi, 24 Teşrin-i Sâni 1338, no:9231.

İkdâm Gazetesi, 25 Teşrin-i Sâni 1338, no:9232.

İkdâm Gazetesi, 28 Teşrin-i Sâni 1338, no:9235.

İkdâm Gazetesi, 29 Teşrin-i Sâni 1338, no:9236.

İkdâm Gazetesi, 2 Kanûn-u Evvel 1338, no:9239.

İkdâm Gazetesi, 3 Kanûn-u Evvel 1338, no:9240.

İkdâm Gazetesi, 3 Teşrin-i Evvel 1339, no:9504.

İkdâm Gazetesi, 30 Teşrin-i Evvel 1339, no:9546.

İkdâm Gazetesi, 2 Teşrin-i Sâni 1339, no:9549.

İkdâm Gazetesi, 4 Mart 1340, no:9670.

"Son Mühim Kararlar", *İkdâm Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:9670.

İkdâm Gazetesi, 5 Mart 1340, no:9671.

İkdâm Gazetesi, 6 Mart 1340, no:9672.

İkdâm Gazetesi, 7 Mart 1340, no:9673.

İkdâm Gazetesi, 9 Mart 1340, no:9675.

İkdâm Gazetesi, 13 Mart 1340, no:9679.

7. İleri Gazetesi (İstanbul)

Celal Nuri, "Saltanatın Tasfiyesi, Hanedanın Sultanına Hala Aylık Verecek miyiz?", *İleri Gazetesi,* 5 Şubat 1340, no:2144.

8. Resimli Gazete (İstanbul)

Resimli Gazete, 29 Eylül 1339, S.4.

Resimli Gazete, 8 Mart 1340, S.27.

9. Tanin-Renin Gazetesi (İstanbul)

Renin Gazetesi, 3 Teşrin-i Sâni 1338, no:22.

Hüseyin Cahid, “İnkılab”, *Renin Gazetesi,* 4 Teşrin-i Sâni 1338, no:23.

Tanin Gazetesi, 20 Teşrin-i Sâni 1338, no:39.

İsmail Müştak, “Halife-i Müslimin Abdülmecid Hazretleri”, *Tanin Gazetesi,* 20 Teşrin-i Sâni 1338, no:39.

Tanin Gazetesi, 21 Teşrin-i Sâni 1338, no:40.

Tanin Gazetesi, 24 Teşrin-i Sâni 1338, no:43.

Tanin Gazetesi, 25 Teşrin-i Sâni 1338, no:44.

Tanin Gazetesi, 2 Kanûn-u Evvel 1338, no:300.

Tanin Gazetesi, 18 Kanûn-u Evvel 1338, no:316.

Tanin Gazetesi, 25 Eylül 1339, no:341.

Tanin Gazetesi, 30 Teşrin-i Evvel 1339, no:376.

Tanin Gazetesi, 31 Teşrin-i Evvel 1339, no:377.

Hüseyin Cahid, “Yaşasın Cumhuriyet”, *Tanin Gazetesi,* 31 Teşrin-i Evvel 1339, no:377.

İsmail Müştak, “Türkiye Cumhuriyetinin İlanı”, *Tanin Gazetesi*, 31 Teşrin-i Evvel 1339, no:377.

Tanin Gazetesi, 1 Teşrin-i Sâni 1339, no:378.

Hüseyin Cahid, “Son Vaziyet”, *Tanin Gazetesi,* 2 Teşrin-i Sâni 1339, no:379.

Hüseyin Cahid, “Matbuatda Nara Siyaseti”, *Tanin Gazetesi,* 6 Teşrin-i Sâni 1339, no:383.

Tanin Gazetesi, 9 Teşrin-i Sâni 1339, no:386.

Tanin Gazetesi, 10 Teşrin-i Sâni 1339, no:387.

Hüseyin Cahid, “Şimdide Hilâfet Meselesi”, *Tanin Gazetesi*, 11 Teşrin-i Sâni 1339, no:388.

Tanin Gazetesi, 15 Teşrin-i Sâni 1339, no:392.

Münir Müeyyed, “Makam-ı Hilâfetin Nakli Şa‘iyaları Asılsızdır”, *Tanin Gazetesi,* 16 Teşrin-i Sâni 1339, no:393.

Hüseyin Cahid, “Hilâfetin Vaziyeti”, *Tanin Gazetesi*, 2 Kanun-u Evvel 1339, no:409.

Tanin Gazetesi, 5 Kanun-u Evvel 1339, no:412.

Tanin Gazetesi, 13 Kanun-u Evvel 1339, no:420.

Tanin Gazetesi, 18 Kanun-u Evvel 1339, no:425.

Tanin Gazetesi, 3 Kanun-u Sâni 1340, no:143.

Tanin Gazetesi, 11 Şubat 1340, no:190.

Tanin Gazetesi, 21 Şubat 1340, no:200.

Tanin Gazetesi, 26 Şubat 1340, no:205.

Tanin Gazetesi, 4 Mart 1340, no:212.

Tanin Gazetesi, 5 Mart 1340, no:213.

10. Tevhid-i Efkâr Gazetesi (İstanbul)

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 2 Teşrin-i Sâni 1338, no:503.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 5 Teşrin-i Sâni 1338, no:506.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 6 Teşrin-i Sâni 1338, no:507.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 18 Teşrin-i Sâni 1338, no:519.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:520.

Ebuzziyazâde, "Sükût", *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 19 Teşrin-i Sâni 1338, no:520.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 20 Teşrin-i Sâni 1338, no:521.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 24 Teşrin-i Sâni 1338, no:525.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 25 Teşrin-i Sâni 1338, no:526.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 2 Kanûn-u Evvel 1338, no:533.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 24 Eylül 1339, no:806.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 2 Teşrin-i Sâni 1339, no:846.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 9 Teşrin-i Sâni 1339, no:853.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 12 Kanun-u Evvel 1339, no:886.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 21 Kanun-u Evvel 1339, no:895.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 31 Kanun-u Evvel 1339, no:905.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 23 Şubat 1340, no:3987.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 24 Şubat 1340, no:3988.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 26 Şubat 1340, no:3990.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 27 Şubat 1340, no:3991.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 28 Şubat 1340, no:3992.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 29 Şubat 1340, no:3993.

"Meclis'te Hilâfetin Son Şekli", *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 29 Şubat 1340, no:3993.

"Dolmabahçe Sarayında Vaziyet", *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 29 Şubat 1340, no:3993.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 1 Mart 1340, no:3994.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 2 Mart 1340, no:3995.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 3 Mart 1340, no:3996.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 4 Mart 1340, no:3997.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 5 Mart 1340, no:3998.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 6 Mart 1340, no:3999.

"Son İnkılaptan Sonra", *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 6 Mart 1340, no:3999.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 7 Mart 1340, no:4000.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 8 Mart 1340, no:4001.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 10 Mart 1340, no:4003.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 11 Mart 1340, no:4004.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 13 Mart 1340, no:4006.

"Aleyhimizdeki Dedikodulara Karşı", *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 15 Mart 1340, no:4008.

"Şarka Veda", *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*,19 Mart 1340, no:4012.

11. Vakit Gazetesi (İstanbul)

Vakit Gazetesi, 24 Teşrin-i Sâni 1338, no:1777.

Vakit Gazetesi, 25 Teşrin-i Sâni 1338, no:1778.

Vakit Gazetesi, 3 Kanûn-u Evvel 1338, no:1786.

Vakit Gazetesi, 7 Teşrin-i Sâni 1339, no:2105.

Mehmet Asım, "Makar-ı Hilâfet Meselesi", *Vakit Gazetesi*, 16 Teşrin-i Sâni 1339, no:2114.

Vakit Gazetesi, 10 Kanun-u Evvel 1339, no:2138.

Mehmet Asım, "Anlaşılamayan Hakikat", *Vakit Gazetesi*, 11 Kanun-u Evvel 1339, no:2139.

Mehmet Asım, "Ağa Han'ın Metubunun Neşriyatı", *Vakit Gazetesi*, 12 Kanun-u Evvel 1339, no:2140.

Vakit Gazetesi, 12 Kanun-u Evvel 1339, no:2140.

Vakit Gazetesi, 13 Kanun-u Evvel 1339, no:2141.

Vakit Gazetesi, 14 Kanun-u Evvel 1339, no:2142.

Vakit Gazetesi, 16 Kanun-u Evvel 1339, no:2144.

Vakit Gazetesi, 20 Kanun-u Evvel 1339, no:2148.

Vakit Gazetesi, 27 Şubat 1340, no:2217.

Vakit Gazetesi, 28 Şubat 1340, no:2218.

Vakit Gazetesi, 29 Şubat 1340, no:2219.

Vakit Gazetesi, 1 Mart 1340, no:2220.

Vakit Gazetesi, 2 Mart 1340, no:2221.

Vakit Gazetesi, 4 Mart 1340, no:2223.

Mehmet Asım, “İmparatorluğun Tasfiyesi”, *Vakit Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:2223.

Vakit Gazetesi, 5 Mart 1340, no:2224.

Ahmet Rasim, “Hulefâ-i Osmani”, *Vakit Gazetesi*, 5 Mart 1340, no:2224.

Vakit Gazetesi, 6 Mart 1340, no:2225.

Vakit Gazetesi, 7 Mart 1340, no:2226.

Vakit Gazetesi, 8 Mart 1340, no:2227.

Vakit Gazetesi, 9 Mart 1340, no:2228.

Mehmet Asım, “İngiltere’den Bir Ses”, *Vakit Gazetesi,* 9 Mart 1340, no:2228.

Vakit Gazetesi, 10 Mart 1340, no:2229.

Mehmet Asım, “Patrikhane, Hahamhane”, *Vakit Gazetesi,* 13 Mart 1340, no:2232.

Vakit Gazetesi, 14 Mart 1340, no:2233.

Vakit Gazetesi, 17 Mart 1340, no:2236.

Mehmet Asım, “İlga Edilen Nedir?”, *Vakit Gazetesi*, 24 Mart 1340, no:2243.

12. Vatan Gazetesi (İstanbul)

Vatan Gazetesi, 9 Teşrin-i Sâni 1339, no:208.

Vatan Gazetesi, 10 Kanun-u Evvel 1339, no:239.

Ahmet Emin, “Dünkü Tevkifler”, *Vatan Gazetesi,* 10 Kanun-u Evvel 1339, no:239.

Vatan Gazetesi, 5 Şubat 1340, no:296.

Vatan Gazetesi, 6 Şubat 1340, no:297.

Ahmet Emin, “Mülakatın Bıraktığı İntibalar”, *Vatan Gazetesi,* 8 Şubat 1340, no:299.

Vatan Gazetesi, 10 Şubat 1340, no:301.

Vatan Gazetesi, 11 Şubat 1340, no:302.

Vatan Gazetesi, 17 Şubat 1340, no:308.

Vatan Gazetesi, 27 Şubat 1340, no:318.

Ahmet Emin, “Şer‘iye Vekâletinin Mevkiî”, *Vatan Gazetesi,* 27 Şubat 1340, no:318.

Vatan Gazetesi, 28 Şubat 1340, no:319.

“Hanedan Erkanının Dolmabahçe’de İçtiması”, *Vatan Gazetesi*, 29 Şubat 1340, no:320.

Vatan Gazetesi, 2 Mart 1340, no:322.

Ahmet Emin, “Türk Milleti Artık Kabus İçinde Yaşayamaz”, *Vatan Gazetesi,* 2 Mart 1340, no:322.

Vatan Gazetesi, 3 Mart 1340, no:323.

Ahmet Emin, “Gazi Paşa’nın Nutku, Sarih Bir Ok Bir Hedef”, *Vatan Gazetesi,* 3 Mart 1340, no:323.

Ahmet Emin, “Ankara Yolunda İlk İntibalar”, *Vatan Gazetesi,* 3 Mart 1340, no:323.

Vatan Gazetesi, 4 Mart 1340, no:324.

Mehmet Asım, “İmparatorluğun Tasfiyesi”, *Vakit Gazetesi,* 4 Mart 1340, no:324.

Vatan Gazetesi, 5 Mart 1340, no:325.

Vatan Gazetesi, 6 Mart 1340, no:326.

Vatan Gazetesi, 7 Mart 1340, no:327.

Ahmet Emin, “Haftalık Tarihçe”, *Vatan Gazetesi,* 8 Mart 1340, no:328.

Vatan Gazetesi, 9 Mart 1340, no:329.

Ahmet Emin, “Izdırab Duyanlara Acıyalım, Fakat İşin Esasını gözden Kaçırmayalım”, *Vatan Gazetesi,* 9 Mart 1340, no:329.

Vatan Gazetesi, 10 Mart 1340, no:330.

Vatan Gazetesi, 11 Mart 1340, no:331.

III. TETKİK ESERLER

AHMAD, Feroz; *Modern Türkiye’nin Oluşumu,* Çev: Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

AFETİNAN, A.; *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

AKANDERE, Osman; “Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı(16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar”, *Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü-Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan,* Ankara, 2004.

AKDAĞ, Ömer; “Büyük Taarruz’dan Önce Ankara ile İstanbul Arasında Saltanatın Akibetini Tayin Eden Bir Görüşme”, *Türkler Ansiklopedisi,* Yeni Türkiye Yayıncılık, C.XVI, Ankara, 2002.

AKGÜN KARAL, Seçil; *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik(1924-1928),* Temel Yayınları, İstanbul, 2006.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; ÖZTÜRK, Said; *Bilinmeyen Osmanlı,* Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.

AKŞİN, Sina; *100 soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980.

AKYÜZ, Yahya; *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

ALKAN, Mehmet Ö.; "Türkiye'de Hilâfetin İlgası ve Mısır Ulemasının Tepkisi", *Toplumsa Tarih,* S.207, İstanbul, 2011.

ALPKAYA, Faruk; *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu(1923-1924),* İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

ARMAOĞLU, Fahir; "Hilafetin Dış Cephesi", *10 Kasım 1999 Devlet Töreni ve Hilafetten Cumhuriyete Paneli,* Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, Ankara, 2000.

ARNOLD, T. W. ; "Halife", *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi,* C.5, İstanbul, 1950.

ARSAN, Nimet; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. I-II-III, Atatürk Araştırma Merkezi, C.1, Ankara, 2006.

ASLAN, Taner; "II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki Cemiyeti İlişkileri Üzerine Bir Deneme", *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu-İç ve Dış siyaset Bildirileri(20-21 Şubat 2014, Selanik*), C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2014.

ASLAN, Betül; "Saltanatın Kaldırılmasının İstanbul'daki Yankıları", *Belleten,* C.LXVI, S.245, Ankara, 2002.

ASRAR, N. Ahmet; "Hilafetin Osmanlılara Geçişi İle İlgili Bazı Rivayetler", Çeviren: Süleyman Tülücü, *Türk Araştırmaları Dergisi,* S.22, İstanbul, 1983.

AŞİROĞLU, O. Gazi; *Son Halife Abdülmecid,* Çatı Yayıncılık, İstanbul, 2011.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; *Nutuk(1919-1927)*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2000.

ATAY, Falih Rıfkı; *Mustafa Kemal'in Ağzından Vahdettin,* Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2005.

ATAY, Tayfun; "İttihat Sembolü mü, İhtilaf kaynağı mı? Öncesi ve Sonrasıyla Halifeliğin Kaldırılması Üzerine Bir Yeniden Düşünme Denemesi", *Toplum ve Bilim Dergisi,* S.84, Ankara, 2000.

AVCI, Casim; "Hilafet", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.17, İslâm Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1998.

AYBARS, Ergün; *İstiklal Mahkemeleri,* Ayraç Yayınları, Ankara, 2009.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; *Tek Adam-Mustafa Kemal(1919-1922),* C.2, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; *Tek Adam-Mustafa Kemal(1922-1938),* C.3, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999.

AYTEPE, Oğuz; "Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi***,** S.29-30, Ankara, Mayıs-Kasım 2002.

AYTEPE, Oğuz; "Mili Mücadele'de Bilecik Görüşmeleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Ankara, Mayıs-Kasım 2004.

BAŞGİL, Ali Fuad; *Din ve Laiklik,* Yağmur Yayınları, İstanbul, 2009.

BAYDAR, Mustafa; *Atatürk ve Devrimlerimiz,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.

BERKES, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

BEYDİLLİ, Kemal; "Küçük Kaynarca Antlaşması", *Türk Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi,* C.26, İstanbul, 2002.

BOYACIOĞLU, Ramazan; "Atatürk'ün Hilafetle İlgili Görüşleri", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi,* C.XIII, S.37, Ankara, 1997.

BOYKOY, Seher; "Saltanatın Kaldırılmasının Türk Basınına Yansımaları", *Atatürkçü Bakış,* C.1, S.2, Ankara, 2002.

BUZPINAR, Ş. Tufan; "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.2, Ankara, 1999.

BUZPINAR, Ş. Tufan; "Osmanlı Hilafet Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* C.2, S.1, İstanbul, 2004.

CEBESOY, Ali Fuat; *Milli Mücadele Hatıraları,* Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

CEBESOY, Ali Fuat; *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları,* Vatan Neşriyat, İstanbul, 1957.

CİCİOĞLU, Hasan; "Atatürk'ün Büyük Nutuk'ta Adları Geçen Muhalifleri, Muhalefet Gerekçeleri, Atatürk'ün Cevabı(23 Nisan 1920-1 Kasım 1922)", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi-Bildiriler,* C.II, Ankara, 2005.

CÖHCE, Salim; "Türk İstiklal Savaşı ve Hindistan Müslümanları", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi,* C.XIII, S.37, Ankara,1997.

ÇAPA, Mesut; "Mustafa Kemal Paşa'ya Halifelik Önerisi", *Toplumsal Tarih,* C.1, S.14, İstanbul, 1994.

ÇETİNSAYA, Gökhan; *Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında İslâm Birliği Hareketi(1876-1878),*Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988.

ÇOKER, Fahri; "Olaylara ve Kişilere Farklı Bir Bakış-Hilâfetin Kaldırılması ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması", *Toplumsal Tarih,* S.66, İstanbul, 1999.

DAVISON, Roderic H. ; "Küçük Kaynarca Antlaşmasının Yeniden Tenkidi", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi,* İstanbul, 1981, S.10-11.

DEMİR, Alparslan; ASLAN, Taner; "İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Ait İmamet ve Hilafet Risalesi'nin Muhteva ve Şekil Açısından İncelenmesi", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi,* s.5, Ankara, 2009.

DEMİREL, Ahmet; *Birinci Meclis'te Muhalefet(İkinci Grup),* İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

DEMİREL, Yücel; KONUR, Osman Zeki; *CHP Grup Toplantısı Tutanakları(1923-1924),* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

DEMİRYÜREK, Mehmet; "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-I", *Toplumsal Tarih,* S.11, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

DEMİRYÜREK, Mehmet; "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-II", *Toplumsal Tarih,* S.12, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

DEMİRYÜREK, Mehmet; "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-III", *Toplumsal Tarih,* S.13, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

DERVİŞ, Mecdi; "Padişahlıktan Sonra Hilâfetin İlgası", *Resimli Şark,* Fevkalade Nüsha, no:35, 29 Ekim 1933.

DOĞANAY, Rahmi; "Milli Devlete Geçiş Sürecinde Ümmetçi Yaklaşımlar ve 80. Yılda Çağrışımları" *Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan,* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2004.

DOĞANAY, Rahmi; "Saltanattan Cumhuriyete İmparatorluktan Milli Devlete", C.XVII, S.49, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi,* Ankara, 2001.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi Ansiklopedisi, "Hulefâ-i Raşidin ve Emeviler Dönemi" İlmi Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, C.2, Kombassan Yayınları, Konya, 1994.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi Ansiklopedisi, "Hz. Muhammed Devri", İlmi Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, C.1, Kombassan Yayınları, Konya, 1989.

DUDA, Herbert W. ; *XIX. Yüzyılın Sonu ile XX. Yüzyılın Başında Türkiye'de Hilafetten Cumhuriyete Geçiş,* Çeviren: Abdurrahman Güzel, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

ERASLAN, Cezmi; "II. Abdülhamid ve Siyaseti: Türkiye Nasıl Kurtulur?", *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu-İç ve Dış siyaset Bildirileri(20-21 Şubat 2014, Selanik*), C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2014.

ERAT, Muhammet; "Milli Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa", *Türkler Ansiklopedisi,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

GEÇİT, Mehmet Salih; "Maverdi'nin Hilafet Anlayışında Meşruiyet Sorunu", *EKEV Akademi Dergisi,* S.57, Erzurum, 2013.

GENÇ, Reşat; *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar(3 Mart 1924 tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları),* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

GOLOĞLU, Mahmut; *Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?*, Kalite Matbaası, Ankara, 1973.

HAMİDULLAH, Muhammed; *İslâm Peygamberi,* C.2, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1993.

HATİBOĞLU, Mehmet Said; "İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik-Hilafetin Kureyşiliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C.23, S.1, Ankara, 1978.

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk; "Tanin", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C.39, İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2010.

HÜLAGÜ, Metin; *Yurtsuz İmparator Vahdettin(İngiliz Gizli Belgelerinde Vahdettin ve Osmanlı Hanedanı),* Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

İBN-İ HALDUN; *Mukaddime,* C.1, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1988.

İĞDEMİR, Uluğ; *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

İNALCIK, Halil; "Osmanlı Padişahı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* C.13, S.4, Ankara,1958.

İNALCIK, Halil; "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi,* A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitisü, Ankara, 1972.

İNAN, Arı; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları,* Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1982.

İNÖNÜ, İsmet; *Hatıralar,* Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2009.

JAESHKE, Gotthard; *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri-I,* Çeviren: Cemal Köprülü, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001.

KANDEMİR, Feridun; *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay,* Sinan Matbaası, İstanbul, 1965.

KANSU, Mazhar Müfit; *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz,* Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.

KARAL, Enver Ziya; *Büyük Osmanlı Tarihi,* C.5, Ankara, 1983.

KARAL, Enver Ziya; "Halifeliğin Kaldırılması", *10 Kasım 1999 Devlet Töreni ve Hilafetten Cumhuriyete Paneli,* Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, Ankara, 2000.

KAYAOĞLU, İsmet; "Halifelik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi,* S.4, Ankara,1980.

KAZICI, Ziya; *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi"*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

KHAN, Ali Asghar; Hint Müslümanlarının Türk Kurtuluş Hareketine Yardımı, Çeviren: Ahmet Özgiray, *Ege Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi,* S.8, İzmir, 1993.

KİNROSS, Lord; *Atatürk(Bir Milletin Yeniden Doğuşu),* Çev: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2012.

KOLOĞLU, Orhan; *Abdülhamit Gerçeği,* İstanbul, 2010.

KUTAY, Cemal; *Tarihte Türkler ve Araplar-Hilafet Meselesi,* Geçmişten Günümüze Türk Kitaplığı, İstanbul, 1970.

KÜÇÜK, Cevdet; "II. Abdülhamid", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C.1, İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1988.

KÜÇÜK, Cevdet; "Abdülmecid Efendi", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C.1, İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1988.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908-1918),* Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

LEWIS, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Çeviren: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.

MERAY, Seha L., OLCAY, Osman; Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri(Mondros Bırakışması ve Sevr Antlaşması ile İlgili Belgeler), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

MISIROĞLU, Kadir; *Geçmişi ve Geleceği ile Hilafet*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2013.

MUMCU, Uğur; *Kazım Karabekir Anlatıyor,* Umag vakfı yayınları, Ankara, 2006.

MUMCU, Ahmet; "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik", *Atatürk Düşüncesinde Laiklik,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; "Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları", *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* C.4, S.13, Ankara, 1994.

ORAL, Mustafa; "Birinci TBMM'de Hilafet ve Saltanat Meselesi Üzerine Bazı Notlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C.XIX, S.57, Ankara, 2003.

ORAL, Mustafa; "Son Osmanlı Halifesinin Sayılı Günleri", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi-Bildiriler(8-12 Aralık 2003),* C.II, Ankara, 2005.

ORAL, Mustafa; "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilafet ve Saltanat Sorunu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi***,** C. 5, S.18, Ankara,1996.

OZANKAYA, Özer; *Atatürk ve Laiklik-Atatürkçü Düşüncenin Temel Niteliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

ÖKE, Mim Kemal; *Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Milli Mücadelesi,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

ÖKLEM, Necdet; *Hilâfetin Sonu,* Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1981.

ÖZCAN, Azmi; "İngiltere'de Hilafet Tartışmaları", *İslâm Araştırmaları Dergisi,* S.2, İstanbul, 1998.

ÖZCAN, Azmi; "Osmanlılar Dönemi Hilafet", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.17, İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1998.

ÖZÇELİK, Ayfer; "Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İstanbul'daki Durum(Felah Grubu Raporlarına Göre)", *Atatürk Yolu Dergisi,* C.III, S.9, Ankara, 1992.

ÖZKAYA, Yücel; "Hâkimiyet-i Milliye", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İslâm Araştırmaları Merkezi, C.15, Ankara, 2003.

ÖZTOPRAK, İzzet; *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

QURESHI, M. Naeem; "Hindistan Hilafet Hareketi", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.18, İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1998.

RAMSAUR, Ernest Edmondson; *Jön Türkler ve 1908 İhtilali,* Çeviren: Nuran Ülken, Sander Yayınevi, İstanbul,1972.

RIZA, Ömer; "Hilâfetin İlgası", *Resimli Şark,* Fevkalade Nüsha, no:35, 29 Ekim 1933.

SARAY, Mehmet; *Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

SARIBIYIK, Mustafa; "İslâm Siyaset Düşüncesinde Hilafet Kurumunun Aşılamayan Sorunları Üzerine Bazı Mülahazalar", *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası,* S.23, İstanbul, 2013.

SATAN, Ali; *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkubbe Yayıncılık, İstanbul, 2008.

SATAN, Ali; *Son Halife Abdülmecid Efendi(Saltanatsız Hilafet ve Halifeli Cumhuriyet Günlerinde)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

SATAN, Ali; *Son Halife Abdülmecid Efendi,* Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2009.

SELEK, Sabahattin; *Anadolu İhtilal,* C.1-2, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010.

SEMİZ, Yaşar; "Atatürk ve Kazım Karabekir Paşa-Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi", *Türkiyat Araştırmaları Merkezi,* S.4, Konya, 1997.

SERT, Yusuf; *Halifeliğin Kaldırılmasının Konya Basını ve Kamuoyunda Yansımaları,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1995.

SEZGİN, Ömür; *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu,* Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara, 1984.

SONYEL, Salahi; "Albay T. E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı-İngiliz Belgelerine Göre", *Belleten,* C.51, S.199, Ankara, 1987.

SONYEL, Salahi R.; *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2010.

SONYEL, Salahi; "Son Osmanlı Padişahı Vahdettin ve İngilizler", *Belleten,* C.XXXIX, S.154, Ankara, 1975.

SÜMER, Faruk; "Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?", *Belleten,* C.56, S.217, Ankara, 1992.

ŞİMŞİR, Bilal N.; "Halifesiz 50 Yıl", *Cumhuriyet,* 29 Mart 1974.

TANÖR, Bülent; *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri(1789-1980),* TANÖR, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

TANSEL, Selahattin; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.1-2-3-4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991.

TUNAYA, Tarık Zafer; *İslâmcılık Akımı,* Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

TUNÇAY, Mete; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin kurulması(1923-1931),* Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

TURAN, Namık Sinan; *Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması,* Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul,2004.

TURAN, Namık Sinan; “Osmanlı Hilâfetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı ll. Meşrutiyet’e Giden Süreç ve Sonrasında Makam-ı Hilâfet”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* S.38, İstanbul, 2008.

TURAN, Osman; *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999.

TURAN, Osman; *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefküresi,* C.2, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2000.

TURAN, Şerafettin; *Türk Devrim Tarihi(İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe)*, C.1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

TURAN, Şerafettin; *Türk Devri Tarihi(Ulusal Direnişten Türk Cumhuriyetine)*, C.2, Bilgi Yayınevi, İstanbul,1991.

TURHAL, Mehmet Akif; *Saltanat Otopsisi veya Milli Hâkimiyet Yolunda Çekilen Çileler,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

TÜRKER, Hasan; “Basında Hanedan-ı Hilâfet Tartışmaları ve Hilâfetin Kaldırılması”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, C.3, S.8, İzmir, 1999.

UÇAR, Şahin; *Tarih Felsefesi Açısından Mülk ve Hilafet,* Domino Yayıncılık, İstanbul, 2007.

UÇMAN, Abdullah; “Ali Sûavi”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C.2, İstanbul,1989.

ULUĞ, Naşit Hakkı; *Halifeliğin Sonu,* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975.

YALÇIN, E. Semih; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları,* Berikan Yayıncılık, Ankara, 2010.

YAVUZ, Celalettin; “Arap Milliyetçiliği ve Siyonizm Ateşinde Türk’ün Dünya Harbi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü-Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan*, Ankara, 2004.

YAVUZ, Ünsal; *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1990.

YAZICI, Nuri; “Yeni Türkiye Devleti’nin Temel Değerlerinde Egemenlik-Millet Unsuru”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Atatürk Yolu Dergisi,* Ankara, 2001.

ZEINE, N. Zeine; *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu,* Çeviren: Emrah Akbaş, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003.

ZEYDAN, Corci; *İslâm Medeniyet Tarihi,* Çeviren: Zeki Megamiz, C.1, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1329.

ZÜRCHER, Erik Jan; *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

EKLER

Ek 1. Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Nida ÖZMEN
Öğrenci Numarası	132211101
Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Cumhuriyet TARİHİ-
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Yrd.Doç.Dr. Turgay MURAD
Tez Başlığı (Türkçe)	Hilafetin Kaldırılmasının Türk Basınına Yansımaları

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ..336 sayfalık kısmına ilişkin, 14/08/2017 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuma göre, tezimin benzerlik oranı % ...20.'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- Alıntılar hariç/dâhil
4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
Gereğini saygılarımla arz ederim.

Turgay MURAD
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde intihal program raporu ve ilgili makale şartını[1] sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.

b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

[1] Makale şartı doktora öğrencilerini kapsamaktadır.

Ek-2

یکی کون

۱۳۳۴

دون آقشامدن بری تورکك یوردونده قطعی اولارق سلطنتی باشلادی

بوندن صوکره پادشاهلق مرفوعدر، پادشاه ملتك کندیسیدر، بو قرار دون آقشام ویریلدی، دون آقشام و بوکون ملی بایرامدر

بویوك ملت مجلسمزك اتخاذ ایله دیکی قرارك صورتی

محترم رئیسمز، معظم باشقوماندانمز غازی مشیر مصطفی کمال پاشا حضرتلرینك مجلس ملیده دونکی نطقلری

Anadolu'da Yenigün, 2 Teşrin-i Sâni 1338 (2 Kasım 1922), no:635.

Ek-3

توحید افكار

مستقل الافكار غزته

سرمحرری: ابوالضیازاده ولید

نسخه‌سی هر یرده ۱۰ پاره ▪ اوزدردنجی سنه ▪ نومرو ۵۱۹–۳۵۴۷

جمعه ایرتسی ۱۸ تشرین ثانی ۱۳۳۸ ▪ ۲۸ ربیع الاول ۱۳۴۱ ▪ ۱۹۲۲

آلتنجی محمد مقر خلافتدن بر انكلیز سفینهٔ حربیه‌سنه فرار ایتدی

(لوئید جورج) انتخاباتده‌ده مغلوب اولدی – سینیور (موسولینی) ایتالیان مجلسنده پك متعظمانه بر لسان ایله بیاناتده بولونمش وتوركلره حقلرینی ویردكدن صوكره «دها ایلری كیتمه!» خطابنده بولونمق جسارتنی كوسترملیدر، دیمشدر

آلتنجی محمد، مقر خلافتدن بر انكلیز سفینه‌سنه فرار ایتدی

انكلیز قرارگاه عمومیسنك تبلیغی

(چیچه‌رین)ك تبریكی

حاكمیت ملیه‌نك اعلانی مناسبتیله

عبدالمجید افندی حضرتلری خبردار دكل

انكلیز انتخاباتی:

(لوئید جورج) انتخاباتده مغلوب اولدی

(لوئید جورج)ك طرفدارلرندن یالكز ۴۸ مبعوث انتخاب ایدلدیكندن ساقط باش وكیل بیوك بر هزیمته اوغرادی

عصمت پاشا (لوندره)یه كیتمه‌یه‌جكدر

عصمت پاشا – پوآنقاره ملاقاتنده

عصمت پاشا توركلرك فرانسه‌یه قارشی محادثتندن بحث ایتمشدر

Tevhid-i Efkâr, 18 Teşrin-i Sâni 1338(18 Kasım 1922), no:519.

Ek-4

اقدام

نسخه‌سی ۱۰۰ پاره‌در

نومرو ۹۲۲۲ — ۲۸ ربیع‌الاول ۱۳۴۱ — ۵ بازار — ۱۹ تشرین ثانی ۱۳۳۸ / ۱۹۲۲ — ۳۰ نجی سنه

مقام معلای خلافته خاندان آل عثماندن اصلح وارشد اولمق اوزره بویوك ملت مجلسنجه اكثریت آرا ایله عبدالمجید افندی حضرتلرینك نامزد كوسترلدیكی، تورك واسلام دنیاسی ایچون سلامت وعدایدن نتیجهٔ انتخابك بوكون شهریمزه تبلیغی محتملدر.

جمعه كونی صباح قاراكلغنده مقر خلافتدن قاچان خاقان مخلوع محمد وحیدالدین مالطه‌یه كیتدی.

توركیا علیهنه خارجده، عالم اسلامده بر تأثیر حصوله كتیرمه‌سی محتمل ومحكن دكلدر. توركیا بویوك ملت مجلسی یكی خلیفه‌یی انتخاب ایتمكده‌در.

اولكی كون ودونده آنقره‌ده بك مهم مذاكره‌لر جریان ایتمش، استانبول اداره‌سی یكی خلیفه مسئله‌لری موضوع بحث ومذاكره اولمشدر. نتیجه حقنده معلومات كیجه كلمشدر.

لوندره (لغیلد) - لوندره‌یه واصل اولان بر تلغرافنامه‌یه كوره (توركیا پادشاهی) استانبولده (مالایا) انكلیز سفینهٔ حربیه‌سیله مالطه‌یه كیتمشدر. (پادشاه) بر قاچ كون مقدم انكلیز حمایه‌سنی طلب ایتمش و (اسباب انسانیتكارانه)‌یه مبنی بو حمایه اعطا ایدلمشدر.

محمد سادسك فراری آنقره‌ده لعنتله قارشیلانمشدر

بویوك ملت مجلسی دونده یكی خلیفه‌نك انتخابیله مشغول اولمشدر

آنقره ۱۸ تشرین ثانی [مخابر مخصوصمزدن] — آلتنجی محمدك بر انكلیز كمیسیله مقر خلافتدن فراری بوراده عمومی بر لعنت ونفرتله قارشیلانمشدر. بو صباح درحال هیئت وكیله اجتماع ایتمشدر. مذاكره شمدی‌یه [یعنی ساعت ایكی‌یه] قدر دوام ایتمكده‌در. بوكون بویوك ملت مجلسنك یكی خلیفه‌یی انتخاب ایتمسی ده محتملدر.

بویوك ملت مجلسنك، صلاحیتدار محافلك بو خائنانه فرار حقنده مطالعه‌لرینی استفسار ایلدم. عمومیله فراریك توركیایه قارشی آلت اتخاذ ایدلمه‌سی ممكن اولمادیغی، وقتیله بعض مسلمان مملكتلرنده خلیفه انتخابی ایچون یاپیلان پروپاغاندالر ناصل برودتله قارشیلاندیسه، بو دفعه‌ده هر درلو ترتیباتك عینی صورتله نتیجه‌لنه‌جكی وشمدی بویوك ملت مجلسنك وظیفه‌سی یكی خلیفه‌یی انتخاب اولاجغی قاعتی حكمفرمادر.

• بوكون جمعه ایرتسی اولدیغندن آنقره‌ده غزته‌لر انتشار ایتمكده ایسه ده خبر فرار علاوه‌لرله خلقه بیلدیرلمشدر.

آنقره ۱۸ [كیجه .. وقت مخابریمزدن] — خلیفه انتخابنه دائر اوچ جلسه عقد اولونمشدر. مذاكرات حالا دوام ایتمكده‌در. عبدالمجید افندی حضرتلری نامزددر. انتخابی قویاً مأمولدر.

صوك دقیقه: عبدالمجید افندی حضرتلرینك مقام خلافته نامزدلكی

دون كیجه ساعت برده استخبارمز:

ملت مجلسنك ۱-۲ تشرین ثانی جلسهٔ فوق العاده‌سنده خلع اولونان آلتنجی محمد وحیدالدینك بوكره مقر خلافتدن وقوع فراری اوزرینه تحدث ایدن وضعیت رأفت پاشا حضرتلری طرفندن آنقره‌یه بیلدیرلمشدی. بویوك ملت مجلسی تبلیغ واقع اوزرینه منحل بولونان خلیفه‌لكه آل عثماندن اصلح وارشد اولانك انتخابی ایچون دون فوق العاده اجتماع عقد ایتمش واوزون مذاكره‌دن صوكره رأیی اظهار ایتمشدر.

دون آقشام كیج وقت مخابر مخصوصمزدن آلدیغمز بر تلغرافده انتخاب ایچون عقد ایدیلن جلسه‌لك فوق العاده هیجانلی اولدیغی واعضانك مختلفه طرفندن متعدد نطقلر ایراد اولندیغی ونتیجهٔ اجتماعده

عبدالمجید افندی حضرتلرینك مقام خلافته نامزد كوسترلدیكی بیلدیریلیور

معماقیه مذاكراتك صوك دقیقه‌یه قدر دوام ایتدیكی ورأفت پاشا قرارگاهنه نتیجه حقنده هیچ بر خبر كلمدیكی مستخبردر.

عصمت پاشا لوزانده

پاریس ۱۷ (ت.ه.د) — عصمت پاشا آقشام اوزری لوزانه حركت ایتمشدر.

استانبول قوماندانلغی

حربیه نظارتی ومركز قوماندانلغی تشكیلاتی توحید ایدلمشدر

تأخیر وفتا احتمالاتی

ضابطه، ژاندارمه، تلغراف

روسیه‌ده بعضی تبدلات

انكلتره‌ده انتخابات

غزته‌لره موضوع متفقین سانسوری

İkdâm, 19 Teşrin-i Sâni 1338(19 Kasım 1922), no:9226.

Ek-5

يڭى كون

١٣٣٤

عبدالمجيد افندى حضرتلرى دون مقام خلافته انتخاب ايدلديلر

مجلس ملى وحيدالدينك خلعنه دائر فتوايى قبول و «١٤٨» رأيله مجيد افندى يى انتخاب ايلمشدر مجلسده كى مذاكرات ورأفت پاشاده كلن تلغرافلر

فتوانك صورتى

ملعونك فرارينه دائر تفصيلات

وحيدالدين دوغريدن دوغرويه انكليزلره مراجعت ايدرك حمايه سنى وباشقه يره نقلنى طلب ايتمشدر

انقلابجى توركيا!

Anadolu'da Yenigün, 19 Teşrin-i Sâni 1338(19 Kasım 1922), no:650.

Ek-6

حاكميت مليه

وحيدالدين اك صوك ملعنتنى ده كوستردى و خلافت مقامندن فرار ايله انكليزلرك قوجاغنه آتيلمق خيانتنى ده ارتكاب ايتدى

دون آقشام يديدن اعتباراً مقام معلاى خلافتى بالانتخاب عبدالمجيد افندى حضرتلرى اشغال ايله مكده در

مجلسده خلع قرارى وانتخاب

خلع حقنده كى فتواى شريف

خلافت مقامندن، انكليز قوجاغنه!

عصمت پاشا پوانقاره نزدنده

انكلتره ده محافظه كارلر اكثريت قازانديلر

Hâkimiyet-i Milliye, 19 Teşrin-i Sâni 1338(19 Kasım 1922), no:667.

Ek-7

توحيد افكار

بويوك ملت مجلسی، مقام معلای خلافته عبدالمجيد حضرتلرينی انتخاب ايله‌دی

انكليز مخطره‌سی مناقشه ايدلدكدن صوكره قونفرانسده مذاكره ايديله‌جك بالعموم مسائل حقنده متفقلر تماماً ائتلاف ايتمشلر!

بويوك ملت مجلسی مقام معلای خلافته ۱۴۸ رأی ايله عبدالمجيد حضرتلرينی انتخاب ايتدی

خليفه عبدالمجيد حضرتلرينك بياناتی

يكی خليفه‌مزك انتخابنه عائد تفصيلات

كيفيت انتخاب دون آقشام رأفت پاشا طرفندن خلافة نوجاه حضرتلرينه بلديرلمش ومشاراليه حضرتلری بويوك ملت مجلسنك مقرراتی دائره‌سنده خلافتی قبول ايتمشلردر

خلافة رسول رب العالمين عبدالمجيد حضرتلری

خلافت وسلطنتدن فراغت ايتمه‌يه جكمش!

(وحيدالدين)، خلافتدن‌ده، پادشاهلقدن‌ده قطعياً فراغت ايتمه‌يه‌جكنی انكلتره قرالنه اشعار ايلمه‌سنی (همدرسون) دن رجا ايتمش!

عالم اسلامك خلافت مسئله‌سنده‌كی فكری

مصطفی كمال پاشانك ذات حضرت خلافتپناهی‌يه كشيده ايتديكی تلغرافنامه

وحيدالدينك خلع وعبدالمجيد حضرتلرينك مقام معلای خلافته انتخاب ايدلديكی

ت. ب. م. م نامنه تبليغ ايدلدی

غازی مصطفی كمال

وحيدالدينك مقام معلای خلافتدن خلعی

Tevhid-i Efkâr, 20 Teşrin-i Sâni 1338(20 Kasım 1922), no:521.

Ek-8

جمعه ایرتسی ۲۲ ایلول ۱۳۳۹

نسخه‌سی هر یرده : ۵ غروشدر .

نومرو : ۳ — سنه : ۱

رسملی غزته

آبونه شرائطی

	داخل	خارج
سنه‌لکی :	۲۵۰	۲۷۵
آلتی آیلغی :	۱۳۰	۱۵۰
اوچ آیلغی :	۷۰	۸۰

سنه‌لك آبونه ۵۲ ، آلتی آیلق ۲۶ ، اوچ ایلق ۱۳ ، نسخه اعتبار ایدیلیر .

هر درلو بونو ، مکتوب و حواله‌لر مدیریت نامنه کوندرلملیدر .

اداره‌خانه :

درسعادتده نور عثمانیه‌ده دارالمعلمات قارشوسنده دائرهٔ مخصوصه

تله‌فون : استانبول : ۴۰۲

پوسته قوطوسی : استانبول : ۳

تلغراف آدره‌سی : رسملی غز[ته]

غزته‌مز قارئلرینی علاقه‌دار ایده‌جك فوطوغرافلری الك ایی شرائطله اشترا ایدر .

هر هفته جمعه ایرتسی کونلری نشر اولنور هرشیدن بحث ایدر ، مستقل الافکار وترقیپرور ، سیاسی ، رسملی تورك غزته‌سیدر .

بری نورانی ، دیکری معصوم ایکی علوی چهره : خلیفهٔ روی زمین عبدالمجید افندی حضرتلریله کریمه‌لری درشهوار سلطان

یوقدن وار ایدلمش بر اردو ایله ، هیچ بر خارقه‌یه شایان آوروپانی وآمریقانی حیرتلره دالدیران ظفرمزدن صوکرا ، عبدالمجید افندی حضرتلرینك مقام خلافته شرفبخش اولمه‌لری ، بوتون تورك و اسلام عالمی سوینديردی . صفرالخیرك طقوزنجی پنجشنبه کونی سنهٔ دوریهٔ تولدلرینه مصادف اولسی ذکاسی ، فطانتی و...

دولایسیله رسمنی درج ایتدیکمز خلیفهٔ نوجاه ، یالکز مملکتنه ، دیننه ، مفکوره‌سنه عاشق ایمانلی بر انسان دکل ، عینی زمانده صنایع نفیسه‌یه ، ادبیاته ، بدیعیات ومعالیاته مفتون ، آشنا بر صنعتکاردر . شرق قیافتیله بکدیرلمش یکی بر رسمنی ده اب امجدینك یاننده قارئلرمزه عرض ایتدیکمز درشهوار سلطان حضرتلری ده ... تورك قادینلغنك انجیسیدر .

فوطو : سباح ژوالیه

Resimli Gazete, 22 Eylül 1339(22 Eylül 1923), S.3.

Ek-9

نومرو : ٤ — سنه : ١   نسخه‌سی هریرده : ٥ غروشدر .   جمعه ایرتسی ٢٩ ایلول ١٣٣٩

رسملی غزته

اداره‌خانه :
درسعادتده نور عثمانیه‌ده دارالمعلمین
قارشوسنده دائرهٔ مخصوصه
تلفون : استانبول : ١٤٠٢
پوسته قوطوسی : استانبول : ١٠٣
تلغراف آدرسی : رسملی غزته .
غزته‌مز قارئلرینی علاقه‌دار ایده‌جك فوطوغرافلری
الك ایی شرائطله اشترا ایدر .

آبونه شرائطی

	داخل	خارج
سنه‌لکی	٢٥٠	٢٧٥
آلتی آیلغی	١٣٠	١٥٠
اوچ آیلغی	٧٠	٨٠

سنه‌لك آبونه ٥٢ ، آلتی آیلق ٢٦ ، اوچ ایلق ١٣ ، نسخه اعتبار ایدیلیر .
هر درلو بونو ، مکتوب و حواله‌لر "مدیریت نامنه" کوندرلملیدر .

هرهفته جمعه ایرتسی کونلری نشر اولنور هرشیدن بحث ایدر ، مستقل‌الافکار وترقیپرور ، سیاسی ، رسملی تورك غزته‌سیدر .

تورك جمهوریتك   ایلك بیوك رئیسی

تورکیامزده حکومت شکلی تعیین ایتمشدر : جمهوریتده ایلك رئیس جمهوریمزده [illegible] چالیشدی . مملکتك ایچنده وطیشنده تورکلگك جلادلغی درعهده اید[illegible]
معیندر : غازی مصطفی کمال پاشا حضرتلری . حریت مجادله‌سندن شانلی بر ظفرله چیقا[illegible]ده‌وردی . غازی پاشانك تورك جمهوریتنه ایلك رئیس اولماسی ماض[illegible]
ملتمز یکی و زنده شکل حکومتیله یکی تاریخه باشلایور . بو تاریخك باشنده بویوك مجاهد[illegible]کاقی واستقلالمزك فال خیریدر . بو رسممز ایله محترم غازیمزی مقه[illegible]
کورمکله بختیارز . مصطفی کمال پاشا شمدی‌یه قدر ملته حاکیتی قازاندیرمق ایچ[illegible]ارجیوه‌نك ایچنده ، قارئلریمزه تقدیم ایتمك شرفنی قازانیورز .

Resimli Gazete, 29 Eylül 1339(29 Eylül 1923), S.4.

Ek-10

طنين

کاظم قره بکر پاشا شهرمزده

سياسيات

فاروق افندی حضرتلری

استانبولده عسکرلك

يکی بر قانون

Tanin, 11 Teşrin-i Sâni 1339(11 Kasım 1923), no:388.

Ek-11

وطن

یومی غزته

۲۷ رجب ۱۳۴۲ سالی ٤ مارت ۱۳٤۰ / ۱۹۲٤

نسخه‌سی ۳ غروشدر

بویوك ملت مجلسی دون کورولتولی برمذاکره‌دن صوکره خلافتك، شرعیه واوقاف وکالتنك الغاسی وتدریساتك توحیدی حقنده‌کی قانونلری عیناً قبول ایتمشدر . ایکی جلسه آره‌سنده خلق فرقه‌سی بر اجتماع عقد ایتمش وغازی پاشا بو اجتماعده بولنه‌رق خاندانك قادین اعضاسیله دامادلرك و سلطان زاده‌لرك حدود خارجنه چیقاریلمقدن استثنا ایدیلمه‌لرینی تکلیف ایتمشدر. فرقه حرارتلی مذاکرات نتیجه‌سنده بو تکلیفی قبول ایتمه‌مشدر

خلافتك الغاسی حقنده‌کی قانونك مذاکره‌سی مناسبتیله بویوك ملت مجلسنده حرارتلی مناقشه‌لر

کوموشخانه مبعوثی ذکی بك خلافتك الغاسنك علیهنده بولونمش و سوزلری کرسی قپاقلریله قارشیلانمشدر. ذکی بکله استانبول مبعوثی علی رضا و احسان بکلر آره‌سنده شدتلی سوزلر تعاطی ایدیلمشدر. طوناللی حلمی بك الغا قرارینی مدافعه ایتمش واصف بك‌ده بو مناسبتله مهیج بر نطق ایراد ایتمشدر

استقلال محکمه‌لری تکرار احیا ایدیلیور

صوك مناقشه‌لرده فرقه‌نك وضعیتی

عبدالمجید افندینك مصره کیتمه‌سی محتملدر

۳۱۶ تولدلیلرك سوقنه دوام ایدیلیور

Vatan, 4 Mart 1340(4 Mart 1923), no:324.

Ek-12

توحید افكار

مقام خلافتك الغاسی، شرعیه و وكالتنك، اركان حربیه ریاستنك قابینه‌دن اخراجی، توحید تدریسات لایحه‌لری مجلسجه قبول ایدلدی

Tevhid-i Efkâr, 4 Mart 1340(4 Mart 1923), no:3997.

Ek-13

وقت

یومی غزته

خلعی وخلافتك الغاسی قراری عبدالمجید افندی‌یه اولکی کیجه استانبول والیسی طرفندن تبلیغ ایدیلدی

سابق خلیفه عبدالمجید افندی

Vakit, 5 Mart 1340(5 Mart 1924), no:2224.

Ek-14

وطن

یومی غزته

سابق خلیفه عبدالمجید افندی دون آقشام سمپلونا اکسپرس قطاری ایله اسویچره‌نك مرکزی اولان (برن) شهرینه متوجهاً حرکت ایتمشدر. حکومت عبدالمجید افندی‌یه یول مصرفندن باشقه ۱۵ بیك لیرا آوانس ویرمشدر

Vatan, 5 Mart 1340(5 Mart 1924), no:325.

Ek-15

نومرو: ٢٧ — سنه: ١ نسخه‌سی هر یرده: ٥ غروشدر. جمعه ایرتسی ٨ مارت ١٣٤٠

رسملی غزته

هر هفته جمعه ایرتسی کونلری نشر اولونور هرشیدن بحث ایدر، مستقل الافکار و ترقیپرور، سیاسی، رسملی تورك غزته‌سیدر.

انقلابك بيوك اثرى

Resimli Gazete, 8 Mart 1340(8 Mart 1924), S.27.

Ek-16

نومرو ۱۳۳ ۷ شعبان ۱۳٤۲ پنجشنبه ۱۳ مارت ۱۳٤۰ ایکنجی سنه

آق بابا

اداره خانه‌سی
باب عالی جاده‌سنده « دائرهٔ مخصوصه »
صاحبی : اورخان سیفی

بازار ایرتسی وپنجشنبه کونلری نشر اولنور ملیتپرور مزاح غزته‌سی
نسخه‌سی ۳ غروشدر

آبونه بدلی : سنه‌لکی ۱۰٤ نسخه اعتباریله ۳۰۰ ،
آلتی آیلغی ۱۵۰ غروشدر

تجدد فیرطنه‌سی مملکتده‌کی کهنه مؤسسه‌لری کوکندن ییقدی !

لقلقیات

سرایلری نه یاپمالی ؟

استانبولده ماشاالله آوده‌چوق سرای‌وار.

تحف دکلمی ؟

زمان اوائلده دوه دلال ایکن ، بابام بقال ایکن « علی‌سها » اسملی بر محرر، ایکنجی کنجلك نامنده بر حکایه کتابی چیقارمش .

آق بابا

ایچلی دیرلر ...

ذوق اهلی ، خراباتَه شتاب ایچلی دیرلر
هر شام و سحر نوش شراب ایچلی دیرلر

عبدالباقی فوزی

Akbaba, 13 Mart 1340(13 Mart 1924), no:133.

ÖZGEÇMİŞ

12.03.1982 tarihinde Elazığ'da doğdum. İlköğretimimi Elazığ Dumlupınar İlk Okulu ve Elazığ Mezre Orta Okulunda tamamladım. Lise öğrenimimi Elazığ Mehmet Akif Ersoy Lisesinde tamamladım. 2000 yılında Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne girdim ve 2004 yılında bu bölümden mezun oldum. 2012-2016 yılları arasında ise Anadolu Üniversitesi Sosyoloji bölümünü bitirdim. 2014 yılında Fırat Üniversitesi Tarih bölümünün Türkiye Cumhuriyet Tarihi bilim dalında yüksek lisansa başladım.

